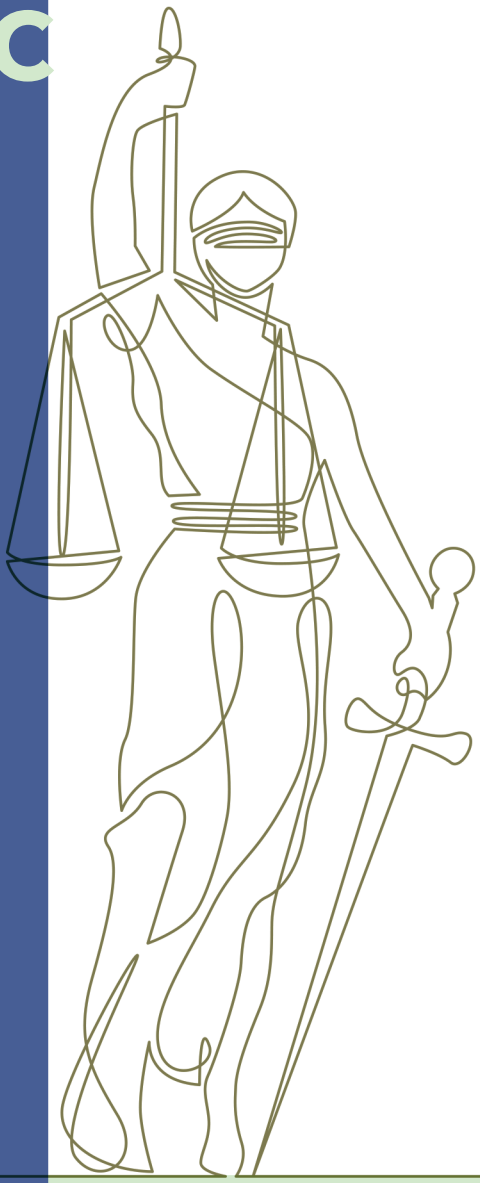
ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

Підручник

для здобувачів вищої освіти
спеціальності 262
«Правоохоронна діяльність»

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Одеський державний університет внутрішніх справ
Інститут права та безпеки
Кафедра цивільно-правових дисциплін

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

Підручник

для здобувачів вищої освіти
спеціальності 262 «Правоохоронна діяльність»

Видавництво
«Юридика»
2025

УДК 347.1(477)(4/9)
Ц56

Рецензенти:

І. В. Давидова – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія»;

Ю. О. Заіка – доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України;

В. М. Парасюк – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії права, конституційного та приватного права факультету № 1 інституту з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Львівського державного університету внутрішніх справ

Рекомендовано до друку Науково-методичною радою Одеського державного університету внутрішніх справ (протокол № 10 від 20 листопада 2025 року)

Ц56 **Цивільне** право та процес : підручник для здобувачів вищої освіти спеціальності 262 «Правоохоронна діяльність» / В. П. Маковій та ін. – Одеса : Видавництво «Юридика», 2025. – 620 с.

ISBN 978-617-8574-75-8

Підручник підготовлено згідно з освітньо-професійною програмою «Правоохоронна діяльність» (перший (бакалаврський) рівень вищої освіти) та відповідає робочій програмі навчальної дисципліни «Цивільне право та процес».

Підручник може бути використаний здобувачами першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, які навчаються за спеціальністю «Правоохоронна діяльність», а також викладачами, практичними працівниками та іншими особами, які цікавляться питаннями цивільного права та процесу.

УДК 347.1(477)(4/9)

ISBN 978-617-8574-75-8

© Колектив авторів, 2025
© ОДУВС, 2025

ЗМІСТ

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ У СКЛАДІ 6

ВСТУП 8

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ 11

РОЗДІЛ 1. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО 12

Тема 1. Загальна характеристика цивільного права України 12
Тема 2. Цивільні правовідносини 26
Тема 3. Фізичні та юридичні особи як суб'єкти цивільних правовідносин 34
Тема 4. Об'єкти цивільних прав 50
Тема 5. Особисті немайнові права фізичної особи 62
Тема 6. Правочини 75
Тема 7. Представництво. Довіреність 88
Тема 8. Строки та терміни в цивільному праві 100
Тема 9. Відповідальність у цивільному праві 111
Тема 10. Право власності. Захист права власності 119
Тема 11. Право інтелектуальної власності 139
Тема 12. Спадкове право 147
Тема 13. Загальні положення про зобов'язання. Загальні положення про договір 156
Тема 14. Способи забезпечення виконання зобов'язань 171
Тема 15. Договори про передачу майна у власність 181
Тема 16. Договори про передачу майна у тимчасове користування 192

Тема 17. Договори про виконання робіт . . . 211
Тема 18. Договори про надання послуг . . . 228
Тема 19. Договори щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності . . . 269
Тема 20. Недоговірні зобов'язання . . . 294

РОЗДІЛ 2. ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС . . . 306

Тема 21. Загальні положення цивільного процесуального права України . . . 306
Тема 22. Правовий статус учасників судового процесу . . . 349
Тема 23. Цивільна юрисдикція . . . 380
Тема 24. Докази та доказування . . . 395
Тема 25. Процесуальні строки. Судові витрати . . . 418
Тема 26. Наказне провадження . . . 435
Тема 27. Позовне провадження . . . 445
Тема 28. Окреме провадження . . . 471
Тема 29. Судові рішення . . . 495
Тема 30. Перегляд судових рішень . . . 510
Тема 31. Виконання судових рішень у цивільних справах. Судовий контроль за виконанням судових рішень . . . 526
Тема 32. Провадження у справах про оскарження рішень третейських судів та оспорювання рішень міжнародних комерційних арбітражів . . . 546
Тема 33. Визнання та виконання рішень іноземних судів, міжнародних комерційних арбітражів в Україні, надання дозволу на примусове виконання рішень . . . 557
Тема 34. Відновлення втраченого судового провадження . . . 575
Тема 35. Провадження у справах за участю іноземних осіб . . . 585

РОЗДІЛ 3. ДОДАТКОВИЙ МАТЕРІАЛ 596
Питання для самопідготовки 596
Рекомендована література 604

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ

Андрієнко Ірина Святославівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ;

Березовенко Любов Сергіївна, викладач кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ;

Грігорова Ганна Леонідівна, кандидат юридичних наук, адвокат;

Ільїна Анна Олександрівна, старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ;

Ковбан Андрій Володимирович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ;

Кострицький Ігор Леонідович, кандидат юридичних наук, доцент, викладач Чорноморського морського фахового коледжу Одеського національного морського університету;

Лавренюк Олег Юрійович, кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ;

Маковій Віктор Петрович, кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ;

Мамедов Рашад Юсіф огли, доктор філософії з права, доцент, доцент кафедри цивільного права Академії поліції Міністерства внутрішніх справ Азербайджанской республіки;

Мирза Світлана Степанівна, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри загально-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ;

Пащенко Олександр Миколайович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ;

Петренко Наталія Олегівна, кандидат юридичних наук, доцент, старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова, адвокат, медіатор;

Резніченко Семен Васильович, кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ;

Риженко Ірина Миколаївна, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ;

Середницька Інга Анатоіївна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ;

Сорока Ігор Олександрович, доктор філософії, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ;

Церковна Олена Володимирівна, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ.

ВСТУП

Мета вивчення освітнього компоненту «Цивільне право та процес»:

– засвоєння здобувачами вищої освіти теоретичних знань про сутність цивільних та цивільно-процесуальних правовідносин, основні принципи та умови діяльності суб'єктів цих відносин, специфіку об'єктів зазначених правовідносин, а також змісту цивільного та цивільно-процесуального законодавства України;

– сприяти розвитку абстрактного та логічного мислення щодо з'ясування сутності та змісту розглядуваних понять;

– вміння співвідносити теоретичні знання із практикою їх правозастосування;

– сформувати практичні навички правильного застосування цивільних і цивільно-процесуальних норм та робити відповідні висновки за результатами узагальнення;

– формування вміння правильно використовувати судову практику;

– засвоєння загальних засобів правового захисту цивільних та цивільно-процесуальних прав;

– опанування практичних навичок втілення здобутих знань при підготовці та подальшому використанні юридичних документів, що стосуються цивільних та цивільно-процесуальних правовідносин, під час розв'язання практичних завдань, тестів, вирішення складних життєвих ситуацій, які мають цивільно-правове та цивільно-процесуальне значення.

Завданням вивчення освітнього компоненту «Цивільне право та процес» є: засвоєння нормативних приписів про сутність цивільних та цивільно-процесуальних правовідносин, основні принципи та умови діяльності суб'єктів цих відносин, специфіку об'єктів

зазначених правовідносин, а також змісту цивільного та цивільно-процесуального законодавства України; вивчення основних наукових поглядів, які обґрунтовують юридичну природу того чи іншого цивільно-правового та цивільно-процесуального інституту; формування уміння логічно мислити й застосовувати методи наукового пізнання у процесі вивчення цивільного права та процесу; вміння застосовувати отримані знання при вивченні інших галузей права в межах національної правової системи та співвідносити теоретичні знання із практикою їх правозастосування; опанування навичок щодо поєднання теоретичних та практичних знань при розв'язанні ситуаційних завдань та інших завдань практичного спрямування. Особлива увага приділяється формуванню навичок у здобувачів вищої освіти щодо застосовування методів пізнання навчального матеріалу, уміння логічно мислити та вирішувати колізійні ситуації, усувати прогалини в законодавстві шляхом застосування аналогії права та аналогії закону.

Перелік компетентностей, формування яких забезпечує вивчення навчальної дисципліни «Цивільне право та процес» згідно освітньо-професійної програми «Правоохоронна діяльність» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, спеціальності 262 Правоохоронна діяльність, містить загальну та спеціальну складову.

Загальні компетентності: ЗК 1. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях. ЗК 2. Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності. ЗК 5. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями. ЗК 8. Здатність приймати обґрунтовані рішення. ЗК 9. Здатність працювати в команді. ЗК 10. Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні. ЗК 11. Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу

і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.

Спеціальні (фахові) компетентності: СК 3. Здатність до критичного мислення та системного аналізу правових явищ. СК 4. Здатність самостійно збирати та критично опрацьовувати, аналізувати та узагальнювати правову інформацію з різних джерел. СК 5. Здатність визначати придатні для юридичного аналізу факти, систематизувати одержані результати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, формулювати аргументовані висновки та рекомендації. СК 6. Здатність у межах своєї компетенції забезпечувати законність та правопорядок, безпеку особи та суспільства, протидіяти нелегальній (незаконній) міграції, тероризму та торгівлі людьми, незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів. СК 9. Здатність надавати правоохоронні послуги. СК 10. Здатність до аналізу та оцінки причин, умов та факторів, що впливають на вчинення кримінальних та адміністративних правопорушень.

Програмні результати навчання: РН 3. Розуміти та професійно застосовувати понятійний апарат права та правоохоронної діяльності. РН 5. Розробляти тексти, документи з питань професійної діяльності, вільно спілкуватися українською та іноземною мовами. РН 10. Виокремлювати юридично значущі факти і формувати обґрунтовані правові висновки. РН 11. Знати і розуміти сучасні правові доктрини, цінності та принципи функціонування національної правової системи. РН 13. Знати і розуміти вимоги законодавства, здійснювати кваліфікацію адміністративних та кримінальних правопорушень, грамотно оформлювати процесуальні документи, що використовуються під час провадження у справах про адміністративні та кримінальні правопорушення, застосовувати превентивні та примусові поліцейські заходи. РН 24. Здійснювати діяльність у сфері забезпечення прав і свобод дітей, які перебувають у контакті із законом.

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

ЗК України – Земельний кодекс України
ЦК України – Цивільний кодекс України
ЦПК України – Цивільний процесуальний кодекс України
КМУ – Кабінет Міністрів України
ВР України – Верховна Рада України
ВС – Верховний Суд
ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини
ЄДР – Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань

РОЗДІЛ 1
ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

ТЕМА 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

(Маковій В. П., Мамедов Р. Ю.)

Зміст теми.

Поняття цивільного права. Право приватне та право публічне.

Предмет цивільно-правового регулювання. Особисті немайнові відносини. Поняття та види майнових відносин, що регулюються цивільним правом. Метод цивільно-правового регулювання суспільних відносин.

Принципи цивільного права. Загально-правові та галузеві принципи.

Функції цивільного права.

Система цивільного права. Загальна частина цивільного права. Особлива частина цивільного права. Відмежування цивільного права від інших галузей права.

Поняття та види джерел цивільного права. Поняття та склад актів цивільного законодавства. Конституція України як основа цивільного законодавства. Цивільний кодекс України як основний акт цивільного законодавства. Закони і підзаконні нормативні акти як джерела цивільного права. Відомчі нормативні акти та нормативні акти місцевих органів управління та самоврядування, що містять норми цивільного права та умови їх дійсності. Норми міжнародного права і міжнародні договори. Звичай як джерело права. Корпоративні правила, юридична доктрина та їх значення.

Класифікація актів цивільного законодавства за сферою правового регулювання.

Значення актів Конституційного Суду України, Верховного Суду та судової практики.

Дія цивільно-правових актів у часі, в просторі і за колом осіб.

Застосування цивільного законодавства. Аналогія закону та аналогія права в цивільно-правових відносинах.

Сучасна національна правова система будь-якої країни, у тому числі й України може бути логічно поділеною на дві підсистеми – публічного та приватного права, кожна з яких має власні вирізняльні риси. Такий підхід має глибокі гносеологічні корені, що сягають часів Стародавнього Риму. Головним вододілом наведених підсистем національної правової системи виступають такі критерії як предмет, метод правового регулювання. Так, для приватного права системо утворюючим є віднесення до предмету правового регулювання сукупності особистих немайнових та майнових суспільних відносин, які ґрунтуються на притаманних їм рисах, а також визначення таких ознак методу правового регулювання як юридична рівність, вільне волевиявлення (диспозитивність) та майнова відокремленість їх учасників. В літературі серед критеріїв розмежування публічного та приватного права також згадується інтерес, де в межах першого формується правовий механізм, який забезпечує задоволення публічного інтересу, а в межах другого – приватного. Варто зазначити, що на сьогодні простежуються тенденції до взаємопоглинання змісту обох складових національної правової системи, через включення елементів приватного права у структуру публічного і навпаки. Наприклад, у приватному праві повноцінно функціонують такі інститути публічно-правової природи як реєстрація юридичних осіб, реєстрація речових прав на майно, правового режиму опіки та піклування, нотаріального посвідчення, правового режиму недійсних правочинів тощо.

Цивільне право є фундаментальною галуззю приватного права, оскільки носить допоміжний характер до врегулювання суспільних відносин, які є предметом правового регулювання цієї підсистеми.

Загальноприйнятим є сприйняття **цивільного права як галузі права саме в якості системи правових норм, які регулюють особисті немайнові та майнові суспільні відносини, що засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні та майновій відокремленості їх учасників**.

Предметом цивільного права є особисті немайнові та майнові суспільні відносини, які поділені за матеріальним (економічним) критерієм. Характерними рисами таких відносин є притаманна їх учасникам юридична рівність, вільне волевиявлення та майнова відокремленості.

Особисті немайнові відносини – це соціально-обумовлені суспільні взаємини, характерними рисами яких є: **неможливість оцінки об'єкта (неекономічний характер), характерні ознаки прав у змісті таких відносин (пов'язаність з особою, невідчужуваність), особливості виникнення та припинення**. Виділяють такі види особистих немайнових відносин: 1) пов'язані та непов'язані з майновими; 2) абсолютні та відносні; 3) у сфері інтелектуальної власності та щодо особи (фізичної чи юридичної); 4) виникають від народження або з юридичного факту, визначеного приписом позитивного права.

Метод цивільно-правового регулювання – це сукупність способів, засобів впливу на учасників цивільних правовідносин, сформована прямо або опосередковано у змісті цивільно-правових норм. Характерними рисами методу цивільно-правового регулювання є: 1) юридична рівність учасників; 2) ініціативність таких учасників; 3) їх вільне волевиявлення у обранні засобів для цього; 4) дотримання при цьому принципу: дозволено все, окрім того, що прямо або опосередковано суперечить вимогам чинного законодавства, моральним засадам суспільства, звичаям ділового обороту, а також може бути охарактеризованим як зловживання правом в іншій формі. Незважаючи на превалювання диспозитивної складової у змісті методу цивільно-правового регулювання, варто відзначити притаманність йому певних ознак імперативності, яка

проявляється в таких рисах як: 1) виникнення правовідносин незалежно від волі осіб; 2) неможливість вибору форми та змісту поведінки; 3) підпорядкування нормам позитивного права; 4) застосування засобів спонукання до відповідної поведінки. Прикладом застосування імперативної складової методу цивільно-правового регулювання є порядок застосування позовної давності в частині її зменшення, застосування реєстраційних процедур у випадку створення юридичної особи, реєстрації речового права на нерухоме майно тощо.

Принципи цивільного права – це основні ідеї, засади, які закладаються у зміст формування цивільного-правових норм та цивільно-правових інститутів. Принципи цивільного права відображені у нормах права безпосередньо або випливають із їх суті опосередковано. Серед загально-правових принципів виділяють принципи: демократизму, законності, гуманізму (людиноцентризму), соціальної справедливості тощо. В якості спеціальних або цивілістичних принципів, детермінованих у ст.ст. 1, 3 ЦК України, відзначають: 1) юридична рівність учасників; 2) вільне волевиявлення учасників; 3) майнова самостійність учасників; 4) неприпустимість втручання у сферу особистого життя людини; 5) неприпустимість позбавлення права власності, окрім винятків, встановлених законодавством; 6) свобода договору; 7) свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом; 8) судовий захист цивільного права та інтересу; 9) справедливість, добросовісність та розумність. В межах окремих цивільно-правових інститутів реалізовані додаткові спеціальні принципи, як-то має місце у випадку положень ч. 3 ст. 509, ч. 2 ст. 749 ЦК України.

Функціями цивільного права є напрямки впливу цивільно-правових норм на суспільні відносини, що корелюють зі змістом останніх. Прийнято вирізняти загальні та спеціальні або цивілістичні функції. До числа першої групи відносять функції, які проявляються не лише в межах реалізації цивільно-правових норм,

а й правових приписів інших галузей права: регулятивну, охоронну, програмно-координаційну, інформаційну, ідеологічну, виховну, превентивну. До другої групи належать функції, які притаманні лише цивільному праву: компенсаційна та уповноважуюча. Перша полягає у можливості шляхом застосування цивільно-правових норм забезпечити повноцінне відшкодування завданої шкоди, відновлення становища, яке мало місце до порушення цивільних прав та охоронюваних інтересів особи. Друга забезпечує прояв ініціативності учасника цивільних правовідносин через обрання форми та змісту поведінки задля задоволення власних потреб.

Система цивільного права являє собою сукупність логічно взаємообумовлених та взаємопов'язаних елементів (правових норм, субінститутів, інститутів, підгалузей), які розташовані у певній послідовності та ієрархії. Досить умовним є виділення загальної та особливої частини цивільного права, де змістовні елементи першої мають універсальний характер по відношенню до всіх суспільних відносин, що є предметом даної галузі права, а другі – мають застосування лише щодо визначеної категорії однорідних суспільних взаємин. Загальноприйнятим є віднесення до загальної частини цивільного права наступних інститутів: основні положення, особи, об'єкти цивільних прав, правочини, представництво, строки та терміни, позовна давність. Особливу частину цивільного права складають особисті немайнові права, право власності та інші речові права, право інтелектуальної власності, зобов'язальне право та спадкове право. Разом з тим, з огляду та пандектну систему побудови ЦК України варто говорити про виокремлення серед всіх інститутів цивільного права умовно виділеної вище особливої частини як загальних, так і спеціальних нормативних приписів. Наприклад, до врегулювання зобов'язальних відносин застосовуються загальні положення щодо всіх зобов'язань та окремих їх видів та спеціальні норми стосовно окремих видів договірних та недоговірних зобов'язань, як-то договорів купівлі-продажу, відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки.

Цивільне право відмежовується чітко від галузей приватно-правової складової національної правової системи за предметом та методом правового регулювання. Що ж до галузей приватно-правової складової національної правової системи, то цивільне право з огляду на зміст ст. 9 ЦК України застосовується субсидіарно, а саме: якщо відповідні суспільні відносини не врегульовані спеціальними актами законодавства, то вони можуть бути врегульованими цивільно-правовими нормами.

Джерелом або формою цивільного права є спосіб зовнішнього вираження і закріплення правил поведінки, що має обов'язкове значення і підтриманий державою. До джерел цивільного права належать: 1) акти цивільного законодавства; 2) цивільно-правовий договір; 3) звичай; 4) міжнародні договори; 5) правовий прецедент; 6) корпоративні норми; 7) юридична доктрина.

Акти цивільного законодавства у відповідності до ст. 4 ЦК України мають певну ієрархію, де основою є Конституція України, основним актом – ЦК України, а також до їх числа належать інші закони України, що узгоджені з Конституцією та ЦК України, постанови КМУ, акти органів державної влади та місцевого самоврядування в межах, встановлених Конституцією України та законом.

Серед конституційних норм варто виокремити наступні, які безпосередньо є джерелом цивільного права: ст. 13 (право власності Українського народу), ст. 36 (право на свободу об'єднання), ст. 41 (право власності та право інтелектуальної власності), ст. 42 (право на підприємницьку діяльність), ст. 47 (право на житло) та ін.

ЦК України є визначним надбанням української правотворчості й побудований за пандектною системою, де виокремлюються як загальні, так і спеціальні положення. До того ж, окрім загальних правових приписів, які стосуються всіх цивільних правовідносин, ЦК України містить і загальні положення щодо певних підгалузей, інститутів та субінститутів. Даний закон був прийнятий 16 січня 2003 року, набрав чинності 1 січня 2004 року, включає 6 книг, 90 глав, 1308 статей на момент набрання чинності. Станом на 1 вересня 2024 року до даного нормативно-правового акту

було внесено близько двохсот змін, що позитивно відобразилось на якості врегулювання низки суспільних відносин, які є предметом цивільного права.

Закони та прийняті на їх реалізацію підзаконні нормативно-правові акти займають відповідну нішу у системі актів цивільного законодавства, прикладом чого може слугувати Закон України «Про іпотеку» та релевантний йому Порядок формування фондів житла для тимчасового проживання, затверджений постановою КМУ від 31 березня 2004 року № 422.

Органи державної влади та місцевого самоврядування можуть бути наділені повноваженнями видання нормативних актів, які регулюють цивільні відносини. Прикладом наведеного є положення ст.ст. 19, 20, 21 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» в частині управління державною та комунальною власністю.

Норми міжнародного права і міжнародні договори є частиною національного законодавства України згідно ст. 9 Конституції України за умови, що наша країна взяла на себе такі зобов'язання у встановленому цією статтею порядку, шляхом надання згоди на обов'язковість зазначених положень ВР України. Зокрема, до актів цивільного законодавства необхідно віднести Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року, Бернську конвенцію про охорону літературних і художніх творів від 24 липня 1971 року, Паризьку конвенцію про охорону промислової власності від 20 березня 1883 року, Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних від 28 січня 1981 року. Варто зазначити, що, якщо у чинному міжнародному договорі України, укладеному у встановленому законом порядку, містяться інші правила, ніж ті, що встановлені відповідним актом цивільного законодавства, застосовуються правила відповідного міжнародного договору.

З огляду на диспозитивні основи регулювання цивільних відносин досить значимим джерелом цивільного права поряд з актами цивільного законодавства є цивільно-правовий договір. **Цивільно-правовий договір отримав дефініцію у ст. 626 ЦК України**

як домовленість двох або більше сторін, яка спрямована на відповідні правові наслідки (виникнення, зміна або припинення цивільних прав та обов'язків). Співвідношення актів цивільного законодавства та цивільно-правового договору окреслюється наступними правилами, які можуть бути поєднані або застосовані роздільно: 1) договір може бути укладеним на розвиток положень актів цивільного законодавства; 2) може бути укладений договір, який не передбачений актами цивільного законодавства, однак відповідає загальним засадам цивільного законодавства; 3) договором можуть бути врегульовані відносини, які не врегульовані актами цивільного законодавства; 4) сторони вправі визначити зміст та форму договору на власний розсуд з дотриманням визначених раніше правил. Разом з тим, сторони договору ні за яких обставин не можуть укласти договір, який прямо чи опосередковано суперечить вимогам цивільного законодавства або суті відносин між ними.

Звичай як джерело цивільного права є правилом поведінки, яке хоч і не встановлене актами цивільного законодавства, але є усталеним у певній сфері цивільних відносин. Форма звичаю може бути фіксована у відповідному документі. Звичай не може суперечити вимогам актів цивільного законодавства та цивільно-правовому договору.

Правовий режим правового прецеденту віднайшов відображення у законодавстві України як джерело права, у тому числі й цивільного.

Корпоративні правила – це норми, що відображені у змісті локальних нормативних документів юридичних осіб (підприємств, установ, організацій), до прикладу статутах, положеннях, рішеннях, договорах, які спрямовані на врегулювання відносин між засновниками (учасниками) наведених цих юридичних осіб. Мета корпоративних норм полягає саме у визначенні організаційних завдань юридичної особи щодо форми, змісту їх діяльності, визначення повноважень управлінських органів, меж здійснення правосуб'єктності, відповідальності учасників тощо.

Юридичною доктриною є система принципів, поглядів, уявлень, ідей, концепцій і модельних норм щодо права і його

розвитку, яка узгоджується з наявним рівнем духовного і інтелектуального розвитку, культурою суспільства, на основі яких здійснюється правотворчість, правозастосування та тлумачення права. Юридична доктрина виступає опосередкованим джерелом права через включення її складових у зміст правотворення чи правозастосування.

Судова практика є джерелом цивільного права з огляду на зміст ст. 150 Конституції України (повноваження КС України щодо вирішення питання відповідності правових актів положення Конституції України), ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (щодо рішень ВС, які забезпечують сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом), ст. 403 ЦПК України (перегляд справи об'єднаною або Великою Палатою ВС з метою формування сталості та однаковості правозастосування), ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (застосування судами України рішень ЄСПЛ як джерела права).

Дія цивільно-правових актів у часі, просторі та за колом осіб підпорядковується таким правилам. Так цивільно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Акти цивільного законодавства регулюють відносини, які виникають з моменту набрання ними чинності. Закон набирає чинності через десять днів із дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено цим законом, але не раніше для його опублікування. Постанови КМУ набирають чинності з дня їх прийняття, якщо ними не визначений пізніший термін, окрім тих, які визначають права і обов'язки громадян й набирають чинності не раніше їх опублікування в офіційних друкованих виданнях. Правові акти органів державної влади та місцевого самоврядування, які стосуються прав, свобод та законних інтересів громадян, набирають чинності через десять днів, починаючи з дня їх державної реєстрації у Міністерстві юстиції, якщо у них не встановлений пізніший термін набрання чинності, але не раніше дня їх офіційного опублікування.

Акти цивільного законодавства діють на всій території України, якщо інше не передбачене ними або іншими положеннями законодавства. Чинність актів цивільного законодавства поширюється на всіх учасників цивільних правовідносин, якщо інше не встановлене положеннями нормативно-правових актів.

Прийнято виділяти **три стадії застосування цивільного законодавства**: 1) встановлення фактичних обставин справи (встановити сутність суспільних відносин, здійснити характеристику їх суб'єктів, об'єкта та змісту); 2) юридична кваліфікація поведінки суб'єкта (вибір та аналіз норм права, які регулюють дані відносини); 3) прийняття (ухвалення) рішення у справі.

Аналогія права та аналогія закону є засобом до подолання прогалин у законодавстві. Якщо цивільні відносини не врегульовані цим правовим актом цивільного законодавства або договором, вони регулюються тими правовими нормами цього правового акту , інших актів цивільного законодавства, що регулюють подібні за змістом цивільні відносини (аналогія закону). У разі неможливості використати аналогію закону для регулювання цивільних відносин вони регулюються відповідно до загальних засад цивільного законодавства (аналогія права).

Кейси для самопідготовки

ЗАВДАННЯ 1

Петров як любитель музики в стилі «хардрок» постійно до пізнього вечора, а інколи й вночі, включав на повну потужність музичний центр, що призводило до конфлікту із сусідами. На вимоги сусідів про дотримання шумового режиму Петров не реагував. Звернення до дільничного офіцера поліції та проведені ним бесіди бажаного результату не дали.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*

Підставою виникнення даних правовідносин є:

а) придбання квартири Петровим;

б) укладення договору про утримання багатоквартирного житлового будинку;

в) заподіяння моральної шкоди сусідам Петрова;
г) звернення до дільничного офіцера поліції.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*
Який різновид цивільних правовідносин має місце:
а) цивільне;
б) процесуальне;
в) охоронне;
г) регулятивне;
д) речове;
е) зобов'язальне;
є) майнове.

Питання 3.
Визначте відповідність способу захисту та відповідної поведінки зобов'язаної особи за даних обставин:

1. Відшкодування завданих збитків	а) вчинити дії щодо дотримання шумових меж, визначених законодавством, в рамках часових обмежень визначених спеціальним законодавством
2. Припинення дії, яка порушує право	б) відшкодувати шкоду в розмірах, визначених рішення суду, у зв'язку з душевними стражданнями сусіда, яких він зазнав через протиправну поведінку з боку Петрова
3. Відновлення становища, яке існувало до порушення	в) вчинити дії щодо відшкодування сусідові витрат на лікування через підвищення тиску у зв'язку з безсонням, викликаним наведеними діями Петрова
4. Відшкодування моральної шкоди	г) припинити прослуховування музики з порушенням встановлених законодавством вимог

Питання 4.

Визначте послідовність юридичних фактів згідно наданої фабули:

а) звернення сусідів до дільничного офіцера поліції;

б) прослуховування музики Петровим з порушенням визначених законодавством вимог;

в) звернення сусідів до суду;

г) душевні страждання сусідів у зв'язку з протиправною поведінкою щодо них.

ЗАВДАННЯ 2

При виході з ліфта на Дубко накинувся сусідський собака без намордника, який порвав пальто, укусив за руку і налякав Дубко. В результаті укусу вона вимушена була лікуватися, у тому числі від неврозу, бо після цього випадку її довго охоплював страх при присутності собак.

У вимозі Дубко купити їй нове пальто та відшкодувати витрати на лікування, власник собаки Сєров відмовив і пояснив, що собака інстинктивно зреагував без його команди на різкий рух Дубко.

Остання звернулася із скаргою до дільничного офіцера поліції про порушення правил вигулу собак і відшкодування завданого збитку та моральної шкоди. Після того, як Сєров відбувся попередженням, Дубко звернулась із позовом до суду з вимогою про заборону Сєрову утримувати собак та відшкодування матеріального збитку в розмірі 2200 гривень (складає вартість пальто), 500 гривень (вартість лікування), 300 гривень (втрата заробітку за час лікування) та 100 неоподатковуваних мінімумів доходу громадян відшкодування моральної шкоди. Для забезпечення своїх майнових вимог попросила накласти арешт на майно Сєрова, у тому числі на автомобіль і собаку.

Питання 1. (одна правильна відповідь з чотирьох)

У даному випадку предметом цивільного права є правовідношення:

а) корпоративне;
б) організаційне;
в) як майнове, так і немайнове;
г) немайнове.

Питання 2. (три правильні відповіді з семи)

Який різновид цивільних правовідносин має місце:

а) організаційне;
б) пасивне;
в) активне;
г) регулятивне;
д) охоронне;
е) зобов'язальне;
є) абсолютне.

Питання 3.

Визначте складові змісту цивільних правовідносин:

1. Об'єкт	а) Сєров
2. Суб'єкт	б) собака
3. Право у складі змісту	в) обов'язок Сєрова відшкодувати витрати на лікування
4. Обов'язок у складі змісту	г) вимога Дубко про відшкодування завданої шкоди

Питання 4.

Визначте послідовність юридичних фактів згідно наданої фабули:

а) порушення правил вигулу собаки;
б) звернення до суду;

в) пошкодження пальто;

г) відшкодування шкоди Дубко.

Питання для самоконтролю:

1. Поняття цивільного права.
2. Предмет, метод, функції цивільного права.
3. Принципи цивільного права. Відмежування цивільного права від інших галузей права.
4. Поняття і система цивільного права.
5. Поняття і структура цивільного законодавства.
6. Поняття та види джерел цивільного права.
7. Аналогія закону та аналогія права. Значення судової практики.
8. Дія актів цивільного законодавства у часі, просторі та за колом осіб.

ТЕМА 2. ЦИВІЛЬНІ ПРАВОВІДНОСИНИ

(Маковій В. П., Мамедов Р. Ю.)

Зміст теми.

Поняття цивільних правовідносин. Загальні ознаки цивільних правовідносин. Галузеві ознаки цивільних правовідносин. Елементи цивільних правовідносин. Суб'єктивне цивільне право. Суб'єктивний цивільний обов'язок. Прості і складні правовідносини. Майнові та особисті немайнові правовідносини. Абсолютні, загальнорегулятивні та відносні правовідносини. Активні та пасивні цивільні правовідносини. Речові і зобов'язальні правовідносини. Регулятивні та охоронні правовідносини. Підстави виникнення, зміни і припинення цивільних правовідносин. Поняття та види юридичних фактів. Абсолютні та відносні події. Правомірні і неправомірні дії. Правостворюючі, правозмінюючі, правоприпиняючі та правовідновлюючі факти.

Цивільними правовідносинами є соціально обумовлені взаємозв'язки між суб'єктами, які врегульовані нормами цивільного права, та ґрунтуються на юридичній рівності, майновій самостійності та вільному волевиявленні останніх.

Загальні ознаки цивільних правовідносин цілком є релевантними ознакам будь-яких правовідносин, в числі яких: виникнення на підставі нормативних приписів (цивільно-правових норм), належність суб'єктам цих відносин кола суб'єктивних права та обов'язків, можливість застосування до порушників засобів державного примусу. У той час, як галузеві ознаки забезпечують вирізнення цивільних правовідносин з поміж інших суспільних відносин, врегульованих правом. До останніх належать: 1) виступають засобом до задоволення приватного інтересу; 2) елементом є особливий суб'єктний склад, що опосередковується наявністю статусу фізичної та юридичної особи передусім; 3) наділення уповноваженої особи спеціальними засобами захисту, притаманними саме

цивільному праву; 4) наділення учасників цивільних правовідносин колом саме цивільних прав та обов'язків; 5) притаманність учасникам цивільних правовідносин рівності, вільного волевиявлення та майнової самостійності.

Елементами цивільних правовідносин виступають три складових: об'єкт, суб'єкти (учасники) та зміст. Об'єктом цивільного правовідношення є певне матеріальне чи нематеріальне благо, з приводу яких воно виникає, змінюється та припиняється. Суб'єктами (учасниками) цивільних правовідносин є особи та інші суб'єкти публічного права. Соціальним змістом цивільних правовідносин є соціально значима поведінка їх учасників, а їх юридичним змістом є коло суб'єктивних прав та обов'язків, якими наділені суб'єкти як учасники таких правовідносин.

Суб'єктивним цивільним правом є міра можливої поведінки уповноваженої особи, якій відповідає міра належної поведінки зобов'язаної особи. Суб'єктивне цивільне право включає три складові: 1) можливість власної поведінки; 2) можливість вимагати відповідної поведінки від інших суб'єктів цивільного права; 3) можливість звернення за захистом у випадку не забезпечення реалізації другої складової. **Суб'єктивним цивільним обов'язком є міра належної поведінки зобов'язаної особи.** Суб'єктивний цивільний обов'язок може бути активним або пасивним, що пов'язано з формою поведінки, яка вимагається від зобов'язаної особи.

Наявна **класифікація цивільних правовідносин** ґрунтується на низці критеріїв, що забезпечує виділення відповідних характерних для них рис. За характером блага, щодо якого виникають цивільні правовідносини, вони поділяються на матеріальні (речові) та нематеріальні (відносини щодо результатів інтелектуальної, творчої діяльності). За економічним змістом – майнові (здійснення права на річ) та немайнові (здійснення права на життя), де зміст перших підлягає економічній оцінці, а других – ні. За структурою юридичного змісту – прості (просте дарування) та складні (купівля-продаж), де перші наділяють учасників одним правом та одним обов'язком,

а другі надають можливість учасникам здійснювати декілька прав та виконувати декілька обов'язків. За характером здійснення права – речові (відносини власності) та зобов'язальні (договірні відносини), де у змісті перших здійснення права пов'язане з певною річчю, а у змісті других – з поведінкою визначеної (зобов'язаної) особи. За юридичним змістом – абсолютні (речові) та відносні (зобов'язальні), де у межах перших уповноваженій особі протистоїть не визначене коло осіб, а у других – конкретно визначена особа. За функціональним призначенням – регулятивні (договірні) та охоронні (зобов'язання з відшкодування шкоди), де функціональним призначенням перших є регулювання правомірної поведінки суб'єктів цивільного права з метою задоволення власних приватних інтересів, а других – усунення наслідків правопорушень шляхом поновлення становища, що існувало до цього та відшкодування завданої шкоди. За характером поведінки зобов'язаного учасника цивільні правовідносини поділяються на активні (зобов'язання з відшкодування шкоди) та пасивні (відносини власності), де в рамках перших вимагається активна поведінка зобов'язаної особи, а в інших – зобов'язана особа має утриматись від активної поведінки задля недопущення порушення прав уповноваженої особи.

Цивільні права та обов'язки виникають із дій осіб, що передбачені актами цивільного законодавства, а також із дій осіб, що не передбачені цими актами, але за аналогією породжують цивільні права та обов'язки.

Підставами виникнення, зміни і припинення цивільних правовідносин є обставини (юридичні факти), з якими цивільно-правові норми пов'язують наведені правові наслідки. Стаття 11 ЦК України до підстав виникнення, зміни і припинення цивільних правовідносин відносить: договори та інші правочини; створення літературних, художніх творів, винаходів та інших результатів інтелектуальної, творчої діяльності; завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі; інші юридичні факти.

Застосування категорії юридичних фактів тісно пов'язане з такими поняттями як група юридичних фактів, сукупність юридичних фактів

та акти цивільного стану. **Група юридичних фактів** – це декілька фактичних обставин, кожна з яких викликає або може викликати один і той же наслідок (підстави припинення правосуб'єктності фізичної особи – смерть або визнання особи померлою). **Сукупність юридичних фактів** – це система юридичних фактів, пов'язаних між собою таким чином, що правові наслідки настають лише за наявності усіх елементів цієї сукупності (набуття права власності у спадкоємця за заповітом на спадщину – смерть спадкодавця, наявність заповіту, зазначення у заповіті такої особи в якості спадкоємця, прийняття спадщини спадкоємцем, оформлення свідоцтва на спадщину). **Акти цивільного стану** – це події та дії, які нерозривно пов'язані з фізичною особою, започатковують, змінюють, доповнюють або припиняють її можливість бути суб'єктом цивільних прав та обов'язків (народження, смерть, зміна імені).

Наявна **класифікація юридичних фактів** пов'язана з двома критеріями: характер правових наслідків та пов'язаність з вольовим елементом. За характером правових наслідків юридичні факти можуть бути: правостворюючими (видача довіреності), правозмінюючими (сплив строку набувальної давності), правоприпиняючими (сплив строку прийняття спадщини) та правовідновлюючими (набрання чинності рішенням суду про визнання правочину недійним та застосування реституції). Залежно від зв'язку з волею учасників цивільних правовідносин юридичні факти поділяються на дії (договір купівлі-продажу) та події (землетрус). У свою чергу події теж можуть бути опосередковано пов'язані з волею учасників правовідносин, що детермінує події абсолютні, де такого зв'язку немає (підтоплення прибережної зони внаслідок припливу, що пов'язане з впливом сили тяжіння Місяця та Сонця на поверхню океану), та відносні, де зв'язок простежується (пожежа в лісі через необережне ставлення до природи людини).

Дії, у свою чергу, з огляду на відповідність вимогам правових норм поділяються на правомірні (створення результату інтелектуальної, творчої діяльності) та неправомірні (завдання шкоди внаслідок порушення правил дорожнього руху), де перші цілком

відповідають, а інші – мають певні дефекти у такій відповідності. **Правомірні дії з урахуванням наявності волі, спрямованої на досягнення певної мети при їх здійсненні, поділяються на юридичні вчинки** (створення результату інтелектуальної, творчої діяльності) **та юридичні акти** (договір дарування), де при здійсненні перших воля не спрямована на досягнення певної правової мети, а інших – правовий наслідок опосередкований певною вольовою поведінкою. Юридичні акти класифіковані залежно від суб'єкта, який їх вчиняє на акти суб'єктів публічного права (рішення міськвиконкому) та акти суб'єктів приватного права (договір контрактації сільськогосподарської продукції).

Кейси для самопідготовки

ЗАВДАННЯ 1

Дахова звернулася до Шилова з вимогою про відшкодування заподіяного збитку та моральної шкоди. Як виявилось, той позрізав всі гілки з плодових дерев, що нависали над його садовою ділянкою. В результаті цього зменшився урожай і дерева почали хворіти. Вони також втратили естетичний вигляд і Дахова переживала за них.

Шилов пояснив, що Дахова надто близько (за 2 метри) від межі садових ділянок висадила плодові та декоративні дерева. При посадці Шилов попереджав, що коли дерева підростуть, то будуть спричиняти «проблеми». Але на його вимогу вчасно дерева не були пересаджені. Коли вони підросли, то стали затіняти садову ділянку Шилова, внаслідок чого він не міг її повністю використовувати для своїх потреб – вирощування овочів.

Після звернення до правління садового товариства Дахова пообіцяла владнати справу, але примирення між власниками сусідніх земельних ділянок не сталося.

Питання 1. (*одна правильна відповідь з чотирьох*)

У даному випадку цивільно-правові норми використовуються як:

а) спеціальні;

б) земельні;

в) загальні;
г) субсидіарні.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*
Дані цивільні правовідносини є:
а) майновими;
б) пасивними;
в) активними;
г) регулятивними;
д) охоронними;
е) речовими;
є) абсолютними.

Питання 3.
Визначте відповідність категорій:

1. Юрисдикційний захист	а) садове товариство
2. Фізична особа	б) звернення Дахової до Шилова
3. Юридична особа	в) Дахова
4. Самозахист	г) звернення Дахової до суду

Питання 4.
Визначте послідовність дій Дахової з метою захисту власних прав:
а) звернення до правління садового товариства;
б) звернення до суду з позовною заявою;
в) звернення до суду з клопотанням про врегулювання спору за участі судді;
г) звернення до медіатора.

ЗАВДАННЯ 2

Василенко звернувся до Офісу Президента України про визнання недійсним акту сільської ради про відмову в надані йому в оренду ставу. Як вказувалось в заяві, після проведення конкурсу став був переданий в оренду зятю голови сільради, якій

мешкає в місті, працює державним службовцем і лише інколи приїздить до села.

В прийняті заяви було відмовлено, оскільки Василенко не використав судового засобу захисту свого порушеного права.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*

У даному випадку предметом цивільного права є правовідносини:

а) майнові;
б) немайнові;
в) організаційні;
г) корпоративні.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*

Об'єктами цих відносин є:

а) став;
б) лісові насадження біля ставу;
в) водоплавна птиця, що вирощується на ставу;
г) природні ресурси під дном ставу;
д) риба, вирощена в ставу;
е) повітря над ставом;
є) дикі гуси, що зимують на ставу.

Питання 3.

Визначте відповідність форми та способу захисту за умовою задачі:

1. Адміністративний захист	а) звернення до суду з вимогою про визнання недійсним акту сільської ради
2. Судовий захист	б) звернення до Офісу Президента України з вимогою про визнання недійсним акту сільської ради
3. Юридична особа	в) Став
4. Об'єкт	г) Офіс Президента України

Питання 4.

Визначте послідовність дій Василенко:

а) звернення до суду з клопотанням про врегулювання спору за участі судді;

б) звернення до суду з позовом;

в) звернення до зятя голови сільради;

г) звернення до сільської ради.

Питання для самоконтролю:

1. Поняття та ознаки цивільних правовідносин.
2. Елементи цивільних правовідносин.
3. Види цивільних правовідносин.
4. Підстави виникнення, зміни і припинення цивільних правовідносин.
5. Поняття та види юридичних фактів.
6. Класифікація юридичних фактів.
7. Правостворюючі, правозмінюючі, правоприпиняючі та правовідновлюючі юридичні факти.

ТЕМА 3. ФІЗИЧНІ ТА ЮРИДИЧНІ ОСОБИ ЯК СУБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

(Маковій В. П., Мамедов Р. Ю.)

Зміст теми.

Правовий статус фізичних осіб. Правоздатність фізичної особи. Правоздатність та суб'єктивні цивільні права. Ознаки цивільної правоздатності. Обсяг (зміст) цивільної правоздатності фізичних осіб та її межі. Виникнення та припинення цивільної правоздатності. Правоздатність іноземців та осіб без громадянства. Обмеження правоздатності. Особливість правового положення фізичної особи, яка відбуває покарання в місцях позбавлення волі. Місце проживання фізичної особи та його цивільно-правове значення. Обрання місця проживання. Цивільна дієздатність фізичної особи. Види дієздатності. Набуття повної дієздатності. Дієздатність малолітніх та неповнолітніх осіб. Обмеження дієздатності фізичної особи. Визнання фізичної особи недієздатною. Правові наслідки визнання фізичної особи недієздатною. Опіка та піклування. Підстави, порядок та правові наслідки визнання особи безвісно відсутньою. Підстави, порядок та правові наслідки оголошення особи померлою. Правові наслідки появи особи, оголошеної померлою. Особливості правового становища фізичної особи-підприємця. Суть юридичної особи. Поняття та ознаки юридичної особи. Індивідуалізація юридичної особи. Правоздатність і дієздатність юридичної особи. Органи юридичної особи та її філії. Порядок і способи утворення юридичної особи. Державна реєстрація юридичної особи. Припинення діяльності юридичної особи. Реорганізація та ліквідація юридичної особи. Банкрутство юридичної особи. Порядок ліквідації юридичної особи. Класифікація юридичних осіб. Юридичні особи приватного та публічного права. Підприємницькі та непідприємницькі товариства. Господарські товариства. Виробничі кооперативи. Громадські та релігійні організації. Благодійні та інші фонди. Об'єднання юридичних осіб.

Фізичною особою є людина як учасник цивільних правовідносин. Правовий статус фізичної особи у загальному вигляді може бути ототожненим з її правовим становищем та охоплюється колом прав і обов'язків як учасником відповідних суспільних відносин. Здатність особи бути учасником цивільних правовідносин або суб'єктом права охоплюється терміном правосуб'єктність. Правосуб'єктність містить два структурних елементи: правоздатність та дієздатність.

Правоздатність фізичної особи – це здатність мати цивільні права та обов'язки, яка виникає з народження та припиняється зі смертю (оголошення померлою) цієї особи. **Змістом правоздатності є коло цивільних прав та обов'язків, яких може мати фізична особа**. Допускається обмеження правоздатності фізичної особи, зокрема за вчинення публічного правопорушення (злочин, адміністративний проступок). Варто відмежовувати сутність правоздатності фізичної особи та її суб'єктивні цивільні права, де перша є абстрактно та гіпотетично визначена можливість поведінки, яка не конкретизована на певні суспільні відносин, оскільки охоплює широке коло проявів правосуб'єктності такої особи, а суб'єктивні цивільні права безпосередньо забезпечують ту чи іншу площину реалізації змісту відповідної частини правосуб'єктності у наділенні особи певною можливістю (суб'єктивне право особи на приналежну їй на праві власності річ, що включає можливість володіти, користуватися та розпоряджатися нею). До ознак цивільної правоздатності фізичних осіб належать: рівність; особистий характер (невідчужуваність); винятковість обмеження; наявність пов'язана з часовими межами існування фізичної особи як індивіда та члена соціума (народження та смерть). Правоздатність іноземців та осіб без громадянства мають рівну із громадянами України цивільну правоздатність за обсягом (змістом), за винятком випадків, передбачених законом або міжнародними договорами України, наприклад щодо земельних ділянок сільськогосподарського призначення (ст. 130 ЗК України).

Засобами індивідуалізації фізичної особи у цивільному праві є місце її місце проживання та ім'я, за допомогою яких наявна можливість вирізнення однієї фізичної особи з поміж інших, зокрема при вчиненні правочинів, здійсненні інших цивільних прав в межах відповідних цивільних правовідносин. Разом з тим, окрім зазначених у законодавстві та повсякденному житті наявні й інші засоби індивідуалізації фізичних осіб природного та соціального походження. **Місцем проживання фізичної особи є житло, в якому проживає фізична особа постійно або тимчасово**. Житлом фізичної особи є житловий будинок, квартира, інше жиле приміщення, призначені та придатні для постійного або тимчасового проживання в них. Згідно вимог державних будівельних норм жилим приміщенням є опалюване приміщення, розташоване у наземному поверсі, призначене для цілорічного проживання і яке відповідає санітарно-гігієнічним вимогам щодо мікроклімату і повітряного середовища, природного освітлення, допустимих рівнів нормованих параметрів відносно шуму, вібрації, ультразвуку та інфразвуку, електричних та електромагнітних полів та іонізованого випромінювання (технічні вимоги). Місце проживання відрізняється за правовим режимом від місця реєстрації фізичної особи, де останнє містить адміністративно-правове навантаження.

Фізична особа може мати кілька місць проживання. Фізична особа може самостійно обирати місце свого проживання з досягненням чотирнадцятирічного віку. До чотирнадцятирічного віку місцем проживання фізичної особи є місце проживання її батьків, інших законних представників або місцезнаходження організації, що виконує функції опікуна. Дитина з десятирічного до чотирнадцятирічного віку має право надавати згоду на проживання з наведеними особами. Місцем проживання недієздатної фізичної особи є місце проживання її опікуна або місцезнаходження організації, що виконує функції опікуна. Спори, пов'язані з визначенням місця проживання зазначених осіб вирішує орган опіки та піклування або суд.

Ім'я фізичної особи включає три складові: прізвище, власне ім'я та по батькові. Положеннями закону або звичаями національної меншини, до якої належить фізична особа, можуть бути передбачені інші вимоги щодо цього. При здійсненні цивільної правосуб'єктності фізична особа може використовувати ім'я, а у випадках встановлених законом – псевдонім (вигадане ім'я) або взагалі не зазначати їх.

Цивільною дієздатністю фізичної особи є її здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав та самостійно їх здійснювати, а також створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність за їх невиконання. Цивільна дієздатність виникає з моменту та у обсязі визначеному цивільним законодавством. Припинення цивільної дієздатності пов'язане зі смертю, оголошенням померлою фізичної особи або визнанням її недієздатною судом. До змісту цивільної дієздатності входять: **правочиноздатність, деліктоздатність, трансдієздатність, тестаментоздатність, бізнес дієздатність, сімейна дієздатність**.

У цивільному праві за обсягом змісту прийнято вирізняти такі види цивільної дієздатності: повна, неповна, часткова. Повна цивільна дієздатність набувається з настанням повноліття або укладенням нею шлюбу до досягнення 18 років. Також повна дієздатність може надаватись фізичній особі до досягнення повноліття (емансипація) у випадку, якщо вона: працює за трудовим договором (з 16 років); зареєстрована як підприємець (з 16 років); записана батьком або матір'ю дитини у свідоцтві про народження.

Часткова цивільна дієздатність наявна у фізичної особи до 14 років (малолітня особа). Її зміст охоплює лише можливість самостійно вчиняти дрібні побутові правочини (правочин вважається дрібним побутовим, якщо він задовольняє побутові потреби особи, відповідає її фізичному, духовному чи соціальному розвитку та стосується предмета, який має невисоку вартість) та здійснювати особисті немайнові права на результати

інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом. При цьому малолітня особа не несе відповідальності за завдану нею шкоду, обов'язок по відшкодуванню якої покладається на її батьків або інших законних представників.

Неповна цивільна дієздатність наявна у фізичної особи від 14 до 18 років (неповнолітня особа). Її зміст охоплює можливість: вчиняти дрібні побутові правочини; здійснення прав на результати творчої, інтелектуальної діяльності, що охороняються законом; розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами (нести відповідальність в зазначених межах); бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи; укладати договір банківського вкладу (рахунку) та розпоряджатися вкладом, внесеним такою фізичною особою; укладати договір на отримання електронних довірчих послуг. Інші правочини неповнолітня особа вчиняє за згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальників.

На вчинення неповнолітньою особою правочину щодо транспортних засобів або нерухомого майна повинна бути письмова нотаріально посвідчена згода батьків (усиновлювачів) або піклувальника і дозвіл органу опіки та піклування. Неповнолітня особа може розпоряджатися грошовими коштами, що внесені повністю або частково іншими особами у фінансову установу на її ім'я, за згодою органу опіки та піклування та батьків (усиновлювачів) або піклувальника. Згода на вчинення неповнолітньою особою правочину має бути одержана від батьків (усиновлювачів) або піклувальника та органу опіки та піклування відповідно до закону. Неповнолітня особа несе відповідальність за завдану нею шкоду в межах власного майна, а шкода, яка перевищує вартість останнього, відшкодовується батьками субсидіарно (додатково), якщо інше не встановлено законом.

Цивільна дієздатність фізичної особи може бути обмежена рішенням суду у таких випадках: 1) зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами,

азартними іграми тощо і тим ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище; 2) вона страждає на психічний розлад, який істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними; 3) за наявності достатніх підстав за заявою батьків (усиновлювачів), піклувальника, органу опіки та піклування щодо права самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією чи іншими доходами або позбавлення її цього права (щодо неповнолітньої особи). До правових наслідків обмеження цивільної дієздатності фізичної особи належать: 1) встановлення піклування; 2) можливість самостійно вчиняти лише дрібні побутові правочини; 3) вчинення правочинів щодо розпорядження майном та інших правочинів, що виходять за межі дрібних побутових, за згодою піклувальника (спори щодо надання такої згоди вирішуються органом опіки та піклування або судом); 4) одержання заробітку, пенсії, стипендії, інших доходів та розпоряджання ними здійснюються піклувальником (він може надати у письмовій формі дозвіл на самостійне здійснення цих можливостей підопічним). Особа, цивільна дієздатність якої обмежена, самостійно несе відповідальність за порушення нею договору, укладеного за згодою піклувальника, та за шкоду, що завдана нею іншій особі. За рішенням суду цивільна дієздатність фізичної особи може бути поновленою за умови, що обставини, які були підставою до визнання її обмежено дієздатною, відпали.

Фізична особа може бути визнана недієздатною судовим рішенням й щодо неї встановлюється опіка та призначається опікун у випадку, якщо вона внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними. До правових наслідків визнання фізичної особи недієздатною належать: 1) встановлення опіки; 2) відсутність можливості вчиняти будь-який правочин; 3) вчинення будь-яких правочинів від імені недієздатної фізичної особи та в її інтересах опікуном; 4) відповідальність за завдану недієздатною фізичною особою шкоду несе

опікун чи заклад, який зобов'язаний здійснювати нагляд за нею. За рішенням суду цивільна дієздатність такої фізичної особи може бути поновленою за умови її видужання або значного поліпшення її психічного стану, внаслідок чого у неї поновилася здатність усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними.

Опіка та піклування є цивільно-правовим інститутом, який забезпечує реалізацію прав фізичних осіб у випадку, коли вони не усвідомлюють значення своїх дій та не можуть ними керувати через обставини вікового, психічного, соціального характеру. Опіка встановлюється щодо малолітніх та недієздатних повнолітніх осіб, а піклування – щодо неповнолітніх та обмежено дієздатних повнолітніх осіб. Суб'єктом, який приймає рішення щодо встановлення опіки та піклування щодо малолітніх та неповнолітніх осіб є орган опіки та піклування. Суд приймає рішення про встановлення опіки та піклування щодо повнолітніх осіб та у випадку, коли в межах судового розгляду буде встановлено, що малолітня чи неповнолітня особа позбавлена батьківського піклування, стосовно таких осіб і призначає опікуна (піклувальника) за поданням органу опіки та піклування. Не може бути опікуном (піклувальником) особа: 1) поведінка та інтереси якої суперечать інтересам підопічного; 2) позбавлена батьківських прав, якщо вони не були поновлені. Підстави припинення опіки: у разі передачі малолітньої особи батькам (усиновлювачам); досягнення підопічним 14 років; поновлення цивільної дієздатності фізичної особи. Підстави припинення піклування: досягнення повноліття; реєстрація шлюбу неповнолітньою особою; емансипація; поновлення цивільної дієздатності фізичної особи. Опікуну заборонено: укладати договори з підопічним, окрім дарування, позички; дарувати від імені підопічного та зобов'язуватися порукою. Опікун лише з дозволу органу опіки та піклування може: відмовитися від майнових прав підопічного; видавати письмові зобов'язання від імені підопічного; укладати договори, які підлягають нотаріальному посвідченню (державній реєстрації); укладати договори щодо іншого цінного майна. Піклувальник

у наведених випадках надає згоду на вчинення відповідних правочинів лише з дозволу органу опіки та піклування.

Особа визнається безвісно відсутньою у випадку наявності наступних обставин: якщо протягом року фізична особа відсутня в місці її постійного проживання; протягом цього строку в місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування; невідомість місця її перебування не можливо усунути за допомогою відповідних заходів. Встановлення правового стану безвісно відсутньої особи має такі правові наслідки: над майном такої особи встановлюється опіка; особи, що потребують догляду від такої особи, мають право на призначення пенсії в зв'язку з втратою годувальника; шлюб можна розірвати в спрощеному порядку; припиняються зобов'язання, які носять особистий характер. Якщо фізична особа, яка була визнана безвісно відсутньою, з'явилася або якщо одержано відомості про місце її перебування, суд за місцем її перебування або суд, що постановив рішення про визнання цієї особи безвісно відсутньою, за заявою цієї особи або іншої заінтересованої особи скасовує рішення про визнання фізичної особи безвісно відсутньою.

Особа оголошується померлою у випадку наявності наступних обставин: якщо фізична особа відсутня в місці постійного проживання протягом 3 років і немає відомостей про її місце перебування; якщо особа відсутня протягом 6 місяців після зникнення при обставинах, що загрожували їй смертю, або є підстави припускати її загибель від нещасного випадку; якщо особа відсутня протягом 1 місяця з моменту завершення роботи спеціальної комісії, утвореної внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, за можливості вважати фізичну особу загиблою від певного нещасного випадку або інших обставин внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру; якщо особа відсутня протягом 2 років після закінчення воєнних дій, в яких вона приймала участь і зникла під час них. Оголошення фізичної особи померлою тягне за собою такі праві наслідки: відкриття

спадщини; утриманцям призначається пенсія, припиняється шлюб, припиняються зобов'язання особистого характеру. Якщо фізична особа, яку оголошено померлою, з'явилася або одержано відомості про місце її перебування, суд за місцем її перебування або суд, що постановив рішення про оголошення її померлою, за заявою цієї особи або іншої заінтересованої особи скасовує рішення про оголошення фізичної особи померлою. У такому випадку речі цієї особи, які збереглися і перейшли до набувача безоплатно, за винятком набутих за набувальною давністю, грошей та цінних паперів на пред'явника, а також набуті на оплатних засадах недобросовісним набувачем повертаються їй. При не збереженні вказаних речей особа має право на компенсацію їх вартості.

Стосовно фізичної особи, яка є нездатною виконати свої майнові зобов'язання і погасити борги, може бути відкрито провадження у справі про неплатоспроможність і введена процедура реструктуризації боргів боржника або така особа може бути визнана банкрутом у справі про неплатоспроможність із застосуванням процедури задоволення вимог кредиторів за правилами, передбаченими Кодексом України з процедур банкрутства.

Фізична особа-підприємець – це фізична особа, яка здійснює безпосередню самостійну, систематичну діяльність, яка полягає у виробництві продукції, виконанні робіт, наданні послуг з метою одержання прибутку, що здійснюється нею на власний ризик, та яка зареєстрована як суб'єкт підприємницької діяльності. Характерні риси правового статусу фізичної особи-підприємця: тотожність з правосуб'єктністю комерційних організацій; загальним нормативно-правовим актом є ЦК України; не застосовуються окремі нормативно-правові акти, які застосовуються щодо юридичних осіб.

Фізична особа-підприємець відповідає за зобов'язаннями, пов'язаними з підприємницькою діяльністю, усім своїм майном, крім майна, на яке згідно із законом не може бути звернено стягнення. Фізична особа-підприємець, яка перебуває у шлюбі,

відповідає за зобов'язаннями, пов'язаними з підприємницькою діяльністю, усім своїм особистим майном і часткою у праві спільної сумісної власності подружжя, яка належатиме їй при поділі цього майна.

Фізична особа, яка неспроможна задовольнити вимоги кредиторів, пов'язані із здійсненням нею підприємницької діяльності, може бути визнана банкрутом у порядку, встановленому законом.

Наявні різноманітні теорії сутності юридичної особи, серед них: держави, колективу, директора, соціальної реальності, фікції. У ЦК України найбільшого втілення набули саме останні дві теорії сприйняття сутності юридичної особи. **Юридичною особою є організація, створена та зареєстрована у встановленому законом порядку, яка наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем та відповідачем у суді**. Ознаки юридичної особи: 1) організаційна єдність; 2) майнова відокремленість; 3) здатність виступати у цивільному обігу від свого імені; 4) здатність нести відповідальність за власні дії; 5) здатність бути позивачем та відповідачем у суді.

Засобами індивідуалізації юридичної особи є її найменування та місцезнаходження. Найменування юридичної особи відображає її організаційно-правову форму (товариство, установа, об'єднання осіб чи майна тощо). Місцезнаходженням юридичної особи є фактичне місце ведення діяльності чи розташування офісу, з якого проводиться щоденне керування діяльністю юридичної особи (переважно знаходиться керівництво) та здійснення управління і обліку, зокрема: 1) адреса органу або особи, які відповідно до її установчих документів чи закону виступають від її імені; 2) місцезнаходження одного із засновників або місцезнаходження за договором оренди чи інших договорів.

Правоздатність та дієздатність юридичної особи виникають (припиняються) одночасно з моменту державної реєстрації в ЄДР факту створення (припинення) такої організації. У зміст цивільної правоздатності юридичної особи входять здатність її мати наступні

особисті немайнові права та обов'язки: на найменування; на виробничу марку; на знаки для товарів і послуг; на таємницю кореспонденції; право на недоторканність ділової репутації та ін. Юридична особа може мати загальну та спеціальну правоздатність, де зміст першої не передбачає обмеження видів діяльності установчими документами й відповідне ліцензування, а другої потребує обмеження видів діяльності установчими документами й проходження процедури ліцензування (надання освітніх, банківських послуг). Дієздатність юридичної особи – це її здатність набувати власними діями цивільні права і брати на себе цивільні обов'язки. Юридична особа реалізує свою правосуб'єктність через власні органи. Органи юридичної особи, залежно від їх видів, можуть бути єдиноначальні (директор, голова, президент) та колегіальні (збори, рада, правління). Філією є відокремлений підрозділ юридичної особи, що розташований поза її місцезнаходженням та здійснює всі або частину її функцій. Представництвом є відокремлений підрозділ юридичної особи, що розташований поза її місцезнаходженням та здійснює представництво і захист інтересів юридичної особи. Філії та представництва не є юридичними особами.

З метою виділення відповідних ознак юридичних осіб наявна їх класифікація. **За формою власності юридичні особи** можуть бути приватні, комунальні, державні, змішані. **За суб'єктним складом**: українські, іноземні, за участю іноземного інвестора, міжнародні організації. **Залежно від мети створення**: комерційні (отримання прибутку) та некомерційні (інша мета) юридичні особи. **Залежно від джерел фінансування**: бюджетні та госпрозрахункові юридичні особи. **Залежно від функцій**: юридичні особи, що господарюють та не господарюють. **Залежно від відношення засновників до майна**: юридичні особи які мають право власності на майно (державна установа) та мають корпоративні права (акціонерне товариство). **Залежно від кількості засновників**: унітарні юридичні особи та ті, які мають декілька засновників. **Залежно від типу правосуб'єктності**: юридичні особи публічного та приватного

права. Юридичні особи приватного права з огляду на спосіб їх створення поділяються на об'єднання осіб (громадські організації), об'єднання майна (господарські товариства), об'єднання осіб та майна (кооперативи). **За організаційно-правовою формою** виділяють такі юридичні особи приватного права: установи, об'єднання осіб, підприємницькі товариства. Підприємницькі товариства у свою чергу за організаційно-правовою формою поділяються на господарські товариства та виробничі кооперативи, а господарські товариства на товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, товариства з повною відповідальністю, командитні товариства та акціонерні товариства. З огляду на організаційно-правову форму та мету діяльності до числа об'єднань осіб належать громадські та релігійні організації, благодійні та інші фонди, об'єднання юридичних осіб.

Порядок створення юридичної особи включає наступні етапи: прийняття засновниками рішення про створення (визначення мети і предмета діяльності, організаційно-правової форми, засобів індивідуалізації, розміру статутного капіталу, органів управління, порядку прийняття рішень, схвалення установчого документа), проведення державної реєстрації юридичної особи, здійснення постреєстраційних процедур. Способами створення юридичних осіб є такі: розпорядчий (центральний орган державної влади), нормативно-явочний (товариство з обмеженою відповідальністю), дозвільний (банківська установа) та договірний (повне товариство). Припинення юридичної особи може бути здійснене у формі реорганізації або ліквідації, де перший спосіб передбачає правонаступництво, а другий – ні. Серед видів реорганізації виділяють: злиття, приєднання, поділ та перетворення. Реорганізація проводиться за рішенням учасників юридичної особи або органу юридичної особи, уповноваженого на це установчими документами, а також за рішенням суду або відповідних органів виконавчої влади – у випадках, передбачених законом. Юридична особа ліквідується: за рішенням її засновників чи уповноваженого органу; за рішенням

суду про визнання недійсною реєстрації юридичної особи; з закінченням строку, на який створено юридичну особу; з досягненням мети, для якої створювалась юридична особа.

Порядок ліквідації та задоволення вимог кредиторів платоспроможної юридичної особи визначений ЦК України, а неплатоспроможної – додатково Кодексом України з процедур банкрутства.

Кейси для самопідготовки

ЗАВДАННЯ 1

Дев'ятирічний Мирослав, десятирічний Олександр та вісімнадцятирічний Павло розвели поблизу гаражу, який належав Матвієнку, багаття, від якого гараж спалахнув. Матвієнко звернувся до батьків Мирослава, Олександра та Павла з позовом про відшкодування збитків. Батьки Мирослава та Олександра заперечували проти позову, обґрунтовуючи це тим, що їх діти ще недієздатні і тому відповідальність за вчинену шкоду не несуть, а самі батьки були в момент вчинення шкоди на роботі, і тому також не можуть нести відповідальність. Батько Павла також заперечував проти позову, обґрунтовуючи це тим, що його син повнолітній і працює за трудовим договором.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*
Завдану шкоду будуть відшкодовувати:

а) батьки Мирослава та Олександра;
б) Павло;
в) батьки Мирослава й Олександра, а також Павло;
г) батько Павла.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*
Якими правами наділені неповнолітні спадкоємці:

Продовжити твердження: «Неповнолітня особа особисто несе відповідальність за порушення договору, укладеного за згодою батьків (усиновлювача), піклувальника. Якщо у неповнолітньої

особи недостатньо майна для відшкодування збитків, додаткову відповідальність несуть…»:

а) її батьки;
б) піклувальник;
в) опікун;
г) усиновлювач;
д) орган опіки та піклування;
е) навчальний заклад;
є) юридична особа.

Питання 3.

Визначте відповідність суб'єкта та його юридично значимої поведінки:

1. Мирослав та Олексій	а) будуть відшкодовувати шкоду, завдану малолітніми
2. Павло	б) відшкодовує шкоду самостійно на загальних підставах
3. Батьки Мирослава та Олексія	в) не будуть відшкодовувати шкоду
4. Матвієнко	г) має законні підстави для звернення в суд

Питання 4.

Визначить послідовність дій Матвієнко:

а) звернення до Мирослава та Олександра;
б) звернення до суду з позовом;
в) звернення до батьків Мирослава та Олександра;
г) звернення до суду з клопотанням про врегулювання спору за участі судді.

ЗАВДАННЯ 2

Петров і Іванов вирішили спільно займатися торгівлею з метою отримання прибутку. Для цього вони в складчину придбали товар, який реалізували і отримали прибуток, останній розподілили

відповідно до розміру вкладених в бізнес часток. Порядок розподілу прибутку, права та обов'язки кожного вони визначили в письмовому договорі, який склали в 2 екземплярах і разом підписали. Надалі вони успішно продовжували свою діяльність.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*
Підставою виникнення даних правовідносин є:
а) створення юридичної особи;
б) укладення договору про спільну діяльність;
в) укладення договору купівлі-продажу;
г) реєстрація юридичної особи.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*
Яка ознака юридичної особи має бути обов'язково:
а) організаційна єдність;
б) правонаступництво;
в) майнова відокремленість;
г) здатність виступати від імені засновника;
д) наявність спільного майна у засновників;
е) здатність виступати від власного імені;
є) наявність комерційного найменування.

Питання 3.

Визначте відповідність визначальних категорій, за умови створення Петровим та Івановим юридичної особи за даних обставин та її державної реєстрації:

1) Організаційно-правова форма	а) статут
2) Установчий документ	б) нормативно-явочний
3) Спосіб створення	в) загальні збори учасників
4) Вищий орган управління	г) Товариство з обмеженою відповідальністю

Питання 4.

Визначте послідовність юридичних фактів у складі процедури створення такої юридичної особи:

а) підписання статуту всіма учасниками товариства;

б) подання документів про реєстрацію юридичної особи до уповноваженого органу;

в) визначення часток у статутному капіталі;

г) складання статуту.

Питання для самоконтролю:

1. Правовий статус фізичних осіб, їх правосуб'єктність.
2. Правоздатність та дієздатність фізичних осіб, їх зміст та обмеження.
3. Цивільна дієздатність та її види.
4. Визнання особи недієздатною, обмежено дієздатною та оголошення особи померлою.
5. Місце проживання та ім'я фізичної особи.
6. Опіка та піклування.
7. Правове положення фізичної особи-підприємця.
8. Юридична особа: поняття та ознаки.
9. Види юридичних осіб.
10. Створення юридичної особи (порядок та способи).
11. Припинення юридичної особи (порядок та способи).

ТЕМА 4. ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

(Пащенко О. М.)

Зміст теми.

Поняття та види об'єктів цивільних прав. Майно як об'єкт цивільних прав. Поняття та класифікація речей. Речі рухомі та нерухомі. Речі подільні та неподільні. Речі, що визначені індивідуальними або родовими ознаками. Головна річ та приналежність. Складові частини речі. Складні речі. Продукція, плоди та доходи. Підприємство як єдиний майновий комплекс. Гроші. Результати робіт (послуги) як об'єкти цивільних прав. Поняття і правова природа цінних паперів. Ознаки цінних паперів. Класифікація цінних паперів. Види цінних паперів за формою випуску, за способом легітимації уповноваженої особи, за змістом, за особою боржника, за способом випуску. Передання прав за цінним папером. Виконання за цінним папером.

Об'єктами цивільних прав є цінності (блага), з приводу яких люди вступають в цивільні правовідносини, тобто щодо чого виникають, змінюються та припиняються права та обов'язки.

Види об'єктів цивільних прав (ст. 177 ЦК)

МАТЕРІАЛЬНІ	НЕМАТЕРІАЛЬНІ
речі та майно (глава 13 ЦК) цінні папери (глава 14 ЦК) майнові права (ст. 190 ЦК) результати робіт (глава 61 ЦК) послуги (глави 63, 64, 66, 68 ЦК) інші матеріальні блага	результати інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 199, книга 4 ЦК) інформація (ст. 200 ЦК) Особисті немайнові блага (ст. 201 ЦК)

Поняття та види речей.

Речі – це предмети матеріального світу створені людиною або природного походження щодо яких можуть виникати цивільні права та обов'язки.

Види речей:

– створені людиною та природного походження. Об'єкти природного походження (природні об'єкти) можуть стати об'єктами цивільних прав лише у випадку їх вилучення (виокремлення) з екосистеми: сформована земельна ділянка (з визначенням площі, меж та внесенням інформації до Державного земельного кадастру), приручені або впольовані (виловлені) тварини, зірвані рослини, вода в крані, ґрунт у горщику для квітів тощо. Тварини (домашні та свійські) і рослини, які вирощені людиною, їх породи (сорти, штами) виведені людиною мають правовий режим речей (ст. 180 ЦК);

– рухомі і нерухомі. Нерухомими речами є земельні ділянки, а також інші об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення. Режим нерухомої речі також поширюється на повітряні та морські судна, судна (ст. 181 ЦК);

– вилучені з цивільного обороту (перебування у цивільному обороті не допускається), обмежені в обороті (перебування у цивільному обороті допускається за спеціальним дозволом) або не вилучені з цивільного обороту (можуть вільно відчужуватись, а також переходити від однієї особи до іншої) (ст. 178 ЦК);

– матеріальні та цифрові (ст. 179^1 ЦК). Цифрові речі створюються та існують виключно у цифровому середовищі;

– індивідуально-визначені та родові (ст. 184 ЦК). Індивідуально-визначені ознаки роблять річ унікальною і незамінною. Родові ознаки (число, вага, міра тощо) речі є подібними до ознак інших речей того ж роду;

– споживні та неспоживні (ст. 185 ЦК). Споживні речі припиняють своє існування у первісному вигляді внаслідок одноразового використання (наприклад, їжа, пальне тощо). Неспоживні речі розраховані на неодноразове використання без зміни свого первісного вигляду та/або властивостей;

– подільні та неподільні (ст. 183 ЦК). Неподільною є річ, яку неможливо поділити без втрати її цільового призначення (наприклад, наручний годинник);

– головні та приналежності (ст. 186 ЦК). Приналежні речі призначені для обслуговування головних речей і пов'язані з ними спільним призначенням (наприклад, садиба і присадибна ділянка);

– прості і складні (ст. 188 ЦК). Складна річ складається з кількох інших речей, що утворюють єдине ціле (наприклад, автомобіль складається з двигуна, кузова, ходової частини тощо);

– продукція, плоди, доходи (ст.ст. 189 ЦК). Користування річчю дає можливість виробляти, добувати, вирощувати, отримувати певний зиск (продукцію, плоди, доходи). Наприклад, використання земельної ділянки сільськогосподарського призначення у якості засобу виробництва дає можливість отримувати врожай сільськогосподарських культур.

Гроші як об'єкт цивільних прав.

Гроші (готівкові, безготівкові (електронні, цифрові), валюта) є особливим видом речей, які являє собою еквівалент вартості товарів, робіт і послуг. Ця особливість визначає роль грошей, як законного платіжного засобу, а також мірила вартості товарів, робіт і послуг.

Особливі ознаки грошей, як об'єкту цивільних прав:

– бувають у матеріальній (монети, купюри) та нематеріальній (електронній (цифровій)) формах;

– ціна грошей визначається не кількістю грошових знаків, а їх номіналом (номінальною вартістю);

– гроші є законним засобом платежу, обов'язковим до приймання на всій території країни-емітента (ст. 192 ЦК);

– вартість електронних (цифрових) грошей прив'язана до національних валют. Це правило не стосується криптовалют, вартість яких формується балансом попиту / пропозиції на ринку;

– гроші можуть виступати самостійним об'єктом прав (наприклад, при укладанні договорів банківського вкладу (депозиту), позички, кредитування, дарування тощо) або еквівалентним об'єктом (наприклад, при розрахунках за виконану роботу або надані послуги) цивільно-правових відносин;

– гроші не можуть бути витребувані від добросовісного набувача (ст. 389 ЦК).

Цінні папери як об'єкт цивільних прав

Цінний папір – документ (електронний документ), що посвідчує майнові та інші права його власника, які виникають внаслідок вчинення одного чи кількох правочинів (емісії або видачі цінного папера), та має грошовий вираз (ст. 194 ЦК, ст. 8 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки»).

Особливі ознаки цінних паперів, як об'єктів цивільних прав:

– цінні папери є фінансовим інструментом, що посвідчує певне майнове право, яке може бути реалізоване за наявності права на цінні папери;

– цінний папір, залежно від виду, засвідчує наявність зобов'язальних відносин (корпоративні права, відносини позички) між особою, яка його видала та особою, яка є його власником. Цінний папір також передбачає можливість передачі всіх прав, що випливають із нього, іншим особам шляхом передачі прав на сам цінний папір;

– цінні папери мають суворо формальний характер, тобто мають відповідати визначеній формі та встановленим реквізитам;

– цінні папери є обороноздатними документами, тобто можуть переходити від однієї особи до іншої. При передачі цінного паперу до нового власника переходять усі права, що закріплюються у цінному папері;

– цінні папери, як і гроші, можуть виступати самостійним об'єктом прав.

Види цінних паперів

За формою існування	
Паперові (мають матеріальну (паперову) форму, а також визначені законодавством реквізити)	**Електронні** (не мають паперової форми і відображаються у вигляді облікового запису на рахунку в цінних паперах у системі депозитарного обліку цінних паперів)

Продовження таблиці

<table>
<tr><th colspan="3">За порядком їх розміщення або видачі</th></tr>
<tr><td colspan="2">Емісійні – посвідчують однакові права їх власників у межах одного випуску цінних паперів стосовно особи, яка бере на себе відповідні зобов'язання (емітента) (акції; акції корпоративних інвестиційних фондів; корпоративні облігації; облігації місцевих позик; державні облігації України; облігації міжнародних фінансових організацій; депозитні сертифікати банків; іпотечні облігації; сертифікати фондів операцій з нерухомістю (ФОН); інвестиційні сертифікати; казначейські зобов'язання України; державні деривативи; опціонні сертифікати; фондові варанти; кредитні ноти; депозитарні розписки (ч. 2 ст. 8 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки»)</td><td>Неемісійні</td></tr>
<tr><th colspan="3">За формою випуску</th></tr>
<tr><td>На пред'явника – права на цей папір та права за цим папером належать представникові такого цінного паперу</td><td>Іменні – права на цей папір та права за цим папером належать особі, зазначеній у цінному папері</td><td>Ордерні – права на цей папір та права за цим папером належать особі, зазначеній у цінному папері, яка може сама реалізувати такі права або призначити своїм наказом іншу уповноважену особу</td></tr>
<tr><th colspan="3">За ступенем оборотоздатності</th></tr>
<tr><td colspan="2">Не обмежені в обороті (знаходитися у вільному обігу)</td><td>Обмежено оборотоздатні (обіг яких обмежений)</td></tr>
</table>

Чинне законодавство виділяє наступні **групи цінних паперів** (ч. 7 ст. 8 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки»):

– **пайові цінні папери** – посвідчують участь власника таких цінних паперів (інвестора) у статутному капіталі та/або активах емітента (у тому числі активах, що знаходяться в управлінні емітента) та надають їх власнику (інвестору) право на отримання частини прибутку (доходу), зокрема у вигляді дивідендів, та інші права, встановлені законодавством, а також проспектом або рішенням про емісію, а для цінних паперів інститутів спільного інвестування – проспектом (рішенням про емісію) інституту спільного інвестування (акції; інвестиційні сертифікати; сертифікати ФОН; акції корпоративних інвестиційних фондів);

– **боргові цінні папери** – посвідчують відносини позики і передбачають обов'язок емітента або особи, яка видала неемісійний цінний папір, сплатити у визначений строк кошти, передати товари або надати послуги, а також інші права власника та обов'язки емітента і осіб, які надають забезпечення за облігаціями (корпоративні облігації; державні облігації України; облігації місцевих позик; казначейські зобов'язання України; ощадні сертифікати банків; депозитні сертифікати банків; векселі; облігації міжнародних фінансових організацій);

– **іпотечні цінні папери** – випуск таких паперів забезпечено іпотечним покриттям. Вони посвідчують право власників на отримання від емітента належних їм коштів (іпотечні облігації; заставні);

– **деривативні цінні папери** – посвідчують право власника у визначених проспектом (рішенням про емісію цінних паперів) випадках та порядку вимагати від емітента придбання або продажу базового активу та/або реалізації встановлених проспектом (рішенням про емісію цінних паперів) прав щодо базового активу, та/або здійснення платежу (платежів) залежно від значення базового показника (опціонні сертифікати; фондові варанти; кредитні ноти; депозитарні розписки; державні деривативи).

Послуги та результати робіт як об'єкти цивільних прав.

Стаття 177 ЦК відносить до об'єктів цивільних прав послуги, а також результати виконання робіт та надання послуг.

Цивілістична доктрина розглядає послугу як дію (діяльність), пов'язану з наданням (передачею) на користь іншої особи певного матеріального або нематеріального блага і не пов'язана зі створенням такого матеріального блага.

Особливі ознаки послуг, як об'єктів цивільних прав:

✓ послуга це дія (діяльність), що здійснюється за індивідуальним замовленням (ст. 1 Закону України «Про захист прав споживачів»);

✓ послуга, на відміну від речей або майна, не може бути збережена для подальшого продажу або використання;

✓ послуга одночасно надається одною стороною і споживається іншою стороною;

✓ якість послуги може змінюватись в залежності від виконавця, обставин та способу надання послуги.

Основні групи послуг:

– **фактичні** – передбачають здійснення зобов'язаною особою конкретних дій (наприклад, перевезення вантажу, пасажира (глава 64 ЦК), транспортне експедирування (глава 65 ЦК), зберігання майна (глава 66 ЦК), тощо);

– **юридичні** – передбачають здійснення зобов'язаною особою дій правового характеру (наприклад, дії повіреного (глава 69 ЦК), комісіонера (глава 69 ЦК), тощо);

– **змішані** – передбачають надання зобов'язаною особою змішаних послуг юридичного і фактичного характеру (наприклад, управління майном (глава 70 ЦК).

Об'єктом цивільного права може бути не тільки сам процес надання послуги (дії, діяльність) але й **кінцевий результат послуги або виконання робіт**. Наприклад, у випадку надання послуг правового супроводу об'єктом може виступати сама діяльність юриста (правовий супровід), а також результат такої діяльності (кількість наданих консультацій).

Особисті немайнові блага як об'єкти цивільних прав.

Особисті немайнові блага не мають майнового змісту але нерозривно пов'язані із суб'єктами цивільних прав, визнані суспільством та охороняються чинним законодавством, зокрема цивільним законодавством.

Відповідно до ч. 1 ст. 201 ЦК до особистих немайнових благ належать: здоров'я; життя, честь, гідність і ділова репутація; ім'я (найменування); авторство; свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості тощо.

Ознаки особистих немайнових благ:

– не мають майнового змісту;

– визнані суспільством та охороняються на рівні конституційних принципів та приписів цивільного законодавства;

– більшість немайнових благ є невідчужуваними;

– притаманні як фізичним (ім'я, здоров'я, життя, гідність, тощо) так і юридичним особам (найменування, ділова репутація);

– фізична особа набуває немайнові блага в силу народження або на підставі закону (договору);

– юридична особа набуває немайнові блага на підставі закону (договору).

Кейси для самопідготовки

ЗАВДАННЯ 1

Березін по телефону домовився із Семеновим про купівлю антикварної рушниці, придатної для використання за призначенням, яку він напередодні оглянув і перерахував за неї переказом гроші. Коли Березін прийшов її забирати, Семенов вийняв рушницю із футляра і пере дав покупцеві. На вимогу передати і футляр, Семенов відповів, що футляр він замовляв окремо від рушниці, що підтверджено квитанцією, і може його також продати за додаткову суму. Вважаючи, що рушниця і футляр є предметом однієї угоди, Березін звернувся з позовом в суд.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*

Що є способом захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів Березіна:

а) законодавчо дозволені конкретні способи поведінки;

б) утримання від дій, які б могли заподіяти шкоду суспільству;

в) процес реалізації особою всіх повноважень, для досягнення певного результату;

г) визначені законом або договором матеріально-правові заходи, спрямовані на відновлення порушених прав та свобод.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*

Які способи може обрати Березін для захисту своїх цивільних прав та інтересів?

а) визнання права;

б) примусове виконання обов'язку в натурі;

в) припинення дії, яка порушує право;

г) визнання незаконними рішення органу державної влади;

д) визнання незаконними дій органу місцевого самоврядування;

е) визнання незаконними рішення органу влади Автономної Республіки Крим;

є) визнання незаконними дій посадової особи органу місцевого самоврядування.

Питання 3.

Визначте відповідність застосування способів захисту прав та інтересів Березіна:

1) Визнання права	а) футляр, як приналежність слідує за головною річчю
2) Примусове виконання обов'язку в натурі	б) якщо договором між Березіним і Семеновим не встановлені особливості щодо приналежності футляра
3) Відмова у захисті	в) відсутнє порушення цивільного права Березіна
4) Припинення дії, яка порушує право	г) Семеновим, при оферті не встановлені особливості щодо приналежності футляра

Питання 4.

Визначте послідовність дій Березіна:

а) Звернення з вимогою про повернення коштів до Семенова;

б) Звернення протягом встановленого законодавством строку з позовною заявою до суду;

в) Врегулювання спору за участю судді;

г) Апеляційна скарга на рішення суду першої інстанції.

ЗАВДАННЯ 2

Дахова звернулася до Шило з вимогою про відшкодування заподіяного збитку та моральної шкоди. Як виявилось, той позрізав всі гілки з плодових дерев, що нависали над його садовою ділянкою. В результаті цього зменшився урожай і дерева почали хворіти. Вони також втратили естетичний вигляд і Дахова переживала за них. Шило пояснив, що Дахова надто близько (за 2 метри) від межі садових ділянок висадила плодові та декоративні дерева. При посадці Шило попереджав, що коли дерева підростуть, то будуть спричиняти «проблеми». Але на його вимогу вчасно дерева не були пересаджені. Коли вони підросли, то стали затіняти садову ділянку Шилов, внаслідок чого він не міг її повністю використовувати для своїх потреб – вирощування овочів. Після звернення до правління садового товариства Дахова пообіцяла владнати справу, але примирення між сусідами по земельних ділянках не сталося.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*

В яких межах Шило може здійснювати право власності на свою земельну ділянку?

а) право власності Шило розповсюджується на простір, що знаходиться над та під поверхнею ділянки;

б) право власності Шило не обмежене простором, що знаходиться над та під поверхнею ділянки;

в) право власності Шило не обмежене висотою та глибиною в межах земельної ділянки;

г) при здійсненні свого права власності щодо своєї земельної ділянки Шило зобов'язаний утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*

Зміст принципу добросусідства між Даховою та Шило полягає в:

а) обиранні способів використання земельних ділянок відповідно до їх цільового призначення, при яких власникам, землекористувачам сусідніх земельних ділянок завдається найменше незручностей;

б) невикористанні земельних ділянок способами, які не дозволяють власникам, землекористувачам сусідніх земельних ділянок використовувати їх за цільовим призначенням;

в) зобов'язані співпрацювати при вчиненні дій, спрямованих на забезпечення прав на землю кожного з них;

г) праві відрізати корені дерев і кущів, у випадку проникнення коренів і гілок дерев з однієї земельної ділянки на іншу;

д) витратах при встановлення спільних меж;

е) сприянні власника суміжної земельної ділянки у встановленні спільних меж, а також встановлення або відновлення межових знаків;

є) встановленні межові знаків на водних об'єктах.

Питання 3.

Визначте відповідність використання способів захисту прав та інтересів Шило:

1. Самозахист	а) звернення до правління садового товариства
2. Негаторний позов	б) звернення Шило з вимогою щодо усунення перешкод при здійсненні права користування своїм майном
3. Припинення дії, яка порушує право	в) зобов'язання Дахової пересади ти дерева або обрізати їх гілки

4. Відшкодування упущеної вигоди	г) відсутність можливості повністю використовувати садову ділянку Шило для своїх потреб

Питання 4.

Визначте послідовність застосування форм захисту прав та інтересів Шило:

а) самозахист;

б) медіація;

в) врегулювання спору за участю судді;

г) звернення до правління садового товариства.

Питання для самоконтролю:

1. Поняття і види об'єктів цивільних прав.
2. Оборотоздатність об'єктів цивільних прав.
3. Речі як об'єкти цивільних прав. Поняття речей. Класифікація речей та її правове значення.
4. Цінні папери як об'єкти цивільних прав. Групи та види цінних паперів.
5. Результати робіт та послуги як об'єкти цивільних прав.
6. Результати інтелектуальної, творчої діяльності як об'єкти цивільних прав.
7. Інформація як об'єкт цивільних прав.
8. Особисті немайнові блага як об'єкти цивільних прав.

ТЕМА 5. ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВА ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ

(Резніченко С. В.)

Зміст теми.

Поняття та правове регулювання особистих немайнових прав. Зміст особистих немайнових прав. Види особистих немайнових прав.

Особисті немайнові права, що забезпечують природне існування фізичної особи. Право на життя. Право на охорону здоров'я. Право на медичну допомогу. Право на свободу. Право на особисту недоторканність. Право на донорство. Право на сім'ю.

Особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття особи. Право на ім'я, на зміну імені, на використання імені. Право на повагу до гідності, честі, на недоторканість ділової репутації. Право на особисте життя та його таємницю. Право на недоторканність житла. Право на вибір роду занять. Право на захист від протиправного втручання в сферу приватного життя.

Захист особистих немайнових прав. Поновлення порушеного права. Спростування недостовірної інформації. Відшкодування моральної шкоди.

Особисті немайнові відносини становлять сферу правовідносин, що не мають матеріального змісту та нерозривно пов'язані з конкретним суб'єктом цивільного права. Вони визнаються суспільством та перебувають під охороною цивільного законодавства. Коли такі немайнові блага належать певній особі і включаються до кола її суб'єктивних прав, вони переходять у площину цивільно-правового регулювання та набувають статусу об'єктів цивільних прав.

Носіями особистих немайнових прав можуть бути як фізичні, так і юридичні особи. Для фізичної особи такі права виникають від моменту народження або безпосередньо з приписів закону. Юридична ж особа може мати особисті немайнові права виключно в межах, установлених законодавством. Це пояснюється тим,

що правосуб'єктність юридичної особи визначається нормами цивільного права, а її створення як учасника цивільних відносин здійснюється шляхом державної реєстрації. Відтак юридична особа є соціально-правовим утворенням, яке існує лише в рамках правового регулювання, де і формується її цивільно-правовий статус.

Більшість немайнових благ має природний характер і властива людині від народження. Разом з тим, після нормативного закріплення вони отримують юридичне значення як об'єкти цивільних прав, виступаючи у двоякій ролі: одночасно як складова правового статусу фізичної особи та як самостійний об'єкт цивільних правовідносин.

Так, стаття 201 ЦК присвячена особистим немайновим благам як об'єктам цивільних прав. Відповідно до цієї норми до таких благ, що перебувають під охороною цивільного законодавства, належать: життя, здоров'я, честь, гідність, ділова репутація, ім'я (найменування), авторство, а також свобода літературної, художньої, наукової та технічної творчості. Переважна більшість цих благ притаманна виключно фізичній особі (зокрема життя, здоров'я, свобода творчості), однак окремі з них можуть бути об'єктами цивільних прав і юридичних осіб – наприклад, найменування чи ділова репутація. Такий підхід узгоджується з положеннями ст. 26 та ст. 94 ЦК, відповідно до яких фізична особа може мати всі особисті немайнові права, встановлені Конституцією та ЦК, тоді як юридична особа – лише ті з них, що за своєю природою можуть їй належати і не суперечать її правовій сутності.

Перелік особистих немайнових благ, наведений у ст. 201 ЦК, не обмежується лише зазначеними у ній. Об'єктами цивільних прав також виступають інші немайнові блага фізичних осіб, передбачені книгою 2 ЦК та іншими законодавчими актами, а також немайнові блага юридичних осіб, які можуть їм належати відповідно до ст. 94 ЦК.

Комплексне тлумачення ст. 201 та положень книги 2 ЦК дає підстави стверджувати, що особисті немайнові блага виступають об'єктами цивільних прав, а правовідносини, які виникають у процесі їх здійснення чи охорони, підлягають регулюванню нормами цивільного права.

Відповідно до ст. 269 ЦК України **особисті немайнові права – це юридично гарантовані можливості, які довічно належать кожній фізичній особі за законом.**

Основними характеристиками особистих немайнових прав є такі:

– вони належать кожній особі без винятку;
– мають довічний характер;
– виникають у особи безпосередньо із закону;
– не мають майнового змісту;
– є невід'ємно пов'язаними з особою носія.

Варто підкреслити, що право може бути віднесене до категорії особистих немайнових лише за умови наявності всієї сукупності наведених ознак.

Зміст особистих немайнових прав, відповідно до ст. 271 ЦК України, полягає у наданні фізичній особі можливості самостійно й на власний розсуд визначати свою поведінку в межах приватного життя.

Особисті немайнові права поділяються на дві групи:

– особисті немайнові права, що забезпечують природне існування;
– особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття.

До особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи, відповідно до глави 21 ЦК України, слід відносити:

– право на життя;
– право на здоров'я;
– право на безпечне довкілля;
– право на свободу та особисту недоторканність;
– право на сім'ю, опіку, піклування та патронатне виховання.

Право на життя:

Згідно з ч. 1 ст. 281 ЦК кожна фізична особа має невід'ємне право на життя. Законодавець не надає нормативного визначення ні особистого немайнового блага «життя», ні самого поняття

«право на життя». Водночас аналіз чинних нормативно-правових актів дає підстави стверджувати, що «право на життя» слід розуміти як особисте немайнове право, яке охоплює два ключові виміри: право людини на власне існування та право породжувати нове життя.

Право на здоров'я:

Право на здоров'я перебуває у тісному зв'язку з правом на життя. Відповідно до чинного законодавства під «здоров'ям» розуміється не просто відсутність захворювань чи фізичних вад, а стан повного фізичного, психічного та соціального благополуччя.

Зміст права на здоров'я охоплює:

– право на отримання медичної допомоги відповідно до ст. 284 ЦК України;

– право на медичне страхування, гарантоване ст. 49 Конституції України;

– право бути поінформованим про стан свого здоров'я (ст. 285 ЦК України);

– право на збереження таємниці про стан здоров'я (ст. 286 ЦК України);

– право вимагати усунення небезпеки, що створює загрозу здоров'ю;

– а також інші права, пов'язані з перебуванням особи у стаціонарному лікувальному закладі, визначені ст. 287 ЦК України.

Право на безпечне довкілля:

Під правом на безпечне довкілля, відповідно до ст. 293 ЦК України, слід розуміти:

1) право на безпечне для життя і здоров'я довкілля;

2) право на достовірну інформацію про стан довкілля.

Право на свободу та особисту недоторканність:

Право на свободу та особисту недоторканність складається з двох взаємопов'язаних складових:

– права на свободу (ст. 288 ЦК України);

– права на особисту недоторканність (ст. 289 ЦК України).

Право на сім'ю, опіку, піклування та патронатне виховання:

Дане право включає наступні складові:

– права на сім'ю (ст. 291 ЦК);
– права на опіку та піклування (ст. 292 ЦК України);
– права на піклування (ст. 292 ЦК України);
– права на патронатне виховання (гл. 20 СК України).

Дана група особистих немайнових прав в силу своїх характерних особливостей може належати лише людині.

До основних особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття фізичної особи, згідно з главою 22 ЦК України слід відносити:

– право на ім'я;
– право на честь, гідність та ділову репутацію;
– право на індивідуальність;
– право на зображення та голос;
– право на особисте життя;
– право на особисті папери та таємницю кореспонденції;
– право на інформацію;
– право на свободу творчості;
– право на вибір роду занять;
– право на місце проживання;
– право на недоторканність житла;
– право на пересування;
– право на свободу об'єднань;
– право на мирні зібрання.

Право на ім'я:

Аналіз положень, присвячених праву на ім'я (статті 294–296 ЦК України), дає можливість визначити, що це право охоплює такі складові:

– можливість володіти своїм ім'ям, користуватися ним і розпоряджатися на власний розсуд;
– право вимагати, щоб до особи зверталися саме її ім'ям;

– право на використання псевдоніма;

– право вимагати припинення неправомірного використання свого імені іншими особами.

Право на честь, гідність та ділову репутацію:

Право на повагу до гідності й честі, закріплене у ст. 297 ЦК України, а також право на недоторканність ділової репутації, передбачене ст. 299 ЦК України, охоплюють у своєму змісті такі можливості:

1) право на гідність;

2) право на честь;

3) право на ділову репутацію.

Право на індивідуальність:

Право на індивідуальність означає, що фізична особа має можливість зберігати свою національну, культурну, релігійну та мовну самобутність, а також самостійно обирати форми й способи її прояву, за умови що такі прояви не заборонені законом і не суперечать моральним засадам суспільства (ст. 300 ЦК України).

Право на зображення та голос:

Право на зображення та голос передбачає можливість особи самостійно визначати способи використання та контролювати зовнішній вигляд та голос.

Право на особисте життя:

Право на особисте життя не передбачає визначеного переліку активних дій, які повинен здійснювати його носій, а встановлює лише принцип, що фізична особа самостійно визначає зміст і межі свого особистого життя (ст. 301 ЦК України).

Право на особисті папери та таємницю кореспонденції:

Право на особисті папери (ст. 303 ЦК України) є суміжним із правом на особисте життя. Його зміст включає в себе і право власності на документи, і право на недоторканність особистих паперів. Одним із проявів права на недоторканність особистих паперів є право на таємницю кореспонденції (ст. 306 ЦК України), яке передбачає захист змісту листування, телеграм, телефонних розмов та інших форм комунікації.

Право на інформацію:

Відповідно до ст. 302 ЦК України, право на інформацію передбачає законну можливість збирати, зберігати, використовувати та поширювати інформацію. Водночас ці дії не поширюються на інформацію про особисте життя фізичної особи без її згоди, за винятком випадків, прямо передбачених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та захисту прав людини.

Право на свободу творчості та вибір роду занять:

Відповідно до ст. 309 ЦК України, фізична особа має право на свободу літературної, художньої, наукової та технічної творчості, що полягає у вільному визначенні сфер діяльності, змісту та форм (способів і прийомів) творчої реалізації. Схожим за своєю природою є право на вибір роду занять (ст. 312 ЦК України), яке передбачає законну можливість особи самостійно обирати та змінювати вид діяльності, виконувати конкретну роботу або обіймати певні посади на власний розсуд.

Право на місце проживання та недоторканність житла:

Право фізичної особи на місце проживання є комплексним особистим немайновим правом і включає в себе такі складові:

– право мати місце проживання (ч. 1 ст. 310 ЦК);

– право на вільний вибір та зміну місця проживання (ч. 2 ст. 310 ЦК).

Право на свободу пересування:

Відповідно до ст. 313 ЦК України, до права на свободу пересування належить здатність фізичної особи вільно переміщуватися територією України (з 14 років), виїжджати за її межі та безперешкодно повертатися в країну (з 16 років), а також самостійно визначати місце свого перебування, обирати способи і засоби пересування.

Право на свободу об'єднання та мирні зібрання:

Право на свободу об'єднання, згідно зі ст. 314 ЦК України, передбачає можливість фізичних осіб за власною ініціативою створювати

політичні партії та громадські організації. У свою чергу, ст. 315 ЦК гарантує фізичним особам право на мирні збори – законодавчо передбачену можливість вільно проводити різні мирні заходи.

Через свої специфічні ознаки ця група особистих немайнових прав може належати не лише фізичним особам, а й іншим учасникам цивільних правовідносин.

Гарантією належного здійснення фізичними особами їхніх особистих немайнових прав є цивільно-правовий захист, передбачений ст. 275 ЦК України.

Водночас цивільно-правовий захист у цій сфері має ширший характер, ніж саме цивільно-правове регулювання. Якщо цивільно-правове регулювання відносин щодо особистих немайнових прав можливе лише у випадках, прямо передбачених законом, то охорона цих прав цивільним законодавством може здійснюватися у будь-якій ситуації за наявності таких умов:

– характер порушеного права (блага) дозволяє виникнення цивільних відносин;

– характер порушення дає змогу застосувати спеціальні (наприклад, ст. 276, 277 ЦК) або загальні (ст. 16 ЦК) засоби цивільно-правового захисту.

Право на захист особистих немайнових прав являє собою регламентоване правове забезпечення на випадок оспорювання, невизнання, заперечення, загрози порушення чи фактичного порушення такого права.

Зміст цього права включає такі повноваження:

– вимагати непорушення особистих немайнових прав;

– вимагати припинення дій, які порушують ці права;

– вимагати відновлення порушених особистих немайнових прав.

Для захисту особистих немайнових прав застосовуються як загальні способи захисту, передбачені ст. 280 ЦК України, **так і спеціальні**, що залежать від змісту права, способу його порушення та спричинених наслідків.

Серед загальних способів найпоширенішими є відшкодування завданих збитків та компенсація моральної шкоди (ст. 22, 23 ЦК).

Спеціальні способи захисту включають:

– поновлення порушеного особистого немайнового права (ст. 276 ЦК);

– спростування неправдивої інформації та суміжні засоби захисту (ст. 277 ЦК);

– заборону поширення інформації, що порушує особисті немайнові права (ст. 278 ЦК).

Кейси для самопідготовки

ЗАВДАННЯ 1

Між Ляпкіним та Тумановим, працівниками однієї державної установи, виникли неприязні взаємини. Унаслідок цього Ляпкін почав поширювати серед колег відомості, що нібито Туманов є хронічним алкоголіком, позичає гроші під високі відсотки, раніше залишає робоче місце та вчиняє насильство щодо своєї дружини. Вважаючи такі твердження неправдивими й такими, що принижують його честь і гідність, Туманов звернувся до суду з позовом про їх захист.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*

Чи пов'язана моральна шкода, заподіяна Ляпкіним, з розміром відшкодування майнової шкоди:

а) моральна шкода, не пов'язана, з розміром відшкодування майнової шкоди;

б) моральна шкода, пов'язана з розміром відшкодування майнової шкоди;

в) на зв'язок між розмірами відшкодування майнової та моральної впливає діюче законодавство;

г) на зв'язок між розмірами відшкодування майнової та моральної впливають імплементовані норми міжнародних договорів.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*

В чому полягає моральна шкода, заподіяна Туманову:

а) У приниженні честі Туманова;

б) У приниженні гідності Туманова;

в) У приниженні ділової репутації державної установи;

г) У душевних стражданнях, яких зазнали фізичні особи, колеги Туманова;

д) У душевних стражданнях, яких зазнали керівники державної установи, у зв'язку конфліктом;

е) У душевних стражданнях, яких зазнала дружина Туманова;

є) У душевних стражданнях, яких зазнали близькі родичі, керівників державної установи, у зв'язку з протиправною поведінкою Ляпкіна.

Питання 3.

Визначте відповідність використання способів захисту особистих немайнових прав Тумановим при порушенні його честі та гідності:

1. Спростування інформації	а) виступ Ляпкіна під час загальних зборів співробітників державної установи
2. Відшкодування упущеної вигоди	б) у разі надання Тумановим відповідних доказів
3. Відшкодування майнової шкоди	в) у випадку звернення Туманова до медичного закладу
4. Відшкодування моральної шкоди	г) у разі повного задоволення позову Туманова

Питання 4.

Визначте послідовність дій для захисту честі та гідності Туманова:

а) самозахист;

б) застосування позасудових способів захисту прав та інтересів;

в) врегулювання спору за участю судді;

г) подача позову.

ЗАВДАННЯ 2

Під час телеефіру президент компанії «Глобус-Тур» Ляпкін публічно заявив, що туристична фірма «Екватор» вводить своїх клієнтів в оману та здійснює діяльність без належної ліцензії. Через півтора місяця представники ПрАТ «Екватор» подали позов до суду проти компанії «Глобус-Тур», вимагаючи протягом тижня спростувати поширену недостовірну інформацію, на підтвердження чого додали копію чинної ліцензії на надання туристичних послуг. Крім того, позивач просив стягнути з відповідача відшкодування втраченої вигоди та моральної шкоди. Відповідач заперечував проти позову, вказуючи, що відповідальність має нести телекомпанія, яка здійснювала трансляцію.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*

Чи пов'язана моральна шкода, заподіяна ПрАТ «Екватор», з розміром відшкодування майнової шкоди:

а) моральна шкода не має залежності від розміру відшкодування майнової шкоди;

б) моральна шкода перебуває у взаємозв'язку з розміром відшкодування майнової шкоди;

в) взаємозв'язок між обсягом відшкодування майнової та моральної шкоди визначається чинним законодавством;

г) на співвідношення між розмірами відшкодування майнової та моральної шкоди впливають норми міжнародних договорів, імплементовані у національне законодавство.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*

В чому полягає заподіяна моральна шкода ПрАТ «Екватор»:

а) у приниженні честі ПрАТ «Екватор»;

б) у приниженні гідності ПрАТ «Екватор»;

в) у приниженні ділової репутації ПрАТ «Екватор»;

г) у душевних стражданнях, яких зазнали фізичні особи, співробітники ПрАТ «Екватор»;

д) у душевних стражданнях, яких зазнали фізичні особи, співробітники ПрАТ «Екватор», у зв'язку з протиправною поведінкою компанії «Глобус-Тур» щодо них;

е) у фізичному болю та стражданнях, яких зазнали фізичні особи, співробітники ПрАТ «Екватор» у зв'язку з каліцтвом;

є) у душевних стражданнях, яких зазнали близькі родичі, співробітників ПрАТ «Екватор», у зв'язку з протиправною поведінкою компанії «Глобус-Тур».

Питання 3.

Визначте відповідність використання спеціальних способів захисту особистих немайнових прав ПрАТ «Екватор»:

1. Відшкодування збитків	а) виступ по телебаченню президента компанії «Глобус-Тур»
2. Заборона поширення інформації	б) заборона (припинення) трансляції до усунення порушення.
3. Право на відповідь	в) пред'явлення ліцензії про право на надання туристичних послуг
4. Спростування недостовірної інформації	г) відшкодування втраченої вигоди

Питання 4.

Визначте послідовність дій для захисту ПрАТ «Екватор» своїх особистих немайнових прав.

а) врегулювання спору за участю судді;

б) медіація;

в) подача позову;

г) самозахист.

Питання для самоконтролю:

1. Поняття особистих немайнових прав.
2. Ознаки особистих немайнових прав.
3. Види особистих немайнових прав.
4. Зміст особистого немайнового права нелегітимованого у ЦК.
5. Особисті немайнові права, що забезпечують природне існування фізичної особи, у Конституції України.
6. Особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття фізичної особи, за ЦК України.

ТЕМА 6. ПРАВОЧИНИ

(Резніченко С. В.)

Зміст теми.

Поняття та ознаки правочину. Класифікація правочинів. Односторонні, двосторонні та багатосторонні правочини. Консенсуальні та реальні правочини. Відплатні та безвідплатні правочини. Каузальні та абстрактні правочини. Строкові та безстрокові правочини. Умовні та безумовні правочини. Правочини з відкладальною та скасувальною обставиною. Фідуціарні правочини. Алеаторні правочини. Біржові правочини.

Умови дійсності правочинів. Форма правочину як умова його дійсності. Усна форма правочину. Письмова форма правочину. Правові наслідки недодержання нотаріальної форми правочину. Правові наслідки недодержання простої письмової форми правочину.

Нікчемні правочини та їх види. Оспорювані правочини та їх види. Фіктивні та удавані правочини. Правові наслідки недійсності правочину. Правові наслідки недійсності окремих частин правочину. Момент недійсності правочину.

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 11 ЦК України, **одними з основних та найпоширеніших підстав виникнення цивільних прав та обов'язків є договори та інші правочини.**

Більшість провідних правознавців поділяє позицію законодавця, який визначає правочин як дію особи, спрямовану на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків (п. 1 ст. 202 ЦК). Таким чином, правочин розглядається як правомірна дія учасника цивільних правовідносин, який має достатню правоздатність і діє з метою набуття, зміни чи припинення цивільних прав і обов'язків.

До ключових ознак правочинів належать:

1. **Правомірність дії.** Правочин відрізняється від юридичних фактів, що мають негативний характер, наприклад правопорушень.

2. **Відповідність моральним засадам.** Зміст правочину не може суперечити моральним засадам суспільства (п. 1 ст. 203 ЦК).

3. **Дієздатність особи.** Особа, яка вчиняє правочин, повинна бути спроможною усвідомлювати свої дії та керувати ними, тобто правосуб'єктною.

4. **Вольовий характер.** Правочин є завжди результатом волевиявлення, що відрізняє його від подій чи фактів, настання яких не залежить від волі людини.

5. **Суб'єктність.** Правочини можуть вчиняти фізичні та юридичні особи, а також держава як суб'єкт цивільного права; здійснення правочину входить у зміст їхньої цивільної дієздатності.

6. **Цільова спрямованість.** Вчиняючи правочин, суб'єкт переслідує мету встановлення, зміни або припинення для себе чи інших суб'єктивних прав і юридичних обов'язків.

7. **Підстава для цивільних правовідносин.** Лише цивільне законодавство визначає правові наслідки, що настають внаслідок укладення правочину.

Отже, правочин можна визначити як дію дієздатного суб'єкта цивільного права, спрямовану на встановлення, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків, яка відповідає закону та моральним засадам і здійснюється з метою захисту власних прав та інтересів або прав і інтересів інших осіб.

Види правочинів:

1. В залежності від необхідних волевиявлень достатніх для досягнення правового результату, правочини підрозділяють на односторонні, двосторонні і багатосторонні.

2. За економічним критерієм товарообміну та за взаємним співвідношенням прав і обов'язків, що виникають у сторін правочини поділяють на відплатні і безвідплатні.

3. У залежності від моменту, з якого у сторін правочину виникають цивільні права і обов'язки, правочини поділяють на консенсуальні і реальні.

4. У залежності від форми волевиявлення розрізняють усні та письмові правочини.

5. По правовому значенню підстави правочину для його дійсності, правочини поділяють на каузальні та абстрактні.

6. У залежності від передбаченої законом обов'язковості до укладення правочину виділяють правочини із імперативною умовою та правочини із диспозитивною умовою.

7. У випадках, коли виникнення, зміна чи припинення прав та обов'язків, передбачених правочином залежить від терміну настання або ненастання певної умови правочини поділяють на безстрокові, строкові (термінові), й умовні.

8. В залежності від характеру зв'язків між сторонами правочину в особливу групу виділяють фідуціарні правочини.

Форми правочинів:

Розгляд цього питання невіддільно пов'язаний із попереднім та фактично відображає формальні вимоги чинного законодавства щодо форми вираження волевиявлення в правочині. Відповідно до п. 1 ст. 205 ЦК України правочини можуть вчинятися усно або в письмовій формі.

Усно можуть вчинятися наступні правочини:

– що повністю виконуються сторонами у момент їх вчинення, за винятком правочинів, які підлягають нотаріальному посвідченню та/або державній реєстрації;

– для яких недодержання письмової форми має наслідком їх недійсність (ст. 206 ЦК України).

Сфера застосування письмових правочинів є значно ширшою. Відповідно до статті 208 ЦК України визначено перелік правочинів, які повинні укладатися у письмовій формі. До цього переліку належать:

1) правочини між юридичними особами;

2) правочини між фізичною та юридичною особою, крім правочинів, які передбачені ч. 1 ст. 206 ЦК;

3) правочини між фізичними особами між собою на суму, що перевищує у двадцять і більше разів розмір неоподатковуваного

мінімуму доходів громадян, крім правочинів, які передбачені ч. 1 ст. 206 ЦК;

4) інші правочини, щодо яких законом встановлена письмова форма.

Письмова форма правочину є загальним поняттям, тому стаття 207 ЦК України визначає базові вимоги до письмового оформлення правочину. У разі укладення складних правочинів, які виходять за межі звичайних і зачіпають істотні інтереси громадян або потребують спеціальних знань, закон встановлює обов'язкову кваліфіковану письмову форму – нотаріально посвідчений документ. Така форма передбачена, зокрема, для правочинів, за якими переходить право власності на квартири, житлові будинки та інших правочинів, прямо передбачених законом.

На рівні Цивільного кодексу передбачено ще одну особливу стадію укладення правочинів – державну реєстрацію (ст. 210 ЦК України). Правочин підлягає державній реєстрації лише у випадках, визначених законом, і вважається вчиненим з моменту такої реєстрації.

Згідно зі ст. 214 ЦК особа, яка вчинила односторонній правочин, має право відмовитися від нього, якщо інше не передбачено законом.

Недійсним визнається правочин, який, хоча і спрямований на настання певних юридичних наслідків, через невідповідність вимогам законодавства цих наслідків не породжує. Іншими словами, дії організацій або фізичних осіб, спрямовані на встановлення, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків, не створюють відповідних юридичних наслідків через невідповідність законодавчо встановленим вимогам. Якщо правочин не відповідає хоча б одній із вимог, зазначених у ст. 203 ЦК України, він може бути визнаний недійсним.

Отже, ст. 203 ЦК України **визначає загальні вимоги, дотримання яких є обов'язковим для чинності правочину**; порушення цих вимог є підставою для визнання правочину недійсним. До таких вимог належать:

1. Зміст правочину не може суперечити ЦК, іншим актам цивільного законодавства, а також моральним засадам суспільства.

2. Особа, яка вчиняє правочин, повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності.

3. Волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі.

4. Правочин має вчинятися у формі, встановленій законом.

5. Правочин має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним.

6. Правочин, що вчиняється батьками (усиновлювачами), не може суперечити правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей.

Залежно від того, яка з наведених вище умов правочину виявиться порушеною, **недійсні правочини поділяють на такі основні групи**:

1. Правочини с вадами суб'єктного складу.
2. Правочини с вадами волі.
3. Правочини з вадами змісту.
4. Правочини с вадами форми.

Правочини с вадами суб'єктного складу поділяють дві групи:

– правочини, укладені фізичними особами, які не мають необхідного обсягу цивільної дієздатності;

– правочини, пов'язані з особливою правоздатністю юридичних осіб або зі статусом їх уповноважених органів.

Склад недійсних правочинів за участю фізичних осіб може бути класифікований залежно від обсягу їх цивільної дієздатності. До цієї групи належать правочини, укладені малолітніми, неповнолітніми, обмежено дієздатними та недієздатними особами. Такі правочини не завжди визнаються недійсними – це можливо лише тоді, коли особа вийшла за межі наданої їй законом дієздатності.

Недійсні правочини юридичних осіб поділяються на дві основні категорії:

– правочини, що виходять за межі спеціальної правоздатності юридичної особи;

– правочини, укладені органами юридичної особи з перевищенням наданих їм повноважень.

Стаття 227 ЦК України встановлює, що недійсними можуть визнаватися лише ті правочини юридичної особи, які були вчинені без необхідного дозволу або ліцензії.

Правочини з вадами волі поділяються на дві групи:

– правочини, укладені за відсутності внутрішньої волі;

– правочини, у яких внутрішня воля сформувалася неправильно.

До них належать правочини, вчинені під впливом помилки, обману, насильства, зловмисної домовленості представника з іншою стороною, тяжкої обставини або стану, коли дієздатна особа тимчасово не усвідомлювала значення своїх дій чи не могла ними керувати (статті 225, 229–233 ЦК України). Спільною ознакою цих правочинів є суперечність між волевиявленням та справжньою волею особи, оскільки воля підмінюється впливом зовнішніх факторів.

Помилка як підстава недійсності має істотне значення лише тоді, коли вона:

– стосується характеру правочину;

– пов'язана з предметом правочину;

– стосується особи контрагента;

– виникає внаслідок неправильного уявлення про правове регулювання.

Омана відрізняється від обману тим, що виникає без протиправних дій іншої сторони. Обман же передбачає свідоме введення в оману щодо істотних умов правочину.

Правочини, укладені дієздатною особою, яка в момент їх вчинення не усвідомлювала своїх дій або не могла керувати ними, визнаються недійсними. Для цього суд призначає судово-психіатричну експертизу. Такий правочин повинен об'єктивно порушувати права самої особи чи інших суб'єктів.

До правочинів із вадами змісту належать фіктивні та удавані правочини.

Фіктивний правочин вчиняється лише для створення видимості юридичних наслідків, без наміру їх досягти. Удаваний правочин укладається з метою приховати інший, справжній правочин; у таких випадках застосовуються норми, що регулюють саме прихований правочин.

Окрему групу становлять **правочини з вадами форми** – коли законом передбачена обов'язкова письмова (проста чи нотаріальна) форма, а її недотримання тягне недійсність.

Відповідно до ст. 204 ЦК України діє **презумпція правомірності правочину:** він вважається чинним, доки суд не встановить протилежне. Незалежно від підстав недійсності, правочин може бути визнаний таким лише судом.

Юридична доля недійсного правочину залежить від характеру порушених умов. Якщо недійсною є істотна умова або зміст правочину суперечить закону – він визнається недійсним у цілому. Якщо ж недійсною є окрема частина, яка не впливає на правочин загалом, – решта його положень може бути збережена.

Головним наслідком недійсності правочину є те, що він не породжує для сторін передбачених прав та обов'язків. Зазвичай застосовується двостороння реституція (ст. 216 ЦК України), тобто взаємне повернення сторонами всього отриманого за недійсним правочином.

Двостороння реституція означає, що кожна сторона недійсного правочину зобов'язана повернути іншій стороні все отримане на його виконання. Якщо повернення отриманого у натурі є неможливим (наприклад, коли предметом правочину були послуги чи користування майном), відшкодуванню підлягає вартість одержаного, тобто здійснюється грошова компенсація.

Розмір компенсації визначається не за цінами, що діяли на момент укладення правочину чи подання позову, а за цінами, що існують на час фактичного відшкодування. Якщо повернення здійснюється добровільно – береться до уваги момент розрахунків між сторонами; якщо ж на підставі рішення суду – момент виконання судового рішення.

Двостороння реституція застосовується незалежно від вини сторін у недійсності правочину. Проте коли недійсність виникла з вини однієї зі сторін, до неї можуть бути застосовані додаткові негативні наслідки. Зокрема, завдані другій стороні або третім особам збитки та моральна шкода підлягають відшкодуванню винною стороною (статті 22, 23 ЦК України).

Спеціальні норми можуть передбачати особливі наслідки недійсності окремих видів правочинів. Так, ч. 2 ст. 230 ЦК встановлює, що у разі недійсності правочину, вчиненого внаслідок обману, винна сторона повинна компенсувати збитки у подвійному розмірі та відшкодувати моральну шкоду.

Оскільки дійсність чи недійсність нікчемного правочину визначається законом і не залежить від волевиявлення сторін, наслідки його недійсності також прямо встановлюються законом і не можуть бути змінені домовленістю. Водночас суд має право самостійно визначати, які саме правові наслідки недійсності нікчемного правочину слід застосувати у конкретній справі, не враховуючи побажання сторін.

Правочин може містити як умови, що відповідають закону, так і такі, що йому суперечать. Тому виникає питання можливості визнання недійсною лише окремої його частини. Стаття 217 ЦК України встановлює:

– якщо закон порушено в істотних умовах правочину – він є недійсним у повному обсязі;

– якщо порушення стосується неістотних умов, без яких правочин може існувати, – він визнається дійсним у тій частині, що відповідає закону.

Отже, часткова недійсність допускається лише тоді, коли можна припустити, що правочин був би укладений і без недійсної частини. За відсутності такого припущення правочин визнається недійсним повністю. Наприклад, правочин, укладений із перевищенням повноважень, може бути визнаний чинним у тій частині, яка перебуває у межах повноважень представника (ст. 241 ЦК України).

Кейси для самопідготовки
ЗАВДАННЯ 1

Жилкін передав за договором дарування Коломійцю картину, автор якої на момент укладення правочину сторонам був невідомий. Її вартість сторони оцінили у 1600 гривень. Через рік з'ясувалося, що картина є твором відомого художника і має значно більшу ринкову ціну. Дізнавшись про це, Жилкін звернувся з вимогою визнати договір дарування недійсним та повернути йому картину або відшкодувати її реальну вартість.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*

Про який вид правочину ведеться мова у зазначеній ситуації:

а) правочин, який вчинено під впливом помилки;

б) правочин, вчинений під впливом обману;

в) правочин, який вчинено під впливом тяжкої обставини;

г) фіктивний правочин.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*

Які правові наслідки вчинення правочину під впливом помилки?

а) такий правочин може бути визнаний судом недійсним;

б) особа, яка помилилася в результаті її власного недбальства, зобов'язана відшкодувати другій стороні завдані їй збитки;

в) сторона, яка своєю необережною поведінкою сприяла помилці, зобов'язана відшкодувати другій стороні завдані їй збитки;

г) сторона, яка сприяла помилці, зобов'язана відшкодувати другій стороні збитки у подвійному розмірі та моральну шкоду, що завдані у зв'язку з вчиненням цього правочину;

д) сторона, яка сприяла помилці, зобов'язана відшкодувати другій стороні збитки і моральну шкоду, що завдані їй у зв'язку з вчиненням цього правочину;

е) все одержане стороною, яка сприяла помилці, за правочином повинно бути повернуто іншій стороні, а одержане останньою або

належне їй на відшкодування виконаного за рішенням суду стягується в дохід держави;

є) на вимогу опікуна правочин, вчинений недієздатною фізичною особою, може бути визнаний судом дійсним, якщо буде встановлено, що він вчинений на користь недієздатної фізичної особи.

Питання 3.

Визначте відповідність предмету та форми правочину щодо дарування:

1. Предмети побутового призначення	а) може бути укладений усно
2. Нерухома річ	б) у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню
3. Дарування з обов'язком передати дарунок у майбутньому	в) у письмовій формі
4. Рухомі речі, які мають особливу цінність	г) як в усній, так і в письмовій формі

Питання 4.

Визначте послідовність дій Коломійця для захисту своїх прав та інтересів:

а) обґрунтування неможливості повернення картини;

б) захист прав та інтересів, шляхом звернення з позовною заявою до суду;

в) врегулювання спору за участю судді;

г) апеляційна скарга на рішення суду першої інстанції.

ЗАВДАННЯ 2

Туманов і Цибулькін досягли домовленості щодо укладення договору купівлі-продажу садиби. За погодженою ціною Цибулькін сплатив Туманову 280 грн – повну вартість об'єкта. Сторони оформили договір письмово, після чого Туманов передав Цибулькіну домову книгу. Через шість місяців Цибулькін з'ясував, що договір

купівлі-продажу нерухомості повинен укладатися у письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню. Він звернувся до Туманова з пропозицією оформити правочин належним чином у нотаріуса, проте той відмовився, зазначивши, що претензій до покупця не має, а отримані кошти вже частково витратив. У зв'язку з цим Цибулькін подав позов до суду.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*

В якій формі має укладатись правочин щодо купівлі-продажу нерухомості?

а) відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 16 ЦК України Хоменко має право звернутися до суду для визнання правочину недійсним;

б) відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 16, а також на підставі ст. 657 ЦК України договір купівлі-продажу житлового будинку (квартири) або іншого нерухомого майна укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню та державній реєстрації, крім договорів купівлі-продажу майна, що перебуває в податковій заставі. Отже, Хоменко має право звернутися до суду для визнання правочину недійсним;

в) дане питання розраховане на знання положень про укладення договорів, предметом яких є об'єкт нерухомості, а саме про форму таких договорів. Відповідно це породжує перелік зобов'язань, передбачених ст. 657 ЦК України;

г) якщо у сторін за даним договором не має жодних претензій одна до одної, то такий договір вважається дійсним.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*

Письмовій формі і обов'язковому нотаріальному посвідченню підлягають правочини щодо купівлі-продажу наступних об'єктів:

а) земельної ділянки;

б) єдиного майнового комплексу;

в) побутової техніки;

г) комп'ютерної техніки;
д) промислового обладнання;
е) житлового будинку (квартири);
є) майна, що перебуває в податковій заставі.

Питання 3.

Визначте відповідність використання форм захисту прав та інтересів у вказаній ситуації:

1. Самозахист	а) звернення Цибулькіна до суду з вимогою визнати укладений договір дійсним, оскільки сторони домовилися щодо усіх істотних умов договору, і є письмовими доказами, а також відбулося повне або часткове виконання договору
2. Судовий захист	б) звернення Цибулькіна до Туманова із проханням прийти до нотаріуса і оформити правочин
3. Нотаріальний захист	в) кожна із сторін зобов'язана повернути другій стороні у натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину
4. Двостороння реституція	г) звернення Цибулькіна та Туманова до нотаріуса і оформлення правочину

Питання 4.

Визначте послідовність дій при укладенні договору купівлі-продажу будинку і земельної ділянки, садиби:

а) оцінка нерухомості, а саме для договору купівлі-продажу будинку і земельної ділянки, садиби потрібно замовити оцінку нерухомості у незалежного оцінювача, що дозволяє сплатити податки на користь держави за вчинення відчуження нерухомості;

б) підготовка документів, а саме земельна ділянка із будинком, садиба мають бути документально оформлені; земельна ділянка повинна бути з кадастровим номером, який зазначений в документах на ділянку (державний акт, свідоцтво про право власності,

договір купівлі-продажу, договір дарування, договір оренди, тощо.); будинок також має бути введений в експлуатацію, та мати свій документ;

в) вибір нотаріуса, який повинен мати сертифікацію та відповідне свідоцтво з номером;

г) підписання сторонами договору купівлі-продажу будинку і земельної ділянки, садиби у нотаріуса.

Питання для самоконтролю:

1. Поняття та ознаки правочинів.
2. Воля і волевиявлення як суть правочину.
3. Види правочинів.
4. Умови чинності правочину.
5. Презумпція правомірності правочину.
6. Форма правочину.
7. Способи волевиявлення у правочині.
8. Державна реєстрація правочину.
9. Місце вчинення правочину.
10. Строки у правочині.
11. Тлумачення змісту правочину.
12. Відмова від правочину.
13. Правові наслідки недодержання сторонами при вчиненні правочину вимог закону.
14. Недійсність правочину.
15. Правові наслідки недійсності правочину (окремих його частин).
16. Види недійсних правочинів.
17. Нікчемні та оспорювані правочини.
18. Фіктивні та удавані правочини.

ТЕМА 7. ПРЕДСТАВНИЦТВО. ДОВІРЕНІСТЬ

(Грігорова Г. Л., Березовенко Л. С.)

Зміст теми.

Поняття та ознаки представництва. Підстави та види представництва. Представництво за законом. Статутне представництво. Представництво за договором. Комерційне представництво.

Правочини, які може вчиняти представник.

Поняття повноваження. Довіреність та її види. Форма довіреності. Строк дії довіреності. Передоручення. Припинення представництва за довіреністю. Скасування довіреності. Безвідклична довіреність. Вчинення правочинів з перевищенням повноважень.

Представництвом є правовідношення, в якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони (довірителя), яку вона представляє. Вчинення дій представником завжди спрямоване на виникнення, зміну чи припинення правовідносин для довірителя.

Представництво характеризується такими ознаками:

– дії, що вчиняються представником стосуються виключно прав та обов'язків які належать довірителю;

– представнику надаються повноваження щодо вчинення дії спрямованих на виникнення, зміну чи припинення правовідносин;

– межі представництва обмежуються обсягом повноважень визначених довіреністю;

– правові наслідки настають не для представника, а для довірителя;вчинення представником дій з перевищенням повноважень потребує подальшого схвалення довірителем;

– наявність представника не обмежує особу у можливості реалізовувати свої права самостійно;

– видача довіреності на представництво є одностороннім правочином, що не потребує згоди представника.

В залежності від юридичного факту який передував представництву, його підставами визначають:

– набуття особою статусу керівника, члена виконавчого органу, або обіймання іншої посади у структурі юридичної особи із повноваженнями діяти від її імені відповідно до закону, статуту, положення, трудового договору (самопредставництво юридичної особи);

– вільне волевиявлення особи щодо надання іншій особі повноважень представництва;

– факт материнства, батьківства, усиновлення або встановлення опіки чи піклування над особою.

В залежності від підстави набуття повноважень представника у правовідносинах представництво поділяють на:

Законне представництво. У цьому виді представництва повноваження представника випливають безпосередньо із положень чинного законодавства та не потребують отримання / видачі додаткових документів щодо підтвердження повноважень. Обсяг повноважень представника також обмежується законодавчо врегульованим переліком прав відповідного суб'єкта.

Батьки або усиновлювачі є законними представниками своїх малолітніх та неповнолітніх дітей. Відповідно, на підтвердження повноважень представництва має бути надано свідоцтво про народження дитини або витяг з Державного реєстру актів цивільного стану в якому містить інформація про батьків або усиновлювачів дитини. Обсяг повноважень батьків та усиновлювачів визначається виходячи із обсягу цивільної дієздатності дитини, а також положень сімейного та цивільного законодавства.

Опікун є законним представником малолітньої особи та фізичної особи, визнаної недієздатною. Належним доказом підтверджень повноважень опікуна є таке, що набрало законної сили рішення суду про встановлення опіки.

Статутне представництво. Статут підприємства є основним документом, що визначає його організаційно-розпорядчі засади. Статутом, положенням або трудовим догороворм, визначається,

зокрема, і коло осіб які можуть діяти від імені підприємства без довіреності або іншого уповноважуючого документа. Інформація щодо таких осіб підлягає обов'язковому внесенню до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань.

Представництво за договором. Укладання сторонами письмового чи усного договору на представництво передбачає видачу представнику довіреності. Довіреністю є письмовий документ, що видається однією особою іншій особі для представництва перед третіми особами. Довіреність на вчинення правочину представником може бути надана особою, яку представляють (довірителем), безпосередньо третій особі. Договірне представництво у цивільному праві може включати видачу довіреності на одночасне представництво при укладанні правочинів та вчиненні інших юридично значущих дій та представництво у процесуальних правовідносинах (довіреність на судове представництво).

Комерційне представництво. Полягає у представництві комерційного суб'єкта господарювання особою, яка постійно та самостійно виступає представником підприємців при укладенні ними договорів у сфері підприємницької діяльності. Комерційне представництво одночасно кількох сторін правочину допускається за згодою цих сторін та в інших випадках, встановлених законом. Повноваження комерційного представника можуть бути підтверджені письмовим договором між ним та особою, яку він представляє, або довіреністю. Особливості комерційного представництва в окремих сферах підприємницької діяльності встановлюються законом.

Зважаючи на те, що представник у правовідносинах реалізує лише ті права на обов'язки, які належать довірителю, ***межі повноважень представництва*** обмежуються правочинами, право на вчинення яких має особа, яку він представляє. При цьому повноваження представництва не є абсолютними. Так, представник не може вчиняти правочин, який відповідно до його змісту може бути вчинений лише особисто тією особою, яку він представляє.

Правочинами, що належить вчиняти лише особисто є: складання заповіту, подання заяви про прийняття спадщини, видача довіреності, укладення та розірвання шлюбу тощо.

Повноваженнями представника є визначений довіреністю або іншим документом обсяг прав, що надається представникові для здійснення повноважень представництва. Найбільш розповсюдженим документом, що видається представнику довірителем на підтвердження повноважень представника є довіреність. У довіреності мають бути чітко визначені юридичні дії, які належить вчинити представнику. Дії, які належить вчинити представнику, мають бути правомірними, конкретними та здійсненними.

Велика Палата Верховного Суду у постанові 22.10.2019 по справі № 923/876/16 досліджуючи питання обсягу повноважень представника, зробила наступний правозастосовчий висновок: «довіреність не завжди може містити деталізований та виключний перелік дій, на вчинення яких довіритель уповноважує представника. Тому з урахуванням того, що за загальним правилом представник має завжди діяти у найкращих інтересах довірителя, та враховуючи, що відповідно до частини третьої статті 238 ЦКУ представник не може вчиняти правочин від імені особи, яку він представляє, у своїх інтересах або в інтересах іншої особи, представником якої він одночасно є, за винятком комерційного представництва, а також щодо інших осіб, встановлених законом, суди мали дослідити питання добросовісності представника». Це дає можливість стверджувати, що навіть за відсутності у довіреності конкретного посилання на вчинення дії, вона може бути визнана такою, що вчинена у межах представництва у разі дотримання загальної мети довіреності та добросовісності представника.

Правочин, вчинений представником з перевищенням повноважень, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки особи, яку він представляє, лише у разі наступного схвалення правочину цією особою. Правочин вважається схваленим зокрема у разі, якщо

особа, яку він представляє, вчинила дії, що свідчать про прийняття його до виконання.

В залежності від мети та обсягу повноважень визначених довіреністю, виокремлюють такі ***види довіреностей***:

– довіреність на вчинення однієї дії (разова довіреність);

– довіреність на вчинення комплексу взаємопов'язаних дій спрямованих на досягнення конкретної мети (спеціальна довіреність);

– довіреність, яка передбачає наділення представника всім комплексом прав та обов'язків які належать довірителю (за виключенням тих, що належить вчиняти лише особисто) без визначення конкретного кола правовідносин у яких довіреність буде реалізована (генеральна довіреність).

Довіреність завжди належить вчиняти у письмовій формі. Довіреність фізичної особи підлягає обов'язковому нотаріальному посвідченню із використанням спеціальних нотаріальних бланків, за виключенням випадків визначених законом. Нотаріуси посвідчують довіреності, складені від імені однієї або кількох осіб, на ім'я однієї особи або кількох осіб за усним зверненням довірителя. Довіреність юридичної особи може вчинятись органом або іншою особою, уповноваженою на це її установчими документами у простій письмовій формі (щодо обсягу повноважень, вчинення яких не вимагає нотаріально посвідченої довіреності), а також за правилами вчинення довіреностей для фізичних осіб.

Довіреність військовослужбовця або іншої особи, яка перебуває на лікуванні у госпіталі, санаторії та іншому військово-лікувальному закладі, може бути посвідчена начальником цього закладу, його заступником з медичної частини, старшим або черговим лікарем.

Довіреність військовослужбовця, а в пунктах дислокації військової частини, з'єднання, установи, військово-навчального закладу, де немає нотаріуса чи органу, що вчиняє нотаріальні дії, також довіреність працівника, члена його сім'ї і члена сім'ї військовослужбовця

може бути посвідчена командиром (начальником) цих частини, з'єднання, установи або закладу.

Довіреність особи, яка тримається в установі виконання покарань чи слідчому ізоляторі, може бути посвідчена начальником установи виконання покарань чи слідчого ізолятора.

Довіреність особи, яка проживає у населеному пункті, де немає нотаріусів, може бути посвідчена уповноваженою на це посадовою особою органу місцевого самоврядування, крім довіреностей на право розпорядження нерухомим майном, довіреностей на управління і розпорядження корпоративними правами та довіреностей на користування і розпорядження транспортними засобами.

Довіреність суб'єкта права на безоплатну вторинну правову допомогу, за зверненням якого прийнято рішення про надання такої допомоги, може бути посвідчена посадовою особою органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги.

Довіреності, посвідчені зазначеними посадовими особами, прирівнюються до нотаріально посвідчених. Довіреність на одержання заробітної плати, стипендії, пенсії, аліментів, інших платежів та поштової кореспонденції (поштових переказів, посилок тощо) може бути посвідчена посадовою особою організації, в якій довіритель працює, навчається, перебуває на стаціонарному лікуванні, або за місцем його проживання. Довіреність на право участі та голосування на загальних зборах, видана фізичною особою, посвідчується у порядку, визначеному законодавством.

Обов'язком реквізитом довіреності є дата її вчинення. Відсутність такої інформації у довіреності робить її нікчемною, тобто такою яка не породжує правових наслідків. ***Строк дії довіреності*** зазначається безпосередньо у довіреності. Якщо строк довіреності не встановлений, вона зберігає чинність до припинення її дії. Строк дії довіреності зазначається словами та визначається роками, місяцями, тижнями, днями і не може бути визначений настанням будь-якої події.

За загальним правилом представник має вчиняти правочин право на вчинення якого йому було надано особисто. Одночасно із цим цивільне законодавство визнає право представника делегувати обсяг повноважень на вчинення правочину повністю або частково іншій особі, тобто здійснити передоручення.

Передорученням є передача представником обсягу прав наданих йому довіреністю повністю або частково третій особі. Представник, який передав своє повноваження іншій особі, повинен повідомити про це особу, яку він представляє, та надати їй необхідні відомості про особу, якій передані відповідні повноваження (замісника). Невиконання цього обов'язку покладає на особу, яка передала повноваження, відповідальність за дії замісника як за свої власні.

Довіреність, видана в порядку передоручення, підлягає нотаріальному посвідченню після подання основної довіреності, у якій застережене право на передоручення, або після подання доказів того, що представник за основною довіреністю примушений до цього обставинами для охорони інтересів особи, яка видала довіреність. При посвідченні довіреності в порядку передоручення нотаріус роз'яснює представнику довірителя вимоги статті 240 ЦКУ. У довіреності, виданій у порядку передоручення, не допускається передавання повіреній особі права на передоручення. Довіреність, видана в порядку передоручення, не може містити в собі більше прав, ніж їх передано за основною довіреністю.

Припинення повноважень представника може випливати безпосередньо із положень закону (припинення представництва) та бути наслідком вчинення активних дій довірителем (скасування довіреності).

Представництво за довіреністю припиняється у разі: 1) закінчення строку довіреності; 2) скасування довіреності особою, яка її видала (за виключенням безвідкличної довіреності, у порядку ст. 249 ЦКУ); 3) відмови представника від вчинення дій, що були визначені довіреністю; 4) припинення юридичної особи, яка видала довіреність (у порядку ст. 250 ЦКУ); 5) припинення юридичної

особи, якій видана довіреність (у цьому разі представництво припиняється з моменту внесення запису про припинення юридичної особи до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань); 6) смерті особи, яка видала довіреність, оголошення її померлою, визнання її недієздатною або безвісно відсутньою, обмеження її цивільної дієздатності (у разі смерті особи, яка видала довіреність, представник зберігає своє повноваження за довіреністю для ведення невідкладних справ або таких дій, невиконання яких може призвести до виникнення збитків); 7) смерті особи, якій видана довіреність, оголошення її померлою, визнання її недієздатною або безвісно відсутньою, обмеження її цивільної дієздатності.

Особа, яка видала довіреність, за винятком безвідкличної, може у будь-який час скасувати довіреність або довіреність, видану в порядку передоручення. Нотаріус, завідувач державного нотаріального архіву при одержанні заяви про скасування довіреності або передоручення робить про це відмітку на примірнику довіреності, що зберігається у справах нотаріуса, у державному нотаріальному архіві, і відмітку в реєстрі для реєстрації нотаріальних дій.

Кейси для самопідготовки

ЗАВДАННЯ 1

Громадянин Мельник Олександр Іванович (довіритель) 2 лютого 2025 року видав своєму братові Мельнику Андрію Івановичу нотаріально посвідчену довіреність строком на шість місяців для продажу належного йому автомобіля Volkswagen Passat, державний номер АА 1111 КК.

У довіреності було чітко зазначено, що представник має право продати автомобіль за ціною не нижче 350 000 гривень, отримати кошти, підписати договір купівлі-продажу та передати авто покупцю.

Андрій, посилаючись на складну ситуацію на ринку, уклав договір купівлі-продажу автомобіля 15 березня 2025 року за 300 000 гривень, пояснюючи, що іншого покупця знайти не вдалося. Кошти він передав брату одразу після укладення угоди.

Дізнавшись про це, Олександр відмовився визнавати договір дійсним, посилаючись на те, що представник перевищив повноваження, визначені у довіреності. Покупець же наполягав, що діяв добросовісно, бо вважав Андрія законним представником власника. Нотаріус Катерина Олександрівна, яка посвідчувала довіреність, пояснила, що після посвідчення довіреності вона не має права контролювати дії представника, але може підтвердити дійсність документу на момент посвідчення.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*

Чи є договір купівлі-продажу автомобіля, укладений Андрієм, чинним для Олександра?

а) так, бо представник діяв від імені довірителя;
б) так, якщо Олександр схвалить цей договір;
в) ні, бо представник перевищив повноваження;
г) так, бо договір фактично виконано.

Питання 2. *(Три правильні відповіді з семи)*

У яких випадках правочин, укладений представником із перевищенням повноважень, може бути визнаний дійсним?

а) якщо його схвалить довіритель;
б) якщо він не суперечить закону;
в) якщо покупець діяв добросовісно;
г) якщо представник повідомив довірителя про продаж;
д) якщо довіритель отримав вигоду від правочину;
е) якщо представник діяв у межах усного дозволу;
є) якщо правочин схвалено судом.

Питання 3.

Установіть відповідність між особою та її правовим становищем:

1. Олександр	а) перевищив повноваження, діючи всупереч змісту довіреності
2. Андрій	б) має право схвалити або відмовитися від правочину
3. Покупець	в) перевіряє дійсність довіреності, але не контролює подальші дії представника
4. Нотаріус	г) може вимагати відшкодування збитків у представника

Питання 4.

Визначте правильну послідовність дій довірителя після виявлення перевищення повноважень:

а) повідомити покупця про недійсність правочину;

б) офіційно повідомити представника про скасування довіреності;

в) подати заяву до нотаріуса про скасування довіреності;

г) вимагати від представника повернення документів і ключів від авто.

ЗАВДАННЯ 2

Громадянка Іваненко Марія Василівна 10 жовтня 2024 року видала нотаріально посвідчену генеральну довіреність своєму чоловіку Іваненку Сергію Павловичу для управління її майном, у тому числі квартирою, розташованою за адресою: м. Одеса, вул. Академічна, 12. Довіреність надавала Сергію право здавати квартиру в оренду, отримувати плату, укладати договори та представляти її інтереси в комунальних службах.

1 лютого 2025 року Марія вирішила скасувати довіреність, оскільки між подружжям почався процес розірвання шлюбу. Вона подала заяву нотаріусу про скасування довіреності, але не повідомила Сергія про це.

8 лютого 2025 року Сергій уклав договір оренди квартири від імені Марії з громадянкою Коваль Аліною строком на 6 місяців. Аліна була переконана, що довіреність чинна, бо Сергій пред'явив нотаріальний оригінал.

10 лютого 2025 року Марія звернулася до свого юриста, громадянина Петренка Ігоря Віталійовича, щоб він перевірив законність укладеного договору та захистив її майнові права. Петренко дійшов висновку, що довіреність на момент укладення договору вже була скасована, і повідомив Марію про необхідність виселення орендаря.

Через місяць Марія вимагала виселення Аліни, стверджуючи, що договір недійсний, адже на момент його укладення довіреність уже була скасована. Сергій стверджував, що діяв добросовісно та не знав про скасування довіреності.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*

Чи є чинним договір оренди, укладений Сергієм після скасування довіреності?

а) так, бо орендар діяла добросовісно й не знала про скасування;

б) ні, оскільки довіреність припинила дію в момент її скасування;

в) так, якщо договір уже виконано;

г) ні, бо шлюб між сторонами розірвано.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*

Що зобов'язана зробити особа після скасування довіреності?

а) повідомити представника;

б) повідомити усіх третіх осіб, яким могла бути пред'явлена довіреність;

в) подати оголошення в місцевій газеті;

г) повідомити нотаріуса, який посвідчив довіреність;

д) вимагати повернення оригіналу довіреності;

е) зареєструвати факт скасування у державному реєстрі;

є) передати довіреність іншому представнику.

Питання 3.

Встановіть відповідність між учасниками ситуації та їх правовими позиціями:

1. Марія	а) діяв / ла після припинення своїх повноважень
2. Сергій	б) має право посилатися на свою добросовісність
3. Аліна	в) мав / ла право скасувати довіреність у будь-який час
4. Ігор	г) виявив / ла порушення та рекомендував / ла правові дії

Питання 4.

Послідовність дій при оформленні довіреності:

а) підготовка тексту довіреності;

б) посвідчення довіреності у нотаріуса;

в) передача оригіналу представнику;

г) реєстрація у Єдиному реєстрі довіреностей.

Питання для самоконтролю:

1. Поняття та ознаки представництва у цивільних правовідносинах.
2. Підстави представництва та межі повноважень представника.
3. Органи та особи які можуть посвідчувати довіреності.
4. Види довіреності.
5. Строк дії довіреності.
6. Припинення та скасування дії довіреності, безвідклична довіреність.

ТЕМА 8. СТРОКИ ТА ТЕРМІНИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

(Грігорова Г. Л., Риженко І. М.)

Зміст теми.

Поняття строку та терміну в цивільному праві їх класифікація (претензійні, присікальні, гарантійні строки; набувальна давність). Порядок обчислення строків.

Поняття, сутність та класифікація строків позовної давності. Правила відліку (початок перебігу) строків позовної давності). Зупинення та переривання перебігу позовної давності. Правові наслідки спливу позовної давності та механізм поновлення строків позовної давності. Вимоги (винятки), на які позовна давність не поширюється.

Необхідність дотримуватись певних часових меж під час здійснення юридичних процедур є базовою гарантією забезпечення принципу правової визначеності. Принцип правової визначеності деталізовано у рішенні Конституційного Суду України від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010, тобто як покладення на державу можливості застосовувати обмеження основних прав людини та громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлюваних такими обмеженнями. Тобто обмеження будь-якого права повинне базуватися на критеріях, які дадуть змогу особі відокремлювати правомірну поведінку від протиправної, передбачати юридичні наслідки своєї поведінки.

Цивільне законодавство розмежує два види часової межі для реалізації суб'єктом свої прав та обов'язків – строк та термін. **Строком** є певний період у часі, зі спливом якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення. **Строк визначається** роками, місяцями, тижнями, днями або годинами. **Терміном** є певний момент у часі, з настанням якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення (ч. 2 ст. 251 ЦК України). Згідно з ч. 2 ст. 252 ЦК України

термін визначається календарною датою або вказівкою на подію, яка має неминуче настати.

В залежності від обсягу дій які належить вчинити суб'єкту у межах строку розрізняють такі види строків у цивільному праві:

Претензійні строки – це строки, у межах яких сторона правовідносин, яка вважає свої права порушеними або обмеженими має право звернутися за їх захистом у судовому (строк позовної давності) та позасудовому (направлення претензії контрагенту) порядку;

Присікальні строки – це строки, що встановлюються чинним законодавством для реалізації суб'єктивних прав, здійснення цих суб'єктивних прав поза межами присікального строку не допускається;

Гарантійні строки – це строки у межах яких виробник (продавець) певної продукції або надавач послуг бере на себе зобов'язання безоплатно замінити чи відремонтувати реалізований ним товар або усунути недоліки наданих послу;

Строки набувальної давності – це строки встановлені для набуття права власності особою, що заволоділа чужим майно без достатньо правової підстави та відкрито і безперервно володіє ним протягом певного періоду часу. Особа, яка добросовісно заволоділа чужим майном і продовжує відкрито, безперервно володіти нерухомим майном протягом десяти років або рухомим майном – протягом п'яти років, набуває право власності на це майно.

Для забезпечення здійснення особою права на захист свої законних прав та інтересів у порядку глави ІІІ ЦКУ обов'язковим є коректне визначення початку перебігу строку у межах такого можливо здійснити право на захист або вимагати вчинення дій від третіх осіб.

Початок перебігу та закінчення строку визначаєьбся статтями 253 та 254 Цивільного кодексу України. «Перебіг строку починається з наступного дня після відповідної календарної дати або настання події, з якою пов'язано його початок» (ст. 253 ЦК України). «Строк, що визначений роками, спливає у відповідні місяць та число

останнього року строку. До строку, що визначений півроком або кварталом року, застосовуються правила про строки, які визначені місяцями. При цьому відлік кварталів ведеться з початку року. Строк, що визначений місяцями, спливає у відповідне число останнього місяця строку. Строк, що визначений у півмісяця, дорівнює п'ятнадцяти дням. Якщо закінчення строку, визначеного місяцем, припадає на такий місяць, у якому немає відповідного числа, строк спливає в останній день цього місяця. Строк, що визначений тижнями, спливає у відповідний день останнього тижня строку.

Якщо останній день строку припадає на вихідний, святковий або інший неробочий день, що визначений відповідно до закону у місці вчинення певної дії, днем закінчення строку є перший за ним робочий день» (ст. 254 ЦК України).

Стаття 255 Цивільного кодексу України передбачає порядок вчинення дій в останній день строку: «якщо строк встановлено для вчинення дії, вона може бути вчинена до закінчення останнього дня строку. У разі, якщо ця дія має бути вчинена в установі, то строк спливає тоді, коли у цій установі за встановленими правилами припиняються відповідні операції. Письмові заяви та повідомлення, здані до установи зв'язку до закінчення останнього дня строку, вважаються такими, що здані своєчасно».

Звернення особи до суду з метою захисту свого цивільного права та інтересу має відбуватися у межах **строку позовної давності**.

В залежності від категорії правовідносин на які розповсюджуються строки позовної давності виокремлюють два **види строків позовної давності**: загальні та спеціальні.

Загальні строки позовної давності розповсюджуються на всі види правовідносин окрім тих, що регулюються нормами про спеціальні строки позовної давності. Загальна позовна давність встановлюється тривалістю у три роки.

Спеціальна позовна давність застосовується до окремих категорій позовних вимог та може бути скорочена або більш тривала порівняно із загальною позовною давністю.

Скорочена позовна давність в один рік застосовується до позовних вимог щодо: «1) про стягнення неустойки (штрафу, пені); 2) про спростування недостовірної інформації, поміщеної у медіа; 3) про переведення на співвласника прав та обов'язків покупця у разі порушення переважного права купівлі частки у праві спільної часткової власності; 4) у зв'язку з недоліками проданого товару; 5) про розірвання договору дарування; 6) у зв'язку з перевезенням вантажу, пошти; 7) про оскарження дій виконавця заповіту; 8) про визнання недійсним рішення загальних зборів товариства» (ч. 2 ст. 258 ЦК України).

Подовжена позовна давність у чотири роки застосовується за вимогами про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави (ч. 5 ст. 258 ЦК України).

Згідно статті 261 Цивільного кодексу України «початок перебігу строків позовної давності за загальним правилом починається від дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила. В окремих категоріях спорів початок перебігу позовної давності може бути пов'язаний із настанням певної події, зокрема: 1) перебіг позовної давності за вимогами про визнання недійсним правочину, вчиненого під впливом насильства, починається від дня припинення насильства; 2) перебіг позовної давності за вимогами про застосування наслідків нікчемного правочину починається від дня, коли почалося його виконання; 3) у разі порушення цивільного права або інтересу неповнолітньої особи позовна давність починається від дня досягнення нею повноліття; 4) за зобов'язаннями з визначеним строком виконання перебіг позовної давності починається зі спливом строку виконання. За зобов'язаннями, строк виконання яких не визначений або визначений моментом вимоги, перебіг позовної давності починається від дня, коли у кредитора виникає право пред'явити вимогу про виконання зобов'язання. Якщо боржникові надається пільговий строк для виконання такої вимоги, перебіг позовної давності починається зі спливом цього строку; 5) за регресними зобов'язаннями

перебіг позовної давності починається від дня виконання основного зобов'язання; 6) перебіг позовної давності за вимогами про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави починається від дня набуття оспорюваних активів відповідачем; 7) перебіг позовної давності за вимогами щодо витребування чи визнання права щодо нерухомого майна, переданого з державної або комунальної власності у приватну власність, право власності на яке зареєстровано в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно, починається від дня державної реєстрації права власності першого набувача або дати передачі першому набувачеві нерухомого майна, щодо якого на момент такої передачі законом не була встановлена необхідність державної реєстрації правочину або реєстрації права власності».

Зупинення перебігу позовної давності означає, що строк позовної давності у правовідносинах не застосовується протягом дії обставин, що унеможливлюють (чи можуть унеможливити) звернення до суду. Після припинення існування обставин, що були підставою для зупинення перебігу позовної давності, перебіг позовної давності продовжується з урахування часу який сплив до його зупинення.

Перебіг позовної давності, згідно ст. 263 ЦК України зупиняється: «1) якщо пред'явленню позову перешкоджала надзвичайна або невідворотна за даних умов подія (непереборна сила); 2) у разі відстрочення виконання зобов'язання (мораторій) на підставах, встановлених законом; 3) у разі зупинення дії закону або іншого нормативно-правового акта, який регулює відповідні відносини; 4) якщо позивач або відповідач перебуває у складі Збройних Сил України або в інших створених відповідно до закону військових формуваннях, що переведені на воєнний стан».

Необхідно розмежовувати зупинення та **переривання перебігу позовної давності**, причому останнє настає внаслідок вчинення боржником дій, які свідчать про його повне або часткове визнання обов'язку, а також у разі пред'явлення позивачем позову до одного

з кількох боржників або лише щодо частини загальної вимоги. Ключова відмінність полягає в тому, що після переривання позовна давність починає свій перебіг заново, а час, що минув до моменту переривання, повністю анулюється і не зараховується до нового строку.

Сплив строку позовної давності є підставою для відмови суду у задоволенні позову, але не є перешкодою для подання самого позову. Суд зобов'язаний прийняти позовну заяву незалежно від часу її подання.

Суд застосовує наслідки пропуску позовної давності (тобто відмовляє в позові) виключно за клопотанням сторони-учасниці спору, поданим до ухвалення судового рішення.

Зрештою, якщо позивач доведе поважність причин пропуску строку, його право має бути захищене судом.Одночасно із цим особа, яка виконала зобов'язання після спливу позовної давності, не має права вимагати повернення виконаного, навіть якщо вона у момент виконання не знала про сплив позовної давності.

Законодавство визначає **категорії спорів (винятки)** на які через їх підвищену соціальну значимість **не поширюється позовна давність**, а саме: «1) на вимогу, що випливає із порушення особистих немайнових прав, крім випадків, встановлених законом; 2) на вимогу вкладника до банку (фінансової установи) про видачу вкладу; 3) на вимогу про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, крім випадків завдання такої шкоди внаслідок недоліків товару, що є рухомим майном, у тому числі таким, що є складовою частиною іншого рухомого чи нерухомого майна, включаючи електроенергію; 4) на вимогу страхувальника (застрахованої особи) до страховика про здійснення страхової виплати (страхового відшкодування); 5) на вимогу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державних резервів, стосовно виконання зобов'язань, що випливають із Закону України «Про державні резерви»; 6) на вимогу про визнання недійсним правочину, предметом якого є відчуження гуртожитку як об'єкта нерухомого майна та/або його частини, на який

поширюється дія Закону України «Про забезпечення реалізації житлових прав мешканців гуртожитків», про визнання недійсним свідоцтва про право власності на такий гуртожиток як об'єкт нерухомого майна та/або його частини, про визнання недійсним акта передачі такого гуртожитку як об'єкта нерухомого майна та/або його частини до статутного капіталу (фонду) товариства (організації), створеного у процесі приватизації (корпоратизації) колишніх державних (комунальних) підприємств» (ст. 268 ЦК України).

Кейси для самопідготовки

ЗАВДАННЯ 1

Громадянин Коваленко І. П. уклав з ТОВ «Буд-Стандарт» договір купівлі-продажу будівельних матеріалів 01.03.2021 та здійснив повну предоплату. За умовами договору, ТОВ «Буд-Стандарт» зобов'язалося передати товар до 01.05.2021. Товар не був переданий у встановлений договором строк.

03.05.2021 Коваленко І. П. надіслав ТОВ «Буд-Стандарт» письмову претензію з вимогою виконати зобов'язання. ТОВ «Буд-Стандарт» 13.05.2021 письмово визнало свій обов'язок і попросило відстрочку до 01.06.2021.

Проте, 24.02.2022, у зв'язку з військовою агресією, в Україні було введено воєнний стан, а позивач (Коваленко І. П.) був призваний до лав Збройних Сил України, де перебував до 01.09.2022.

Коваленко І. П. планує звернутися до суду з вимогою про стягнення неустойки (пені) за прострочення виконання зобов'язання.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*

Який строк позовної давності встановлено законодавством для вимоги про стягнення неустойки (пені):

а) три роки;
б) шість місяців;
в) один рік;
г) чотири роки.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*

Які з перелічених обставин відповідно до Цивільного кодексу України зупиняють перебіг позовної давності?

а) якщо боржник визнав свій обов'язок;

б) якщо пред'явленню позову перешкоджала непереборна сила;

в) якщо вимоги стосуються особистих немайнових прав;

г) у разі зупинення дії закону, який регулює відповідні відносини;

д) якщо позивач перебуває у складі Збройних Сил України, що переведені на воєнний стан;

е) якщо закінчення строку припадає на вихідний день;

є) часткове виконання боржником свого обов'язку.

Питання 3.

Встановіть відповідність між юридичним фактом з фабули та його правовою кваліфікацією у контексті перебігу позовної давності:

1 Довідався про порушення свого права	а) обставина, що переривает перебіг позовної давності
2. Письмове визнання обов'язку боржником	б) початок перебігу позовної давності
3. Надсилання претензії боржнику	в) обставина, що зупиняє перебіг позовної давності
4. Перебування у складі ЗСУ (24.02.2022–01.09.2022)	г) не є підставою для зупинення чи переривання строку позовної давності

Питання 4.

Визначте послідовність юридичних фактів для коректного розрахунку перебігу позовної давності на вимогу про стягнення неустойки (пені) згідно з наданою фабулою:

а) початок перебігу позовної давності (від дня, коли особа довідалася про порушення);

б) відновлення перебігу позовної давності (з наступного дня після припинення перебування у ЗСУ);

в) початок нового перебігу позовної давності (з наступного дня після переривання);

г) зупинення позовної давності (перебування позивача у складі ЗСУ).

ЗАВДАННЯ 2

Громадянка Петренко М. В., 1960 року народження, звернулася до поліції із заявою про шахрайство, вчинене ТОВ «Кредит-Експрес». З'ясувалося, що у 2010 році вона розмістила грошовий вклад у цьому товаристві (яке має ліцензію фінансової установи), а у 2024 році виявила, що ТОВ «Кредит-Експрес» ліквідується.

Петренко М. В. звернулася до керівництва ТОВ «Кредит-Експрес» з вимогою повернути всю суму вкладу. Керівництво відповіло відмовою, посилаючись на те, що з моменту розміщення вкладу минуло понад 14 років, і спливла позовна давність, тому її вимога не підлягає судовому захисту.

Також у ході слідства з'ясувалося, що 02.04.2024 (вівторок) Петренко М. В. надіслала рекомендованим листом офіційний запит до ТОВ «Кредит-Експрес» про повернення коштів. За умовами договору та вимогами законодавства, відповідь мала бути надана у 10-денний строк.

Питання 1 *(одна правильна відповідь з чотирьох)***.**

Який день вважатиметься останнім днем 10-денного строку для надання відповіді ТОВ «Кредит-Експрес» на запит Петренко М. В., надісланий 02.04.2024?

а) 11.04.2024;

б) 12.04.2024;

в) 13.04.2024;

г) 14.04.2024.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*

Які з наведених вимог, згідно з Цивільним кодексом України, не підпадають під дію позовної давності?

а) на вимогу вкладника до фінансової установи про видачу вкладу;

б) на вимогу про визнання правочину недійсним;

в) на вимогу про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, крім випадків, встановлених законом;

г) на вимогу про стягнення неустойки;

д) на вимогу, що випливає з порушення особистих немайнових прав, крім випадків, встановлених законом;

е) на вимогу про витребування майна з чужого незаконного володіння;

є) на вимогу про розірвання договору.

Питання 3.

Встановіть відповідність між видом строку та правилом його обчислення в цивільному праві:

1. Початок перебігу строку (перший день)	а) закінчується у відповідний місяць та число останнього року строку
2. Строк, визначений роками	б) не береться до уваги, якщо інше не встановлено законом, договором або актом цивільного законодавства
3. Закінчення строку у вихідний / святковий день	в) наступний робочий день, що йде за ним.
4. Строк, визначений тижнями	г) закінчується у відповідний день тижня

Питання 4.

Визначте послідовність дій слідчого / поліцейського при первинній кваліфікації правомірності відмови ТОВ «Кредит-Експрес»:

а) встановлення факту наявності договірних правовідносин між Петренко М. В. та ТОВ;

б) аналіз підстав, на які позовна давність не поширюється (ст. 268 ЦКУ), для встановлення, чи може позовна давність бути застосована до вимоги про видачу вкладу;

в) юридична оцінка аргументу ТОВ про сплив 14 років як неправомірного та такого, що не відповідає вимогам законодавства;

г) висновок про наявність підстав для втручання поліції / слідчого в рамках заявленого кримінального правопорушення (шахрайство).

Питання для самоконтролю:

1. Поняття та види строків і термінів.
2. Претензійні, присікальні, гарантійні строки.
3. Понятті та види строків позовної давності.
4. Зупинення перебігу строку позовної давності. Переривання перебігу строку позовної давності. Поновлення перебігу строку позовної давності.
5. Правові наслідки пропуску строку позовної давності.
6. Відмінність строків від термінів.

ТЕМА 9. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

(Церковна О. В.)

Зміст теми.

Поняття цивільно-правової відповідальності як виду юридичної відповідальності. Ознаки та функції цивільно-правової відповідальності.

Види цивільно-правової відповідальності. Договірна і недоговірна відповідальність. Часткова, солідарна та субсидіарна відповідальність.

Форми цивільно-правової відповідальності. Відшкодування збитків. Реальні збитки і упущена вигода. Неустойка як форма цивільно-правової відповідальності.

Умови цивільно-правової відповідальності. Склад цивільного правопорушення. Шкода. Протиправність. Причинний зв'язок. Вина.

Підстави звільнення від цивільно-правової відповідальності. Вина кредитора. Непереборна сила. Випадок.

Дослідження інституту юридичної відповідальності в сучасній правовій доктрині має надзвичайно важливе значення.

Сутність правовідносин, що виникають унаслідок заподіяння шкоди, полягає в обов'язку відшкодувати потерпілому завдані збитки за рахунок особи, яка цю шкоду спричинила. Такий обов'язок має майновий характер і реалізується шляхом відновлення становища потерпілого або через відшкодування збитків у повному обсязі. Майно чи кошти, стягнуті із заподіювача шкоди, передаються потерпілому, що забезпечує поновлення його порушеної майнової сфери та фактичне усунення негативних наслідків правопорушення.

Правовідносини, що виникають у зв'язку із завданням шкоди, займають особливе місце в системі цивільного права, оскільки поєднують у собі як компенсаційні, так і певною мірою штрафні елементи, що надає їм ознак цивільно-правової відповідальності. Саме з урахуванням цієї специфіки обов'язок відшкодувати заподіяну шкоду традиційно розглядається в юридичній літературі як форма цивільно-правової відповідальності.

Питання юридичної відповідальності досліджувались у різних аспектах: аналізувалися санкції окремих видів зобов'язань, способи й форми захисту порушених прав, підстави звільнення від відповідальності тощо. У результаті сформувалася наукова позиція, відповідно до якої цивільно-правова відповідальність розглядається як різновид державного примусу, що застосовується до особи, винної у вчиненні правопорушення. Водночас існує й інша концепція, згідно з якою особливість цивільно-правової відповідальності полягає в можливості її реалізації без застосування примусових заходів, шляхом добровільного виконання порушником свого обов'язку з відшкодування шкоди.

У літературі обґрунтовується, що не всі санкції, реалізовані примусово, і не будь-які негативні майнові наслідки для порушника можуть кваліфікуватися як заходи юридичної відповідальності.

У цьому контексті поряд із юридичною відповідальністю виділяють також засоби захисту цивільних прав. Засоби захисту – це такі заходи впливу, які можуть спричинити для учасника правовідносин несприятливі наслідки, проте не містять у собі елементу осуду його поведінки.

Науковці підкреслюють, що в цивільному праві застосовується дві групи санкцій:

– санкції, які передбачають осуд поведінки правопорушника з боку суспільства та держави та мають виховний характер;

– санкції, які не містять елементу осуду та не спрямовані на покарання або перевиховання особи, що порушила право.

Таке розмежування дозволяє точніше визначити природу і призначення заходів впливу, застосовуваних у випадку порушення цивільних прав та інтересів.

Цивільно-правова відповідальність за завдання шкоди – реалізація (застосування) право відновлювальної санкції, внаслідок якої на особу, покладаються негативні майнові наслідки протиправної поведінки, що супроводжується стимулюванням порушника до здійснення певних дій у майбутньому і має метою захист інтересів потерпілої особи.

Застосування цивільної відповідальності базується на відповідних загальних принципах зобов'язального права. Зокрема, в цивільному праві, на відміну від кримінального права, де особа вважається невинною доки її вина не буде доведена, застосовується принцип презумпції вини правопорушника – особа вважається винною, доки не буде доведено протилежне. Але з кожного правила є винятки. Цивільно-правовій відповідальності відомі випадки відступу від презумпції вини правопорушника. Коли відповідальність покладається і за випадкове заподіяння шкоди, тобто незалежно від вини заподіювача.

У доктрині цивільного права **елементами складу цивільного правопорушення** вважають: протиправність поведінки; наявність збитків; причинний зв'язок між протиправним діянням та збитками; вину правопорушника.

Питання про можливість притягнення до цивільно-правової відповідальності залежить лише від наявності шкоди, протиправності, причинного зв'язку між ними та вини правопорушника.

Заподіяна шкода повинна бути відшкодована в грошовій або іншій формі, що забезпечує найбільш повне задоволення інтересів потерпілого, будь-то фізична або юридична особа. У той же час у законі передбачені випадки вилучення з принципу повного відшкодування шкоди в сторону його зменшення. Зокрема, це може мати місце у випадках заподіяння шкоди в стані крайньої необхідності, при цьому можливо навіть повне звільнення від обов'язку відшкодування шкоди.

Загальний для цивільного права принцип справедливості вимагає, щоб при покладенні відповідальності за завдання шкоди на правопорушника або суб'єкта, вказаного у законі, враховувалися інтереси не лише потерпілого, але й боржника, на якого покладається обов'язок відшкодування.

При визначенні наслідків протиправних дій важливе значення має встановлення наявності складу правопорушення як підстави настання юридичної відповідальності.

Разом із тим, за певних обставин, навіть за наявності зовнішніх ознак правопорушення, юридична відповідальність може

не наставати, внаслідок того, що вона виключається взагалі, або внаслідок того, що порушник звільняється від неї.

В теорії цивільного права існує дискусія щодо категорій «виключення цивільно-правової відповідальності» та «звільнення від цивільно-правової відповідальності».

Виключення юридичної відповідальності може мати місце, коли певні обставини, вказані у законі, існують від самого початку.

Натомість, **звільнення від юридичної відповідальності** можливе як тоді, коли певні обставини визначені наперед як такі, що звільняють від відповідальності, або як такі, що звільняють від покарання, так і в тому випадку, коли вони встановлюються пізніше актом відповідного уповноваженого органу, домовленістю сторін тощо.

Таким чином, **підставами звільнення від цивільно-правової відповідальності** за завдану шкоду можна назвати казус (випадок), необхідну оборону, крайню необхідність, непереборну силу та умисел потерпілого.

Випадок та умисел потерпілого є більш специфічними підставами звільнення від відповідальності і використовуються насамперед у галузі цивільного права.

Заподіяна шкода не підлягає відшкодуванню, якщо особа самообмовою перешкоджала встановленню істини і тим самим сприяла вчиненню незаконних дій щодо нього.

Самообмова визначається як свідомо неправдиві свідчення, які особа дали з метою переконати правоохоронні органи, суд у тому, що саме вона скоїли кримінальне правопорушення, хоч насправді вона його не вчиняла. Вина особи, яка застосовує самообмову, може виражатися лише в умислі.

Кейси для самопідготовки

ЗАВДАННЯ 1

ТОВ «Маг» пред'явило до ПП «Трон» позов про стягнення неустойки за недопоставку продукції, що визначена у договорі поставки. ПП «Трон» не заперечувало факту невиконання договору, але просило звільнити його від відповідальності, оскільки

ПП «Трон», в свою чергу, не отримало необхідних комплектуючих виробів від свого партнера – ПАТ «Корма», а тому його вина у невиконанні договору відсутня.

В ході розгляду справи господарський суд встановив, що ПАТ «Корма» було визнано банкрутом і воно припинило свою діяльність, внаслідок чого ПП «Трон» не отримало необхідних комплектуючих виробів. З урахуванням цієї обставини господарський суд відмовив ТОВ «Маг» у позові.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*
В даному випадку має місце:

а) завдаток;
б) аванс;
в) неустойка;
г) притримання.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*
Охарактеризуйте даний спосіб забезпечення виконання зобов'язання:

а) залежить від основного зобов'язання;
б) не залежить від основного зобов'язання;
в) речово-правовий;
г) зобов'язально-правовий;
д) не може витупати в якості міри юридичної відповідальності;
е) вчиняється в усній формі;
є) вчиняється у письмовій формі.

Питання 3.
Визначте відповідність понять та їх характерних ознак за даною фабулою:

1. За способом вирахування	а) відповідальність за порушення на третій особі
2. За співвідношенням зі збитками	б) штраф

3. За підставою виникнення	в) штрафна
4. Кредитор не має права на неустойку	г) договірна

Питання 4.

Послідовність юридичних фактів, що створюють передумови до звільнення ПП «Трон» від обов'язку сплатити неустойку на користь ТОВ «Маг»:

а) невиконання зобов'язання ПАТ «Корма»;

б) звернення ТОВ «Маг» до суду з вимогою про стягнення неустойки;

в) укладення договору поставки між ПП «Трон» та ТОВ «Маг»;

г) визнання банкрутом ПАТ «Корма».

ЗАВДАННЯ 2

Увечері біля магазину на Назарову напав невідомий, який намагався заволодіти її сумочкою. Відбиваючись від нападника парасолькою, Назарова випадково вдарила нею по скляній вітрині, унаслідок чого вітрина тріснула. Все це відбувалося на очах Уткіної. Нападник утік, а з магазину вибіг директор, який звинуватив Назарову у завданні майнової шкоди.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*

Хто має відшкодувати завдану магазину шкоду?

а) Назарова, оскільки шкода завжди відшкодовується особою, яка її завдала;

б) нападник, оскільки він вчинив протиправну дію, а Назарова не перевищила меж самозахисту;

в) Назарова, оскільки під час самозахисту вона завдала шкоди не нападнику, а третій особі;

г) нападник, оскільки він вчинив протиправну дію, і Назарова, яка перевищила межі самозахисту.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*

Визначте загальні підстави відповідальності за завдану майнову шкоду:

а) майнова шкода, завдана діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала;

б) особа, яка завдала шкоди, звільняється від її відшкодування, якщо вона доведе, що шкоди завдано не з її вини;

в) шкода, завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи внаслідок непереборної сили, відшкодовується у випадках, встановлених законом;

г) особа, яка завдала шкоди, якщо вона доведе, що шкоди завдано не з її вини не звільняється від її відшкодування;

д) шкода, завдана каліцтвом фізичної особи внаслідок непереборної сили взагалі не відшкодовується;

е) моральна шкода відшкодовується залежно від вини органу державної влади;

є) моральна шкода, завдана іншим ушкодженням здоров'я, не може бути відшкодована одноразово.

Питання 3.

Визначте відповідність прав та обов'язків учасників зазначених зобов'язань:

1. Невідомий нападник	а) відшкодувати шкоду завдану іншій особі способами самозахисту, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства
2. Назарова	б) вимагати відшкодування майнової та моральної шкоди
3. Магазин	в) вимагати відшкодування майнової шкоди
4. Уткіна	г) підтвердити використання способів самозахисту, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства

Питання 4.

Визначте алгоритм дій для захисту прав та інтересів учасників зазначених зобов'язань з відшкодування шкоди:

а) звернення до правоохоронних органів;

б) звернення протягом встановленого законодавством строку з позовною заявою до суду;

в) звернення з цивільним позовом у кримінальному провадженні;

г) відшкодування шкоди потерпілому за рахунок Державного бюджету України.

Питання для самоконтролю:

1. Особливість елементів складу цивільного правопорушення.
2. Право зворотної вимоги.
3. Особливість відшкодування юридичною або фізичною особою шкоди, завданої їхнім працівником чи іншою особою.
4. Охарактеризуйте відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури або суду.
5. Порядок відшкодування майнової шкоди, завданої фізичній особі, яка потерпіла від злочину.
6. Особливість відшкодування шкоди, завданої малолітньою особою, неповнолітньою особою, недієздатною особою, особою, дієздатність якої обмежена, а також особою, особою, яка не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними.
7. Об'єктний склад зобов'язань з заподіяння шкоди джерелом підвищеної небезпеки.
8. Порядок відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю.
9. Право на відшкодування шкоди, завданої смертю потерпілого.
10. Суб'єктний склад зобов'язань щодо відшкодування шкоди, завданої внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг).
11. Правові наслідки набуття та збереження майна без достатньої правової підстави.

ТЕМА 10. ПРАВО ВЛАСНОСТІ. ЗАХИСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ

(Пащенко О. М.)

Зміст теми.

Поняття власності. Поняття права власності. Види права власності. Зміст права власності. Здійснення права власності. Ризик випадкового знищення та випадкового пошкодження майна. Підстави (способи) набуття права власності. Первинні та похідні способи набуття права власності. Момент набуття права власності за договором. Набуття права власності на безхазяйну річ. Знахідка. Бездоглядна домашня тварина. Скарб. Набувальна давність. Приватизація як спосіб набуття права власності. Інші підстави набуття права власності. Підстави припинення права власності. Поняття та види речових прав на чуже майно. Сервітут. Суперфіцій. Емфітевзис. Поняття захисту права власності. Судовий захист права власності. Загальна характеристика речових та зобов'язально-правових позовів. Право власника на витребування майна з чужого незаконного володіння (віндикаційний позов). Ознаки віндикаційного позову. Предмет віндикації. Добросовісне і недобросовісне незаконне володіння. Розрахунки при поверненні майна з чужого незаконного володіння. Витребування грошей та цінних паперів на пред'явника. Захист права власності від порушень, які не поєднані з позбавленням володіння (негаторний позов). Визнання права власності. Визнання незаконним правового акту, що порушує право власності. Захист права власності зобов'язально-правовими позовами.

Відносини власності виникають у суспільстві щодо конкретного майна (матеріальних благ). Сутність цих відносин полягає в тому, що будь-яке майно присвоюється конкретною особою або групою осіб (колективом, громадою, сім'єю, родиною), які використовують таке майно у своїх інтересах. Всі інші особи не повинні перешкоджати такому користуванню.

Власність і право власності є фундаментальними категоріями, які в той же час не слід ототожнювати. **Власність – це стан присвоєння (привласнення) певних об'єктів**. Це економічні або фактичні відносини, які закріплені (регламентовані) правом.

Прийнято вважати, що на ранніх етапах розвитку суспільства користування власністю було загальним. Пізніше воно переросло у відокремлений інститут користування таким майном окремими колективами (родами, сім'ями), що надало поштовх до виникнення, у подальшому, відокремленого інституту користування та володіння майном окремими особами.

Право власності (в об'єктивному розумінні) – це правовий інститут, сукупність правових норм, що регулюють особливу сферу цивільних відносин, а саме відносин з надання (передачі) у власність майна та здійснення цього права на свій розсуд і у своїх інтересах, незалежно від волі інших осіб.

Право власності (у суб'єктивному розумінні) є мірою можливої поведінки суб'єкта по відношенню до речі (майна), встановленої об'єктивним правом. Воно закріплює за володарем права економічну і юридичну владу над річчю (майном). Економічна влада – це можливість використовувати річ (майно) у господарстві, отримувати прибутки і вигоди, юридична – можливість розпоряджатися, визначати її «фактичну та юридичну долю», наприклад, продати.

Стаття 317 ЦК України визначає право власності, як право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону своєю волею, незалежно від волі інших осіб.

Цивілістична доктрина визначає право власності **абсолютним** (від лат. *absolutus* – безумовний, необмежений, незалежний). Така абсолютизація права власності на майно ґрунтується на:

– «позитивному» праві власника вільно розпоряджатися своєю річчю (**необмеженість права власності**);

– «негативному» праві власника усувати будь-яку іншу особу від впливу на цю річ (**виключність права власності**).

Слід зазначити, що абсолютизація права власності не є тотожною із «вседозволеністю» у поведінці власника. Здійснення права власності нерозривно пов'язане із суворим дотриманням конституційного принципу – **власність зобов'язує**. Розкриваючи сутність цього принципу ст. 41 Конституції та ст.ст. 319–323 ЦК, визначають низку обов'язків суб'єктів права власності при здійсненні ними свого права, зокрема:

– власник не має право вчиняти щодо свого майна дії, які суперечать закону;

– при здійсненні своїх прав та виконанні обов'язків власник зобов'язаний додержуватись моральних засад суспільства;

– власник не може використовувати право власності на шкоду правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства;

– власник не має права погіршувати екологічну ситуацію та природні якості землі;

– у випадках і в порядку, встановлених законом, діяльність власника може бути обмежена чи припинена або власника може бути зобов'язано допустити до користування його майном інших осіб;

– власник зобов'язаний утримувати майно, що йому належить, якщо інше не встановлено законом або договором (тягар утримання майна);

– власник несе ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження (псування) майна, якщо інше не встановлено законом або договором.

Зміст права власності розкривається законодавцем у ст. 317 ЦК України через наступну класичну тріаду повноважень (титулів):

– **володіння** (від лат. *possesio*) – панування над річчю (можливість утримувати, фактично тримати річ), яка належить володільцеві на законних підставах (право володіння, лат. *jus possidendi*);

– **користування** – можливість отримання (добування, вилучення) корисних властивостей речі для задоволення власних потреб або потреб третіх осіб (право користування, лат. *ius utendi, jus fruendi*);

– **розпорядження** – можливість власника визначати долю (юридичну та фактичну) речі (право розпорядження, лат. *jus abutendi*).

Об'єкти права власності належать до об'єктів цивільних прав і є об'єктами матеріального або нематеріального (наприклад, цифрового) світу, які:

– вільно знаходяться у цивільному обороті;

– обмежено оборотоздатні, тобто перебувають у цивільному обороті за спеціальним дозволом (наприклад, зброя);

– які можуть належати лише певним учасникам обороту.

На відміну від об'єктів права власності (речей, майна), створених в результаті діяльності (праці) людини, **право власності на об'єкти природного походження (природні ресурси) наступні основні особливості**:

– атмосферне повітря, землі, надра, об'єкти рослинного та тваринного світу, водні об'єкти тощо не є товаром, оскільки мають природне походження і не створювались в результаті людської діяльності. Людина набуває право власності на них лише через індивідуалізацію та привласнення;

– похідний характер права державної, комунальної та приватної власності від права власності Українського народу;

– власність на об'єкт природного походження не має абсолютного «необмеженого» характеру (наприклад, власник водного об'єкту не має права наносити шкоду своїй водоймі або довкіллю в процесі її використання);

– залежність прав власника від вимог раціонального (розумного) і цільового використання природного ресурсу;

– пріоритетність вимог екологічної безпеки при здійсненні повноважень власності на природні ресурси тощо.

Слід зазначити, що чинне законодавство закріплює унікальний правовий режим землі, як основного національного багатства, що перебуває під особливою охороною держави (ст. 14 Конституції, ст. 1 ЗК, ст. 373 ЦК), об'єкта права власності Українського

народу (ст. 13 Конституції, ст. 324 ЦК), нерухомої речі (нерухомого майна) (ст.ст. 179, 181 ЦК). Співвідношення вищезазначених правових режимів є неоднозначним і чинним законодавством не розкривається.

Земля (земельні ділянки) – це майно особливого роду (лат. *sui generis* – своєрідний, єдиний у своєму роді). Оцінка такого майна являє собою капіталізовану ренту тобто ринкову ціну землі, що являє собою вартість майбутніх доходів (з орендарів тощо), що можуть поступити у вигляді ренти – доходу, що може отримати власник ділянки без самостійної підприємницької активності. Тому, під час відчуження (продажу, дарування, передачі у спадок) земельної ділянки, продається, по суті, право на таку ренту. Тобто, набувач земельної ділянки набуває право на отримання доходів від її використання.

Специфіка земель, як природного об'єкта, полягає в неможливості штучного виокремлення (привласнення) із навколишнього природного середовища. Так само фізично не можна привласнити (індивідуалізувати) річку, море або атмосферне повітря. Набуття земельної ділянки у приватну власність не припиняє власності на неї Українського народу.

Земельна ділянка стає об'єктом цивільних прав лише з моменту її формування. Відповідно до вимог ст. 79^{-1} ЗК визначається алгоритм формування земельної ділянки, як об'єкта цивільних прав, зокрема права власності. Земельна ділянка вважається сформованою з моменту присвоєння їй кадастрового номера та державної реєстрації у Державному земельному кадастрі.

На відміну від інших видів речей (майна), які можуть бути об'єктами права власності, земельні ділянки припиняють існування, як об'єкти цивільних прав лише у разі: поділу або об'єднання земельних ділянок; скасування державної реєстрації земельної ділянки на підставі судового рішення внаслідок визнання незаконною такої державної реєстрації; якщо речове право на земельну ділянку, зареєстровану в Державному земельному кадастрі відповідно

до Закону України «Про Державний земельний кадастр», не було зареєстровано протягом року з вини заявника (ч. 13 ст. 79[1] ЗК).

Стаття 318 ЦК України визначає наступний загальний перелік суб'єктів права власності: Український народ та інші учасники цивільних відносин, визначені ст. 2 ЦК України (держава, АРК, територіальні громади, іноземні держави, інші суб'єкти публічного права, фізичні та юридичні особи).

Відповідно до положень ч. 2 ст. 318 ЦК усі суб'єкти права власності є рівними перед законом. Однак, вказана «рівність» виражається, швидше, в наборі і змісті правомочностей (прав), характері панування, можливості застосування для захисту порушеного права речових позовів: віндикаційного, негаторного та ін., а наявні «відмінності» складаються в самому характері об'єктів права власності, їх правовому режимі. Наприклад, майно ЗСУ, зокрема землі оборони, згідно із законом не може перебувати у приватній власності.

Український народ. У розвиток конституційних положень ст. 324 ЦК України визначає Український народ в якості суб'єкта права власності на такі об'єкти як: земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони.

Проте, всупереч положенням ст. 13 Конституції, чинне законодавство, зокрема, ЦК України ототожнює власність Українського народу з державною та комунальною власністю.

Визнання на конституційному рівні Українського народу суб'єктом права власності на природні ресурси в межах території України, а також природні ресурси її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони акцентує увагу на особливому режимі природних ресурсів, як об'єктів правовідносин. Головною перевагою визнання Українського народу суб'єктом права власності є презумпція відповідальності органів публічної влади перед всім Українським народом або окремою територіальною громадою за порушення приписів чинного законодавства.

Держава. Держава Україна як суб'єкт є власником різноманітного майна, засобів виробництва, робочої сили, частки національного доходу та інших об'єктів власності у різних сферах економіки. Як суб'єкт права власності держава реалізує своє право через органи державної влади (частина 2 ст. 326 ЦК). Ці органи та їх компетенція визначаються Конституцією України, главами 9, 10 ЦК, ЗК, Законами України «Про Кабінет Міністрів України» від 27.02.2014, «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997, «Про місцеві державні адміністрації» від 09.04.1999 та іншими нормативно-правовими актами. Наприклад, компетенція органів державної влади у сфері використання та охорони земель визначена, зокрема, статтями 118, 122, 129, 149, 150 ЗК України.

Територіальні громади є суб'єктами права комунальної власності. Свої повноваження власників територіальні громади здійснюють безпосередньо або через органи місцевого самоврядування (ст. 327 ЦК).

Юридичні та фізичні особи є суб'єктами права приватної власності. Вони набувають та здійснюються право власності на будь-яке майно, за винятком окремих видів майна, які відповідно до чинного законодавства не можуть їм належати (ст. 325).

Основні положення, що стосуються права спільної власності, містяться в главі 26 ЦК.

Майно може знаходитись у спільній власності **з визначенням частки** кожного співвласника (спільна **часткова власність**) або **без визначення часток** співвласників (спільна **сумісна власність**).

Множинність осіб (співвласників) на стороні суб'єкта права не означає поділу самого майна (речі), як об'єкта права. При спільній власності на майно (сумісній або частковій) неможливо, за замовчуванням, визначити, яка частина такого майна «в натурі» належить кожному з співвласників.

Суб'єктами права спільної власності можуть бути фізичні особи, юридичні особи, держава та територіальні громади.

Правовий режим спільної часткової власності визначається ст.ст. 356–367 ЦК. Цивільний кодекс не містить підстав виникнення спільної часткової власності але презюмує, що спільна власність є частковою, якщо інше не встановлено договором або законом (ч. 4 ст. 356 ЦК).

Правовий режим спільної сумісної власності визначається ст.ст. 368–372 ЦК. За загальним правилом у спільній сумісній власності знаходиться майно:

– набуте подружжям за час шлюбу (ч. 3 ст. 368 ЦК);

– набуте в результаті спільної праці та за спільні грошові кошти членів сім'ї (ч. 4 ст. 368 ЦК);

– земельні ділянки членів фермерського господарства, співвласників жилого будинку та співвласників багатоквартирного будинку (ст. 89 ЗК) тощо.

Набуття, зміна та припинення права власності на речі (майно) тісно пов'язані та взаємообумовлені процеси.

Підставами набуття, зміни та припинення права власності на речі (майно) є юридичні факти (сукупність юридичних фактів – юридичний склад).

Спосіб набуття, зміни або припинення права власності – це нормативно визначена процедура оформлення права власності на відповідне майно (нотаріальне посвідчення, державна реєстрація тощо).

Стаття 328 ЦК закріплює презумпцію правомірності набуття права власності на будь-яких підставах, які не заборонені законом або якщо така незаконність не встановлена судом.

У доктрині цивільного права найбільш поширеною є класифікація підстав виникнення права власності в залежності від того чи виникає право власності на річ вперше. За цим критерієм підстави виникнення права власності поділяються на:

– **первісні** підстави, які не залежать від волі попередніх власників: виготовлення (створення) нової речі (ст. 331 ЦК); переробка речі (в результаті якої створюється нова річ) (ст. 332 ЦК); привласнення загальнодоступних дарів природи (ст. 333 ЦК); набуття

права власності на безхазяйну річ (ст. 335 ЦК); набуття права власності на рухому річ, від якої власник відмовився (ст. 336 ЦК); знахідка загубленої речі (ст. 338 ЦК); затримання бездоглядної домашньої тварини (ст. 341 ЦК); виявлення скарбу (ст. 343 ЦК); набуття права на річ за набувальною давністю (ст. 344 ЦК); викуп пам'ятки історії та культури (ст. 352 ЦК); реквізиція (ст. 353 ЦК); конфіскація (ст. 354 ЦК); націоналізація;

– **похідні** підстави, які залежить від волі попереднього власника власників: правочини; спадкування за законом або за заповітом (Глави 85, 86 ЦК).

Глава 25 ЦК України визначає наступні підстави припинення права власності: відчуження власником свого майна; відмови власника від права власності (ст. 347 ЦК); припинення права власності на майно, яке за законом не може належати цій особі (ст. 348 ЦК); знищення майна (ст. 349 ЦК); викуп земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна що на них розміщені, які перебувають у приватній власності для суспільних потреб чи їх примусове відчуження з мотивів суспільної необхідності (ст.ст. 350, 351 ЦК); викупу пам'яток культурної спадщини (352 ЦК); реквізиції (ст. 353 ЦК); конфіскації (конфіскація проти особи (лат. *in personam*) застосовується в кримінальному судочинстві) (ст. 354 ЦК); припинення юридичної особи чи смерті власника (ст. 346 ЦК); визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави (цивільна конфіскація або конфіскація проти речі (лат. *in rem*) застосовується у цивільному судочинстві).

Право власності та інші **речові права**, пов'язані із встановленням панування особи над речами і усуненням інших осіб від можливості впливу на ці речі. Речові права є абсолютними, тому що вони встановлюють монопольну владу особи над речами.

Речові права на чуже майно (лат. *jus in re aliena*) належать особам, які не є власниками такого майна, але мають гарантоване законом право здійснювати володіння, користування (обмежене користування) таким майном.

Стаття 395 ЦК визначає наступний перелік основних речових прав на чуже майно:

– право володіння;

– право користування (сервітут);

– право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис);

– право забудови земельної ділянки (суперфіцій).

Речові права на чуже майно виникають на підставі договору, закону, заповіту або рішення суду.

Право володіння чужим майном здійснює особа (декілька осіб), яка фактично тримає таке майно у себе (наприклад, за договором зберігання майна). Таке фактичне володіння вважається правомірним, якщо інше не випливає із закону або не встановлено рішенням суду (ст. 397 ЦК).

Основні підстави припинення права володіння чужим майном (ст. 399 ЦК):

– відмова володільця від володіння майном;

– витребування майна від володільця власником майна або іншою особою;

– знищення майна тощо.

Право користування чужим майном (сервітут). Термін «сервітут» (лат. *servitus, servitutis*) означає службу, обов'язок. Цей правовий інститут відомий здавна, хоча в римському праві не існувало абстрактного визначення поняття сервітуту, вказувалось лише на найбільш типові їх види. Сервітути в Давньому Римі поділялись на предіальні (земельні) і особисті (права по типу usus, habitatio). По суті, йдеться про різні права. Лише у більш пізньому римському праві їх стали позначати загальним терміном «сервітути».

Сучасні сервітутні відносини регламентуються главою 32 ЦК та главою 16 ЗК. При цьому Цивільним кодексом не розкриваються поняття та ознаки сервітуту.

Сервітут є речовим, невідчужуваним і оплатним (за загальним правилом) правом.

Чинне законодавство закріплює наступні **види сервітутів**:

– предіальні (земельні) та особисті (ті, що належать конкретно визначеним особам (сервітуаріям));

– публічні (які не належать конкретно визначеній особі. Наприклад, право користування землями загального користування у межах населених пунктів) та приватні (право сервітуту конкретно визначеної особи підлягає державній реєстрації);

– постійні та строкові;

– платні та безоплатні;

– встановлені залежно від способу або виду землекористування (невичерпний перелік таких видів закріплено ст. 99 ЗК);

– встановлені договором, законом, заповітом або рішенням суду.

Право особистого сервітуту – це право конкретно визначеної особи (сервітуарія) на річ, яка обслуговує потреби (інтереси) такої особи. Права, що випливають з особистого сервітуту, належать лише цій конкретно визначеній особі та не можуть бути передані сервітуарієм іншій особі. Право особистого сервітуту припиняється після смерті сервітуарія. Наприклад, члени сім'ї власника житла, які проживають разом з ним, мають право на користування цим житлом відповідно до закону (ч. 1 ст. 405 ЦК).

Право земельного сервітуту – це право власника, землекористувача, а також іншої конкретно визначеної особи (особистий сервітут) на обмежене платне або безоплатне користування чужою земельною ділянкою (ділянками) (ст. 98, 100 ЗК).

Ознаки сервітутів:

– являє собою лише ***право обмеженого користування*** чужою земельною ділянкою, без здійснення володіння нею;

– є ***невідчужуваним правом***. Земельний сервітут, немов би, належить не конкретному власнику або землекористувачу, а виступає приналежністю земельної ділянки, яка має обслуговуватись за рахунок сусідньої земельної ділянки (декількох ділянок);

– ***не веде до позбавлення*** власника земельної ділянки (іншого нерухомого майна), щодо якої він встановлений, прав володіння, користування та розпорядження нею;

– здійснюється ***способом найменш обтяжливим*** для власника ділянки, щодо якої він встановлений;

– право сервітуту підлягає державній реєстрації в порядку, встановленому для державної реєстрації прав на нерухоме майно;

– дія сервітуту зберігається у разі переходу права на земельну ділянку (інше нерухоме майно), щодо якої встановлений земельний сервітут, до іншої особи;

– власник ділянки, щодо якої встановлений земельний сервітут, має право на відшкодування збитків, завданих встановленням земельного сервітуту.

Земельні сервітути виникають з договору, закону, заповіту, рішення суду, а також, на відміну від інших речових прав на чуже майно, підлягають державній реєстрації.

Підстави припинення права сервітуту:

– поєднання в одній особі сервітуарія і власника майна, обтяженого сервітутом (ст. 406 ЦК, ст. 102 ЗК);

– відмови особи, в інтересах якої встановлено сервітут (ст. 406 ЦК, ст. 102 ЗК);

– рішення суду про скасування сервітуту (ч. 2 ст. 406 ЦК, ст. 102 ЗК);

– закінчення терміну, на який було встановлено сервітут (ст. 406 ЦК, ст. 102 ЗК);

– невикористання сервітуту протягом трьох років підряд (ст. 406 ЦК, ст. 102 ЗК);

– смерть сервітуарія у випадку встановлення особистого сервітуту (ст. 406 ЦК);

– порушення власником земельного сервітуту умов користування сервітутом (ст. 102 ЗК);

– на вимогу власника обтяженої сервітутом земельної ділянки (за рішенням суду) у разі припинення підстав встановлення земельного сервітуту (ч. 2 ст. 102 ЗК);

– на вимогу власника (за рішенням суду) коли встановлення земельного сервітуту унеможливлює використання земельної

ділянки, щодо якої встановлено земельний сервітут, за її цільовим призначенням (ч. 3 ст. 406 ЦК, ч. 2 ст. 102 ЗК).

Права суперфіцію та емфітевзису також належать до прав на чужі речі. Їх встановлення здатне перетворити власника земельної ділянки на «голого власника». Ці права «слідують» за об'єктом права, незалежно від зміни його власників, а для їх захисту в «арсеналі» правоволоділця є речові позови (віндикаційний, негаторний та ін.), що можуть бути спрямовані, навіть, проти власника земельної ділянки. Вони також характеризуються ознакою безстроковості (довгостроковості). Крім зазначених особливостей суб'єктивних речових прав, емфітевзис і суперфіцій є особистими речовими правами, які можуть відчужуватися користувачем без згоди власника ділянки.

Правовий режим **емфітевзису** (лат. *emphyteusis* вростання) регламентовано главою 33 ЦК, ст. 102-1 ЗК. Історично це право походить від давньоримської спадкової оренди публічних земель. Отримання «речового статусу» права було пов'язано із наданням емфітевті речових позовів на захист свого права. Користувачеві на праві емфітевзиса належить право (правомочність) володіння земельною ділянкою, хоча прямо ЦК про це не каже. У зв'язку з цим, деякі дослідники визнають за емфітевтою лише квазіволодіння (лат. *quasi possessio juris*) тобто володіння правом, але не тілесної річчю. У середньовічному праві емфітевту вважали власником земельної ділянки.

Чинне законодавство визначає **емфітевзис**, як право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (ст. 407 ЦК, ст. 102-1 ЗК).

Правовий режим **суперфіцію** (лат. *superficies* поверхня) встановлений главою 34 ЦК, ст. 102-1 ЗК. У Стародавньому Римі під суперфіцієм розумілося право користування будівлею, побудованою на чужій землі. Суперфіціарій при цьому міг користуватися і розпоряджатися будівлею «на правах власника», тобто відчужувати, закладати чи обтяжувати її, але лише на строк існування свого права.

Суперфіцій є правом користування чужою земельною ділянкою для забудови (ст. 413 ЦК, ст. 102-1 ЗК). Суперфіціарій **набуває право власності** на будівлі і споруди, збудовані на чужій земельній ділянці.

Відповідно до вимог ст. 41 Конституції України та ст. 321 ЦК право власності є непорушним. Власник може бути позбавлений права власності або обмежений у його здійсненні лише у випадках і в порядку, встановлених чинним законодавством.

Захист права власності – це один з різновидів правових гарантій (від фр. *garantie* – забезпечення), що полягає у діях суб'єкта щодо відновлення свого права. Власник може захищати свої права власними діями (самозахист), а також через спеціально-уповноважені юрисдикційні органи (наприклад, органи судової влади) та посадових осіб.

Сутність поняття «захист права» полягає у застосуванні законних засобів захисту права вже після вчинення правопорушення. Від захисту права слід відрізняти поняття «охорона права», яке полягає у здійсненні превентивних заходів, які попереджають порушення прав власника.

Захист права власності ґрунтується на загальних принципах та способах захисту цивільних прав та інтересів, визначених главою 3 ЦК, а також спеціальних способах захисту, визначених главою 29 ЗК.

Стаття 386 ЦК покладає обов'язок забезпечення рівного захисту прав всіх суб'єктів права власності на державу.

Доктрина цивільного права традиційно поділяє способи захисту права власності на речові та зобов'язально-правові. Критеріями такого поділу способів захисту виступають характер посягання на права власника і зміст захисту, який надається конкретному власнику.

Власники користуються захистом від порушень, пов'язаних із позбавленням права володіння, а також порушень, які не пов'язані з позбавленням володіння належним їм майном. Тому, до **речових способів** захисту належать:

– віндикаційний позов (від лат. *vindico* захищаю, заявляю претензію, вимагаю) – вимога власника до незаконного володільця

(ст. 387 ЦК) або добросовісного набувача (ст. 388 ЦК) про витребування (повернення) майна;

– негаторний позов (від лат. *negatorius* той, що заперечує, відхиляє) – вимога власника про усунення порушень (перешкод) права власності, які не пов'язані з володінням (ст. 391 ЦК);

– визнання права власності (ст. 392 ЦК).

Застосування того чи іншого зобов'язально-правового способу захисту залежить від того чи пов'язано порушення прав власника із невиконання (неналежним виконанням) договірних або недоговірних зобов'язань.

Цивільне законодавство до недоговірних зобов'язань (таких, що не випливають із договорів) відносить: зобов'язання, що виникають із публічної обіцянки винагороди (ст.ст. 1144, 1150 ЦК); вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення (глава 79 ЦК); рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної особи або юридичної особи (глава 80 ЦК); створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або юридичної особи (глава 81 ЦК); відшкодування шкоди (глава 82 ЦК).

Прикладами **зобов'язально-правових** способів захисту прав власників є:

– відшкодування збитків, які настали внаслідок невиконання чи неналежного виконання договору (наприклад, ст.ст. 16, 22, 610 ЦК);

– повернення речей, які були надані у володіння (за договором зберігання, застави, перевезення) (див. наприклад, глави 64, 66 ЦК);

– визнання правочину недійсним (наприклад, ст.ст. 215, 216 ЦК);

– захист права власності в деліктних зобов´язаннях (ст. 1166 ЦК);

– повернення безпідставно набутого чи збереженого майна (ст. ст. 1212–1215 ЦК) тощо.

Кейси для самопідготовки

ЗАВДАННЯ 1

Громадянка Коваленко придбала у ТОВ «Буд-Сервіс» металевий гараж, який встановила на орендованій земельній ділянці поблизу

свого будинку. Через 6 місяців представники товариства «Комфорт-Паркінг» демонтували гараж, пояснивши це тим, що вони отримали дозвіл від міської ради на благоустрій території та встановлення платної автостоянки. Коваленко звернулася до поліції та вимагала повернення гаража, однак отримала відмову з мотивуванням, що спір має цивільно-правовий характер. Після цього вона звернулася до суду з позовом про повернення майна з чужого незаконного володіння.

Питання 1. *(одна правильна відповідь із чотирьох)*

Який спосіб захисту права власності обрала Коваленко, подаючи позов до суду?

а) позов про визнання права власності;

б) негаторний позов;

в) віндикаційний позов;

г) позов про відшкодування шкоди.

Питання 2. *(три правильні відповіді із семи)*

Які способи захисту цивільних прав та інтересів може використати Коваленко у цій ситуації?

а) визнання права власності;

б) витребування майна з чужого незаконного володіння;

в) визнання незаконними рішень органу місцевого самоврядування;

г) припинення дії, яка порушує право;

д) відшкодування матеріальної шкоди;

е) визнання договору купівлі-продажу недійсним;

є) визнання особи такою, що не має права користування майном.

Питання 3.

Встановіть відповідність між способами захисту та їх застосуванням у справі Коваленко:

1. Витребування майна з чужого незаконного володіння	а) гараж вилучено без згоди власниці, тому Коваленко може вимагати його повернення
2. Визнання незаконними дій органу місцевого самоврядування	б) міська рада могла перевищити повноваження, дозволяючи демонтаж приватного майна
3. Відшкодування матеріальної шкоди	в) якщо гараж знищено чи пошкоджено – власниця має право на компенсацію вартості
4. Визнання права власності	в) Коваленко має підтвердити право власності на гараж, як умову подання позову

Питання 4.

Визначте правильну послідовність дій Коваленко для захисту права власності:

а) подання заяви до поліції про незаконне заволодіння майном;

б) подання позовної заяви до суду про витребування майна;

в) отримання судового рішення про задоволення позову;

г) звернення до виконавчої служби для фактичного повернення гаража.

ЗАВДАННЯ 2

Подружжя Іваненків після десяти років шлюбу придбало квартиру, яка була зареєстрована на ім'я чоловіка – Іваненка Сергія. Через рік подружжя розірвало шлюб. Сергій продав квартиру своєму колезі Мельнику без згоди колишньої дружини Іваненко Марини, яка продовжувала там проживати. Дізнавшись про продаж, Марина звернулася до суду з позовом про визнання договору купівлі-продажу недійсним та визнання за нею права власності на ½ частину квартири.

Питання 1. *(одна правильна відповідь із чотирьох)*

Який вид спільної власності існував між Іваненками щодо придбаної квартири?

а) часткова спільна власність;
б) сумісна спільна власність;
в) спільна власність юридичних осіб;
г) спільна часткова власність із визначеними частками.

Питання 2. *(три правильні відповіді із семи)*

Які способи захисту цивільних прав та інтересів може використати Іваненко Марина?

а) визнання права власності;
б) визнання договору недійсним;
в) визнання дій органу місцевого самоврядування незаконними;
г) поділ спільного майна подружжя;
д) витребування майна з чужого незаконного володіння;
е) визнання права спільної сумісної власності на квартиру;
є) визнання незаконними дій нотаріуса, який посвідчив договір.

Питання 3.

Встановіть відповідність між способами захисту та їх застосуванням у справі Іваненко Марини:

1. Визнання права власності	а) необхідне для підтвердження права Марини на частину квартири, набуту під час шлюбу
2. Визнання договору недійсним	б) договір купівлі-продажу може бути визнано недійсним через відсутність згоди співвласника
3. Поділ спільного майна подружжя	в) суд може визначити частки подружжя у спільному майні
4. Витребування майна з чужого незаконного володіння	г) застосовується у разі незаконного володіння квартирою покупцем після недійсності договору

Питання 4.

Визначте правильну послідовність дій Іваненко Марини для захисту права власності:

а) звернення до нотаріуса із заявою про порушення прав співвласника;

б) подання позовної заяви до суду про визнання договору недійсним і визнання права власності;

в) отримання рішення суду про визнання за нею частки у спільній власності;

г) Реєстрація права власності на частину квартири у Державному реєстрі речових прав.

Питання для самоконтролю:

1. Поняття та зміст права власності.
2. Право приватної власності. Суб'єкти права приватної власності.
3. Право власності на землю (земельну ділянку). Суб'єкти права власності на землю (земельну ділянку).
4. Підстави набуття права власності.
5. Підстави припинення права власності.
6. Віндикаційний спосіб захисту права власності (поняття, предмет, зміст).
7. Захист права власності від порушень, не пов'язаних з позбавленням володіння.
8. Види речових прав на чуже майно та їх захист.
9. Підстави виникнення та припинення права володіння чужим майном.
10. Обов'язки недобросовісного володільця. Умови неможливості вимагання майна з незаконного володіння іншої особи.
11. Поняття користування чужим майном. Встановлення та зміст, сервітуту.
12. Право користування чужою земельною ділянкою або іншим нерухомим майном.
13. Підстави припинення сервітуту.

14. Підстави виникнення права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис).

15. Підстави виникнення права користування чужою земельною ділянкою для забудови (суперфіцій).

16. Підстави припинення права користування земельною ділянкою для забудови.

ТЕМА 11. ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

(Ільїна А. О.)

Зміст теми.

Поняття права інтелектуальної власності. Об'єкти права інтелектуальної власності. Поняття авторського права. Об'єкти авторського права. Об'єкти, що не охороняються авторським правом. Суб'єкти авторського права. Співавторство.

Особисті немайнові права автора. Майнові права суб'єктів авторського права. Використання твору. Строк чинності майнових прав інтелектуальної власності на твір. Поняття суміжних прав. Об'єкти суміжних прав. Строки чинності суміжних майнових прав. Захист авторських та суміжних прав.

Поняття наукового відкриття. Поняття та ознаки винаходу. Корисна модель.

Промисловий зразок. Строки чинності майнових прав інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок. Захист прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок.

Поняття та об'єкти раціоналізаторської пропозиції. Право інтелектуальної власності на сорт рослин, породу тварин. Право інтелектуальної власності на комерційне найменування, торговельну марку, географічне зазначення.

Поняття комерційної таємниці та її охорона.

У сучасному цивільному обороті питання правового регулювання відносин, пов'язаних з інтелектуальною власністю, набувають все більшого значення.

Право інтелектуальної власності в об'єктивному розумінні – сукупність правових норм та інститутів права, що регулюють майнові та особисті немайнові відносини у сфері виникнення, використання та захисту об'єктів інтелектуальної власності.

Об'єкти інтелектуальної власності – це результати творчої та інтелектуальної діяльності, яким надано правову охорону.

До предмета правового регулювання права інтелектуальної власності включаються:

1) відносини щодо створення об'єктів інтелектуальної власності та встановлення на них інтелектуальних прав за певними суб'єктами (договори про створення об'єктів інтелектуальної власності);

2) відносини щодо використання об'єктів інтелектуальної власності;

3) відносини щодо розпорядження винятковими правами (відчуження виняткових прав та надання прав на використання об'єктів інтелектуальної власності за ліцензійними договорами);

4) відносини щодо оформлення прав на об'єкти інтелектуальної власності (процедурні відносини – реєстрація об'єктів інтелектуальної власності та отримання охоронних документів);

5) відносини, що виникають у зв'язку із захистом прав на об'єкти інтелектуальної власності.

Метод права інтелектуальної власності загалом збігається з методом цивільного права.

Функції права інтелектуальної власності:

1) визнання авторства на створені результати розумової праці;

2) встановлення режиму їх використання;

3) матеріальне і моральне заохочення; та

4) захист прав їх авторів, роботодавців та інших осіб, які набувають виняткових прав.

Авторське право можна розглядати в об'єктивному та суб'єктивному сенсах. В об'єктивному сенсі – це підгалузь цивільного права, яка регулює відносини щодо використання та охорони прав на твори науки, літератури та мистецтва. У суб'єктивному сенсі – це майнові та особисті немайнові права авторів та інших осіб на об'єкти авторських прав.

Авторське право поширюється на твори науки, літератури та мистецтва незалежно від переваг та призначення твору, а також від способу його вираження.

Твір – це сукупність ідей, думок і образів, які у результаті творчої діяльності автора отримують своє вираження у доступній для сприйняття людськими почуттями конкретній формі, що допускає можливість відтворення.

З цього визначення випливає два основних та обов'язкових критерії, за якими той чи інший твір може вважатися об'єктом авторського права: творчий характер твору та існування його в будь-якій об'єктивній формі.

Суб'єктами авторського права є творці творів (автори) та інші особи, які за законом або договором набувають виняткових авторських прав (зокрема, правонаступники авторів, роботодавці).

Суб'єктами авторських прав можуть виступати як фізичні, так і юридичні особи (видавці, виробники, роботодавці).

Виникнення суміжних прав відноситься до періоду після першої світової війни, з розвитком нових технологій, що зумовили появу радіо, кіно, грамплатівок, а потім телемовлення, аудіокасет, дисків і т.д.

Суміжні права отримали свою назву через їхній зв'язок з авторськими правами. Суміжні права похідні, залежні від авторських прав.

Науковим відкриттям є встановлення невідомих раніше, але об'єктивно існуючих закономірностей, властивостей та явищ матеріального світу, які вносять докорінні зміни у рівень наукового пізнання.

Винахід – це технічне рішення в будь-якій галузі, що стосується продукту (зокрема, пристрою, речовини, штаму мікроорганізму, культури клітин рослин або тварин) або способу (процесу здійснення дій над матеріальним об'єктом за допомогою матеріальних засобів). Винаходу надається правова охорона, якщо він є новим, має винахідницький рівень і промислово застосовується.

Корисна модель – це результат інтелектуальної діяльності людини у будь-якій сфері технології, який відповідає умовам патентоспроможності (є новим та промислово придатним).

Промисловий зразок – це результат творчої діяльності людини у художньо-конструкторській сфері, тобто це рішення зовнішнього вигляду промислового виробу, яке містить конкретні засоби

та шляхи реалізації творчого задуму дизайнера. Правова охорона надається промисловому зразку у тому випадку, якщо він є новим та оригінальним. Промисловий зразок визнається оригінальним, якщо його суттєві ознаки зумовлюють творчий характер особливостей виробу. Так, наприклад, не можна визнати оригінальним зразок, у якого порівняно з уже відомим змінено лише розміри, збільшено кількість елементів або змінено колір.

До суттєвих ознак промислового зразка належать ознаки, що визначають естетичні та (або) ергономічні особливості зовнішнього виробу, зокрема форма, конфігурація, орнамент та поєднання кольорів. Як промисловий зразок можуть бути запатентовані нові види автомашин, меблів, побутової техніки, одягу, посуду і т.д. Таким чином, вміст промислового зразка становить не технічне, як у винаходу або корисної моделі, а художньо-конструкторське рішення виробу. При цьому в ньому повинні органічно поєднуватися конструктивні та естетичні якості виробу.

Раціоналізаторською пропозицією є визнана юридичною особою пропозиція, яка містить технологічне (технічне) або організаційне рішення у будь-якій сфері її діяльності.

Право інтелектуальної власності на сорт рослин, породу тварин становлять:

1) особисті немайнові права інтелектуальної власності на сорт рослин, породу тварин, засвідчені державною реєстрацією;

2) майнові права інтелектуальної власності на сорт рослин, породу тварин, засвідчені патентом.

Комерційна таємниця – це інформація, яку підприємство не розголошує, щоб збільшити прибутки, уникнути невиправданих витрат, зберегти або поліпшити свій стан на ринку або отримати іншу платну вигоду. Вона може включати рецепти на їжу чи напої, маркетингову стратегію та бізнес-стратегію, списки покупців та постачальників, цінові бази.

Органи державної влади зобов'язані охороняти від недобросовісного комерційного використання інформацію, яка є комерційною таємницею.

Кейси для самопідготовки
ЗАВДАННЯ 1

Пан Шевченко, відомий дизайнер інтер'єрів, у 2023 році створив унікальний дизайн-проєкт «Сучасний Затишок» для нового ресторану «Оазис», що включав авторські ескізи меблів з елементами ручної роботи, інноваційні світлові рішення з прихованим підсвічуванням, оригінальні художні панно та комплексну концепцію просторового зонування, що забезпечувала максимальний комфорт відвідувачів. Вартість розробки проєкту становила 300 000 грн. Договір з власником ресторану «Оазис» передбачав виключне право використання цього проєкту лише для їхнього закладу.

У лютому 2025 року Шевченко випадково дізнався, що власники мережі кафе «Смачна Перерва», яка не має жодного відношення до ресторану «Оазис», відкрили нове кафе у місті Одеса, що повністю відтворює концепцію та більшість елементів дизайн-проєкту «Сучасний Затишок». При цьому, жодних дозволів чи ліцензійних угод з Шевченком не укладалося, а дизайн був скопійований з рекламних матеріалів ресторану «Оазис», розміщених у відкритому доступі.

Шевченко звернувся до юриста, зазначаючи, що використання його проєкту без дозволу призвело до втрати потенційних замовлень на аналогічні ексклюзивні проєкти, оскільки його унікальний стиль став менш ексклюзивним. Він оцінює свої майнові збитки від втраченої вигоди у 250 000 грн, а моральну шкоду, пов'язану з підривом його професійної репутації та творчими переживаннями, у 70 000 грн. Також він вимагає покриття судових витрат у розмірі 15 000 грн.

Питання 1.

Який основний вид права інтелектуальної власності пана Шевченка було порушено у цій ситуації?

а) право на винахід;
б) авторське право;
в) право на торговельну марку;
г) право на промисловий зразок.

Питання 2.

Які дії власників мережі «Смачна Перерва» свідчать про порушення права інтелектуальної власності Шевченка?

а) створення нового кафе;

б) копіювання унікального дизайн-проєкту без дозволу;

в) успішне відкриття ресторану «Оазис»;

г) відсутність домовленостей з конкурентами;

ґ) відтворення більшості елементів та концепції проєкту без ліцензійної угоди;

д) розміщення рекламних матеріалів ресторану «Оазис» у відкритому доступі;

е) використання скопійованого дизайну для отримання комерційної вигоди.

Питання 3.

Визначте відповідність категорій:

1. Шевченко	а) порушник прав
2. «Сучасний Затишок»	б) об'єкт авторського права
3. Власники мережі «Смачна Перерва»	в) суб'єкт авторського права
4. Ресторан «Оазис»	г) перший користувач об'єкта інтелектуальної власності

Питання 4.

Визначте послідовність дій, які пан Шевченко має здійснити для захисту своїх прав, починаючи з першого логічного кроку:

а) звернутися до суду з позовом про захист авторських прав та відшкодування збитків;

б) зібрати докази порушення (наприклад, фотографії нового кафе, порівняльні ескізи, свідчення);

в) спробувати врегулювати спір у досудовому порядку, надіславши претензію власнику мережі «Смачна Перерва» з вимогою припинити порушення та відшкодувати збитки;

г) оприлюднити інформацію про порушення в ЗМІ для формування громадської думки.

ЗАВДАННЯ 2

Художниця Олена створила серію ілюстрацій під назвою «Казкові сни» та розмістила їх на своїй сторінці у соціальній мережі з позначкою «усі права захищено». Через кілька місяців вона виявила, що одна з її ілюстрацій використовується як обкладинка дитячої книги, виданої приватним видавництвом «Мрія». На претензію Олени видавництво відповіло, що зображення вони знайшли у відкритому доступі в Інтернеті, тому вважали, що можуть вільно ним користуватися.

Питання 1.

Хто є суб'єктом авторського права на ілюстрацію?

а) художниця Олена;

б) видавництво «Мрія»;

в) соціальна мережа, на якій було розміщено ілюстрацію;

г) будь-яка особа, яка має доступ до Інтернету.

Питання 2.

Які права інтелектуальної власності художниці Олени були порушені видавництвом «Мрія»?

а) право на авторство;

б) право власності на матеріальний примірник книги;

в) право на ім'я;

г) право на недоторканість твору;

ґ) право на вільне використання чужого твору;

д) майнове право на відтворення твору;

е) право на спадкування авторських прав.

Питання 3.

Установіть відповідність між видом права інтелектуальної власності та прикладом його порушення у наведеній ситуації:

1. Право на авторство	а) на обкладинці книги не зазначено, що автором ілюстрації є Олена
2. Право на ім'я	б) ілюстрацію підписано вигаданим або чужим ім'ям
3. Право на недоторканність твору	в) ілюстрацію змінено (обрізано, перефарбовано) без згоди автора
4. Майнове право на відтворення твору	г) видавництво виготовило наклад книг з ілюстрацією без дозволу автора

Питання 4.

Визначте послідовність дій, які має вчинити автор для захисту своїх прав інтелектуальної власності:

а) подати позов до суду про захист авторських прав і відшкодування збитків;

б) зібрати докази факту порушення (наприклад, зразки книги, копії файлів тощо);

в) звернутися з письмовою претензією до видавництва «Мрія» з вимогою припинити порушення;

г) зафіксувати авторство на ілюстрацію (за потреби – нотаріальне посвідчення, депонування або експертний висновок).

Питання для самоконтролю:

1. У якому значенні можна використовувати термін «інтелектуальна власність»?
2. Предмет, метод, функції права інтелектуальної власності.
3. Поняття та функції авторських прав.
4. Об'єкти та суб'єкти авторського права.
5. Зміст суб'єктивного авторського права.
6. Коли виникають суміжні права?

ТЕМА 12. СПАДКОВЕ ПРАВО

(Церковна О. В.)

Зміст теми

Поняття спадкування та його значення. Спадкове законодавство. Спадкодавець. Спадкоємці. Об'єкт спадкового правонаступництва. Права та обов'язки, що входять до складу спадщини. Права та обов'язки, що не входять до складу спадщини. Час відкриття спадщини. Комморієнти. Місце відкриття спадщини.

Види спадкування.

Поняття заповіту та його зміст. Форма заповіту. Заповіти, які прирівнюються до нотаріальних, особливості їх оформлення та посвідчення. Посвідчення заповіту при свідках. Секретний заповіт. Заповідальний відказ. Заповідальне покладання. Субінституція. Складання заповіту з умовою. Заповіт подружжя. Зміна та скасування заповіту. Визнання заповіту недійсним.

Поняття спадкування за законом. Підстави спадкування за законом. Черги спадкоємців за законом та їх склад. Зміна черговості при спадкуванні за законом. Спадкування за правом представлення.

Прийняття спадщини. Строки для прийняття спадщини. Право на відмову від спадщини на користь іншої особи.

Спадкова трансмісія. Усунення від спадщини. Відумерлість спадщини. Право на обов'язкову частку спадщини та підстави її зменшення. Перерозподіл спадщини.

Охорона спадкового майна. Управління спадщиною. Виконання заповіту. Повноваження виконавця заповіту. Оформлення права на спадщину. Свідоцтво про право на спадщину.

Поняття спадкового договору. Розірвання спадкового договору.

Стаття 1216 Цивільного кодексу України визначає **спадкування** як перехід прав і обов'язків (спадщини) від померлої фізичної особи (спадкодавця) до інших осіб – спадкоємців. Сукупність правових норм, що встановлюють умови та порядок переходу спадщини, утворює окрему підгалузь цивільного законодавства – спадкове право.

Спадкодавцем може бути виключно фізична особа – громадянин України, іноземець або особа без громадянства. Юридичні особи не можуть виступати спадкодавцями, оскільки порядок розподілу їхнього майна у разі припинення діяльності врегульовується нормами про ліквідацію чи реорганізацію, а не правилами спадкування.

Спадкоємцями визнаються особи, визначені заповітом або законом, до яких переходять майнові права та обов'язки спадкодавця. Ними можуть бути фізичні та юридичні особи, держава, територіальні громади та інші публічно-правові утворення.

Стаття 1224 ЦК України встановлює низку обмежень у реалізації права на спадкування. Зокрема, до спадщини не допускаються:

- особи, які умисно позбавили життя спадкодавця або його спадкоємців чи вчинили замах на їхнє життя з метою отримання спадщини;
- особи, що навмисно перешкоджали складанню, зміненню або скасуванню заповіту з метою отримання вигоди;
- батьки, позбавлені батьківських прав щодо померлої дитини, якщо ці права не були поновлені на момент відкриття спадщини, а також особи, які ухилялися від утримання спадкодавця;
- подружжя, шлюб між якими визнано недійсним, окрім випадку, коли другий із подружжя не знав і не міг знати про наявність перешкод для реєстрації шлюбу;
- особи, які не надавали допомоги спадкодавцеві, що перебував у безпорадному стані через вік, хворобу чи каліцтво.

Цивільне законодавство передбачає чотири **підстави спадкування**:

– за заповітом;
– за законом;
– на підставі судового рішення;
– за договором.

Відповідно до статті 1220 ЦК України **спадщина відкривається** у разі смерті фізичної особи або оголошення її померлою. Таким чином, закон визнає дві різні групи юридичних фактів:

Смерть фізичної особи – подія, що не залежить від волі суб'єктів. Причини смерті правового значення не мають – важливий сам факт її настання.

Оголошення особи померлою – юридичний факт, що виникає виключно на підставі рішення суду, ухваленого за наявності достатніх підстав припускати смерть особи (ст. 46 ЦК).

Момент відкриття спадщини залежить від підстави її відкриття.

У разі фактичної смерті – це день смерті, що підтверджується свідоцтвом про смерть.

У разі оголошення особи померлою – дата набрання законної сили рішенням суду, на підставі якого органи РАЦС реєструють смерть і видають відповідне свідоцтво.

Якщо особа зникла за обставин, що загрожували життю (аварія, бойові дії тощо), спадщина відкривається від дня ймовірної смерті.

Місцем відкриття спадщини є останнє постійне місце проживання спадкодавця (ст. 1221 ЦК). Водночас під цим місцем розуміється не конкретна адреса, а населений пункт. Місце відкриття може не збігатися з місцем смерті. Якщо ж визначити місце проживання неможливо, місцем відкриття спадщини визнається місцезнаходження нерухомого майна, а за його відсутності – місцезнаходження основної частини рухомого майна.

Заповіт – це особисте розпорядження фізичної особи щодо належного їй майна та майнових прав на випадок смерті, складене у формі, встановленій законом (ст. 1233 ЦК). Недотримання вимог до форми чи змісту заповіту тягне його недійсність.

Заповідач має бути повністю дієздатним на момент складання заповіту. Подальша втрата дієздатності не впливає на його чинність. Заповідач, реалізуючи принцип свободи заповіту, може позбавити будь-якого спадкоємця за законом права на спадкування без пояснення причин.

Разом із тим свобода волевиявлення обмежена нормами щодо обов'язкової частки у спадщині. Незалежно від змісту заповіту половину законної частки мають право отримати:

– малолітні, неповнолітні або повнолітні непрацездатні діти;

– непрацездатний чоловік або дружина;
– непрацездатні батьки спадкодавця (ст. 1241 ЦК).

Розмір обов'язкової частки може бути зменшений лише за рішенням суду з урахуванням характеру взаємин зі спадкодавцем та інших істотних обставин, зокрема матеріального становища спадкоємця.

До спеціальних заповідальних розпоряджень належать такі правові інструменти:

– підпризначення спадкоємця (субституція);
– заповідальний відказ (легат);
– покладення;
– встановлення сервітуту.

Питання форми заповіту детально врегульовані у статтях 1247–1257 ЦК України. Заповіт має бути укладений у письмовій формі із зазначенням місця та часу його складання.

За загальним правилом посвідчення заповіту здійснює нотаріус відповідно до ст. 1248 ЦК. Під час посвідчення нотаріус перевіряє відповідність розпоряджень закону, а також надає заповідачеві рекомендації, які дозволять уникнути суперечок між спадкоємцями після відкриття спадщини.

Особливий порядок стосується секретних заповітів. Відповідно до ст. 1249 ЦК заповідач має право скласти заповіт, не ознайомлюючи з його змістом нотаріуса. У такому разі документ подається у запечатаному конверті з підписом заповідача. Нотаріус робить посвідчувальний напис, скріплює конверт печаткою та поміщає його в інший, який опечатується у присутності заповідача.

Спадкування за законом.

Черги спадкоємців за законом визначаються залежно від ступеня споріднення зі спадкодавцем.

Перша черга – діти спадкодавця (включаючи зачатих за життя та народжених після смерті), переживший чоловік або дружина та батьки (ст. 1261 ЦК).

Друга черга – рідні брати та сестри, баба і дід з обох боків (ст. 1262 ЦК).

Третя черга – рідні тітка і дядько спадкодавця (ст. 1263 ЦК).

Четверта черга – особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менше п'яти років до відкриття спадщини (ст. 1264 ЦК).

П'ята черга – інші родичі до шостого ступеня споріднення, причому ближчі за ступенем усувають дальших.

Спадковий договір.

За спадковим договором набувач зобов'язується виконати визначені відчужувачем розпорядження, а після його смерті набуває право власності на майно.

Відчужувачем може бути подружжя, один із подружжя або інша фізична чи юридична особа. Набувачем може виступати як фізична, так і юридична особа.

Форма спадкового договору регламентується ст. 1304 ЦК. На майно, охоплене договором, нотаріус накладає заборону відчуження. Заповіт щодо цього майна вважається нікчемним.

Відчужувач має право призначити контролера виконання договору; при його відсутності контроль здійснює нотаріус за місцем відкриття спадщини.

Спадковий договір може бути розірваний судом:

– на вимогу відчужувача – у разі невиконання набувачем його розпоряджень;

– на вимогу набувача – у разі неможливості виконання умов договору.

Прийняття спадщини.

Спадкоємець може реалізувати своє право на спадкування двома способами:

1) шляхом мовчазного прийняття.

Згідно зі ст. 1268 ЦК спадкоємець вважається таким, що прийняв спадщину, якщо він проживав разом зі спадкодавцем і протягом шестимісячного строку не відмовився від спадщини.

Спадкоємці, які фактично прийняли спадщину, мають право звернутися за свідоцтвом про право на спадщину у будь-який час, незалежно від закінчення строку для її прийняття;

2) шляхом подання заяви про прийняття спадщини (ст. 1269 ЦК).

Цим способом користуються спадкоємці, які не проживали зі спадкодавцем. Вони зобов'язані подати нотаріусу заяву у шестимісячний строк від дня відкриття спадщини.

Якщо строк прийняття спадщини пропущено з поважних причин, суд може надати додатковий строк для подання заяви.

Оформлення спадкових прав.

Оформлення спадщини полягає у вчиненні низки юридичних дій, у результаті яких визначаються частки спадкоємців та підтверджується їхнє право на спадкове майно.

Завершується процедура **видачею свідоцтва про право на спадщину**, яке не створює нових прав, а лише підтверджує ті, що виникли у спадкоємців у момент відкриття спадщини.

Кейси для самопідготовки

ЗАВДАННЯ 1

18 лютого 2024 року нотаріальною конторою було посвідчено заповіт від імені Гуркіна на все належне йому майно на ім'я Гномової. 10 березень 2024 року Гуркін знову звернувся до нотаріуса та вирішив заповісти все своє майно своїй доньці Поліні та сину Роману. Пізніше Гуркін скасував останній заповіт, подавши до нотаріальної контори заяву. Після його смерті для прийняття спадщини до нотаріальної контори звернулись Гномова, донька Поліна, дружина Антоніна, брат, сестра, племінниця, а також Богдана Розумова (дружина в попередньому шлюбі).

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*

Перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців) це:

а) спадкування;

б) об'єкт спадкових правовідносин;

в) зміст спадкових правовідносин;

г) суб'єкт спадкових правовідносин.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*
Визначте суб'єктів спадкових правовідносин:

а) Гномова;
б) донька Поліна;
в) син Роман;
г) дружина Антоніна;
д) сестра;
е) племінниця;
є) брат.

Питання 3.
Визначте відповідність правомочностей спадкоємців:

1. Гномова	а) спадкоємець другої черги
2. Сестра	б) є спадкоємцем якщо б заповіт не був скасований
3. Донька Поліна	в) не входить в коло спадкоємців
4. Богдана Розумова	г) спадкоємець першої черги

Питання 4.
Визначте послідовність дій спадкоємців при здійснення права на спадкування:

а) дізнатися про відкриття спадщини;
б) звернутися з заявою про прийняття спадщини;
в) звернутися з заявою про відмову від прийняття спадщини;
г) звернутися для отримання свідоцтва про право на спадщину на нерухоме майно.

ЗАВДАННЯ 2

В автомобільній катастрофі 11 квітня 2025 року загинуло подружжя Гнатюків. На день їх смерті залишилось майно, що складається зі спільно набутого майна: будинку, що належить кожному з них по одній другій долі та грошового вкладу в сумі 200 000 гривень, з яких 10 000 гривень є спільнонабутими, а 190 000 гривень – набуті

чоловіком до шлюбу. Подружжя заповіт не залишило. Спадкоємицею після смерті чоловіка та дружини є їх спільна дочка Галина (16 років). Також, у дружини залишився син Петро після першого шлюбу, мати й тітка Уляна. У чоловіка залишились двоє синів Богдан та Борислав й брат Гнат. Галина відмовилася від належної їй частини спадщини. Всі інші спадкоємці претендують на спадщину.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*

Часом відкриття спадщини є:

а) наступний день після похорону спадкодавця;

б) день, коли спадкоємці звернуться із заявою про вступ у спадщину до нотаріуса;

в) день смерті особи або день, з якого вона оголошується померлою;

г) день укладення заповіту спадкодавцем.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*

Позначте осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині:

а) дружина;

б) чоловік;

в) непрацездатні повнолітні діти;

г) неповнолітні діти;

д) непрацездатні батьки;

е) діти;

є) недієздатні родичі.

Питання 3.

Визначте відповідність правомочностей спадкоємців:

1. Борислав	а) спадкоємець другої черги
2. Галина	б) відмова від спадщини має бути здійснена за згодою піклувальника та органу опіки і піклування
3. Гнат	в) спадкоємець першої черги
4. Уляна	г) стримає частку, якщо буде вказана в заповіті

Питання 4.

Визначте послідовність дій спадкоємців в здійснення права на спадкування:

а) дізнатися про відкриття спадщини;
б) відмовитися від прийняття спадщини;
в) відкликати відмову від прийняття спадщини;
г) дізнатися про наявність заповіту.

Питання для самоконтролю:

1. Усунення від права на спадкування.
2. Спадкування частки у праві спільної сумісної власності.
3. Право на обов'язкову частку у спадщині.
4. Заповіт з умовою.
5. Заповіт подружжя.
6. Підпризначення спадкоємця.
7. Спадкування за правом представлення.
8. Відумерлість спадщини.
9. Оформлення права на спадщину.

ТЕМА 13. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ЗОБОВ'ЯЗАННЯ. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ДОГОВІР

(Церковна О. В.)

Зміст теми.

Поняття цивільно-правових зобов'язань. Суб'єкти зобов'язання. Підстави заміни кредитора у зобов'язанні. Заміна боржника у зобов'язанні. Множинність осіб у зобов'язанні. Об'єкт зобов'язання. Зміст зобов'язання.

Види цивільно-правових зобов'язань. Часткові та солідарні зобов'язання. Регресні зобов'язання. Односторонні та взаємні зобов'язання. Однооб'єктні, альтернативні та факультативні зобов'язання. Головні та додаткові (акцесорні) зобов'язання. Система цивільно-правових зобов'язань. Підстави виникнення зобов'язань.

Поняття та принципи виконання зобов'язань. Суб'єкти виконання зобов'язань. Заміна осіб у зобов'язанні. Цесія.

Місце, спосіб і строк виконання зобов'язань. Дострокове виконання зобов'язання. Виконання зобов'язання частинами. Проценти. Солідарні зобов'язання. Регресні зобов'язання.

Поняття та види припинення зобов'язань. Припинення зобов'язань за волею сторін. Виконання зобов'язання. Зарахування. Новація. Прощення боргу. Відступне. Мирова угода. Припинення зобов'язань за обставин, які не залежать від волі сторін. Фактична й юридична неможливість виконання. Поєднання в одній особі боржника і кредитора. Смерть фізичної особи. Ліквідація юридичної особи. Інші способи припинення зобов'язань.

Поняття і значення договору. Свобода договору. Класифікація договорів. Іменні та безіменні договори. Односторонні, двосторонні та багатосторонні договори. Комутативні та алеаторні договори. Публічні договори. Договір приєднання. Попередній договір. Договори на користь третьої особи.

Зміст договору. Істотні, звичайні та випадкові умови договору. Тлумачення умов договору.

Порядок укладення договору. Оферта. Акцепт. Зміна та розірвання договору.

Зобов'язальне право становить сукупність цивільно-правових норм, що регулюють майнові відносини, передусім пов'язані з обігом майна, виконанням робіт, наданням послуг, відшкодуванням шкоди або поверненням майна, набутого без достатніх правових підстав.

Варто зазначити, що науковці окреслюють наступні ключові відмінності зобов'язального права від речового права:

– речове право передбачає існування лише активного суб'єкта – носія права, який здійснює свої повноваження шляхом безпосереднього впливу на річ. Натомість зобов'язальне право передбачає наявність двох суб'єктів – кредитора і боржника, а також визначених дій, що становлять предмет правовідносин;

– речове право є абсолютним, тобто діє щодо необмеженого кола осіб. Зобов'язальне право має відносний характер, оскільки кредитор може вимагати виконання лише від конкретного боржника;

– абсолютність речового права зумовлює притаманність йому права слідування та права переваги. Для зобов'язальних правовідносин ці ознаки не характерні. Примусове стягнення кредитора може бути спрямоване виключно на майно боржника, яке є у нього на момент звернення стягнення;

– речові права, як правило, не обмежуються строком дії, тоді як зобов'язальне право припиняється шляхом виконання боржником свого обов'язку.

Зобов'язання – це врегульовані нормами цивільного права суспільні відносини з переміщення матеріальних або інших результатів діяльності, в силу яких одна особа (кредитор) уповноважена вимагати від іншої особи (боржника) вчинення певних дій або утримання від їх учинення.

Класифікація зобов'язань.

Зобов'язання поділяються:

– за підставами виникнення – на договірні та недоговірні;

– за кількістю правових зв'язків – на прості та складні;

– за визначеністю предмета – на альтернативні та факультативні;

– за розподілом прав і обов'язків між кількома кредиторами або боржниками – на часткові та солідарні.

У часткових зобов'язаннях права та обов'язки співкредиторів і співборжників розподіляються у заздалегідь визначених частках.

Підстави виникнення зобов'язань.

Зобов'язання можуть виникати:

– з правочинів (договорів), як передбачених законом, так і таких, що не суперечать йому;

– з протиправних дій (заподіяння майнової чи немайнової шкоди, безпідставне набуття майна);

– із створення результатів інтелектуальної творчості;

– з інших юридичних фактів (створення небезпеки для життя чи майна тощо);

– з рішень суду, якщо це передбачено цивільним законодавством;

– з актів органів публічної влади, наприклад, рішень про вилучення земельної ділянки для державних потреб.

Суб'єкти зобов'язань.

Учасниками зобов'язальних правовідносин можуть бути фізичні та юридичні особи, у тому числі суб'єкти публічного права. Сторонами зобов'язання є:

– кредитор – особа, яка має право вимагати певних дій;

– боржник – особа, яка повинна виконати вимоги.

У частині зобов'язань роль кредитора й боржника розмежована однозначно (наприклад, у зобов'язаннях із відшкодування шкоди). У більшості договорів кожна сторона водночас виступає і кредитором, і боржником (купівля-продаж, оренда тощо).

До зобов'язань можуть бути залучені треті особи, однак за загальним правилом (ст. 511 ЦК України) зобов'язання не покладає на них обов'язків, хоча у передбачених договором випадках може створювати для них права.

Заміна осіб у зобов'язанні.

Заміна кредитора (цесія) – передання кредитором своїх прав вимоги іншій особі. Сторона, що уступає право вимоги, є цедентом, а особа, яка набуває це право, – цесіонарієм. Згоди боржника, якщо інше не визначено законом або договором, не потрібно.

Переведення боргу передбачає вибуття первісного боржника й заміну його новим. Для цього необхідна згода нового боржника та, як правило, згода кредитора.

Будь-який правочин щодо передачі прав чи переведення боргу здійснюється у тій самій формі, що й основний правочин, на підставі якого виникло зобов'язання.

Виконання зобов'язання.

Виконання зобов'язання полягає у вчиненні сторонами передбачених правами й обов'язками дій. Предметом виконання є дія або утримання від дії, а у разі передання майна – і саме це майно.

Стаття 526 ЦК України встановлює загальні вимоги до належного виконання: відповідність умовам договору, вимогам законодавства та звичаїв ділового обороту, а також принципам добросовісності, розумності та справедливості. Одностороння відмова від виконання чи зміна умов зобов'язання не допускається, окрім прямо передбачених законом або договором випадків.

Місце виконання.

Зобов'язання повинно бути виконане у місці, визначеному договором. Якщо місце не встановлено, застосовуються правила ст. 532 ЦК, згідно з якими місце виконання визначається залежно від виду зобов'язання (місце знаходження нерухомого майна, місце передання товару перевізнику, місце проживання кредитора тощо).

Строк виконання.

Строк виконання визначається договором або законом (ст. 530 ЦК України). Якщо строк не встановлено, кредитор може вимагати виконання у будь-який час, а боржник повинен виконати його у семиденний строк від моменту пред'явлення вимоги.

Предмет виконання.

Предметом виконання є конкретна дія або утримання від дії. В альтернативних зобов'язаннях, передбачених законодавством,

боржник має право вибору між кількома можливими діями, якщо інше не передбачено договором чи суттю зобов'язання.

Спосіб виконання зобов'язання.

Спосіб виконання зобов'язання визначається характером предмета виконання. Якщо предмет зобов'язання являє собою єдину, неподільну річ, виконання можливе лише шляхом її повної передачі від боржника кредитору.

Водночас існують зобов'язання щодо передачі кількох однорідних речей або відповідної суми грошей (наприклад, у договорах позики, купівлі-продажу або поставки), які можуть виконуватися частинами. Виконання зобов'язання по частинах може передбачатися законом, договором або випливати зі змісту зобов'язання.

Припинення зобов'язання.

Припинення зобов'язання означає втрату чинності суб'єктивних прав і обов'язків сторін. Для цього необхідний наявний правоприпиняючий юридичний факт, який може бути як дією (виконання зобов'язання, передання відступного, зарахування зустрічних вимог), так і подією (смерть сторони, якщо зобов'язання нерозривно пов'язане з її особою).

Законодавець у ст. 598 ЦК наводить неповний перелік підстав припинення зобов'язань, які можуть припинятися частково або в повному обсязі на підставах, встановлених договором чи законом.

Основні способи припинення зобов'язань за ЦК:

1. Виконання зобов'язання.
2. Передання відступного.
3. Зарахування зустрічних вимог.
4. Припинення за домовленістю сторін (новація).
5. Прощення боргу.
6. Поєднання боржника й кредитора в одній особі.
7. Неможливість виконання зобов'язання.
8. Смерть фізичної особи.
9. Ліквідація юридичної особи.

Виконання зобов'язання є основним способом припинення зобов'язання. Воно має відбуватися належним чином: за участю належних сторін, щодо визначеного предмета, у встановлений строк, у належному місці та способом (ст. 599 ЦК).

Передання відступного припускає згоду обох сторін і полягає у передачі майна замість виконання зобов'язання (гроші, інше майно, роботи чи послуги), з визначенням розміру, строків і порядку передачі.

Зарахування зустрічних вимог (ст. 601–603 ЦК) відбувається за заявою однієї зі сторін та припускає взаємне погашення однорідних вимог. Закон передбачає обмеження: зарахування неможливе, зокрема, щодо аліментів, довічного утримання, шкоди, спричиненої каліцтвом, ушкодженням здоров'я або смертю, а також у разі спливу позовної давності.

Новація – припинення первинного зобов'язання шляхом заміни його новим між тими ж сторонами. Зобов'язання припиняється лише формально: правовий зв'язок між сторонами зберігається через нове узгоджене зобов'язання.

Прощення боргу полягає у звільненні боржника кредитором без надання зустрічного задоволення. Боржник може заперечувати проти прощення лише до моменту виконання зобов'язання.

Поєднання боржника й кредитора в одній особі відбувається через правонаступництво: неможливо бути зобов'язаним перед самим собою.

Неможливість виконання поділяється на фактичну (загибель індивідуально визначеної речі, випадок непереборної сили) та юридичну (заборони або обмеження органів влади).

Смерть фізичної особи зазвичай не припиняє зобов'язання, права та обов'язки переходять до спадкоємців, окрім випадків, коли зобов'язання нерозривно пов'язане з особою сторони (ст. 608 ЦК).

Ліквідація юридичної особи припиняє зобов'язання, якщо законом не передбачено перенесення обов'язків на іншу особу. При реорганізації юридичної особи зобов'язання переходять до правонаступника.

Порушення зобов'язання та наслідки.

Порушення зобов'язання (ст. 610 ЦК) – невиконання або неналежне виконання умов, передбачених змістом зобов'язання.

Наслідки порушення (ст. 611 ЦК):

1. Одностороння відмова від зобов'язання або розірвання договору.
2. Зміна умов зобов'язання (наприклад, заміна боржника).
3. Сплата неустойки.
4. Відшкодування збитків і моральної шкоди.

Прострочення боржника виникає при невиконанні зобов'язання в строк; боржник відповідає за збитки й втрату інтересу кредитора.

Прострочення кредитора – коли кредитор відмовляється прийняти належне виконання або не вчиняє необхідних дій, через що боржник не може виконати зобов'язання.

Невиконання обов'язку передати індивідуально визначену річ тягне лише відшкодування збитків, адже повернення в натурі неможливе.

Невиконання робіт чи послуг дозволяє кредитору виконати їх самостійно або через третю особу та стягнути збитки.

Моральна шкода включає: фізичні страждання, душевні переживання через протиправні дії щодо особи чи її майна, приниження честі та гідності, шкоду діловій репутації.

Договір – це домовленість між двома або більше сторонами, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Як соціально-правове явище, договір виконує важливі функції в суспільстві, зокрема:

– регулятивну – визначає права та обов'язки сторін;

– інформаційну – повідомляє сторони про їхні права та обов'язки;

– охоронну – забезпечує юридичний захист від порушень.

За правовими наслідками договори поділяються на такі групи:

1. Договори про передачу майна у власність (купівля-продаж, міна, дарування тощо).

2. Договори про передачу майна у тимчасове користування (оренда, лізинг, прокат тощо).

3. Договори про надання послуг (доручення, комісія, перевезення тощо).

4. Договори на виконання робіт (підряд).

5. Договори про передачу результатів творчої діяльності (авторські, ліцензійні тощо),

6. Договори про спільну діяльність (установчий договір тощо).

7. Інші договори, виділені за окремими критеріями.

Залежно від розподілу обов'язків між сторонами договори можуть бути:

– односторонніми;
– двосторонніми;
– багатосторонніми.

За послідовністю досягнення юридичної мети договори поділяються на:

– основні;
– попередні (ст. 635 ЦК України).

За тим, хто отримує вигоду, договори поділяють на:

– на користь учасників договору;
– на користь третіх осіб (ст. 636 ЦК України).

За порядком укладення розрізняють:

– погоджені договори;
– договори приєднання (ст. 634 ЦК України).

За наявністю зустрічного відшкодування:

– відплатні;
– безоплатні.

Зміст договору формують умови, які визначаються сторонами та погоджуються ними, а також обов'язкові умови відповідно до цивільного законодавства (ч. 1 ст. 628 ЦК України). Тобто, це ті положення, на яких сторони домовилися виконувати договір.

Договір вважається укладеним, якщо сторони в належній формі досягли згоди з усіх істотних умов (ч. 1 ст. 638 ЦК України). Істотними є:

– умови про предмет договору;

– умови, визначені законом як істотні або необхідні для договорів даного виду;

– умови, щодо яких хоча б одна сторона заявила необхідність досягнення згоди.

Крім істотних, виділяють звичайні та випадкові умови:

Звичайні умови ґрунтуються на диспозитивних нормах закону або звичаях, їх наявність необов'язкова для укладення договору, але стає обов'язковою після його підписання.

Випадкові умови набувають юридичного значення лише після включення їх до договору.

Процес укладення договору включає узгодження істотних умов та, у деяких випадках, виконання інших дій сторонами. Погодження здійснюється у два етапи:

1. Оферта – пропозиція укласти договір однією стороною (оферентом) з установленими законом правовими наслідками.

2. Акцепт – прийняття пропозиції другою стороною (акцептантом).

Дії, що суперечать умовам договору, не вважаються акцептом. Відповідь на інші умови є відмовою від попередньої оферти та новою пропозицією, після чого попередня оферта втрачає юридичну силу.

Зміна або розірвання договору регулюється ст. 651 ЦК України та можливі:

1. За згодою сторін.

2. За рішенням суду у разі істотного порушення договору другою стороною.

3. Односторонньо, якщо право на це передбачене договором або законом.

Принцип свободи договору забезпечує сторонам право не лише укладати, а й змінювати чи розривати договір за взаємною згодою. Зміна або розірвання за судовим рішенням чи односторонньою відмовою можливі лише за наявності відповідної законодавчої або договірної підстави.

Істотне порушення визначається за критерієм, що завдана шкода суттєво позбавляє сторону того, на що вона розраховувала при укладенні договору. Критерій істотності носить оцінний характер.

У випадку односторонньої відмови сторона повідомляє про свій намір іншій стороні, яка може оскаржити відмову у суді. Таке право існує лише за законом або договором.

Кейси для самопідготовки

ЗАВДАННЯ 1

Між одними і тими ж самими сторонами було укладено два договори, у яких сторони-боржники не виконали грошові зобов'язання. Строк виконання зобов'язання за першим договором настав 28 лютого 2023 року, за другим – 25 лютого 2024 року. У липні 2025 року сторони домовилися припинити обидва зобов'язання зарахуванням зустрічних вимог.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*

Яке положення щодо припинення зобов'язань зарахуванням відповідає змісту норм Цивільного кодексу України?

а) можуть бути припинені за вказаною підставою, адже визначальною є домовленість сторін щодо цього;

б) можуть бути припинені за вказаною підставою, адже визначальною є однорідність вимог за цими договорами;

в) не можуть бути припинені, адже строк виконання зобов'язань за обома договорами настав;

г) не можуть бути припинені, адже щодо вимоги за одним із договорів сплинула загальна позовна давність.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*

Які правила застосовуються щодо зарахування у разі заміни кредитора?

а) боржник має право пред'явити проти вимоги нового кредитора свою зустрічну вимогу до первісного кредитора;

б) зарахування проводиться, якщо вимога виникла на підставі, що існувала на момент одержання боржником письмового повідомлення про заміну кредитора, і строк вимоги настав до його одержання;

в) якщо боржник не був письмово повідомлений про заміну кредитора, зарахування проводиться, якщо вимога виникла на підставі, що існувала на момент пред'явлення боржникові вимоги новим кредитором;

г) боржник не має право пред'явити проти вимоги нового кредитора свою зустрічну вимогу до первісного кредитора;

д) зарахування проводиться, якщо вимога виникла на підставі, що існувала на момент одержання боржником письмового повідомлення про заміну кредитора, і строк вимоги якої ще не настав;

е) якщо боржник не був письмово повідомлений про заміну кредитора, зарахування не проводиться;

є) якщо боржник не був письмово повідомлений про заміну кредитора, зарахування проводиться, якщо вимога виникла на підставі, що виникла після пред'явлення боржникові вимоги новим кредитором.

Питання 3.

Визначте відповідність щодо правил, які застосовуються відносно виконання зобов'язання, якщо місце виконання зобов'язання не встановлено у договорі:

1. За зобов'язанням про передання нерухомого майна	а) за місцезнаходженням майна
2. За зобов'язанням про передання товару, що виникає на підставі договору перевезення	б) за місцем здавання товару перевізникові

3. За зобов'язанням про передання товару, що виникає не на підставі договору перевезення	в) за місцем виготовлення або зберігання товару, якщо це місце було відоме кредиторові на момент виникнення зобов'язання
4. За грошовим зобов'язанням	г) за місцем проживання кредитора

Питання 4.

Визначте послідовність дій щодо можливості припинення зобов'язання внаслідок зарахування:

а) виникнення зобов'язання між сторонами;

б) виникнення іншого зобов'язання між тими ж сторонами, але в якому сторона боржник є кредитором, а сторона кредитор є боржником;

в) настання строку виконання зобов'язання;

г) заява однієї із сторін.

ЗАВДАННЯ 2

Воркін продав Бумкіну будинок за 300 тис. грн. У договорі покупцями були вказані Бумкін та Уткін. Договір купівлі-продажу було оформлено належним чином та зареєстровано. На забезпечення виконання договору Бумкін передав Воркіну 55 тис. грн в якості завдатку. Після цього Бумкін відмовився від виконання договору, мотивуючи це тим, що усі цінні речі, які він мав намір продати для оплати будинку, було знищено внаслідок повені. Інших коштів для оплати будинку він не має. Вважаючи неможливим виконання договору, Бумкін звернувся до Воркіна з вимогою повернути 55 тис. грн. Останній відмовився, тоді Бумкін подав позов про витребування цієї суми.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*

Яке з визначень найбільш повно розкриває поняття завдатку згідно ЦК України?

а) завдатком є грошова сума або рухоме майно, що видається кредиторові боржником у рахунок належних з нього за договором

платежів, на підтвердження зобов'язання і на забезпечення його виконання;

б) завдатком є грошова сума, що видається кредиторові боржником у рахунок належних з нього за договором платежів;

в) завдатком є грошова сума або рухоме майно, що видається кредиторові боржником у рахунок належних з нього за договором платежів, на підтвердження зобов'язання і на забезпечення його виконання;

г) завдатком є грошова сума або рухоме майно, що видається кредиторові боржником у рахунок належних з нього за договором платежів, на забезпечення виконання зобов'язання.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*

Оберіть правильні твердження щодо правових наслідків порушення або припинення зобов'язання, забезпеченого завдатком:

а) якщо порушення зобов'язання сталося з вини боржника, завдаток залишається у кредитора;

б) якщо порушення зобов'язання сталося з вини кредитора, він зобов'язаний повернути боржникові завдаток та додатково сплатити суму у розмірі завдатку або його вартості;

в) сторона, винна у порушенні зобов'язання, має відшкодувати другій стороні збитки в подвійному розмір від вартості завдатку;

г) у разі припинення зобов'язання до початку його виконання або внаслідок неможливості його виконання завдаток підлягає поверненню;

д) у разі припинення зобов'язання після його виконання завдаток підлягає поверненню;

е) якщо порушення зобов'язання сталося не з вини кредитора, він зобов'язаний повернути боржникові завдаток та додатково сплатити суму у розмірі завдатку або його вартості;

є) якщо порушення зобов'язання сталося не з вини боржника, завдаток залишається у кредитора.

Питання 3.

Визначте відповідність прав та обов'язків учасників правовідносин:

1. Воркін	а) підтвердити факт укладення договору
2. Бумкін	б) зобов'язаний оплатити вартість будинку за договором купівлі продажу
3. Нотаріус	в) залишити завдаток у себе
4. Уткін	г) звернутися до суду з вимогою про витребування суми завдатку

Питання 4.

Визначте послідовність дій щодо повернення завдатку:

а) довести відсутність вини боржника;

б) підготувати та надати позовну заяву до відповідного суду за місцезнаходженням нерухомого майна, яке є предметом договору купівлі-продажу;

в) звернення Бумкіна до Воркіна з вимогою про повернення завдатку;

г) довести наявність вини кредитора.

Питання для самоконтролю:

1. Поняття та види договору.
2. Свобода договору.
3. Юридична характеристика договору.
4. Зміст цивільно-правового договору.
5. Істотні умови договору.
6. Пропозиція укласти договір (оферта).
7. Прийняття пропозиції (акцепт).
8. Укладання та форма договору.
9. Підстави для зміни або розірвання договору.
10. Правові наслідки зміни або розірвання договору.

11. Види зобов'язань.
12. Підстави виникнення зобов'язань.
13. Сторони в зобов'язанні.
14. Виконання зобов'язання.
15. Предмет виконання зобов'язання.
16. Спосіб виконання зобов'язання.

ТЕМА 14. СПОСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

(Ільїна А. О.)

Зміст теми.

Поняття способів забезпечення виконання зобов'язань. Загальні умови забезпечення виконання зобов'язання. Види забезпечення виконання зобов'язання. Особисті способи забезпечення виконання зобов'язань. Неустойка. Форма неустойки. Види неустойки: штрафна, залікова, виключна, альтернативна. Штраф.

Пеня. Порука. Підстави припинення поруки. Гарантія.

Речові способи забезпечення виконання зобов'язань. Застава. Іпотека. Заклад.

Форми застави. Застава товарів в обороті або переробці. Застава цінних паперів. Застава майнових прав. Порядок реалізації застави. Притримання. Завдаток. Відмінність завдатку від авансу. Право довірчої власності як спосіб забезпечення виконання зобов'язання. Порядок звернення стягнення на об'єкт довірчої власності. Припинення довірчої власності.

Зобов'язанням визнається цивільне правовідношення, згідно з яким «одна особа (боржник) зобов'язана вчинити на користь іншої особи (кредитора) певну дію, як-от: передати майно, виконати роботу, надати послугу, зробити внесок у спільну діяльність, сплатити гроші тощо або утриматися від певного впливу, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язків. Іншими словами, зобов'язання – це правовий зв'язок між боржником та кредитором, спрямований на досягнення належного виконання взятих на себе зобов'язань та реалізації відповідних прав з метою задоволення інтересів обох сторін. Обидві сторони (боржник і кредитор) повинні виконувати свої обов'язки сумлінно та належним чином відповідно до умов зобов'язання та вимог

правових актів та звичаїв під загрозою застосування до них примусових заходів виконання зобов'язань.

Зобов'язанням притаманні різного роду ризики. Насамперед ризики пов'язані з існуванням можливості того, що боржник з тих чи інших причин не виконає взяте на себе зобов'язання. Недарма в римському праві кредитором визнавався той, хто довіряє боржнику і чекає на його сумлінну поведінку. Також слід зазначити, що кредитор може задовольнити свої відомі майнові інтереси лише через посередній зв'язок шляхом виконання зобов'язання іншою особою (обов'язкове право виступає «правом на чужу дію»). У цьому сенсі зобов'язання є менш надійним засобом забезпечення, ніж речові права, що забезпечують майнові інтереси прямим, безпосереднім зв'язком з предметом договору (річчю) та здійсненням власних дій. Саме у зв'язку з необхідністю підвищення надійності зобов'язальних правовідносин та підвищення впевненості кредитора у належному виконанні зобов'язання боржником існують різні передбачені цивільним законодавством правові конструкції – способи забезпечення виконання зобов'язань.

Отже, основні функції способів забезпечення виконання зобов'язань полягають у стимулюючому впливі на боржника (стимулююча ознака) та у наданні додаткових гарантій кредитору (захисна або компенсаційна ознака).

Правові способи забезпечення можуть бути різними. По-перше, таким може бути додатковий обов'язок боржника (наприклад, обов'язок сплатити неустойку у разі неналежного виконання зобов'язання). По-друге, забезпечувальне і обумовлене угодою сторін залучення третьої особи, яка в силу домовленості має виконати зобов'язання разом із боржником (порука). По-третє, правовим засобом забезпечення виконання визнається виділення певного об'єкта, на який через угоду сторін у разі невиконання зобов'язання буде звернено стягнення (застава, задаток).

Поява та розвиток забезпечувальних механізмів виконання зобов'язань обумовлено необхідністю надання додаткових гарантій

кредитору та стимулювання боржника до належного виконання зобов'язання. Правові способи забезпечення виконання зобов'язань можуть бути подані у вигляді надання боржнику додаткового обов'язку; у вигляді залучення третьої особи, яка зобов'язана задовольнити вимоги кредитора у разі нездатності боржника; а також у вигляді виділення певного об'єкта, на який через угоду сторін та у разі невиконання зобов'язання буде звернено стягнення.

Спосіб забезпечення виконання зобов'язань є цивільно-правовою конструкцією, тобто є правовідносинами, які врегульовані цивільним правом і можуть породжувати цивільні права та обов'язки. Більше того, ця конструкція створює додаткові гарантії для виконання зобов'язання. Нарешті, має місце індивідуальний зв'язок правової конструкції з конкретним зобов'язанням, яка виникає з конкретної правової підстави (угоди) з метою підвищення ступеня забезпеченості цього зобов'язання.

Виконання зобов'язання може забезпечуватися неустойкою, порукою, гарантією, заставою, притриманням, завдатком, правом довірчої власності.

Неустойкою (штрафом, пенею) є грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторові у разі порушення боржником зобов'язання.

Згідно з чинним Цивільним кодексом України, традиційно виокремлюється чотири основні види неустойки: залікова, штрафна, виключна та альтернативна.

Залікова неустойка передбачає стягнення визначеної законом чи договором неустойки, а також відшкодування збитків у тій частині, які не покриваються неустойкою, що стягнута, тобто сума, що становить розмір неустойки, зараховується в рахунок відшкодування збитків.

Штрафна неустойка передбачає можливість кредитора стягнути з боржника як заподіяні кредитору невиконанням зобов'язання збитки в повному обсязі, так і передбачену законом чи договором

неустойку. Вона є найбільш жорстким способом забезпечення виконання зобов'язання.

Виключна неустойка є єдиним негативним наслідком, що може настати для сторони, яка не виконала належним чином зобов'язання, а її найістотнішою ознакою є забезпечення виконання договору.

Альтернативна неустойка передбачає те, що кредитор має можливість стягнути з боржника або визначену договором неустойку у вигляді штрафу чи пені, або заподіяні невиконанням договору збитки.

Штраф – це неустойка, що обраховується у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання.

Пеня – це неустойка, що обраховується у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання.

Порука є одним з найбільш часто і широко використовуваних способів забезпечення виконання зобов'язань. Однак його практичне застосування пов'язане із низкою труднощів.

За договором поруки поручитель зобов'язується перед кредитором боржника відповідати за виконання зобов'язання повністю або в частині. Отже, до правовідносин при використанні договору поруки залучено три суб'єкти: кредитор, боржник за основним зобов'язанням, а також поручитель.

Порука припиняється з припиненням забезпеченого нею зобов'язання.

За гарантією банк, інша фінансова установа (гарант) гарантує перед кредитором (бенефіціаром) виконання боржником (принципалом) свого обов'язку.

Речові види забезпечення виконання зобов'язань мають на меті захист майнових інтересів кредитора за рахунок певного майна (речі). Вони являють собою речове право кредитора звернути стягнення на чужу річ, реалізація якого стосується виключно порушення боржником забезпеченого зобов'язання. В Цивільному кодексі України речові види забезпечення виконання зобов'язань представлені заставою (ст. 572 ЦК) та притриманням (ст. 597 ЦК).

Застава надає можливість кредитору-заставодержателю у випадку невиконання боржником зобов'язання, яке забезпечене заставою, отримати задоволення за рахунок заставленого майна здебільшого перед іншими кредиторами цього боржника.

Іпотека – це окремий вид застави нерухомого майна, що залишається у володінні заставодавця чи третьої особи, а також застава об'єкта незавершеного будівництва, майбутнього об'єкта нерухомості.

Заклад – це застава рухомого майна, що передається у володіння заставодержателя або за його наказом може передаватися у володіння третій особі.

Притримання передбачає, що кредитор, який на законних підставах володіє річчю, що підлягає передачі боржникові або особі, вказаній боржником, у випадку невиконання ним у строк зобов'язання щодо оплати цієї речі або відшкодування кредиторові пов'язаних з нею витрат та інших збитків має право притримати її у себе до виконання боржником відповідного зобов'язання.

Завдаток – це грошова сума або рухоме майно, що видається кредиторові боржником у рахунок належних з нього за договором платежів, на підтвердження зобов'язання і на забезпечення його належного виконання.

Основна відмінність авансу від завдатку заключається в тому, що на аванс не покладено функцію забезпечувати взяте сторонами на себе зобов'язання. Зважаючи на це, незалежно від того, яка сторона відповідальна за невиконання зобов'язання, той, хто одержав аванс, обов'язково повинен його повернути.

Відповідно до договору про встановлення довірчої власності одна сторона (довірчий засновник) передає майно другій стороні (довірчому власнику) на праві довірчої власності з метою забезпечення зобов'язання боржника за кредитним договором, договором позики.

З моменту встановлення довірчої власності право власності особи, яка передала своє майно у довірчу власність, припиняється.

Впродовж п'яти робочих днів з дня припинення (у тому числі у зв'язку з його повним виконанням) основного зобов'язання

довірчий власник зобов'язаний передати право власності на об'єкт довірчої власності довірчому засновнику, якщо інше не передбачено договором про встановлення довірчої власності.

Кейси для самопідготовки
ЗАВДАННЯ 1

Підприємець Сергій уклав з банком «ФінГарант» кредитний договір на суму 500 000 грн для розвитку своєї справи. З метою забезпечення виконання зобов'язання Сергій передав банку в заставу вантажний автомобіль, який належав йому на праві власності. Крім того, його сестра Ірина уклала з банком договір поруки, за яким поручилася за повернення кредиту у випадку невиконання Сергієм своїх зобов'язань.

Через рік Сергій припинив виплати за кредитом. Банк звернувся до суду з вимогою про стягнення боргу з поручителя та звернення стягнення на предмет застави. Ірина заперечила, вказуючи, що про прострочення вона не була повідомлена вчасно, а тому її обов'язок як поручителя припинився. Сергій же заявив, що банк не має права вимагати звернення стягнення на автомобіль, оскільки той використовується ним у підприємницькій діяльності.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*

Яке з наведених тверджень є правильним щодо відповідальності поручителя?

а) порука припиняється після закінчення строку поруки, встановленого договором, або якщо кредитор протягом 3 років не пред'явив позову, коли строк виконання основного зобов'язання не встановлено;

б) порука припиняється автоматично з моменту порушення боржником умов договору;

в) поручитель відповідає незалежно від повідомлення його про прострочення боржника;

г) порука припиняється лише після сплати боргу основним боржником.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*

Які твердження щодо поруки та застави у цій ситуації відповідають Цивільному кодексу України?

а) поручитель відповідає лише у межах договору поруки та встановленого законом строку;

б) порука припиняється автоматично після прострочення платежу боржником;

в) строк поруки для зобов'язань, що виконуються частинами, обчислюється окремо за кожною частиною;

г) банк має право звернути стягнення на предмет застави у разі невиконання забезпеченого зобов'язання, незалежно від того, чи використовується автомобіль у підприємницькій діяльності;

ґ) поручитель відповідає лише після погашення основним боржником частини боргу;

д) поручитель звільняється, якщо кредитор не повідомив його про прострочення;

е) заставне майно не може бути предметом стягнення до звернення кредитора до суду.

Питання 3.

Зіставте дії сторін з правовими наслідками:

1. Сергій не виконав кредитне зобов'язання	а) поручитель відповідає у межах договору поруки та встановленого законом строку
2. Ірина, поручитель, заперечує проти стягнення через відсутність повідомлення про прострочення	б) заставодержатель має право звернення на предмет застави незалежно від використання майна
3. Банк звертається до суду з вимогою стягнути борг із поручителя	в) поручитель не звільняється від відповідальності через відсутність повідомлення про прострочення
4. Банк реалізує право на стягнення за заставою	г) банк має право стягнути борг із поручителя

Питання 4.

Визначте послідовність дій, які здійснює банк і сторони у разі невиконання кредитного зобов'язання:

а) поручитель заперечує проти стягнення, посилаючись на відсутність повідомлення про прострочення;

б) банк звертається до суду з вимогою стягнути борг із поручителя;

в) банк звертається на предмет застави (автомобіль) для стягнення боргу;

г) Сергій припиняє виплати за кредитом;

д) поручитель відповідає у межах договору поруки та встановленого законом строку.

е) заставодержатель реалізує своє право звернення стягнення на предмет застави.

ЗАВДАННЯ 2

Компанія «БудТех» уклала договір підряду з Андрієм на суму 800 000 грн для будівництва складу.

Договір передбачав:

– строк виконання робіт – 6 місяців;

– задаток 10 % від вартості договору (80 000 грн) для забезпечення виконання;

– у разі невиконання або неналежного виконання робіт задаток може бути зарахований на користь замовника або повернений у подвійному розмірі;

– у разі своєчасного невиконання або неналежного виконання робіт підрядником сплачується неустойка.

Через 3 місяці Андрій не виконав роботи за графіком. «БудТех» надіслала вимогу про усунення порушень. Андрій заявив, що роботи не були затверджені через затримку погоджень від замовника та відмовляється від сплати додаткового штрафу.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*

Що передбачає чинне законодавство щодо задатку у випадку невиконання зобов'язання боржником?

а) завдаток автоматично повертається боржнику;

б) завдаток залишається у кредитора, якщо порушення сталося з вини боржника;

в) завдаток перетворюється на штраф у користь третіх осіб;

г) боржник не несе відповідальності, якщо роботи виконані частково.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*

Які дії або наслідки передбачені чинним законодавством щодо завдатку у разі порушення або припинення зобов'язання?

а) завдаток залишається у кредитора, якщо порушення зобов'язання сталося з вини боржника;

б) кредитор повертає завдаток боржнику і додатково сплачує його розмір, якщо порушення сталося з його вини;

в) боржник звільняється від відповідальності, якщо роботи не затверджені через замовника;

г) сторона, винна у порушенні зобов'язання, відшкодовує збитки, що перевищують розмір завдатку;

ґ) завдаток автоматично перетворюється на штраф у користь третіх осіб;

д) завдаток підлягає поверненню у разі припинення зобов'язання до початку його виконання або неможливості виконання;

е) боржник не несе жодної відповідальності, якщо роботи виконані частково.

Питання 3.
Зіставте дії сторін з правовими наслідками:

1. Андрій не виконав роботи за графіком	а) завдаток залишається у кредитора, якщо порушення сталося з вини боржника
2. «БудТех» надсилає вимогу про усунення порушень	б) боржник відповідає у межах завдатку
3. Андрій заперечує проти стягнення завдатку, посилаючись на затримку погоджень	в) замовник має право вимагати усунення порушень
4. Замовник залишає завдаток собі для покриття збитків	г) завдаток підлягає поверненню у разі припинення зобов'язання або неможливості його виконання

Питання 4.
Визначте послідовність дій:

а) замовник надсилає Андрію письмову вимогу про усунення порушень;

б) боржник надає пояснення про затримку робіт через затримку погоджень від замовника;

в) сторони перевіряють можливість виконання зобов'язання та обговорюють строки;

г) замовник реалізовує своє право на завдаток у разі невиконання зобов'язання;

д) боржник відшкодовує збитки, якщо вони перевищують суму завдатку, або завдаток зараховується на погашення шкоди.

Питання для самоконтролю:

1. Види способів забезпечення виконання зобов'язання.
2. Поняття неустойки та її форми.
3. Поняття поруки та підстави її припинення.
4. Речові способи забезпечення виконання зобов'язань.
5. Порядок реалізації застави.
6. Відмінність завдатку від авансу.
7. Порядок припинення довірчої власності.

ТЕМА 15. ДОГОВОРИ ПРО ПЕРЕДАЧУ МАЙНА У ВЛАСНІСТЬ

(Резніченко С. В.)

Зміст теми.

Поняття та загальна характеристика договору купівлі-продажу. Права та обов'язки сторін в договорі купівлі-продажу. Форма договору. Зміст договору купівлі-продажу. Істотні умови договору купівлі-продажу. Кількість, якість, асортимент, комплектність товару, тара та (або) упаковка. Момент виникнення обов'язку продавця передати товар. Ризик випадкової загибелі проданої речі. Правові наслідки порушення договору купівлі-продажу товару. Особливості окремих видів договору купівлі-продажу.

Договір міни: загальна характеристика, зміст.

Поняття та загальна характеристика договору поставки. Права та обов'язки сторін в договорі поставки. Форма договору. Зміст договору. Істотні умови договору поставки. Кількість, якість, асортимент та комплектність товару. Правові наслідки порушення договору поставки.

Договір контрактації сільськогосподарської продукції. Постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу: особливості правового регулювання.

Поняття, види та загальна характеристика договору дарування. Відмежування договору дарування від інших цивільно-правових договорів. Суб'єкти договору дарування, їх права та обов'язки. Предмет договору дарування. Прийняття дарунку. Форма договору дарування. Припинення і розірвання договору дарування. Особливості окремих видів договору дарування: договору дарування з обов'язком передати дарунок у майбутньому, договору дарування з обов'язком обдаровуваного на користь третьої особи, договору про пожертву.

Договір ренти: поняття та загальна характеристика. Відмінність договору ренти від інших договорів. Сторони договору ренти,

їх права та обов'язки. Предмет договору ренти. Розмір ренти. Забезпечення виконання зобов'язання платником ренти. Ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження майна, переданого під виплату ренти. Строк договору ренти. Форма договору ренти. Припинення договору ренти. Правові наслідки розірвання договору ренти.

Поняття та ознаки договору довічного утримання (догляду). Форма договору довічного утримання (догляду). Сторони договору довічного утримання (догляду). Предмет договору довічного утримання (догляду). Права та обов'язки сторін за договором довічного утримання (догляду). Особливості припинення договору довічного утримання (догляду).

Одним із найпоширеніших у цивільному обороті є **договір купівлі-продажу**, що має багато форм і різновидів. Відповідно до ст. 655 ЦК України за цим договором продавець передає або бере на себе обов'язок передати майно (товар) у власність покупця, а покупець, у свою чергу, приймає або зобов'язується прийняти це майно й сплатити за нього встановлену грошову суму.

Договір купівлі-продажу має двосторонній характер, є оплатним і спрямованим на перехід права власності від продавця до покупця.

Зміст цього договору визначається взаємними правами й обов'язками сторін. Одним із ключових обов'язків продавця є попередження покупця про існування прав третіх осіб на товар. Якщо продавець не виконує цього обов'язку, покупець може вимагати зменшення ціни або розірвання договору, за умови що він не знав і не міг знати про такі права.

Основним обов'язком продавця є передати покупцеві товар, передбачений договором. До додаткових обов'язків належить забезпечення належного зберігання товару до його фактичної передачі. Згідно зі ст. 667 ЦК України, якщо право власності переходить до покупця до моменту передачі товару, продавець повинен зберігати товар у належному стані. Ризик випадкової загибелі

або пошкодження товару переходить до покупця з моменту його передання, якщо інше не погоджено сторонами чи не встановлено законом.

Договір купівлі-продажу має визначати кількість, якість, асортимент, комплектність товару, а також вимоги до тари й упаковки.

Роздрібна купівля-продаж.

Особливим видом купівлі-продажу є договір роздрібної купівлі-продажу, за яким підприємець-продавець передає покупцеві товар, призначений переважно для особистого, домашнього чи іншого некомерційного використання.

Такий договір може укладатися шляхом публічної оферти – звернення до невизначеного кола осіб. Публічна пропозиція може бути виражена через рекламу, вивіски, каталоги, демонстрацію товарів у місці продажу тощо, за умови що вона містить істотні умови договору.

Роздрібна купівля-продаж охоплює різні способи реалізації товарів: продаж за зразками, через автомати, у формі найму-продажу, з доставкою, з умовою прийняття товару в певний строк тощо.

Продавець повинен надати покупцеві повну і достовірну інформацію про товар, а покупець має право оглянути товар, вимагати перевірки його властивостей чи демонстрації користування.

Договір поставки.

За договором поставки підприємець-постачальник зобов'язується передати товар у встановлений строк покупцеві для використання у підприємницькій або іншій непобутовій діяльності. Істотними умовами є предмет, ціна, строк та порядок поставки.

Предметом виступають товари виробничого або іншого непобутового призначення. Ціна встановлюється за домовленістю сторін, а в разі поставок для державних потреб – відповідно до спеціальних процедур.

Права й обов'язки сторін визначаються за правилами договору купівлі-продажу, а відповідальність – у межах загальних положень ЦК України.

Договір контрактації сільськогосподарської продукції.

За ст. 713 ЦК України виробник зобов'язується виготовити та передати заготівельнику (контрактанту) визначену сільськогосподарську продукцію, а заготівельник – прийняти її та оплатити за узгодженою ціною.

Договір є оплатним, двостороннім та консенсуальним. Предметом можуть бути будь-які види сільськогосподарської продукції. Ціна визначається за домовленістю сторін, але з урахуванням державної цінової політики у цій сфері.

Правовий режим зобов'язань та відповідальності сторін визначається нормами про купівлю-продаж, поставку і загальними правилами ЦК.

Договір постачання енергетичними і іншими ресурсами через приєднану мережу.

За таким договором постачальник надає споживачу ресурси (електричну енергію, газ, тепло тощо), а споживач оплачує їх і дотримується встановленого режиму користування.

Сторонами є постачальник і споживач (абонент). Договір є двостороннім, оплатним і консенсуальним. Істотними умовами є предмет договору й порядок постачання ресурсів.

Обов'язки споживача включають належний технічний стан обладнання, своєчасну оплату, дотримання правил користування. Він має право вимагати безперервного постачання та відповідної якості ресурсів. Постачальник, у свою чергу, зобов'язаний забезпечити належне постачання і має право на оплату та перевірку умов експлуатації.

Договір міни (бартеру).

Згідно зі ст. 715 ЦК України, за договором міни сторони обмінюються товарами, і кожна з них одночасно виступає продавцем щодо переданого товару та покупцем щодо отриманого.

До договору міни застосовуються правила про купівлю-продаж, поставку, контрактацію, якщо вони не суперечать суті зобов'язання (ст. 716 ЦК України).

Договір міни є консенсуальним, двостороннім і оплатним. Предметом можуть бути товари, роботи або послуги; допускається доплата, якщо цінність об'єктів обміну різниться.

Момент переходу права власності є специфічним – він настає одночасно для обох сторін після виконання ними обов'язків щодо передання майна, якщо інше не передбачено договором або законом.

Договір дарування.

Згідно зі ст. 717 ЦК України договір дарування передбачає, що одна сторона (дарувальник) передає або бере на себе обов'язок у майбутньому передати другій стороні (обдаровуваному) майно у власність безоплатно.

Істотною умовою такого договору є його предмет. Ним можуть бути як рухомі речі – у тому числі гроші та цінні папери, – так і нерухоме майно. Предметом дарування можуть бути й майнові права, що належать дарувальнику або можуть виникнути у нього в майбутньому.

Сторонами договору є дарувальник і обдарований – фізичні чи юридичні особи, а також держава Україна, Автономна Республіка Крим або територіальна громада. Водночас батьки (усиновлювачі) та опікуни не вправі дарувати майно, що належить дітям або підопічним.

Права й обов'язки сторін зводяться до такого: якщо дарувальник знає про недоліки дарунка або особливі властивості, що можуть становити небезпеку для життя, здоров'я чи майна обдаровуваного або інших осіб, він повинен повідомити про це. Невиконання цього обов'язку тягне обов'язок дарувальника відшкодувати завдану шкоду, у тому числі майнову та шкоду життю чи здоров'ю.

Договір ренти.

За договором ренти одна сторона (одержувач ренти) передає майно у власність іншої сторони (платника ренти), а платник ренти взамін періодично виплачує одержувачеві ренту у грошовій чи іншій формі.

Істотні умови такого договору охоплюють предмет, строк, форму та розмір рентних платежів. Сторонами договору можуть бути фізичні та юридичні особи, до яких застосовуються загальні вимоги щодо правоздатності.

Відповідно до ч. 2 ст. 731 ЦК України рента може встановлюватися на визначений строк або безстроково. Безстроковість не означає безумовної незмінності договору, адже платник ренти має право відмовитися від виконання договору, а відмова від цього права є нікчемною.

З огляду на консенсуальний характер договору ренти, основний обов'язок одержувача полягає в передачі майна, тоді як платник ренти зобов'язаний здійснювати визначені виплати чи інші надання. Платник також має право вимагати передання майна, а одержувач – здійснення рентних платежів.

Платник ренти може відчужувати майно лише за згодою одержувача, і в цьому разі новий власник несе всі обов'язки платника ренти у повному обсязі.

Оскільки закон не обмежує коло осіб, які можуть бути одержувачами ренти, їхні права можуть переходити до інших осіб у загальному порядку – через відступлення вимоги чи правонаступництво.

Договір довічного утримання (догляду).

Відповідно до ст. 744 ЦК України договір довічного утримання передбачає, що відчужувач передає набувачу у власність нерухоме або інше цінне майно, а набувач зобов'язується забезпечувати відчужувача утриманням та/або доглядом довічно.

Сторонами такого договору можуть бути фізичні та юридичні особи, але відчужувачем може бути лише фізична особа незалежно від її віку та стану здоров'я. Набувачем є дієздатна фізична особа або юридична особа, здатна виконувати покладені на неї обов'язки.

Істотними умовами договору є:

– предмет – майно, яке відчужується;
– види матеріального забезпечення, яке надається відчужувачу.

Відчужувач має право вимагати виконання усіх дій, пов'язаних з його матеріальним забезпеченням. Набувач повинен надавати таке забезпечення в обсязі, визначеному договором, і не може заміняти конкретно визначене майно чи житлове приміщення іншим.

Належний догляд включає надання допомоги, харчування, житлових умов тощо. Якщо набувач не виконує обов'язків, відчужувач має право вимагати як розірвання договору, так і примусового виконання обов'язку в натурі або стягнення вартості надань з урахуванням індексації.

Окремий обов'язок набувача – поховання відчужувача в разі його смерті, навіть якщо це прямо не передбачено договором (ч. 3 ст. 749 ЦК України).

Кейси для самопідготовки

ЗАВДАННЯ 1

Під час перебування в лікарні Давидова 20 травня 2025 року уклала договір дарування, за яким передала своїй сестрі Мартиновій золоті сережки, а 25 травня того ж року – золоте кольє. 15 червня 2025 року Давидова померла. Після її смерті чоловік Давидової звернувся до суду з позовом до Мартинової про визнання договорів дарування недійсними та повернення прикрас йому, обґрунтовуючи вимоги тим, що дарування цінних речей мало бути нотаріально посвідченим. Суд відмовив у задоволенні позову. Чоловік покійної подав апеляційну скаргу на це рішення.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*

В якій формі дозволяється укладення договору дарування між Давидовою та Мартиновою:

а) дарування валютних цінностей на суму, яка перевищує 50 мінімальних заробітних плат, укладається у письмовій формі;

б) дарування валютних цінностей на суму, яка перевищує 10 неоподаткованих мінімумів, укладається у письмовій формі;

в) дарування рухомих речей, які мають особливу цінність, укладається у письмовій формі з нотаріальним посвідченням;

г) правомірною може бути і усна форма договору.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*

В яких випадках Давидова мала право вимагати розірвання вчиненого правочину?

а) дарувальник має право вимагати розірвання договору дарування особливо цінного майна, якщо обдаровуваний умисно вчинив кримінальне правопорушення проти життя, здоров'я, власності дарувальника;

б) дарувальник має право вимагати розірвання договору дарування нерухомих речей, якщо обдаровуваний умисно вчинив кримінальне правопорушення проти життя, здоров'я, власності дарувальника;

в) дарувальник має право вимагати розірвання договору дарування особливо цінного майна, якщо обдаровуваний умисно вчинив кримінальне правопорушення проти життя, здоров'я, власності батьків дарувальника;

г) дарувальник має право вимагати розірвання договору дарування особливо цінного майна, якщо обдаровуваний умисно вчинив кримінальне правопорушення проти життя, здоров'я, власності дітей дарувальника;

д) дарувальник має право вимагати розірвання договору дарування, якщо обдаровуваний створює загрозу безповоротної втрати дарунка, що має для дарувальника невелику майнову цінність;

е) дарувальник має право вимагати розірвання договору дарування, навіть якщо на момент пред'явлення вимоги дарунок не є збереженим;

є) дарувальник має право вимагати розірвання договору дарування, якщо внаслідок недбалого ставлення обдаровуваного до речі, яка не становить культурну цінність, ця річ може бути знищена або істотно пошкоджена.

Питання 3.

Визначте відповідність предмету та форми договору дарування:

1. Предмети побутового призначення	а) може бути укладений усно
2. Нерухома річ	б) у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню
3. Дарування з обов'язком передати дарунок у майбутньому	в) у письмовій формі
4. Рухомі речі, які мають особливу цінність	г) як в усній, так і в письмовій формі

Питання 4.

Визначте послідовність дій Давидова, якщо б на Мартинову був покладений обов'язок на користь третьої особи:

а) дізнатися про порушення обдаровуваним обов'язку на користь третьої особи;

б) вимагати розірвання договору;

в) вимагати повернення дарунка;

г) якщо повернення дарунка неможливе – відшкодування його вартості.

ЗАВДАННЯ 2

Дімова, якій належала двокімнатна квартира на праві приватної власності, уклала договір дарування квартири своєму племіннику Юрову, який проживав в іншому місті, з умовою, що останній зобов'язується доглядати та утримувати її малолітню онуку Рожнатову. Зазначений договір дарування був нотаріально посвідчений. Проте після укладення договору дарування квартири Юров до Дімової не з'являвся, догляд і допомогу її малолітній онуці Рожнатовій не надавав, а Дімова продовжувала проживати у квартирі. Через півроку Юров став вимагати від Дімової виселитися з квартири, з метою вселення туди своєї дочки Анастасії. Дімова звернулася до суду з позовом, вимагаючи визнати договір дарування недійсним.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*

Чи задовольнить даний позов суд?

а) так, у даній ситуації позов Дімової підлягає задоволенню, оскільки на підставі ст. 726 ЦК України виникають правові наслідки порушення обдаровуваним обов'язку на користь третьої особи;

б) ні, у даній ситуації позов Дімової не підлягає задоволенню, оскільки на підставі ст. 726 ЦК України дарувальник не має право вимагати розірвання договору і повернення дарунка;

в) ні, у даній ситуації позов Дімової не підлягає задоволенню, оскільки не виникли правові наслідки порушення обдаровуваним обов'язку на користь третьої особи і дарувальник не має право вимагати розірвання договору і повернення дарунка;

г) у даній ситуації позов Дімової підлягає частковому задоволенню.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*

У даній практичній ситуації договір дарування квартири, укладений між Дімовою та Юровим містить наступні ознаки:

а) реальний;
б) оплатний;
в) консенсуальний;
г) безоплатний;
д) алеаторний;
е) фідуціарний;
є) односторонній.

Питання 3.

Визначте відповідність правового статусу за договором дарування:

1. Дімова	а) третя особа у договорі дарування, на користь якої обдаровуваний зобов'язаний виконати покладений на нього обов'язок
2. Юров	б) спадкоємиця за законом обдаровуваного Юрова
3. Малолітня онука Вікторія	в) дарувальник, власник об'єкту нерухомості (квартири)
4. Дочка Анастасія	г) обдаровуваний

Питання 4.

Визначте послідовність дій сторін при розірванні договору дарування квартири через вимогу однієї із сторін:

а) після набрання сили рішенням суду, сторони можуть отримати в суді завірену копію рішення суду;

б) підготовка та подання позовної заяви до відповідного суду (за місцезнаходженням нерухомого майна, яке є дарунком за договором) з вимогою про розірвання договору дарування;

в) звернутися до державного реєстратора, нотаріуса або в ЦНАП для внесення відповідних змін до Державного реєстру речових прав;

г) отримання рішення суду про задоволення позовних вимог.

Питання для самоконтролю:

1. Договори про передачу майна у власність.
2. Договори про передачу майна у користування.
3. Договори про надання послуг.
4. Договори про виконання робіт.
5. Договір купівлі-продажу.
6. Договір міни.
7. Договір найму житла.
8. Договір на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт.
9. Договір ренти.
10. Договір довічного утримання.

ТЕМА 16. ДОГОВОРИ ПРО ПЕРЕДАЧУ МАЙНА У ТИМЧАСОВЕ КОРИСТУВАННЯ

(Кострицький І. Л., Ковбан А. В.)

Зміст теми.

Поняття та ознаки договору найму (оренди). Суб'єкти та об'єкти договору найму (оренди). Строк, ціна та форма договору. Права та обов'язки сторін за договором найму (оренди). Припинення договору найму (оренди).

Особливості договору прокату. Договір лізингу. Об'єкти лізингу. Види договору лізингу. Договір найму (оренди) земельної ділянки. Істотні умови договору найму (оренди) земельної ділянки. Форма та строк договору. Договір найму будівлі або іншої капітальної споруди. Договір найму (оренди) транспортного засобу. Особливості найму (оренди) транспортного засобу з екіпаежем та без екіпажу.

Договір найму житла. Істотні умови та види найму (оренди) житла. Особливості короткострокового найму. Найм (оренда) соціального житла. Права та обов'язки сторін. Капітальний та поточний ремонт житла. Підстави припинення та розірвання договору найму (оренди) житла. Найм (оренда) житла з викупом.

Поняття та загальна характеристика договору позички. Права та обов'язки сторін. Особливості предмету договору позички.

Договір найму (оренди) є один із найпоширеніших видів договірних зобов'язань, що належить до групи договорів про передання майна у користування. **Договір найму (оренди) – це договір, наймодавець передає або зобов'язується передати наймачеві майно у володіння та користування за плату на певний строк(ст. 759 Цивільного кодексу України.** Цей договір оплатний, консенсуальний або реальний та двосторонній. Сторонами договору є наймодавець та наймач. Предметом договору найму може бути річ, яка визначена індивідуальними ознаками і яка зберігає свій первісний вигляд при неодноразовому використанні (неспоживна річ).

Договір найму може поширюватися як на майно, так і на майнові права, але при цьому закон може забороняти оренду певних видів майна. Тривалість договору визначається угодою сторін. Якщо ж конкретний строк не встановлено, договір є безстроковим. Слід враховувати, що для окремих видів майна законом можуть бути встановлені обмежувальні (максимальні) терміни найму.

Орендна плата стягується з наймача і фіксується у договорі. Якщо ж розмір плати не був узгоджений, він розраховується, виходячи з фактичної цінності речі та інших обставин, що мають значення для її використання.

Плата за найм (оренду) майна може вноситися за вибором сторін у грошовій або натуральній формі. Форма плати за найм (оренду) майна встановлюється договором найму. До форми договору застосовуються загальні положення про правочин. Наймодавець зобов'язаний передати наймачеві майно негайно або у строк, встановлений договором найму. Наймодавець зобов'язаний передати наймачеві річ у комплекті і у стані, що відповідають умовам договору найму та її призначенню.

Договір найму (оренди) є одним із найпоширеніших зобов'язань щодо тимчасової платної передачі майна у користування (ст. 759 ЦКУ). Це оплатний, двосторонній договір, за яким наймодавець передає наймачеві індивідуально визначену, неспоживну річ або майнові права на певний чи невизначений строк. Законом можуть бути встановлені як види майна, що виключаються з обігу найму, так і максимальні строки для певних видів оренди. За користування майном стягується плата, розмір якої встановлюється договором (у грошовій чи натуральній формі); якщо розмір не визначено, він розраховується з урахуванням споживчої якості речі. Наймодавець зобов'язаний передати майно у належному стані та обов'язково попередити наймача про будь-які відомі особливості чи недоліки, які можуть бути небезпечними. У свою чергу, наймач зобов'язаний перевірити справність речі при отриманні (інакше вона вважається переданою в належному стані), використовувати майно за призначенням

та вчасно вносити плату. Наймач має право передати майно в піднайм лише за згодою наймодавця, якщо інше не передбачено. Наймодавець має право вимагати розірвання договору та відшкодування збитків, якщо наймач використовує річ не за призначенням або не сплачує за найм протягом трьох місяців підряд. Якщо ж у речі з гарантією якості виявляються недоліки, наймач має право вимагати (на свій вибір): заміни, зменшення плати, безоплатного усунення недоліків або розірвання договору з відшкодуванням збитків. Розірвання договору здійснюється за загальними правилами або за рішенням суду на вимогу однієї зі сторін.

Договір прокату – це договір за яким наймодавець, який здійснює підприємницьку діяльність з передання речей у найм, передає або зобов'язується передати рухому річ наймачеві у володіння та користування за плату на певний строк. Цей договір публічний, двосторонній, оплатний, консенсуальний або реальний, є договором приєднання. Сторонами договору є наймодавець та наймач. Предметом договору прокату є рухома річ, яка використовується для задоволення побутових невиробничих потреб. Предмет договору прокату може використовуватися для виробничих потреб, якщо це встановлено договором. Плата за прокат речі встановлюється за тарифами наймодавця. Особливостями договору прокату є: наймач не має права на укладення договору піднайму; наймач не має переважного права на купівлю речі у разі її продажу наймодавцем ; капітальний і поточний ремонт речі здійснює наймодавець за свій рахунок, якщо він не доведе, що пошкодження речі сталося з вини наймача.

Договір лізингу – це договір за яким одна сторона (лізингодавець) передає або зобов'язується передати другій стороні (лізингоодержувачеві) у володіння та користування майно, що належить лізингодавцю на праві власності і було набуте ним без попередньої домовленості із лізингоодержувачем (прямий лізинг), або майно, спеціально придбане лізингодавцем у продавця (постачальника) відповідно до встановлених лізингоодержувачем специфікацій та умов (непрямий лізинг), на певний строк і за встановлену плату (лізингові

платежі). Цей договір оплатний, консенсуальний, двосторонній. Сторонами договору є лізингоодержувач, лізингодавець та постачальник. Залежно від особливостей здійснення лізингових операцій лізинг може бути двох видів – фінансовий чи оперативний. За формою здійснення лізинг може бути зворотним, пайовим, міжнародним тощо. Об'єктом лізингу може бути нерухоме і рухоме майно, призначене для використання як основні засоби, не заборонене законом до вільного обігу на ринку і щодо якого немає обмежень про передачу його в лізинг. Не можуть бути об'єктами лізингу земельні ділянки, інші природні об'єкти, а також єдині майнові комплекси державних (комунальних) підприємств та їх структурних підрозділів.

Фінансовий лізинг – це особливий вид правових відносин, за яким Лізингодавець зобов'язується на встановлений строк і за плату передати Лізингоодержувачу майно у володіння та користування. Об'єкт лізингу може бути як власністю Лізингодавця, придбаною без попередньої домовленості, так і (що є типовим для фінансового лізингу) спеціально придбаним у Продавця (Постачальника) відповідно до чітких специфікацій, наданих Лізингоодержувачем. Для визнання відносин фінансовим лізингом має дотримуватися принаймні одна з ознак, встановлених законом. Об'єктом може бути лише майно, визначене індивідуальними ознаками, що відповідає критеріям основних засобів, не вилучене з вільного обігу та щодо якого немає законодавчих обмежень. При цьому, не можуть бути об'єктами фінансового лізингу земельні ділянки, інші природні об'єкти, а також майно, визначене у статті 3 Закону України «Про оренду державного та комунального майна». Суб'єктами цього договору є Лізингодавець, Лізингоодержувач, Продавець (Постачальник) та інші залучені особи. Договір фінансового лізингу має обов'язково укладатися у письмовій формі.

Договір найму (оренди) земельної ділянки – це договір за яким наймодавець зобов'язується передати наймачеві земельну ділянку на встановлений договором строк у володіння та користування за плату. Земельна ділянка – це частина земної поверхні

з установленими межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правилами. Земельна ділянка може передаватись у найм разом з насадженнями, будівлями, спорудами, водоймами, які знаходяться на ній, або без них. За законом України «Про оренду землі» договір оренди землі – це договір, за яким орендодавець зобов'язаний за плату передати орендареві земельну ділянку у володіння і користування на певний строк, а орендар зобов'язаний використовувати земельну ділянку відповідно до умов договору та вимог земельного законодавства. Договір оренди землі укладається у письмовій формі і за бажанням однієї із сторін може бути посвідчений нотаріально. Істотними умовами договору оренди землі є: об'єкт оренди (кадастровий номер, місце розташування та розмір земельної ділянки); дата укладення та строк дії договору оренди; орендна плата із зазначенням її розміру, індексації, способу та умов розрахунків, строків, порядку її внесення і перегляду та відповідальності за її несплату. Строк дії договору оренди землі визначається за згодою сторін, але не може перевищувати 50 років. Дата закінчення дії договору оренди обчислюється від дати його укладення. Право оренди земельної ділянки виникає з моменту державної реєстрації такого права. При передачі в оренду земельних ділянок сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, фермерського господарства, особистого селянського господарства строк дії договору оренди землі визначається за згодою сторін, але не може бути меншим як 7 років, для земельних ділянок сільськогосподарського призначення, переданих в оренду для закладання та/або вирощування багаторічних насаджень (плодових, ягідних, горіхоплідних, винограду), не може бути меншим як 25 років.

Договір найму будівлі або іншої капітальної споруди (їх окремої частини) – це договір, за яким одна сторона (наймодавець) передає або зобов'язується передати другій стороні (наймачеві) будівлю, іншу капітальну споруду чи їх окрему частину на певний строк за плату. Сторонами договору є наймодавець та наймач.

Предметом договору є будівлі та капітальні споруди, які нерозривно пов'язані із земельною ділянкою, на якій вони розміщуються. Строк договору встановлюється за погодженням сторін. Плата, яка справляється з наймача будівлі або іншої капітальної споруди (їх окремої частини), складається з плати за користування нею і плати за користування земельною ділянкою. Форма договору – укладається у письмовій формі, але якщо строком на три роки і більше підлягає нотаріальному посвідченню, крім договору, предметом якого є майно державної або комунальної власності, який підлягає нотаріальному посвідченню у разі, якщо він укладений на строк більше п'яти років.

Договором найму (оренди) транспортного засобу є договір, за яким наймодавець передає або зобов'язується передати наймачеві транспортний засіб у користування за плату на певний строк. Цей договір є двостороннім, оплатним, консенсуальним або реальним. Сторони договору – наймач та наймодавець. Предметом договору найму транспортного засобу можуть бути повітряні, морські, річкові судна, а також наземні самохідні транспортні засоби тощо. Строк договору – укладається на строк, встановлений договором, якщо строк не встановлений , то вважається укладеним на невизначений строк. Ціна договору – договірна, тобто плата за користування транспортним засобом. Договір найму транспортного засобу укладається у письмовій формі. Договір найму транспортного засобу за участю фізичної особи підлягає нотаріальному посвідченню. За договором найму (оренди) транспортного засобу без екіпажу наймодавець передає або зобов'язується передати наймачеві транспортний засіб у користування за плату на певний строк без надання послуг із керуванням рим та його технічної експлуатації. Цей договір – двосторонній, оплатний , консенсуальний або реальний. Мета цього договору в отриманні в користування транспортний засіб і самостійно здійснювати його технічну та комерційну експлуатацію. Щодо особливостей договору найму (оренди) транспортного засобу з екіпажем, то за цим договором наймодавець

зобов'язаний надати наймачеві транспортний засіб у належному технічному стані та із укомплектованим екіпажем. Управління та технічна експлуатація транспортного засобу, переданого у найм з екіпажем, провадяться його екіпажем. Екіпаж не припиняє трудових відносин з наймодавцем. Витрати на утримання екіпажу несе наймодавець. Екіпаж транспортного засобу зобов'язаний відмовитися від виконання розпоряджень наймача, якщо вони суперечать умовам договору найму, умовам використання транспортного засобу, а також якщо вони можуть бути небезпечними для екіпажу, транспортного засобу, прав інших осіб.

Договір найму житла – це договір, за яким одна сторона – власник житла (наймодавець) передає або зобов'язується передати другій стороні (наймачеві) житло для проживання у ньому на певний строк за плату. Цей договір оплатний, консенсуальний та двосторонній. Сторони договору – наймодавець та наймач. Сторонами у договорі найму житла можуть бути фізичні та юридичні особи. Якщо наймачем є юридична особа, вона може використовувати житло лише для проживання у ньому фізичних осіб. Істотними умовами договору є умови про предмет, орендну плату та строк. Предметом договору найму житла можуть бути помешкання, зокрема квартира або її частина, житловий будинок або його частина. Договір найму житла укладається у письмовій формі. Договір оренди житла з викупом підлягає обов'язковому нотаріальному посвідченню. Розмір плати за найм житла встановлюється у договорі найму житла. Якщо законом встановлений максимальний розмір плати за найм житла, плата, встановлена у договорі, не може перевищувати цього розміру. Договір найму житла укладається на строк, встановлений договором. Якщо у договорі строк не встановлений, договір вважається укладеним на п'ять років. До договору найму житла, укладеного на строк до одного року (короткостроковий найм), не застосовуються положення ч. 1 ст. 816, положення ст. 818 та ст.ст. 822–824 ЦКУ. Договір найму соціального житла – це угода, оформлена в письмовій формі, за якою одна сторона – власник житла (наймодавець) – передає або

зобов'язується передати другій стороні (наймачеві) житло для проживання в ньому на певний строк (ч. 2 ст. 20 закону України «Про житловий фонд соціального житла». Цей договір – оплатний, консенсуальний, двосторонній. Договір найму соціального житла укладається між органом місцевого самоврядування або уповноваженим ним органом і наймачем або уповноваженою ним особою. Предметом договору найму соціального житла є квартира або садибний (одноквартирний) жилий будинок чи жиле приміщення в соціальному гуртожитку, а також перелік житлово-комунальних послуг, які надаватимуться наймачу відповідно до договору найму соціального житла. Предметом договору найму соціального житла не можуть бути допоміжні приміщення в багатоквартирному жилому будинку. Наймодавцем є юридичні особи та органи місцевого самоврядування. Наймачем – фізичні особи. Плата за житло у житловому фонді соціального призначення складається з плати за: найм житла; утримання жилих будинків та прибудинкових територій; комунальні послуги. Орган місцевого самоврядування встановлює розмір плати за соціальне житло для кожного наймача такого житла індивідуально. Строк договору визначається сторонами договору. Форма договору письмова. Права та обов'язки наймодавця жилого приміщення за договором найму соціального житла. Наймодавець жилого приміщення за договором найму соціального житла має право вимагати від наймача: своєчасного внесення плати за житло і надані житлово-комунальні послуги; дотримання вимог правил експлуатації жилих приміщень та прибудинкової території, санітарно-гігієнічних і протипожежних правил та інших нормативно-правових актів у сфері житлово-комунальних послуг; своєчасно вживати заходів щодо усунення виявлених неполадок, пов'язаних з отриманням житлово-комунальних послуг, що виникли з вини споживача; доступу у приміщення, будинки і споруди в порядку, визначеному законом і договором, для ліквідації аварій, усунення неполадок санітарно-технічного та інженерного обладнання, його встановлення і заміни, проведення технічних та профілактичних оглядів тощо.

Наймодавець жилого приміщення за договором найму соціального житла, якщо інше не передбачено договором з власником цього житла, зобов'язаний: надати наймачу незаселене жиле приміщення, крім жилих кімнат у соціальних гуртожитках, передбачених для проживання двох і більше осіб; забезпечувати своєчасне та належної якості надання житлово-комунальних послуг згідно із законодавством та умовами договору; здійснювати технічне обслуговування та поточний ремонт будинку і внутрішньобудинкових інженерних мереж, вживати заходів щодо ліквідації аварійних ситуацій, усунення порушень якості послуг у терміни, встановлені договором та/або законодавством; здійснювати згідно із законодавством та умовами договору капітальний ремонт будинку, що належить до житлового фонду соціального призначення, або у разі наявності в багатоквартирному жилому будинку жилих приміщень, що належать до житлових фондів різного призначення, здійснювати регулярні внески на капітальний ремонт такого будинку; сплачувати споживачу житлово-комунальних послуг відшкодування у розмірі, визначеному договором або законодавством, за перевищення нормативних термінів проведення аварійно-відновлювальних робіт; вести облік і вживати заходів для задоволення вимог (претензій) споживачів житлово-комунальних послуг у зв'язку з порушенням режиму надання житлово-комунальних послуг, зміною їх споживчих властивостей та перевищенням термінів проведення аварійно-відновлювальних робіт; надавати у встановленому порядку необхідну інформацію про перелік житлово-комунальних послуг, їх вартість, загальну вартість місячного платежу, структуру тарифів, норми споживання, режим надання житлово-комунальних послуг, їх споживчі властивості тощо; своєчасно проводити підготовку жилого будинку і його технічного обладнання до експлуатації в осінньо-зимовий період; брати участь у належному утриманні та ремонті спільного майна багатоквартирного жилого будинку, в якому перебуває передане в найм жиле приміщення; здійснювати пристосування жилих будинків до потреб осіб з інвалідністю

та дітей з інвалідністю, які мешкають у них, шляхом обладнання спеціальними засобами і пристосуваннями під'їздів, сходових клітин та житла, займаного особами з інвалідністю чи сім'ями, в яких є особи з інвалідністю та/або діти з інвалідністю.

Права та обов'язки наймача жилого приміщення за договором найму соціального житла. Наймач жилого приміщення за договором найму соціального житла має право у встановленому порядку: здійснювати, за письмовою згодою повнолітніх членів сім'ї, включаючи тимчасово відсутніх, обмін займаної квартири або садибного (одноквартирного) жилого будинку з житлового фонду соціального призначення з іншим наймачем квартири або садибного (одноквартирного) жилого будинку з житлового фонду соціального призначення за згодою власників цього житла; вимагати від наймодавця належного утримання і своєчасного проведення капітального ремонту жилого приміщення, участі в утриманні та ремонті місць загального користування багатоквартирного жилого будинку, надання комунальних послуг, а також обладнання спеціальними засобами і пристосуваннями під'їздів, сходових клітин та жилого приміщення, якщо йому або члену його сім'ї, який проживає разом з ним, встановлено інвалідність; одержувати вчасно та відповідної якості житлово-комунальні послуги в обсягах, визначених договором; одержувати у встановленому порядку необхідну інформацію про перелік житлово-комунальних послуг, їх вартість, загальну вартість місячного платежу, структуру тарифу, норми споживання, режим надання послуг, їх споживчі властивості тощо; на відшкодування збитків, завданих його майну та/або приміщенню, шкоди, заподіяної його життю чи здоров'ю внаслідок неналежного надання або ненадання житлово-комунальних послуг; на усунення протягом строку, встановленого договором або законодавством, виявлених недоліків у наданні житлово-комунальних послуг; на зменшення розміру плати за надані житлово-комунальні послуги в разі зменшення їх кількості або погіршення їх якості в порядку, визначеному договором або законодавством; отримувати субсидії

на житлово-комунальні послуги, користуватися пільгами з оплати житлово-комунальних послуг відповідно до законодавства; на несплату вартості житлово-комунальних послуг за період тимчасової відсутності споживача та/або членів його сім'ї в порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері житлово-комунального господарства; отримувати від виконавця житлово-комунальних послуг відшкодування у розмірі, визначеному договором або законодавством, за перевищення нормативних термінів на проведення аварійно-відновлювальних робіт; на перевірку кількості та якості житлово-комунальних послуг. Наймач соціального житла зобов'язаний: використовувати жиле приміщення за призначенням; забезпечувати належне утримання жилого приміщення, не допускати безгосподарного поводження з ним; підтримувати належний стан жилого приміщення, своєчасно вживати заходів щодо усунення виявлених неполадок, пов'язаних з отриманням житлово-комунальних послуг, що виникли з його вини; здійснювати поточний ремонт жилого приміщення, якщо інше не встановлено договором найму соціального житла; не допускати руйнувань та зміни конструкцій жилого будинку (жилого приміщення), а також проведення робіт з перепланування соціального житла та переобладнання інженерних систем; за власний рахунок ремонтувати та замінювати санітарно-технічні прилади і пристрої, обладнання, що вийшли з ладу з його вини; своєчасно вносити плату за житлово-комунальні послуги та користування жилим приміщенням у строки, встановлені договором або законодавством; інформувати наймодавця у встановлений договором термін про зміну підстав, що дають право на одержання соціального житла за договором найму; дотримувати прав та інтересів сусідів; додержуватися правил утримання жилих будинків та прибудинкових територій. Ремонт житла, переданого у найм. Поточний ремонт житла, переданого у найм, зобов'язаний здійснювати наймач, якщо інше не встановлено договором. Капітальний ремонт житла, переданого у найм, зобов'язаний здійснювати

наймодавець, якщо інше не встановлено договором. Переобладнання житлового будинку, в якому знаходиться житло, передане у найм, якщо таке переобладнання істотно змінить умови володіння та/або користування житлом, не допускається без згоди наймача. Розірвання договору найму житла. Наймач житла має право за згодою інших осіб, які постійно проживають разом з ним, у будь-який час відмовитися від договору найму, письмово попередивши про це наймодавця за три місяці. Якщо наймач звільнив помешкання без попередження, наймодавець має право вимагати від нього плату за найм житла за три місяці, якщо наймодавець доведе, що він не міг укласти договір найму житла на таких самих умовах з іншою особою. Наймач має право відмовитися від договору найму житла, якщо житло стало непридатним для постійного проживання у ньому. Дострокове розірвання договору оренди житла з викупом до моменту набуття орендодавцем права на житло здійснюється у порядку, визначеному законом. Договір оренди житла з викупом може бути розірвано у випадках, визначених законом. Договір найму житла може бути розірваний за рішенням суду на вимогу наймодавця у разі: невнесення наймачем плати за найм житла за шість місяців, якщо договором не встановлений більш тривалий строк, а при короткостроковому наймі – понад два рази; руйнування або псування житла наймачем або іншими особами, за дії яких він відповідає. За рішенням суду наймачеві може бути наданий строк не більше одного року для відновлення житла. Якщо протягом строку, визначеного судом, наймач не усуне допущених порушень, суд за повторним позовом наймодавця постановляє рішення про розірвання договору найму житла. На прохання наймача суд може відстрочити виконання рішення не більше ніж на один рік. Договір найму частини будинку, квартири, кімнати (частини кімнати) може бути розірваний на вимогу наймодавця у разі необхідності використання житла для проживання самого наймодавця та членів його сім'ї. Наймодавець повинен попередити наймача про розірвання договору не пізніше ніж за два місяці. Якщо наймач житла або інші

особи, за дії яких він відповідає, використовують житло не за призначенням або систематично порушують права та інтереси сусідів, наймодавець може попередити наймача про необхідність усунення цих порушень. Якщо наймач або інші особи, за дії яких він відповідає, після попередження продовжують використовувати житло не за призначенням або порушувати права та інтереси сусідів, наймодавець має право вимагати розірвання договору найму житла. Оренда житла з викупом є особливим видом найму (оренди) житла, що може передбачати відступлення орендодавцем права вимоги боргу іншій особі – вигодонабувачу. За договором оренди житла з викупом одна сторона – підприємство-орендодавець передає другій стороні – фізичній особі (особі-орендарю) житло за плату на довготривалий (до 30 років) строк, після закінчення якого або достроково, за умови повної сплати орендних платежів, житло переходить у власність орендаря. Істотними умовами договору оренди житла з викупом є: найменування сторін; характеристики житла, щодо якого встановлюються відносини оренди з викупом; строк, на який укладається договір; розміри, порядок формування, спосіб, форма і строки внесення орендних платежів та умови їх перегляду; умови дострокового розірвання договору; порядок повернення коштів у разі дострокового розірвання або припинення договору; права та зобов'язання сторін; відповідальність сторін; інші умови, визначені законом.

Договір позички – це договір, за яким одна сторона (позичкодавець) безоплатно передає або зобов'язується передати другій стороні (користувачеві) річ для користування протягом встановленого строку. Цей договір реальний або консенсуальний, двосторонній та безоплатний – позичкодавець передає користувачеві річ без одержання зустрічного майнового надання від користувача. Позичкодавцем може бути фізична або юридична особа. Особа, яка здійснює управління майном, може бути позичкодавцем за згодою власника. Юридична особа, яка здійснює підприємницьку діяльність, не може передавати речі у безоплатне

користування особі, яка є її засновником, учасником, керівником, членом її органу управління або контролю. Користувачем є особа, яка отримує майно в безоплатне користування. Строк договору позички – якщо сторони не встановили строку користування річчю, він визначається відповідно до мети користування нею. Форма договору – усна, письмова, нотаріально посвідчена. Позичкодавець має право на відчуження речі, яка передана ним у користування. До набувача речі переходять права та обов'язки позичкодавця. Обов'язки користувача. Користувач несе звичайні витрати щодо підтримання належного стану речі, переданої йому в користування. Користувач зобов'язаний: користуватися річчю за її призначенням або відповідно до мети, визначеної у договорі; користуватися річчю особисто, якщо інше не встановлено договором; повернути річ після закінчення строку договору в такому самому стані, в якому вона була на момент її передання. Особливістю предмету договору є те , що це неспоживна річ та річ яка має індивідуальні ознаки.

Кейси для самопідготовки

ЗАВДАННЯ 1

Шевченко за договором найму орендує двокімнатну квартиру у Реброва. Договір за згодою сторін укладено на два роки та посвідчено нотаріально. Через рік з моменту укладення договору оренди житла, Ребров вирішив терміново в зв'язку з пошуком грошей на операцію продати квартири за 1 млн. Агентством нерухомості було швидко знайдений покупець – Лобановський, який авансував квартиру Реброва. Ребров попередив про це Шевченко, також Лобановський попередив, що планує проживати в цій квартирі після купівлі та попросив Шевченко звільнити квартиру. Шевченко відмовився звільняти квартиру та повідомив, що сам може купити її у власність за вказану суму. Ребров відмовився продавати квартиру Шевченко, оскільки вважає, що сам вирішує кому продавати своє майно.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*

Як вирішити спір відповідно до норм цивільного законодавства України?

а) Ребров зобов'язаний попередити Лобановського про всі права третіх осіб на товар, що продається;

б) Ребров не зобов'язаний попереджати Лобановського про всі права третіх осіб на товар, що продається;

в) право продажу товару, крім випадків примусового продажу та інших випадків, встановлених законом, належить власникові товару. Відповідно до цієї статті Ребров має право сам обирати, який покупець має переважне право на його квартиру;

г) Ребров без згоди Шевченко не має право продажу квартири поки діє договір оренди.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*

Які права та обов'язки сторін (Шевченка, Реброва, Лобановського) регулюються законом у цій ситуації?

а) Договір найму зберігає чинність для нового власника (Лобановського), який стає наймодавцем на умовах, визначених у нотаріально посвідченому договорі;

б) Перехід права власності на квартиру до Лобановського є безумовною підставою для негайного розірвання договору найму, незалежно від строку, на який він був укладений;

в) Ребров порушує обов'язок, оскільки повинен був спочатку запропонувати купити квартиру Шевченку за ціною 1 млн грн і тільки у разі його відмови продавати Лобановському;

г) Оскільки договір посвідчений нотаріально, він має абсолютну юридичну силу, і Лобановський не може вимагати звільнення квартири до закінчення дворічного строку;

д) Шевченко повинен звільнити квартиру, оскільки його договірні відносини були лише з Ребровим, а не з новим власником Лобановським;

е) Ребров має право відмовити Шевченку в продажу, оскільки переважне право наймача поширюється лише на нежитлове приміщення, а не на житло;

є) Шевченко, як наймач, має переважне право на придбання квартири перед іншими особами, якщо Ребров її продає.

Питання 3.

Визначте відповідність суб'єктів у зазначеній практичній ситуації їх правовому статусу в договірних відносинах:

1. Лобановський	а) покупець
2. Ребров	б) наймач
3. Шевченко	в) продавець

Питання 4.

Визначте послідовність дій Шевченка для реалізації своїх прав:

а) виконання фінансових зобов'язань;

б) правовий захист у суді;

в) реалізація переважного права купівлі;

г) захист права користування житлом як наймач.

ЗАВДАННЯ 2

Білозеров за договором оренди на 1 рік отримав в тимчасове користування за плату від Співак автомобіль Tesla для пересування на роботу. Через два місяця Білозеров дізнався, що Співак зареєструвався в Uklon та використовує автомобіль Білозерова для перевезення пасажирів. Не погодившись з таким використання Tesla, Білозеров вимагал розірвання договору. Співак відмовився повертати транспорт, оскільки кожен місяць платить Білозерову кошти та не порушує умови договору.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*

Як вирішити спір відповідно до норм цивільного законодавства України?

а) Співак зобов'язаний використовувати транспорт лише за призначенням та за вимогою Білозерова повернути транспорт;

б) Співак може на власний розсуд використовувати транспорт, який орендує за умови не завдаючи йому шкоди;

в) Співак має право викупу транспорта з власності Білозерова до закінчення дії договору оренди;

г) Співак повинен звернутися до суду для зміни умов договору.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*

Які з наведених юридичних підстав дають Білозерову право вимагати розірвання договору оренди?

а) договір оренди укладено на строк більше одного місяця, тому Білозеров може розірвати його у будь-який момент за власним бажанням;

б) Співак (орендодавець) перешкоджає користуванню майном, переданим в оренду, чим порушує свій обов'язок за договором;

в) Співак використовує об'єкт оренди для підприємницької діяльності (Uklon), що автоматично робить договір недійсним;

г) Білозеров має право вимагати розірвання, оскільки факт використання автомобіля Співаком виявлено через 2 місяці після початку дії договору;

д) співак порушує право Білозерова на виключне володіння та користування майном, яке було тимчасово передано йому за договором оренди;

е) дії Співака є істотним порушенням умов договору, оскільки позбавляють Білозерова того, на що він розраховував при його укладенні (право користування автомобілем);

є) автомобіль Tesla є унікальним об'єктом, що наділяє орендаря безумовним правом дострокового розірвання, якщо він не може його використовувати.

Питання 3.

Визначте співвідношення дій Білозерова та Співака з юридичною метою:

1. Білозеров направляє письмову претензію про порушення та розірвання договору	А) усунення порушення обов'язку не перешкоджати користуванню майном (ч. 3 ст. 770 ЦКУ)
2. Співак негайно припиняє комерційне використання автомобіля та повертає його Білозерову	Б) фіксація факту порушення та дотримання досудового порядку врегулювання спору
3. Білозеров звертається до суду з позовом про розірвання договору та витребування майна	В) врегулювання конфлікту мирним шляхом та уникнення судових витрат
4. Співак ініціює переговори про розірвання договору за згодою сторін або зміну його умов	Г) примусове розірвання договору через істотне порушення орендодавцем

Питання 4.

Які послідовні дії повинен виконати Співак в цій ситуації?

а) у разі, якщо переговори про мирову угоду проваляться і Білозеров подасть позов до суду, Співак повинен мати чітку позицію;

б) якщо Білозеров наполягає на розірванні, Співак повинен формалізувати цей процес за взаємною згодою;

в) Співак має зв'язатися з Білозеровим та письмово запропонувати шляхи врегулювання конфлікту;

г) Співак повинен негайно припинити використання автомобіля Tesla для перевезення пасажирів (у Uklon) і повністю усунути будь-які перешкоди, які заважають Білозерову користуватися автомобілем.

Питання для самоконтролю:

1. Договір найму (оренди): поняття та юридична характеристика.
2. Права та обов'язки наймача та наймодавця за договором найму (оренди).

3. Договір прокату.
4. Договір лізингу.
5. Договір найму (оренди) земельної ділянки.
6. Договір найму будівлі або іншої капітальної споруди.
7. Договір найму транспортного засобу.
8. Особливості найму (оренди) транспортного засобу без екіпажу.
9. Особливості найму (оренди) транспортного засобу з екіпажем.
10. Договір найму (оренди) житла: поняття та юридична характеристика.
11. Найм (оренда) соціального житла.
12. Найм (оренда) житла з викупом.
13. Договір позички.

ТЕМА 17. ДОГОВОРИ ПРО ВИКОНАННЯ РОБІТ

(Кострицький І. Л., Ковбан А. В.)

Зміст теми.

Поняття ознаки та значення договору підряду. Сторони договору підряду. Множинність осіб в договорі підряду та залучення для виконання договору третіх осіб. Права та обов'язки сторін. Зміст договору підряду. Ризик у підрядних відносинах. Відповідальність за договором підряду.

Види договорів підряду. Поняття та загальна характеристика договору побутового підряду. Особливості суб'єктного складу договору побутового підряду. Предмет договору побутового підряду. Права та обов'язки сторін за договором побутового підряду.

Поняття та загальна характеристика договору будівельного підряду. Проектно-кошторисна документація. Види кошторисів. Права та обов'язки сторін. Субпідряд. Порядок прийняття об'єкта будівництва. Особливості закупівлі будівельних матеріалів. Відповідальність сторін за договором будівельного підряду.

Договір підряду на виконання проектних та пошукових робіт. Поняття та загальна характеристика договору на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт. Сторони договору. Форма договору. Ціна, строк договору.

Договір підряду – це договір, за яким одна сторона (підрядник) зобов'язується на свій ризик виконати певну роботу за завданням другої сторони (замовника), а замовник зобов'язується прийняти та оплатити виконану роботу. Цей договір – двосторонній, консенсуальний, оплатний. Предметом договору є виготовлення, обробка, переробка, ремонт речі або виконання іншої роботи з переданням її результату замовникові. Строк договору – Строки виконання роботи або її окремих етапів встановлюються у договорі підряду. Якщо у договорі підряду не встановлені строки виконання роботи,

підрядник зобов'язаний виконати роботу, а замовник має право вимагати її виконання у розумні строки, відповідно до суті зобов'язання, характеру та обсягів роботи та звичаїв ділового обороту.

Ціна договору – у договорі підряду визначається ціна роботи або способи її визначення. Якщо у договорі підряду не встановлено ціну роботи або способи її визначення, ціна встановлюється за рішенням суду на основі цін, що звичайно застосовуються за аналогічні роботи з урахуванням необхідних витрат, визначених сторонами. Ціна у договорі підряду може бути визначена у кошторисі. Якщо робота виконується відповідно до кошторису, складеного підрядником, кошторис набирає чинності та стає частиною договору підряду з моменту підтвердження його замовником. Кошторис на виконання робіт може бути приблизним або твердим. Кошторис є твердим, якщо інше не встановлено договором. Зміни до твердого кошторису можуть вноситися лише за погодженням сторін. Форма договору – письмова.

Сторонами договору підряду є Замовник (фізична або юридична особа, для якої виконується робота) та Підрядник (фізична або юридична особа, яка виконує роботу, включаючи Генерального підрядника та Субпідрядника). Зміст договору визначається взаємними правами та обов'язками.

Замовник має право у будь-який час контролювати хід і якість роботи, не втручаючись у діяльність Підрядника. Якщо Підрядник працює надто повільно або не розпочав роботу вчасно, роблячи завершення у строк неможливим, Замовник має право відмовитися від договору та вимагати відшкодування збитків. Аналогічно, якщо якість роботи викликає сумніви, Замовник може призначити строк для усунення недоліків; у разі невиконання цієї вимоги він може відмовитися від договору, вимагати збитків або доручити виправлення роботи третій особі за рахунок Підрядника. Замовник також має право у будь-який час достроково відмовитися від договору, але зобов'язаний виплатити Підряднику плату за вже виконану частину роботи та компенсувати йому збитки, спричинені розірванням.

Замовник зобов'язаний надавати Підряднику сприяння, як це передбачено договором. Якщо Замовник не виконує цього обов'язку, Підрядник має право вимагати відшкодування завданих збитків, включаючи додаткові витрати через простої або підвищення ціни. Після завершення роботи Замовник повинен прийняти та оглянути її, і у разі виявлення будь-яких недоліків чи відступів від умов, негайно повідомити про них Підрядника.

Підрядник має право не розпочинати роботу, а розпочату роботу зупинити, якщо замовник не надав матеріалу, устаткування або річ, що підлягає переробці, і цим створив неможливість виконання договору підрядником. Якщо робота виконується частково або в повному обсязі з матеріалу замовника, підрядник відповідає за неправильне використання цього матеріалу. Підрядник зобов'язаний надати замовникові звіт про використання матеріалу та повернути його залишок. Підрядник зобов'язаний вживати усіх заходів щодо збереження майна, переданого йому замовником, та відповідає за втрату або пошкодження цього майна. Підрядник зобов'язаний своєчасно попередити замовника: про недоброякісність або непридатність матеріалу, одержаного від замовника; про те, що додержання вказівок замовника загрожує якості або придатності результату роботи.

Підрядник зобов'язаний виконати роботи у встановлений строк і встановленої якості. Відповідальність за договором підряду. Відповідальність підрядника: якщо робота виконана підрядником з відступами від умов договору підряду, які погіршили роботу, або з іншими недоліками, які роблять її непридатною для використання відповідно до договору або для звичайного використання роботи такого характеру, замовник має право, якщо інше не встановлено договором або законом, за своїм вибором вимагати від підрядника: безоплатного усунення недоліків у роботі в розумний строк; пропорційного зменшення ціни роботи; відшкодування своїх витрат на усунення недоліків, якщо право замовника усувати їх встановлено договором. Якщо відступи у роботі від умов договору підряду

або інші недоліки у роботі є істотними та такими, що не можуть бути усунені, або не були усунені у встановлений замовником розумний строк, замовник має право відмовитися від договору та вимагати відшкодування збитків. Підрядник, який надав матеріал для виконання роботи, відповідає за його якість відповідно до положень про відповідальність продавця за товари неналежної якості. Відповідальність замовника: невиконання вказаних договорі обов'язків замовником дає підряднику право відмовитись від виконання договору підряду і вимагати відшкодування збитків. Підрядник має право не розпочинати роботу, а розпочату роботу зупинити, якщо замовник не надав матеріалу, устаткування або річ, що підлягає переробці, і цим створив неможливість виконання договору підрядником. Замовник, який прийняв роботу без перевірки, позбавляється права посилатися на недоліки роботи, які могли бути встановлені при звичайному способі її прийняття (явні недоліки).

Види договору підряду: побутовий підряд; будівельний підряд; підряд на проектні та пошукові роботи; виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт.

Договір побутового підряду – це договір, за яким підрядник, який здійснює підприємницьку діяльність, зобов'язується виконати за завданням фізичної особи (замовника) певну роботу, призначену для задоволення побутових та інших особистих потреб, а замовник зобов'язується прийняти та оплатити виконану роботу. Цей договір є консенсуальним, публічним, оплатним, двостороннім. Предметом договору є результат роботи, призначений задовольняти побутові або інші особисті потреби громадян. Сторони договору – підрядник та замовник. Строк договору визначається сторонами та встановлюється правилами для окремих видів робіт. Ціна договору – вартість робіт, виконаних за договором побутового підряду, визначається за погодженням сторін, якщо інше не передбачено у встановленому порядку прейскурантами (цінниками), тарифами тощо. Форма договору – усна або проста письмова форма з видачею квитанції або іншого документу, що підтверджує укладення

договору. Особливості договору побутового підряду: за договором побутового підряду підрядник виконує роботу зі свого матеріалу, а за бажанням замовника – з його матеріалу; Якщо робота виконується з матеріалу підрядника, вартість матеріалу оплачується замовником частково або в повному обсязі, за погодженням сторін, з остаточним розрахунком при одержанні замовником виконаної підрядником роботи. У випадках, передбачених договором, матеріал може бути наданий підрядником у кредит (із розстроченням платежу). Подальша зміна ціни наданого в кредит матеріалу не призводить до перерахунку, якщо інше не встановлено договором. Якщо робота виконується з матеріалу замовника, у квитанції або іншому документі, що видається підрядником при укладенні договору побутового підряду, вказуються точне найменування матеріалу, його кількість і оцінка, здійснена за погодженням сторін. При здачі робіт замовникові підрядник зобов'язаний повідомити його про вимоги, яких необхідно додержувати для ефективного та безпечного використання виготовленої або переробленої речі або іншої виконаної роботи, а також про можливі для замовника або інших осіб наслідки недодержання відповідних вимог.

Якщо підрядником були допущені істотні відступи від умов договору побутового підряду або інші істотні недоліки в роботі, виконаній із матеріалу замовника, він має право вимагати за своїм вибором: виготовлення іншої речі з однорідного матеріалу такої самої якості; розірвання договору та відшкодування збитків. У разі виявлення інших відступів від умов договору або інших недоліків у роботі замовник має право за своїм вибором вимагати безоплатного усунення цих недоліків у розумний строк або відшкодування його витрат на усунення недоліків чи відповідного зменшення плати. Вимога про безоплатне усунення недоліків роботи, виконаної за договором побутового підряду, які можуть становити небезпеку для життя або здоров'я замовника та інших осіб, може бути пред'явлена замовником або його правонаступником протягом десяти років з моменту прийняття роботи, якщо у встановленому

законом порядку не передбачені більш тривалі строки (строки служби). Така вимога може бути пред'явлена незалежно від того, коли виявлено ці недоліки, у тому числі й при виявленні їх після закінчення гарантійного строку. У разі невиконання підрядником цієї вимоги замовник має право протягом цього ж строку вимагати повернення частини ціни, сплаченої за роботу, або відшкодування його витрат на усунення недоліків.

Замовник має право у любий час до здачі йому роботи відмовитись від договору, сплативши підрядникові частину встановленої ціни роботи пропорційно роботі. Замовник зобов'язаний прийняти та оплатити роботу. Підрядник має право у разі нез'явлення замовника за одержанням виконаної роботи або іншого ухилення замовника від її прийняття підрядник має право, письмово попередивши замовника, зі спливом двох місяців від дня такого попередження продати предмет договору побутового підряду за розумну ціну, а суму виторгу, з вирахуванням усіх належних підрядникові платежів, внести у депозит нотаріуса, нотаріальної контори на ім'я замовника. Якщо підрядник не бажає продавати предмет договору, то має право притримати його або вимагати відшкодування. Підрядник зобов'язаний виконати роботи до умов договору у належній якості та в строки, передбачені договором.

Договір будівельного підряду – це договір , за яким підрядник зобов'язується збудувати і здати у встановлений строк об'єкт або виконати інші будівельні роботи відповідно до проектно-кошторисної документації, а замовник зобов'язується надати підрядникові будівельний майданчик (фронт робіт), передати затверджену проектно-кошторисну документацію, якщо цей обов'язок не покладається на підрядника, прийняти об'єкт або закінчені будівельні роботи та оплатити їх. Цей договір є консенсуальним, оплатним, двостороннім.

Сторони договору – замовник (будь яка фізична або юридична особа) та підрядник (спеціалізовані організації чи фізичні особи, які беруть на себе функції координації робіт). Предмет

договору – проведення нового будівництва, капітального ремонту, реконструкції (технічного переоснащення) підприємств, будівель (зокрема житлових будинків), споруд, виконання монтажних, пусконалагоджувальних та інших робіт, нерозривно пов'язаних з місцезнаходженням об'єкта. Ціна договору визначається шляхом складання кошторису. Також договором будівельного підряду мають бути визначені склад і зміст проектно-кошторисної документації, а також має бути визначено, яка із сторін і в який строк зобов'язана надати відповідну документацію.

Форма договору – укладається у письмовій формі. Проектно-кошторисна документація. Підрядник зобов'язаний здійснювати будівництво та пов'язані з ним будівельні роботи відповідно до проєктної документації, що визначає обсяг і зміст робіт та інші вимоги, які ставляться до робіт та до кошторису, що визначає ціну робіт. Підрядник зобов'язаний виконати усі роботи, визначені у проектній документації та в кошторисі (проектно-кошторисній документації), якщо інше не встановлено договором будівельного підряду. Договором будівельного підряду мають бути визначені склад і зміст проектно-кошторисної документації, а також має бути визначено, яка із сторін і в який строк зобов'язана надати відповідну документацію. Підрядник, який виявив у ході будівництва не враховані проектною документацією роботи і необхідність у зв'язку з цим проведення додаткових робіт і збільшення кошторису, зобов'язаний повідомити про це замовника. У разі неодержання від замовника в розумний строк відповіді на своє повідомлення підрядник зобов'язаний зупинити відповідні роботи з віднесенням збитків, завданих цим зупиненням, на замовника. Замовник звільняється від відшкодування цих збитків, якщо доведе, що у проведенні додаткових робіт немає необхідності. Якщо підрядник не виконав обов'язку він позбавляється права вимагати від замовника плату за виконані додаткові роботи і права на відшкодування завданих цим збитків, якщо не доведе, що його негайні дії були необхідними в інтересах замовника, зокрема у зв'язку з тим, що зупинення роботи могло призвести

до знищення або пошкодження об'єкта будівництва. Права замовника. Замовник має право відмовитися від прийняття робіт у разі виявлення недоліків, які виключають можливість використання об'єкта для вказаної в договорі мети та не можуть бути усунені підрядником, замовником або третьою особою.

У договорі будівельного підряду Замовник має право забезпечувати контроль і технічний нагляд за будівництвом, для чого може укласти окремий договір зі спеціалізованою організацією або фахівцем, чиї функції та повноваження мають бути чітко визначені в основному договорі. Замовник може вносити зміни до проєктно-кошторисної документації до початку або під час робіт, якщо вартість додаткових робіт не перевищує 10 % кошторисної ціни і не змінює характер робіт; зміни, вартість яких перевищує цей ліміт, допускаються лише за згодою Підрядника.

Основні обов'язки Замовника включають надання Підряднику будівельного майданчика (фронту робіт), передачу затвердженої проєктно-кошторисної документації (якщо її розробка не була обов'язком Підрядника), прийняття об'єкта та його оплату. У разі консервації будівництва з незалежних причин, Замовник зобов'язаний оплатити виконані роботи та відшкодувати Підряднику витрати на консервацію.

Підрядник, своєю чергою, має право залучати субпідрядників за згодою Замовника, а також зупиняти роботи у разі невиконання Замовником своїх договірних зобов'язань. Після завершення робіт, або їхнього етапу, Замовник, який отримав повідомлення про готовність, зобов'язаний негайно розпочати прийняття робіт.

Замовник організовує та здійснює прийняття робіт за свій рахунок, якщо інше не встановлено договором. У прийнятті робіт мають брати участь представники органів державної влади та органів місцевого самоврядування у випадках, встановлених законом або іншими нормативно-правовими актами.

Замовник, який попередньо прийняв окремі етапи робіт, несе ризик їх знищення або пошкодження не з вини підрядника, у тому

числі й у випадках, коли договором будівельного підряду передбачено виконання робіт на ризик підрядника. Передання робіт підрядником і прийняття їх замовником оформляється актом, підписаним обома сторонами. У разі відмови однієї із сторін від підписання акта про це вказується в акті і він підписується другою стороною. Акт, підписаний однією стороною, може бути визнаний судом недійсним лише у разі, якщо мотиви відмови другої сторони від підписання акта визнані судом обґрунтованими. Прийняття робіт може здійснюватися після попереднього випробування, якщо це передбачено договором будівельного підряду або випливає з характеру робіт. У цьому випадку прийняття робіт може здійснюватися лише у разі позитивного результату попереднього випробування. Замовник має право відмовитися від прийняття робіт у разі виявлення недоліків, які виключають можливість використання об'єкта для вказаної в договорі мети та не можуть бути усунені підрядником, замовником або третьою особою. Відповідальність підрядника. Підрядник відповідає за недоліки збудованого об'єкта, за прострочення передання його замовникові та за інші порушення договору (за недосягнення проектної потужності, інших запроектованих показників тощо), якщо не доведе, що ці порушення сталися не з його вини. За невиконання або неналежне виконання обов'язків за договором будівельного підряду підрядник сплачує неустойку, встановлену договором або законом, та відшкодовує збитки в повному обсязі. Суми неустойки (пені), сплачені підрядником за порушення строків виконання окремих робіт, повертаються підрядникові у разі закінчення всіх робіт до встановленого договором граничного терміну. Гарантії якості у договорі будівельного підряду. Підрядник гарантує досягнення об'єктом будівництва визначених у проектно-кошторисній документації показників і можливість експлуатації об'єкта відповідно до договору протягом гарантійного строку, якщо інше не встановлено договором будівельного підряду.

Гарантійний строк становить десять років від дня прийняття об'єкта замовником, якщо більший гарантійний строк

не встановлений договором або законом. Підрядник відповідає за дефекти, виявлені у межах гарантійного строку, якщо він не доведе, що вони сталися внаслідок: природного зносу об'єкта або його частин; неправильної його експлуатації або неправильності інструкцій щодо його експлуатації, розроблених самим замовником або залученими ним іншими особами; неналежного ремонту об'єкта, який здійснено самим замовником або залученими ним третіми особами. Гарантійний строк продовжується на час, протягом якого об'єкт не міг експлуатуватися внаслідок недоліків, за які відповідає підрядник. У разі виявлення протягом гарантійного строку недоліків замовник повинен заявити про них підрядникові в розумний строк після їх виявлення. Договором будівельного підряду може бути встановлено право замовника сплатити передбачену договором частину ціни робіт, визначеної у кошторисі, після закінчення гарантійного строку. Відповідальність замовника. У разі невиконання або неналежного виконання замовником обов'язків за договором будівельного підряду він сплачує підрядникові неустойку, встановлену договором або законом, та відшкодовує збитки у повному обсязі, якщо не доведе, що порушення договору сталося не з його вини.

Договір підряду на проведення проектних та пошукових робіт – це договір, за яким підрядник зобов'язується розробити за завданням замовника проектну або іншу технічну документацію та (або) виконати пошукові роботи, а замовник зобов'язується прийняти та оплатити їх. Цей договір є оплатним , консенсуальним, двостороннім. Сторони договору – підрядник та замовник. Предмет договору – проведення проектних та пошукових робіт із складанням проектної або іншої технічної документації та (або) виконати пошукові роботи, сторони договору – підрядник та замовник. Строк договору – початок та закінчення проектних та пошукових робіт. Ціна договору визначається кошторисом. Форма договору – письмова. Обов'язки замовника. Замовник зобов'язаний, якщо інше не встановлено договором підряду на проведення проектних та пошукових робіт: сплатити підрядникові встановлену ціну

після завершення усіх робіт чи сплатити її частинами після завершення окремих етапів робіт або в іншому порядку, встановленому договором або законом; використовувати проектно-кошторисну документацію, одержану від підрядника, лише для цілей, встановлених договором, не передавати проектно-кошторисну документацію іншим особам і не розголошувати дані, що містяться у ній, без згоди підрядника; надавати послуги підрядникові у виконанні проектних та пошукових робіт в обсязі та на умовах, встановлених договором; брати участь разом з підрядником у погодженні готової проектно-кошторисної документації з уповноваженими органами державної влади та органами місцевого самоврядування; відшкодувати підрядникові додаткові витрати, пов'язані із зміною вихідних даних для проведення проектних та пошукових робіт внаслідок обставин, що не залежать від підрядника; залучити підрядника до участі у справі за позовом, пред'явленим до замовника іншою особою у зв'язку з недоліками складеної проектної документації або виконаних пошукових робіт.

Підрядник зобов'язаний: виконувати роботи відповідно до вихідних даних для проведення проектування та згідно з договором; погоджувати готову проектно-кошторисну документацію із замовником, а в разі необхідності – також з уповноваженими органами державної влади та органами місцевого самоврядування; передати замовникові готову проектно-кошторисну документацію та результати пошукових робіт; не передавати без згоди замовника проектно-кошторисну документацію іншим особам; гарантувати замовникові відсутність у інших осіб права перешкодити або обмежити виконання робіт на основі підготовленої за договором проектно-кошторисної документації. Відповідальність підрядника за недоліки документації та робіт. Підрядник відповідає за недоліки проектно-кошторисної документації та пошукових робіт, включаючи недоліки, виявлені згодом у ході будівництва, а також у процесі експлуатації об'єкта, створеного на основі виконаної проектно-кошторисної документації і результатів пошукових робіт. У разі виявлення недоліків

у проектно-кошторисній документації або в пошукових роботах підрядник на вимогу замовника зобов'язаний безоплатно переробити проектно-кошторисну документацію або здійснити необхідні додаткові пошукові роботи, а також відшкодувати завдані збитки, якщо інше не встановлено договором або законом.

Договір на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт – це договір, за яким підрядник (виконавець) зобов'язується провести за завданням замовника наукові дослідження, розробити зразок нового виробу та конструкторську документацію на нього, нову технологію тощо, а замовник зобов'язується прийняти виконану роботу та оплатити її. Цей договір є оплатним, консенсуальним та двостороннім. Предметом договору є результат виконаної науково-дослідної або дослідно-конструкторської та технологічної роботи у межах і на умовах, встановлених договором. Сторони договору – виконавець та замовник. Строк договору – у відповідності із можливістю виконання робіт за певний період часу. Ціна договору –приблизна або тверда. Форма договору – письмова. Виконавець має право залучати до виконання науково-дослідних робіт інших осіб лише за згодою замовника; право використати одержаний ним результат робіт також для себе, якщо інше не встановлено договором, договором може бути передбачено право виконавця передавати результати робіт іншим особам. Виконавець зобов'язаний провести наукові дослідження особисто, якщо інше не встановлено договором на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт. А також зобов'язаний виконати роботи відповідно до погодженої із замовником програми (техніко-економічних показників) або тематики і передати замовникові результат у строк, встановлений договором; додержувати вимог, пов'язаних з охороною прав інтелектуальної власності; утримуватися від публікації без згоди замовника науково-технічних результатів, одержаних при виконанні робіт; вживати заходів для захисту одержаних при виконанні робіт результатів, що підлягають правовій

охороні, та інформувати про це замовника; своїми силами та за свій рахунок усувати допущені з його вини недоліки у технічній документації, які можуть спричинити відступи від техніко-економічних показників, передбачених у технічному завданні замовника або в договорі; негайно інформувати замовника про виявлену неможливість одержати очікувані результати або недоцільність продовжувати роботу. Замовник має право – плата за виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських робіт та технологічних робіт, встановлена договором, може бути зменшена замовником залежно від фактично одержаних результатів порівняно з результатами, передбаченими договором, якщо це не залежало від замовника, а можливість такого зменшення та його межі були передбачені домовленістю сторін; має право використовувати передані йому результати робіт у межах і на умовах, встановлених договором. Замовник за договором на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт зобов'язаний: видати виконавцеві технічне завдання та погодити з ним програму (техніко-економічні показники) або тематику робіт; передати виконавцеві необхідну для виконання робіт інформацію; прийняти виконані роботи та оплатити їх.

Кейси для самопідготовки

ЗАВДАННЯ 1

Савич уклав договір підряду зі Степановим на укладку брущатки в своєму дворі. Брущатку придбали у Голікова. Після укладання брущатки з'явилися недоліки брущатки такі як неможливість послідовної укладки та швидке усідання.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*

ЦК України встановлює обов'язок замовника в межах договору підряду такий як:

а) прийняти роботу;

б) оплатити роботу;

в) оплатити матеріали згідно договору;

г) все вищезазначене.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*

Хто несе відповідальність за виявлені недоліки та які права має Савич у цій ситуації?

а) Савич міг розірвати договір підряду, лише якби недоліки були виявлені до початку укладання бруківки;

б) оскільки матеріал надавав Савич, Степанов не несе жодної відповідальності за наслідки його використання;

в) Степанов зобов'язаний був негайно зупинити роботу і повідомити Савича про непридатність матеріалу, а в разі невиконання несе відповідальність за завдані збитки;

г) Степанов може захиститися від відповідальності, довівши, що бруківка відповідає усім стандартам якості для будівництва;

д) відповідальність за якість бруківки повністю несе Голіков перед Савичем, оскільки недоліки стосуються саме матеріалу, а не роботи;

е) Савич має право стягнути з Голікова вартість неякісної бруківки, а зі Степанова вартість демонтажу та нової укладки;

є) Савич має право вимагати від Степанова безоплатного усунення недоліків робіт та відшкодування збитків, якщо Степанов не доведе, що дотримувався усіх інструкцій замовника.

Питання 3.

Яка послідовність дій Савича для захисту своїх прав?

а) звернення до суду;

б) пред'явлення вимог до Продавця;

в) пред'явлення претензій до Підрядника;

г) фіксація недоліків та призупинення робіт.

Питання 4.

Визначте співвідношення дій Савич та юридичної мети:

1. Пред'явлення вимог до Продавця	а) примусове відновлення порушених прав та відшкодування всіх збитків
2. Фіксація недоліків та призупинення робіт	б) повернути гроші за неякісний матеріал
3. Звернення до суду	в) створити документальне підґрунтя для подальших претензій та зупинити подальше виконання неякісних робіт
4. Пред'явлення претензій до Підрядника	г) Підрядник зобов'язаний був попередити про недоброякісність матеріалу

ЗАВДАННЯ 2

ТОВ «Будівельник» і ПП «Власник» уклали договір будівельного підряду на капітальний ремонт офісного приміщення. Договором було передбачено, що ТОВ «Будівельник» зобов'язується виконати роботи відповідно до затвердженого проєкту та кошторису, а ПП «Власник» зобов'язується прийняти та оплатити їх. Після закінчення робіт у встановлений договором строк ТОВ «Будівельник» надіслало ПП «Власник» повідомлення про готовність об'єкта до передання, акт приймання-передачі виконаних робіт (форма КБ-2в) та довідку про вартість виконаних робіт (форма КБ-3). ПП «Власник» без обґрунтування причин відмовився прийняти роботи та підписати надані документи, посилаючись лише на загальне незадоволення «естетичним виглядом» об'єкта, що не було передбачено проєктом чи договором як критерій прийняття. При цьому жодних дефектів чи недоліків роботи, які б суперечили проєктно-кошторисній документації, ПП «Власник» не вказало і не зафіксував. ТОВ «Будівельник» вимагає від ПП «Власник» прийняло виконані роботи та здійснити остаточний розрахунок.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*

Чи має право Замовник відмовитися від прийняття виконаних робіт з наведеної причини?

а) у разі відмови замовника від прийняття виконаної роботи, якщо вона не відповідає умовам договору підрядник має право вимагати прийняття робіт;

б) у разі відмови замовника від прийняття виконаної роботи, якщо вона не відповідає умовам договору підрядник не має право вимагати прийняття робіт;

в) якщо замовник відмовляється від прийняття робіт, він не зобов'язаний мотивувати відмову;

г) якщо Замовник відмовляється від прийняття робіт, не вказавши на недоліки.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*

Які права та обов'язки сторін регулюються законом у цій ситуації?

а) ТОВ «Будівельник» втрачає право на оплату, оскільки підписання Акта (КБ-2в) є єдиним доказом приймання робіт замовником;

б) якщо ПП «Власник» не заявить про недоліки у встановлений строк, він вважається таким, що прийняв роботи, і втрачає право посилатися на явні дефекти;

в) ПП «Власник» має право відмовитися від прийняття робіт, оскільки естетичне незадоволення Замовника є законною підставою для відмови за договором підряду;

г) цей спір підлягає обов'язковому досудовому врегулюванню шляхом проведення незалежної будівельної експертизи;

д) ТОВ «Будівельник» може вимагати оплати, тільки якщо укладе додаткову угоду з ПП «Власник» про зниження вартості робіт через «естетичне незадоволення»;

е) у разі відмови ПП «Власник» прийняти роботи, ТОВ «Будівельник» може скласти односторонній акт, який є підставою для оплати виконаних робіт;

є) ПП «Власник» був зобов'язаний негайно заявити про недоліки робіт або направити обґрунтовану відмову від їх прийняття.

Питання 3.

Визначте співвідношення дій ТОВ «Будівельник» з юридичною метою?

1. Скласти офіційний Односторонній акт приймання-передачі виконаних робіт	а) дати Замовнику останній шанс сплатити борг до суду та юридично зафіксувати суму боргу, включаючи штрафні санкції
2. Надіслати ПП «Власник» офіційну письмову претензію	б) створити належний доказ виконання робіт, який матиме юридичну силу в суді
3. Подати до Господарського суду позовну заяву про стягнення заборгованості за виконані роботи, а також штрафних санкцій, інфляційних втрат та 3 % річних	в) перекласти ризики та витрати, пов'язані з об'єктом, на Замовника, який від нього ухиляється
4. У рамках судового процесу або окремим письмовим повідомленням, попередити ПП «Власник» про те, що, об'єкт вважається прийнятим або ризики випадкового пошкодження переходять до нього	г) примусове стягнення основної заборгованості та компенсації за порушення строків оплати

Питання 4.

Яка має бути послідовність дій ТОВ «Будівельник» (Підрядника) щодо відмови Замовника (ПП «Власник»)?

а) вирішення питання щодо зберігання об'єкта;
б) звернення до Господарського суду;
в) направлення офіційної вимоги про оплату (Претензія);
г) складання та направлення одностороннього акта.

Питання для самоконтролю:

1. Поняття, ознаки та значення договору підряду.
2. Поняття та характеристика договору побутового підряду.
3. Поняття та характеристика договору будівельного підряду.
4. Проектно-кошторисна документація.
5. Договір підряду на виконання проектних та пошукових робіт.
6. Поняття та загальна характеристика договору на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт.

ТЕМА 18. ДОГОВОРИ ПРО НАДАННЯ ПОСЛУГ

(Кострицький І. Л., Ковбан А. В.)

Зміст теми.

Поняття та ознаки договору про надання послуг. Місце договорів про надання послуг в системі цивільного законодавства України. Види та особливості договорів про надання послуг.

Транспортні договори. Транспортне законодавство. Поняття і види перевезень. Зміст договору про перевезення вантажів. Відповідальність сторін за договором проперевезення вантажів.

Поняття та загальна характеристика договору перевезення пасажира та багажу. Сторони договору перевезення пасажира та багажу. Оплата за договором перевезення пасажира та багажу. Форма договору перевезення пасажира та багажу. Багаж та ручна поклажа. Права, обов'язки і відповідальність сторін за договором перевезенняпасажира та багажу.

Договір чартеру (фрахтування): поняття і загальна характеристика. Відмінність договору чартеру (фрахтування) від інших договорів. Сторони договору чартеру (фрахтування). перевізник. Форма договору чартеру (фрахтування). Права та обов'язки сторін за договором чартеру (фрахтування), їх відповідальність. Мультимодальні перевезення.

Поняття та загальна характеристика договору транспортного експедирування. Сторони договору транспортного експедирування. Предмет договору транспортного експедирування. Плата за договором транспортного експедирування. Форма договору транспортного експедирування. Права, обов'язки і відповідальність сторін за договором транспортного експедирування. Припинення договору транспортного експедирування.

Договір зберігання: поняття та загальна характеристика. Сторони договору зберігання. Предмет договору зберігання. Форма договору зберігання. Права та обов'язки сторін за договором зберігання, їх відповідальність.

Спеціальні види зберігання. Поняття і загальна характеристика договору складського зберігання. Сторони договору складського зберігання, їх права та обов'язки. Складські документи. Зберігання речі в ломбарді. Зберігання цінностей убанку. Договір про надання індивідуального банківського сейфа, що оберігається банком. Договір про надання особі банківського сейфа без відповідальності банка за зміст сейфа. Зберігання речей у камерах схову організацій, підприсмств транспорту. Зберігання речей у гардеробі організації. Зберігання речей пасажира під час його перевезення. Зберігання речей у готелі. Зберігання речей, що с предметом спору. Зберігання автотранспортних засобів. Договір охорони, його види.

Поняття та класи страхування. Страховий ризик, страховий випадок, страхова сума, страхова виплата, страхове відшкодування, франшиза, страховий платіж, страховий тариф. Співстрахування і перестрахування.

Поняття та загальна характеристика договору страхування. Сторони договору страхування. Застрахована особа, вигодонабувач, страховий брокер, страховий агент. Істотні умови договору страхування. Предмет договору страхування. Форма договору страхування. Права та обов'язки сторін договору страхування. Підстави для відмови страховика від здійснення страхової виплати. Порядок укладення договору страхування, його припинення. Недійсність договору страхування.

Поняття та загальна характеристика договору доручення. Відмінність договорудоручення від інших договорів. Сторони договору доручення. Предмет договору доручення. Плата за договором доручення. Форма договору доручення. Права та обов'язки сторін за договором доручення. Припинення договору доручення.

Договір комісії: поняття і загальна характеристика. Відмінність договору комісії від договору доручення. Сторони договору комісії. Істотні умови договору комісії. Предмет договору комісії. Права та обов'язки комітента і комісіонера. Субкомісія.Підстави припинення договору комісії.

Поняття та загальна характеристика договору управління майном. Суб'єкти договору управління майном. Істотні умови договору управління майном. Предмет і строк договору управління майном. Плата за управління майном. Форма договору управління майном. Права й обов'язки управителя та установника управління, права вигодонабувача. Відповідальність управителя. Припинення договору управління майном.

Договір про надання послуг – це договір, за яким одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони (замовника) надати послугу, яка споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності, а замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо інше не встановлено договором. Цей договір є консенсуальним, двостороннім, публічним або приєднання, оплатним або безоплатним. Предметом договору є завданням замовника надати різного роду послугу, яка споживається в процесі дії або діяльності.

Договір про надання послуг укладається між Замовником та Виконавцем, визначаючи строк та ціну за домовленістю сторін; у разі публічного договору ціна встановлюється за тарифами / прейскурантами. Форма договору може бути як усною, так і письмовою. Відповідальність Виконавця залежить від характеру послуги: за платні послуги збитки відшкодовуються у повному обсязі (за наявності вини Виконавця), якщо інше не встановлено договором. Якщо ж Виконавець є підприємцем, він несе підвищену відповідальність і звільняється від неї лише у випадку доведення дії непереборної сили. Збитки, завдані невиконанням безоплатних послуг, відшкодовуються у обмеженому розмірі – не більше двох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, якщо договором не встановлено інше. Договір може бути розірваний за загальними правилами, а також шляхом односторонньої відмови на підставах, встановлених ЦКУ, іншим законом або за домовленістю сторін.

Порядок і наслідки розірвання договору про надання послуг визначаються домовленістю сторін або законом. ЦКУ виділяє види договорів по наданню послуг такі: договір перевезення, договір транспортного експедирування, договір зберігання, договір страхування, договір доручення, договір комісії, договір управління майном, договір позики, кредитний договір, договір банківського вкладу, договір банківського рахунку, договір факторингу. Перевезення вантажу, пасажирів, багажу, пошти здійснюється за договором перевезення.

Транспорт є однією з найважливіших галузей суспільного виробництва і покликаний задовольняти потреби населення та суспільного виробництва в перевезеннях. Перевезення пасажирів, вантажів, багажу та пошти, надання інших транспортних послуг, експлуатація і ремонт шляхів сполучення здійснюються залізницями, пароплавствами, суб'єктами господарювання у морських портах, автомобільними, авіаційними, дорожніми підприємствами та організаціями, якщо це передбачено їх статутами. Єдину транспортну систему України становлять: транспорт загального користування (залізничний, морський, річковий, автомобільний і авіаційний, а також міський електротранспорт, у тому числі метрополітен); промисловий залізничний транспорт; відомчий транспорт; трубопровідний транспорт; шляхи сполучення загального користування.

Загальні умови перевезення визначаються ЦКУ, іншими законами, транспортними кодексами (статутами), іншими нормативно-правовими актами та правилами, що видаються відповідно до них. Умови перевезення вантажу, пасажирів і багажу окремими видами транспорту, а також відповідальність сторін щодо цих перевезень встановлюються договором, якщо інше не встановлено ЦКУ, іншими законами, транспортними кодексами статутами), іншими нормативно-правовими актами та правилами, що видаються відповідно до них. Види перевезень: прямого сполучення; прямого змішаного сполучення; місцевого сполучення; мультимодальні

перевезення. Договір перевезення вантажу – це договір, за яким одна сторона (перевізник) зобов'язується доставити довірений їй другою стороною (відправником) вантаж до пункту призначення та видати його особі, яка має право на одержання вантажу (одержувачеві), а відправник зобов'язується сплатити за перевезення вантажу встановлену плату.

Договір перевезення вантажу укладається в письмовій формі. Укладення договору перевезення вантажу підтверджується складенням перевізного документа (транспортної накладної, коносамента тощо) відповідно до вимог законодавства. Перевізники зобов'язані забезпечувати вантажовідправників бланками перевізних документів згідно з правилами здійснення відповідних перевезень. Вантажовідправник і перевізник у разі необхідності здійснення систематичних впродовж певного строку перевезень вантажів можуть укласти довгостроковий договір, за яким перевізник зобов'язується у встановлені строки приймати, а вантажовідправник – подавати до перевезення вантажі у погодженому сторонами обсязі. Залежно від виду транспорту, яким передбачається систематичне перевезення вантажів, укладаються такі довгострокові договори: довгостроковий – на залізничному і морському транспорті, навігаційний – на внутрішньому водному транспорті, спеціальний – на повітряному транспорті, річний – на автомобільному транспорті. Порядок укладення довгострокових договорів встановлюється відповідними транспортними кодексами, транспортними статутами або правилами перевезень. Умови перевезення вантажів окремими видами транспорту, а також відповідальність суб'єктів господарювання за цими перевезеннями визначаються кодексами, законами, транспортними статутами та іншими нормативно-правовими актами.

Договір перевезення вантажу обов'язково укладається у письмовій формі, а його факт підтверджується оформленням перевізного документа (наприклад, транспортної накладної або коносамента), бланками яких перевізники зобов'язані забезпечувати вантажовідправників. Для систематичних перевезень вантажів протягом

певного строку сторони можуть укладати довгостроковий договір, за яким перевізник зобов'язується регулярно приймати, а вантажовідправник – подавати вантажі в узгодженому обсязі. Залежно від виду транспорту, ці довгострокові договори мають спеціалізовані назви: довгостроковий (для залізничного та морського), навігаційний (для внутрішнього водного), спеціальний (для повітряного) та річний (для автомобільного). Порядок їх укладення, а також загальні умови перевезення та відповідальність суб'єктів господарювання регулюються відповідними транспортними кодексами, законами, статутами та іншими нормативно-правовими актами.

Сторони можуть передбачити в договорі також інші умови перевезення, що не суперечать законодавству, та додаткову відповідальність за неналежне виконання договірних зобов'язань. Приймання вантажу до перевезення. Вантаж до перевезення приймається перевізниками залежно від виду транспорту та вантажу в місцях загального або незагального користування. Відповідальність перевізника за збереження вантажу виникає з моменту прийняття вантажу до перевезення. Вантажовідправник зобов'язаний підготувати вантаж до перевезення з урахуванням необхідності забезпечення транспортабельності та збереження його в процесі перевезення і має право застрахувати вантаж у порядку, встановленому законодавством. У разі якщо для здійснення перевезення вантажу законодавством або договором передбачено спеціальні документи (посвідчення), які підтверджують якість та інші властивості вантажу, що перевозиться, вантажовідправник зобов'язаний передати такі документи перевізникові разом з вантажем. Про прийняття вантажу до перевезення перевізник видає вантажовідправнику в пункті відправлення документ, оформлений належним чином. Одержання вантажу в пункті призначення. Перевізник зобов'язаний повідомити одержувача про прибуття вантажу на його адресу. Одержувач зобов'язаний прийняти вантаж, який прибув на його адресу. Він має право відмовитися від прийняття пошкодженого або зіпсованого вантажу, якщо буде встановлено, що внаслідок

зміни якості виключається можливість повного або часткового використання його за первісним призначенням.

Відповідальність перевізника за збереження вантажу припиняється з моменту його видачі одержувачу в пункті призначення. Якщо одержувач не затребував вантаж, що прибув, в установлений строк або відмовився його прийняти, перевізник має право залишити вантаж у себе на зберігання за рахунок і на ризик вантажовідправника, письмово повідомивши його про це. Вантаж, не одержаний протягом місяця після повідомлення перевізником одержувача, вважається невитребуваним і реалізується в установленому законодавством порядку. Плата за перевезення вантажів та виконання інших робіт, пов'язаних з перевезенням, визначається за цінами, встановленими відповідно до законодавства.

Договір перевезення пасажира та багажу – це договір, за яким одна сторона (перевізник) зобов'язується перевезти другу сторону (пасажира) до пункту призначення, а в разі здавання багажу – також доставити багаж до пункту призначення та видати його особі, яка має право на одержання багажу, а пасажир зобов'язується сплатити встановлену плату за проїзд, а у разі здавання багажу – також за його провезення. Цей договір консенсуальний, оплатний, реальний. **Сторони договору – перевізник та пасажир**. Ціна договору – плата за проїзд за домовленістю або нормативними актами. Строк договору – час виконання наданої послуги. Форма договору усна або письмова, при цьому підтвердженням можуть бути пасажирський квіток та багажна квитанція. Пасажир має право: одержати місце у транспортному засобі згідно з придбаним квитком; провозити з собою безоплатно одну дитину віком до шести років без права зайняття нею окремого місця; купувати для дітей віком від шести до чотирнадцяти років дитячі квитки за пільговою ціною; перевозити з собою безоплатно ручну поклажу у межах норм, встановлених транспортними кодексами (статутами); зробити не більше однієї зупинки в дорозі з подовженням строку чинності проїзних документів (квитка) не більше ніж на десять діб, а в разі

хвороби – на весь час хвороби; відмовитися від поїздки, повернути квиток і одержати назад повну або часткову вартість квитка – залежно від строку здавання квитка згідно з правилами, встановленими транспортними кодексами (статутами); отримувати повну та своєчасну інформацію про час та місце відправлення транспортного засобу за вказаним у транспортному документі (квитку) маршрутом; права, встановлені ЦКУ, іншими законами, транспортними кодексами (статутами), іншими нормативно-правовими актами та правилами, що видаються відповідно до них.

Пасажир зобов'язаний сплатити плату за проїзд, дотримуватись правил перевезень. Договір чартеру (фрахтування) – це договір, за яким одна сторона (фрахтівник) зобов'язується надати другій стороні (фрахтувальникові) за плату всю або частину місткості в одному чи кількох транспортних засобах на один або кілька рейсів для перевезення вантажу, пасажирів, багажу, пошти або з іншою метою, якщо це не суперечить закону та іншим нормативно-правовим актам. Порядок укладення договору чартеру (фрахтування), а також форма цього договору встановлюються транспортними кодексами (статутами). Застосування цього договору передбачено на авіаційному та морському транспорті. Цей договір є двосторонній, консенсуальний , сплатний. Сторони договору – фрахтівник та фрахтувальник. Ціна договору – домовленість сторін. Строк договору – за визначенням сторін або за правилами, які передбачені нормативно-правовими актами. Форма договору – письмова.

Мультимодальні перевезення. Комбіноване перевезення є різновидом мультимодальних перевезень і передбачає послідовне використання декількох видів транспорту. Воно здійснюється за допомогою універсальних транспортних одиниць, таких як вантажні автомобілі, причепи, напівпричепи (із тягачем або без), знімні кузови або контейнери, марковані за міжнародними стандартами. Структура маршруту чітко регламентована: автомобільні шляхи використовуються виключно на початковому та кінцевому

відрізках, тоді як основний шлях долається залізницею, внутрішніми водними або морськими шляхами (причому морська відстань має перевищувати 100 км прямої лінії). Обмеження для автомобільних відрізків встановлюють, що початковий відрізок закінчується на найближчій залізничній станції (або починається від найближчої розвантажувальної станції), або ж пролягає у радіусі максимум 150 кілометрів від річкового чи морського порту (терміналу). Перевезення може здійснюватися із супроводом (з водієм і тягачем) або без супроводу (лише вантажна одиниця).

Мультимодальні перевезення вантажів здійснюються з використанням мультимодальних терміналів. Договір мультимодального перевезення. За договором мультимодального перевезення одна сторона (оператор мультимодального перевезення) зобов'язується за плату і за рахунок другої сторони (замовника послуги мультимодального перевезення) надати послугу мультимодального перевезення, у тому числі із залученням інших учасників мультимодального перевезення вантажів до надання послуги мультимодального перевезення, в установлений договором строк. Договір мультимодального перевезення укладається у письмовій формі. Істотними умовами договору мультимодального перевезення вантажів є: предмет договору; права, обов'язки сторін; ціна договору; строк дії договору; строк (термін) виконання договору; відомості про сторони договору; вид та найменування вантажу; види транспорту, які будуть використовуватися, та маршрут мультимодального перевезення із зазначенням мультимодальних терміналів, де здійснюється зміна видів транспорту; пункти відправлення та призначення вантажу; відповідальність сторін за неналежне виконання сторонами умов договору. А також усі умови, щодо яких за заявою хоча б однієї із сторін має бути досягнуто згоди. Документ мультимодального перевезення вантажів має містити інформацію про: оператора мультимодального перевезення та замовника послуги мультимодального перевезення; найменування, вид, кількість та вагу вантажу брутто; види транспорту, які будуть використовуватися,

та маршрут мультимодального перевезення із зазначенням мультимодальних терміналів, де здійснюється зміна видів транспорту; пункти відправлення та призначення вантажу; одержувача вантажу. Форма єдиного перевізного документа затверджується Кабінетом Міністрів України. Договір транспортного експедирування – це договір, за яким одна сторона (експедитор) зобов'язується за плату і за рахунок другої сторони (клієнта) виконати або організувати виконання визначених договором послуг, пов'язаних з перевезенням вантажу. **Транспортно-експедиторська діяльність** – це підприємницька діяльність із надання транспортно-експедиторських послуг з організації та забезпечення перевезень експортних, імпортних, транзитних або інших вантажів.

Транспортно-експедиторська послуга – це робота, що безпосередньо пов'язана з організацією та забезпеченням перевезень експортного, імпортного, транзитного або іншого вантажу за договором транспортного експедирування. Учасники транспортно-експедиторської діяльності – клієнти, перевізники, експедитори, транспортні агенти, порти, залізничні станції, об'єднання та спеціалізовані підприємства залізничного, авіаційного, автомобільного, внутрішнього водного та морського транспорту, митні брокери та інші особи, що виконують роботи (надають послуги) при перевезенні вантажів. Клієнт – це споживач послуг експедитора (юридична або фізична особа), який за договором транспортного експедирування самостійно або через представника, що діє від його імені, доручає експедитору виконати чи організувати або забезпечити виконання визначених договором транспортного експедирування послуг та оплачує їх, включаючи плату експедитору. Перевізник – юридична або фізична особа, яка взяла на себе зобов'язання і відповідальність за договором перевезення вантажу за доставку до місця призначення довіреного їй вантажу, перевезення вантажів та їх видачу (передачу) вантажоодержувачу або іншій особі, зазначеній у документі, що регулює відносини між експедитором та перевізником. Експедитор (транспортний експедитор) – суб'єкт

господарювання, який за дорученням клієнта та за його рахунок виконує або організовує виконання транспортно-експедиторських послуг, визначених договором транспортного експедирування.

Види транспортно-експедиторських послуг. Експедитори надають клієнтам послуги відповідно до вимог законодавства України та держав, територією яких транспортуються вантажі, згідно з переліком послуг, визначеним у правилах здійснення транспортно-експедиторської діяльності, а також інші послуги, визначені за домовленістю сторін у договорі транспортного експедирування. Транспортно-експедиторські послуги надаються клієнту при експорті з України, імпорті в Україну, транзиті територією України чи іншими державами, внутрішніх перевезеннях територією України. Договір транспортного експедирування укладається у письмовій формі. Істотними умовами договору транспортного експедирування є: відомості про сторони договору: для юридичних осіб-резидентів України: найменування, місцезнаходження та ідентифікаційний код в Сдиному державному реєстрі підприємств та організацій України; для юридичних осіб-нерезидентів України: найменування, місцезнаходження та державу, де зареєстровано особу; для фізичних осіб-громадян України: прізвище, ім'я, по батькові, місце проживання із зазначенням адреси та індивідуальний ідентифікаційний номер у Державному реєстрі фізичних осіб-платників податків та інших обов'язкових платежів; для фізичних осіб-іноземців, осіб без громадянства: прізвище, ім'я, по батькові (за наявності), адресу місця проживання за межами України; вид послуги експедитора; вид та найменування вантажу; права, обов'язки сторін; відповідальність сторін, у тому числі в разі завдання шкоди внаслідок дії непереборної сили; розмір плати експедитору; порядок розрахунків; пункти відправлення та призначення вантажу; порядок погодження змін маршруту, виду транспорту, вказівок клієнта; строк (термін) виконання договору. А також усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї із сторін має бути досягнуто згоди. **Зовнішньоекономічні договори** (контракти)

транспортного експедирування повинні відповідати вимогам законодавства про зовнішньоекономічну діяльність. У разі залучення експедитором до виконання його зобов'язань за договором транспортного експедирування іншої особи у відносинах з нею експедитор може виступати від свого імені або від імені клієнта. За договором транспортного експедирування експедитор може організувати перевезення за одним товарно-транспортним документом вантажів кількох різних клієнтів, які прямують з одного пункту відправлення та/чи в один пункт призначення, за умови, що експедитор виступає від імені усіх цих клієнтів як вантажовідправник та/чи вантажоодержувач.

Договір транспортного експедирування регулює відносини, де платою експедитору вважаються лише кошти, сплачені клієнтом за його організаційні послуги (винагорода), і вона не включає витрати експедитора на оплату послуг третіх осіб (перевізників, терміналів) чи обов'язкових зборів. Усі витрати експедитора мають бути підтверджені відповідними документами (рахунками, накладними) від залучених суб'єктів або органів влади. Перевезення вантажів обов'язково супроводжується товарно-транспортними документами (CMR, коносаментом, авіаційною накладною тощо), складеними державною мовою (в Україні) або мовою міжнародного спілкування. Факт надання послуги експедитора підтверджується єдиним або комплектом документів, що відображають весь шлях прямування вантажу. Експедитор має право обирати та змінювати вид транспорту, маршрут та порядок перевезення, діючи в інтересах клієнта, а також відступати від вказівок клієнта у порядку, передбаченому договором. Він має право на відшкодування додаткових витрат, здійснених в інтересах клієнта, а також не приступати до виконання обов'язків до отримання від клієнта всієї необхідної інформації та документів. Важливим правом експедитора є притримання вантажу, що знаходиться в його володінні, до моменту повної сплати клієнтом винагороди та відшкодування понесених витрат, якщо інше не встановлено договором.

Клієнт має право: визначати маршрут прямування вантажу та вид транспорту; вимагати від експедитора надання інформації про хід перевезення вантажу; давати вказівки експедитору, які не суперечать договору транспортного експедирування та документам, наданим експедитору; змінювати маршрут доставки вантажу і кінцевого вантажоодержувача, завчасно повідомивши про це експедитора, з відшкодуванням витрат на зміну маршруту відповідно до договору транспортного експедирування. Договором транспортного експедирування можуть бути передбачені й інші права експедитора та клієнта. Експедитор зобов'язаний надавати транспортно-експедиторські послуги згідно з договором транспортного експедирування і вказівками клієнта, погодженими з експедитором у встановленому договором порядку. За необхідності відступати від вказівок клієнта, зокрема в разі виникнення загрози пошкодження вантажу, безпеці людей і довкіллю, експедитор зобов'язаний попередньо отримати згоду клієнта на таке відступлення. У разі якщо немає можливості попередньо повідомити про це або якщо відповідь на такий запит не отримано експедитором у належний за наявними обставинами строк, експедитор має право діяти на свій розсуд, повідомивши клієнта про свої дії, як тільки таке повідомлення стане можливим.

Договором транспортного експедирування можуть бути передбачені й інші обов'язки експедитора. Клієнт зобов'язаний своєчасно надати експедитору повну, точну і достовірну інформацію щодо найменування, кількості, якості та інших характеристик вантажу, його властивостей, умов його перевезення, іншу інформацію, необхідну для виконання експедитором своїх обов'язків за договором транспортного експедирування, а також документи, що стосуються вантажу, які потрібні для здійснення митного, санітарного та інших видів державного контролю і нагляду, забезпечення безпечних умов перевезення вантажу. Клієнт зобов'язаний у порядку, передбаченому договором транспортного експедирування, сплатити належну плату експедитору, а також відшкодувати документально

підтверджені витрати, понесені експедитором в інтересах клієнта в цілях виконання договору транспортного експедирування. Договором транспортного експедирування можуть бути передбачені й інші обов'язки клієнта. Експедитор здійснює страхування вантажу та своєї відповідальності згідно із законом та договором транспортного експедирування.

Договір зберігання – це договір, за яким одна сторона (зберігач) зобов'язується зберігати річ, яка передана їй другою стороною (поклажодавцем), і повернути її поклажодавцеві у схоронності. Цей договір є реальним або консенсуальним, одностороннім або двостороннім, сплатним або безоплатним. Сторони договору – зберігач та поклажодавець. Предмет договору є послуга щодо прийняття, збереження та повернення речі поклажодавцю зберігачем. Ціна договору може визначатися сторонами або вона визначена правилами та тарифами. Строк договору – зберігач зобов'язаний зберігати річ протягом строку, встановленого у договорі зберігання. Якщо строк зберігання у договорі зберігання не встановлений і не може бути визначений виходячи з його умов, зберігач зобов'язаний зберігати річ до пред'явлення поклажодавцем вимоги про її повернення. Якщо строк зберігання речі визначений моментом пред'явлення поклажодавцем вимоги про її повернення, зберігач має право зі спливом звичайного за цих обставин строку зберігання вимагати від поклажодавця забрати цю річ в розумний строк.

Форма договору може бути усною або письмовою, також договір зберігання, за яким зберігач зобов'язується прийняти річ на зберігання в майбутньому, має бути укладений у письмовій формі, незалежно від вартості речі, яка буде передана на зберігання. Письмова форма договору вважається дотриманою, якщо прийняття речі на зберігання посвідчене розпискою, квитанцією або іншим документом, підписаним зберігачем. Прийняття речі на зберігання може підтверджуватися видачею поклажодавцеві номерного жетона, іншого знака, що посвідчує прийняття речі на зберігання, якщо це встановлено законом, іншими актами цивільного

законодавства або є звичним для цього виду зберігання. Зберігач зобов'язаний виконувати свої обов'язки за договором зберігання особисто. Зберігач не має права без згоди поклажодавця користуватися річчю, переданою йому на зберігання, а також передавати її у користування іншій особі.

Договір складського зберігання – це договір, за яким товарний склад зобов'язується за плату зберігати товар, переданий йому поклажодавцем, і повернути цей товар у схоронності. Товарним складом є організація, яка зберігає товар та надає послуги, пов'язані зі зберіганням, на засадах підприємницької діяльності. Договір складського зберігання, укладений складом загального користування, є публічним договором. Цей договір є двостороннім, консенсуальним та сплатним. Сторони договору – поклажодавець та зберігач. Предмет договору – товар. Ціна договору може визначатися сторонами або вона визначена правилами та тарифами.

Строк договору – встановлюється самими сторонами; може бути що строк не встановлений тобто невизначений. Форма договору – письмова. Товарний склад на підтвердження прийняття товару видає один із таких складських документів: складську квитанцію; просте складське свідоцтво; подвійне складське свідоцтво. Товарний склад зобов'язаний за свій рахунок оглянути товар при прийнятті його на зберігання для визначення його кількості та зовнішнього стану. Товарний склад зобов'язаний надавати поклажодавцеві можливість оглянути товар або його зразки протягом усього часу зберігання, а якщо предметом зберігання є речі, визначені родовими ознаками, – взяти проби та вжити заходів, необхідних для забезпечення його схоронності. Товарний склад або поклажодавець при поверненні товару має право вимагати його огляду та перевірки якості. Витрати, пов'язані з оглядом речей, несе сторона, яка вимагала огляду та перевірки.

Спеціальними видами зберігання є **договір зберігання речі у ломбарді**, зберігання цінностей у банку, зберігання речей у камерах схову організацій, підприємств транспорту, зберігання

речей у гардеробі організації, зберігання речей пасажира під час його перевезення, зберігання речей у готелі, зберігання речей, що є предметом спору, зберігання автотранспортних засобів, договір охорони. Зберігання речі у ломбарді. Договір зберігання речі, прийнятої ломбардом від фізичної особи, оформляється видачею іменної квитанції. Але зберігання не є основним видом діяльності ломбардів, головний вид – надання кредитів під заставу майна. Цей договір є двостороннім, консенсуальним, сплатним. Сторони договору – поклажодавець (тільки фізична особа) та зберігач (ломбард фінансова установа). Предметом договору є річ надана під заставу ломбарду. Строк договору визначається сторонами, також річ, яку поклажодавець не забрав із ломбарду після спливу трьох місяців від дня закінчення строку договору зберігання, може бути продана ломбардом у порядку, встановленому законом. Із суми виторгу, одержаної від продажу речі, вираховуються плата за зберігання та інші платежі, які належить зробити ломбардові. Залишок суми виторгу повертається поклажодавцеві. Ціна договору – встановлюється сторонами.

Форма договору – письмова, так як надається іменна квитанція. Зберігання цінностей у банку. Банк може прийняти на зберігання документи, цінні папери, дорогоцінні метали, каміння, інші коштовності та цінності. Укладення договору зберігання цінностей у банку засвідчується видачею банком поклажодавцеві іменного документа, пред'явлення якого є підставою для повернення цінностей поклажодавцеві. Цей договір є двостороннім, сплатним та публічним. Сторонами договору – зберігач (банк) та поклажодавець (юридична або фізична особа). Предмет договору – документи, цінні папери, дорогоцінні метали, каміння, інші коштовності та цінності передані на зберігання. Ціна договору – встановлюється сторонами. Строк договору – визначається сторонами або може бути безстроковим. Форма договору – письмова, так як надається іменний документ. Видами договору зберігання цінностей у банку є договір про надання індивідуального банківського

сейфа, що охороняється банком та договір про надання індивідуального банківського сейфа, що не охороняється банком. Договір про надання індивідуального банківського сейфа, що охороняється банком. Банк може передати поклажодавцеві індивідуальний банківський сейф (його частину або спеціальне приміщення) для зберігання у ньому цінностей та роботи з ними. Банк видає поклажодавцеві ключ від сейфа, картку, що ідентифікує поклажодавця, інший знак або документ, що посвідчує право його пред'явника на доступ до сейфа та одержання з нього цінностей. До договору про надання особі банківського сейфа без відповідальності банку за вміст сейфа застосовуються положення ЦКУ про майновий найм (оренду). Зберігання речей у камерах схову організацій, підприємств транспорту. Камери схову загального користування, що перебувають у віданні організацій, підприємств транспорту, зобов'язані приймати на зберігання речі пасажирів та інших осіб незалежно від наявності у них проїзних документів. На підтвердження прийняття речі на зберігання до камери схову (крім автоматичних камер) поклажодавцеві видається квитанція або номерний жетон. Цей договір є сплатним, двостороннім та публічним.

Сторони договору – зберігач (організація, підприємство транспорту) та **поклажодавець** (фізична особа). Предмет договору – речі пасажирів та інших осіб незалежно від наявності у них проїзних документів. Строк договору – це строк, протягом якого камера схову зобов'язана зберігати річ, встановлюється правилами, що видаються відповідно до транспортних кодексів (статутів), або за домовленістю сторін. Ціна договору встановлюється сторонами. Форма договору – письмова – поклажодавцеві видається квитанція або номерний жетон. Зберігання речей у гардеробі організації. Якщо річ здана у гардероб організації, зберігачем є ця організація. Цей договір є двостороннім, платним чи безоплатним. Сторони договору – зберігач – організація, яка має відповідний гардероб та поклажодавець. Об'єктом є верхній одяг, головні убори. Зберігач речі, зданої до гардеробу зобов'язаний вжити усіх необхідних

заходів щодо забезпечення схоронності речі. Зберігання речей пасажира під час його перевезення. Перевізник зобов'язаний забезпечити схоронність валізи (сумки), особистих речей пасажира (крім дорогоцінностей та грошей), які пасажир перевозить у відведеному місці. Цей договір консенсуальний, публічний, двосторонній. Сторони договору – зберігач (власник перевізника) та поклажодавець (пасажир). Предмет договору – валізи (сумки), особистих речей пасажира (крім дорогоцінностей та грошей), які повинні бути у відведеному місці. Строк договору – встановлюється договором перевезення. Ціна договору за домовленістю сторін. Форма – письмова, підтверджена відповідними документами. Зберігання речей у готелі. Готель відповідає за схоронність речей, внесених до готелю особою, яка проживає у ньому. Річ вважається такою, що внесена до готелю, якщо вона передана працівникам готелю або знаходиться у відведеному для особи приміщенні. Цей договір сплатний, реальний та двосторонній.

Сторони договору – зберігач – суб'єкт господарювання, якому належить готель та поклажодавець – фізична особа, яка проживає у готелі. Предмет договору – речі, внесені до готелю особою, яка проживає у ньому, а також гроші, інші цінності (цінні папери, коштовності) лише за умови, що вони були окремо передані готелю на зберігання. Строк договору – строк перебування особи у готелі. Форма договору – письмова, підтверджена відповідними документами. Зберігання речей, що є предметом спору. Особи , між якими виник спір про право на річ, можуть передати цю річ третій особі, яка бере на себе обов'язок після вирішення спору повернути річ особі, визначеній за рішенням суду або за погодженням усіх осіб, між якими є спір. Види зберігання: 1) судовий та 2) договірний. Річ, яка є предметом спору, може бути передана на зберігання за рішенням суду. Зберігачем у цьому разі може бути особа, призначена судом, або особа, визначена за домовленістю сторін, між якими є спір. Зберігач має право на плату за рахунок сторін, між якими є спір. Зберігання автотранспортних засобів. За договором

зберігання транспортного засобу в боксах та гаражах, на спеціальних стоянках зберігач зобов'язується не допускати проникнення в них сторонніх осіб і видати транспортний засіб за першою вимогою поклажодавця. Цей договір є публічним, двостороннім та сплатним. Сторони договору – зберігач – суб'єкт господарської діяльності із відповідними послугами за цим договором та поклажодавець – фізична чи юридична особа. Строк договору – встановлюється сторонами. Ціна договору – за тарифами за умовами договору. Форма договору – письмова, посвідчується квитанцією (номером, жетоном). Договір охорони – це договір, за яким охоронець, який є суб'єктом підприємницької діяльності, зобов'язується забезпечити недоторканність особи чи майна, які охороняються. Володілець такого майна або особа, яку охороняють, зобов'язані виконувати передбачені договором правила особистої та майнової безпеки і щомісячно сплачувати охоронцю встановлену плату. Цей договір є консенсуальним, двостороннім та сплатним. Предмет договору – забезпечення недоторканності особи чи майна, які охороняються. Сторони договору – замовник – фізична чи юридична особа та охоронець – суб'єкт господарської діяльності, який спеціалізується на охоронних послугах. Строк договору – договірний. Ціна договору – встановлюється сторонами. Форма договору – письмова.

Страхування – це правовідносини щодо захисту страхових інтересів фізичних та юридичних осіб (страховий захист) при страхуванні ризиків, пов'язаних з життям, здоров'ям, працездатністю та пенсійним забезпеченням, з володінням, користуванням і розпорядженням майном, з відшкодуванням страхувальником заподіяної ним шкоди особі або її майну, а також шкоди, заподіяної юридичній особі, у разі настання страхових випадків, визначених договором страхування, за рахунок коштів фондів, що формуються шляхом сплати страхувальниками страхових премій (платежів, внесків), доходів від розміщення коштів таких фондів та інших доходів страховика, отриманих згідно із законодавством. Пряме

страхування – це правовідносини з передачі ризику від страхувальника страховику за плату на умовах, визначених договором страхування або законодавством, з метою захисту страхового інтересу фізичних та юридичних осіб. Клієнт – особа, яка звернулася за отриманням або користується страховою чи перестраховою послугою. **Страхувальник** – це особа, яка уклала із страховиком договір страхування або є страхувальником відповідно до законодавства. Споживач – це фізична особа, яка звернулася за отриманням або отримує страхову послугу для задоволення особистих потреб, не пов'язаних з підприємницькою або незалежною професійною діяльністю, а також інші особи, визначені договором страхування як застраховані особи та/або вигодонабувачі, які є фізичними особами, або інші фізичні особи, які мають право на отримання страхової виплати. **Застрахована особа** – фізична особа, визначена страхувальником у договорі страхування, життя, здоров'я, працездатність та/або пенсійне забезпечення якої є об'єктом страхування за договором страхування. **Страховий інтерес** – матеріальна заінтересованість та/або потреба потенційного страхувальника (іншої особи, визначеної у договорі страхування) у страхуванні ризиків, пов'язаних з життям, здоров'ям, працездатністю та пенсійним забезпеченням, з володінням, користуванням і розпорядженням майном, з відшкодуванням страхувальником заподіяної ним шкоди особі або її майну, а також шкоди, заподіяної юридичній особі. **Страховий продукт** – умови страхування, які задовольняють визначені потреби та інтереси клієнтів в отриманні страхової послуги. Стандартний страховий продукт – страховий продукт із стандартними (типовими) умовами, які є незмінними та однаковими для невизначеного кола клієнтів. Страховик – це фінансова установа або філія страховика-нерезидента, які мають право здійснювати діяльність із страхування на території України; Страховик-нерезидент – юридична особа, зареєстрована згідно із законодавством іноземної держави, яка має право здійснювати діяльність із страхування на території України; Страхова послуга – вид фінансової послуги, що надається

страховиком для забезпечення потреби потенційного страхувальника у страховому захисті на підставі договору страхування. Страховий випадок – подія, передбачена договором страхування або законодавством, ризик виникнення якої застрахований, з настанням якої виникає обов'язок страховика здійснити страхову виплату страхувальнику або іншій особі, визначеній у договорі страхування або відповідно до законодавства. Страхова вартість – вартість страхового інтересу, визначена договором страхування або законодавством. Страхова виплата (страхове відшкодування) – грошові кошти, що виплачуються страховиком у разі настання страхового випадку відповідно до умов договору страхування та/або законодавства. Страхова премія (страховий платіж, страховий внесок) – плата у грошовій формі за страхування, яку страхувальник зобов'язаний сплатити страховику згідно з договором страхування. Страхова сума – грошова сума, в межах якої страховик відповідно до умов договору страхування та/або законодавства зобов'язаний провести страхову виплату в разі настання страхового випадку.

Страховий захист, відомий як страхове покриття, є сукупністю строкових, територіальних та вартісних складових, що визначає період (строк страхового покриття), протягом якого страховик зобов'язаний здійснити виплату у разі настання страхового ризику – ймовірної та випадкової події. Страхове покриття – сукупність строкових, територіальних та вартісних складових страхового захисту, що надається відповідно до договору або закону. Строк страхового покриття – період, протягом якого діє страхове покриття та в разі настання страхового випадку під час якого страховик зобов'язаний здійснити страхову виплату (відшкодування) відповідно до умов договору або законодавства. Плата за цей захист розраховується на основі страхового тарифу (ставки премії з одиниці страхової суми). Діяльність із страхування в Україні дозволена виключно ліцензованим страховикам-резидентам, філіям страховиків-нерезидентів та самим страховикам-нерезидентам згідно з Законом, і включає пряме страхування, перестрахування,

управління активами та реалізацію страхових продуктів. Процес перестрахування (цесії, ретроцесії) – це правовідносини, за якими Перестрахувальник (Цедент) передає, а Перестраховик (Цесіонарій) приймає за плату ризик щодо виконання частини обов'язків перед страхувальником. На ринку функціонують страхові посередники (брокери, агенти), при цьому страховий агент є фізичною / юридичною особою, включеною до Реєстру, яка діє від імені та в інтересах страховика за винагороду.

Класи страхування. До класів страхування іншого, ніж страхування життя, належать: клас 1 – страхування від нещасного випадку (у тому числі на випадок виробничої травми та професійного захворювання); клас 2 – страхування на випадок хвороби (у тому числі медичне страхування); клас 3 – страхування наземних транспортних засобів (крім залізничного рухомого складу); клас 4 – страхування залізничного рухомого складу; клас 5 – страхування повітряних суден; клас 6 – страхування водних суден (морських суден, суден внутрішнього плавання та інших самохідних чи несамохідних плавучих споруд); клас 7 – страхування майна, що перевозиться (включаючи вантаж, багаж (вантажобагаж); клас 8 – страхування майна від вогню та небезпечного впливу природних явищ; клас 9 – страхування майна від шкоди, заподіяної градом, морозом, іншими подіями (включаючи крадіжку, розбій, грабіж, умисне пошкодження / знищення майна), крім подій, визначених у класі 8; клас 10 – страхування відповідальності, яка виникає внаслідок використання наземного транспортного засобу (у тому числі відповідальності перевізника); клас 11 – страхування відповідальності, яка виникає внаслідок використання повітряного судна (у тому числі відповідальності перевізника); клас 12 – страхування відповідальності, яка виникає внаслідок використання водного судна (у тому числі відповідальності перевізника); клас 13 – страхування іншої відповідальності (крім визначеної у класах 10, 11, 12); клас 14 – страхування кредитів; клас 15 – страхування поруки (гарантії); клас 16 – страхування інших фінансових ризиків (крім

визначених класами 14, 15); клас 17 – страхування судових витрат; клас 18 – страхування витрат, пов'язаних з наданням допомоги (асистанс) особам, які потрапили у скрутне становище під час здійснення подорожі. До класів страхування життя належать: клас 19 – страхування життя (інше, ніж передбачено класами 20, 21, 22, 23); клас 20 – страхування життя до шлюбу та до народження дитини; клас 21 – інвестиційне страхування життя; 4) клас 22 – безперервне страхування здоров'я; клас 23 – пенсійне страхування.

Страхування здійснюється на підставі договору страхування, який укладається відповідно до загальних умов страхового продукту, якщо інше не визначено законодавством України. Загальні умови страхового продукту включають: визначення понять і термінів, що вживаються в договорі страхування; умови страхового покриття за договором страхування; права та обов'язки сторін, відповідальність за невиконання та/або неналежне виконання умов договору; порядок внесення змін, дострокового припинення чи розірвання договору, їх правові наслідки; порядок відмови від договору страхування; порядок дій у разі настання події, що має ознаки страхового випадку; порядок розрахунку та умови здійснення страхових виплат; підстави відмови у страховій виплаті; порядок укладення договору страхування; винятки із страхових випадків та обмеження страхування; порядок вирішення спорів; контактні дані для звернення у разі настання події, що має ознаки страхового випадку. У договорі страхування обов'язково зазначаються: назва документа та страхового продукту (за наявності); найменування та адреса страховика; прізвище, ім'я, по батькові, дата народження або найменування страхувальника; інформація про предмет страхування; інформація про об'єкт страхування; прізвище, ім'я, по батькові, дата народження або найменування вигодонабувача (за наявності); розмір страхової суми та/або ліміти відповідальності за договором страхування за класами страхування іншими, ніж страхування життя; розмір страхової суми та/або розміри страхових виплат за договором страхування життя

(крім договорів, у яких не визначається страхова сума та/або розміри страхових виплат); перелік страхових ризиків; перелік винятків із страхових випадків та обмеження страхування; страховий тариф (крім договорів, у яких не визначається страховий тариф); строк дії договору страхування, порядок вступу його в дію, період (періоди) страхування, територія дії договору страхування; розмір страхової премії, порядок та строки її сплати; порядок внесення змін і припинення дії договору страхування; порядок розрахунку, умови та строки здійснення страхових виплат; причини відмови у страховій виплаті; права та обов'язки сторін і відповідальність за невиконання або неналежне виконання умов договору; порядок вирішення спорів; інші умови за згодою сторін.

Предметом договору страхування є передача страхувальником за плату ризику, пов'язаного з об'єктом страхування, страховику на умовах, визначених договором страхування або законодавством України. Об'єктом страхування можуть бути: життя, здоров'я, працездатність та/або пенсійне забезпечення; майно на праві володіння, користування і розпорядження майном та/або можливі збитки чи витрати; відповідальність за заподіяну шкоду особі або її майну. Сторонами договору страхування є страховик та страхувальник. Страхувальниками можуть бути дієздатні фізичні особи, фізичні особи-підприємці, юридичні особи, які уклали із страховиками договори страхування або є страхувальниками відповідно до законодавства. Страхувальник за договором страхування зобов'язаний: сплачувати страхову премію у порядку та строки, встановлені договором страхування; протягом строку дії договору страхування повідомляти страховика про будь-яку зміну обставин, що мають істотне значення для оцінки страхового ризику (визначення ймовірності та вірогідності настання страхового випадку та розміру можливих збитків), та/або інших обставин, що впливають на розмір страхової премії за договором страхування; інформувати страховика про настання події, що має ознаки страхового випадку, у порядку та строки, визначені договором страхування;

вживати заходів для запобігання настанню страхового випадку та зменшення наслідків страхового випадку; вживати заходів для забезпечення страховику можливості скористатися правом вимоги до особи, винної у заподіянні збитків, надавати страховику всі необхідні документи та повідомляти інформацію, необхідну для реалізації страховиком права вимоги до винних осіб, що спричинили настання страхового випадку. Страховик за договором страхування зобов'язаний: у разі настання страхового випадку здійснити страхову виплату або виплату страхового відшкодування у передбачений договором або законом строк; у разі настання страхового випадку відшкодувати витрати, понесені страхувальником для запобігання настанню страхового випадку та зменшення наслідків страхового випадку, якщо це передбачено умовами договору страхування; забезпечувати збереження інформації, що становить таємницю страхування, з урахуванням вимог закону.

Страхові ризики, які визначаються договором страхування, мають відповідати таким ознакам (крім договорів страхування життя лише з накопичувальною складовою): вірогідність та ймовірність настання; неможливість передбачити конкретний час, місце, обставини настання події, а також розмір шкоди в разі настання страхового випадку; відсутність ймовірності невідворотності настання події в період дії договору страхування, про що страхувальник або страховик заздалегідь були або мали бути повідомлені; настання події спричинить негативні матеріальні наслідки для страхового інтересу страхувальника або інших осіб, визначених у договорі страхування; настання події не пов'язано з навмисними діями страхувальника або інших осіб, визначених у договорі страхування (крім випадків, визначених законом або міжнародним звичаєм), і не передбачає отримання неправомірної вигоди. Страхове покриття за конкретним договором страхування включає сукупність страхових ризиків, на випадок настання яких здійснюється страхування, об'єкт страхування, строк дії, грошовий еквівалент страхового захисту, а також територію дії страхового захисту.

Страхова сума може бути встановлена за окремим об'єктом страхування, страховим випадком, групою страхових випадків, договором страхування в цілому. Розмір страхової суми визначається за домовленістю між страховиком та страхувальником або відповідно до законодавства під час укладення договору страхування або внесення змін до такого договору. Договором страхування може передбачатися франшиза, яка може бути умовною та безумовною. У разі зазначення в договорі страхування умовної франшизи страховик не відшкодовує частину збитку, яка не перевищує розмір франшизи, але відшкодовує збитки в повному обсязі, якщо збиток перевищує розмір франшизи. У разі зазначення в договорі страхування безумовної франшизи страховик вираховує розмір франшизи при здійсненні страхової виплати за кожним страховим випадком. Франшиза може встановлюватися у відсотках від страхової суми (страхової виплати), в абсолютному розмірі або в інших розрахункових одиницях, визначених договором страхування. Вид та розмір франшизи зазначаються у договорі страхування.

Страхові виплати здійснюються у порядку, визначеному страховим продуктом та договором страхування, якщо інше не передбачено законодавством України. Страхова виплата не може перевищувати розмір прямого збитку, заподіяного страхувальнику та/або іншій особі, передбаченій договором страхування. Непрямі збитки вважаються застрахованими, якщо це передбачено договором страхування. У разі якщо страхова сума становить певну частку дійсної вартості застрахованого об'єкта страхування, страхова виплата виплачується у такій самій частці дійсної вартості застрахованого об'єкта страхування, якщо інше не передбачено умовами договору страхування. Страхові тарифи обчислюються страховиком математичними, статистичними та/або економічними методами з урахуванням статистики настання страхових випадків та ймовірного розміру збитків, характеристик об'єкта страхування, розміру франшизи та інших умов страхування, а за страховими ризиками за класами страхування життя – також з урахуванням величини гарантованого

інвестиційного доходу за цими ризиками, якщо це передбачено договором страхування життя. Страхувальник зобов'язаний сплатити страховику страхову премію як плату за страхування згідно з умовами договору страхування. Страхова премія за договором страхування визначається шляхом помноження страхової суми та страхового тарифу (у разі його визначення). Страхова премія за договором страхування, за яким не визначається страховий тариф, розраховується відповідно до умов страхового продукту. Укладення договору страхування. Договір страхування укладається виключно в письмовій формі з дотриманням вимог Цивільного кодексу України, встановлених до письмової форми правочину, та оформляється у паперовій формі або у формі електронного документа, створеного згідно з вимогами, визначеними Законом України «Про електронні документи та електронний документообіг», або в порядку, передбаченому законодавством про електронну комерцію. У разі недотримання письмової форми договір страхування є нікчемним. Укладення договору страхування може посвідчуватися страховим полісом, сертифікатом.

Строк дії договору страхування встановлюється за згодою страховика і страхувальника та зазначається в договорі страхування. Якщо договором страхування або законодавством України не передбачено інше, договір страхування набирає чинності з 0 годин дня, наступного за днем укладення договору та/або сплати страхової премії чи її першої частини (у разі сплати страхової премії частинами), та закінчується о 24 годині дати, що зазначена в договорі страхування як дата закінчення строку дії договору страхування. Страховий захист діє протягом усього строку дії договору страхування, якщо інше не передбачено договором страхування або законодавством України. Заміна сторін у договорі страхування. У разі смерті страхувальника-фізичної особи, який уклав договір страхування майна, права і обов'язки страхувальника переходять до осіб, які одержали це майно у спадок та/або у випадку, передбаченому Цивільним кодексом України, вважаються такими,

що прийняли спадщину. Страховик та/або спадкоємець має право ініціювати внесення змін до договору страхування щодо заміни страхувальника. У разі смерті страхувальника, який уклав договір страхування життя та здоров'я на користь третіх осіб, його права і обов'язки можуть перейти до цих осіб або до осіб, на яких відповідно до закону покладено обов'язок щодо охорони прав і законних інтересів застрахованих. Якщо страхувальник-юридична особа припиняється з визначенням правонаступника (правонаступників), права та обов'язки страхувальника переходять до такого правонаступника (правонаступників) відповідно до законодавства. Порядок та умови здійснення страхових виплат.

Договором страхування визначається перелік документів, що підтверджують факт та обставини настання страхового випадку і розмір заподіяної шкоди (збитку), а також форма, спосіб та порядок подання таких документів, якщо інше не передбачено законодавством України. Обов'язок підтвердження факту настання події, яка може бути визнана страховим випадком за договором страхування, покладається на страхувальника або іншу особу, визначену договором страхування. У разі настання події, що має ознаки страхового випадку, страховик зобов'язаний встановити факт, причини та обставини такої події та прийняти з урахуванням умов договору страхування рішення про визнання або невизнання випадку страховим. Здійснення страхової виплати проводиться страховиком згідно з договором страхування на підставі заяви страхувальника (його правонаступника або третіх осіб, визначених договором страхування) і рішення страховика про визнання випадку страховим та здійснення страхової виплати (страхового акта). Порядок визначення розміру страхової виплати та строки її здійснення визначаються договором страхування або законодавством. У разі нездійснення страховиком страхової виплати відповідно до умов договору страхування або законодавства страховик зобов'язаний сплатити неустойку (штраф, пеню) в розмірі, встановленому договором страхування або законом. Розмір страхової виплати не може

перевищувати обсяг зобов'язань страховика, визначених договором страхування або відповідно до законодавства. Порядок прийняття страховиком рішення про відмову у здійсненні страхової виплати визначається в договорі страхування або законодавством України. У разі прийняття рішення про відмову у здійсненні страхової виплати страховик зобов'язаний протягом строку, передбаченого договором страхування або законодавством, повідомити страхувальника (іншу особу, яка відповідно до договору або законодавства має право на отримання страхової виплати) у письмовій формі про прийняте рішення з обґрунтуванням підстави відмови. Підставою для відмови страховика у здійсненні страхових виплат є: навмисні дії страхувальника або особи, на користь якої укладено договір страхування, спрямовані на настання страхового випадку, крім дій, вчинених у стані крайньої необхідності або необхідної оборони, або випадків, визначених законом чи міжнародними звичаями; вчинення страхувальником або особою, на користь якої укладено договір страхування, умисного кримінального правопорушення, що призвело до настання страхового випадку; подання страхувальником неправдивих відомостей про об'єкт страхування, обставини, що мають істотне значення для оцінки страхового ризику, або про факт настання страхового випадку; одержання страхувальником повного відшкодування збитків від особи, яка їх заподіяла. Якщо збиток відшкодований частково, страхова виплата здійснюється з вирахуванням суми, отриманої від зазначеної особи як відшкодування збитків; несвоєчасне повідомлення страхувальником (особою, визначеною у договорі страхування або законодавством) про настання страхового випадку без поважних причин або невиконання інших обов'язків, визначених договором страхування або законодавством, якщо це призвело до неможливості страховика встановити факт, причини та обставини настання страхового випадку або розмір заподіяної шкоди (збитків); наявність обставин, які є винятками із страхових випадків та обмеженнями страхування, передбаченими договором страхування;

наявність інших підстав, встановлених законодавством, у тому числі для договорів страхування, обов'язковість укладення яких визначена законом. Припинення договору страхування.

Дія договору страхування припиняється та договір втрачає чинність за згодою сторін, а також у разі: закінчення строку дії договору страхування; виконання страховиком зобов'язань перед страхувальником у повному обсязі; несплати страхувальником чергової частини страхової премії у встановлений договором строк (у разі сплати страхової премії частинами). При цьому договір страхування вважається достроково припиненим з дня, наступного за встановленим у договорі страхування днем сплати чергової частини страхової премії, якщо інше не передбачено умовами договору; ліквідації страхувальника-юридичної особи або смерті страхувальника-фізичної особи; ліквідації страховика у порядку, встановленому законодавством України; набрання законної сили рішенням суду про визнання договору страхування недійсним; в інших випадках, передбачених законодавством України та договором страхування. Договір страхування вважається недійсним з моменту його укладення у випадках, передбачених Цивільним кодексом України. Відповідно до Закону договір страхування визнається недійсним також у разі, якщо: його укладено після настання події, що має ознаки страхового випадку; відсутній об'єкт страхування або об'єктом страхування є майно, яке підлягає конфіскації на підставі судового вироку або рішення, що набуло законної сили; страховиком доведено, що договір страхування укладено з метою отримання неправомірної вигоди та/або вчинення шахрайських дій; у страхувальника (іншої особи, визначеної у договорі страхування) відсутній страховий інтерес. Договір страхування визнається недійсним у судовому порядку.

Договір доручення – це договір, за яким одна сторона (повірений) зобов'язується вчинити від імені та за рахунок другої сторони (довірителя) певні юридичні дії. Правочин, вчинений повіреним, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки довірителя.

Цей договір є консенсуальним, сплатним або безоплатним, двостороннім. Сторони договору – повірений – особа, яка зобов'язується вчинити певні юридичні дії та довіритель – особа, яка доручає вчинення певних юридичних дій повіреному. Предметом договору є певні юридичні дії повіреного. Строк договору – це строк, протягом якого повірений має право діяти від імені довірителя. Ціна договору – плата повіреному за виконання свого обов'язку за договором доручення, якщо інше не встановлено договором або законом. Якщо в договорі доручення не визначено розміру плати повіреному або порядок її виплати, вона виплачується після виконання доручення відповідно до звичайних цін на такі послуги.

Форма договору є відповідною до загальних правил щодо форми договорів. У договорі доручення або у виданій на підставі договору довіреності мають бути чітко визначені юридичні дії, які належить вчинити повіреному. Дії, які належить вчинити повіреному, мають бути правомірними, конкретними та здійсненними. Повірений зобов'язаний вчиняти дії відповідно до змісту даного йому доручення. Повірений може відступити від змісту доручення, якщо цього вимагають інтереси довірителя і повірений не міг попередньо запитати довірителя або не одержав у розумний строк відповіді на свій запит. Повірений повинен виконати дане йому доручення особисто. Повірений має право передати виконання доручення іншій особі (замісникові), якщо це передбачено договором або якщо повірений був вимушений до цього обставинами, з метою охорони інтересів довірителя. Довіритель має право у будь-який час відхилити замісника, якого обрав повірений. Повірений зобов'язаний: повідомляти довірителеві на його вимогу всі відомості про хід виконання його доручення; після виконання доручення або в разі припинення договору доручення до його виконання негайно повернути довірителеві довіреність, строк якої не закінчився, і надати звіт про виконання доручення та виправдні документи, якщо це вимагається за умовами договору та характером доручення; негайно передати довірителеві все одержане у зв'язку з виконанням доручення. Довіритель

зобов'язаний видати повіреному довіреність на вчинення юридичних дій, передбачених договором доручення. Довіритель зобов'язаний, якщо інше не встановлено договором: забезпечити повіреного засобами, необхідними для виконання доручення; відшкодувати повіреному витрати, пов'язані з виконанням доручення. Довіритель зобов'язаний негайно прийняти від повіреного все одержане ним у зв'язку з виконанням доручення. Довіритель зобов'язаний виплатити повіреному плату, якщо вона йому належить. Договір доручення припиняється на загальних підставах припинення договору, а також у разі: відмови довірителя або повіреного від договору; визнання довірителя або повіреного недієздатним, обмеження його цивільної дієздатності або визнання безвісно відсутнім; смерті довірителя або повіреного. Довіритель або повірений мають право відмовитися від договору доручення у будь-який час. Відмова від права на відмову від договору доручення є нікчемною.

Договір комісії – це договір, за яким одна сторона (комісіонер) зобов'язується за дорученням другої сторони (комітента) за плату вчинити один або кілька правочинів від свого імені, але за рахунок комітента. Цей договір є консенсуальним, сплатним, двостороннім. Сторони договору – комітент – особа, яка доручає комісіонеру вчинити правочини від імені комісіонера, але за рахунок комітента та комісіонер – особа, яка виконує доручення за плату. Предмет договору – надання послуг у вигляді виконання дії щодо укладання правочинів в інтересах комітента. Істотними умовами договору комісії, за якими комісіонер зобов'язується продати або купити майно, є умови про це майно та його ціну. Строк договору – може бути укладений на визначений строк або без визначення строку, з визначенням або без визначення території його виконання, з умовою чи без умови щодо асортименту товарів, які є предметом комісії. Ціна договору – комісійна плата, комітент повинен виплатити комісіонерові плату в розмірі та порядку, встановлених у договорі комісії. Якщо договором комісії розмір плати не визначений, вона виплачується після виконання договору комісії виходячи із звичайних цін

за такі послуги. Форма договору – письмова. Відмінністю від договору доручення договору комісії є те, що комісіонер вчиняє правочин від свого імені, а повірений здійснює юридичні дії від імені довірителя. Комітент повинен виплатити комісіонерові плату в розмірі та порядку, встановлених у договорі комісії. Комітент може бути зобов'язаний утримуватися від укладення договору комісії з іншими особами. Комітент повинен виплатити комісіонерові плату в розмірі та порядку, встановлених у договорі комісії. Комісіонер зобов'язаний вчиняти правочини на умовах, найбільш вигідних для комітента, і відповідно до його вказівок. Комісіонер має право на відшкодування витрат, зроблених ним у зв'язку з виконанням своїх обов'язків за договором комісії. Після вчинення правочину за дорученням комітента комісіонер повинен надати комітентові звіт і передати йому все одержане за договором комісії. Субкомісія. За згодою комітента комісіонер має право укласти договір субкомісії з третьою особою (субкомісіонером), залишаючись відповідальним за дії субкомісіонера перед комітентом. За договором субкомісії комісіонер набуває щодо субкомісіонера права та обов'язки комітента. Комітент не має права без згоди комісіонера вступати у відносини з субкомісіонером. Підставами припинення договору комісії є належне виконання договору комісії; відмова комітента від договору комісії – якщо договір комісії укладено без визначення строку, комітент повинен повідомити комісіонера про відмову від договору не пізніше ніж за тридцять днів. У разі відмови комітента від договору комісії він повинен у строк, встановлений договором, а якщо такий строк не встановлений, – негайно розпорядитися своїм майном, яке є у комісіонера. У разі невиконання комітентом цього обов'язку комісіонер має право передати це майно на зберігання за рахунок комітента або продати майно за найвигіднішою для комітента ціною. У разі відмови комітента від договору комісії комісіонер має право на відшкодування витрат, зроблених ним у зв'язку з виконанням договору. відмови комісіонера від договору комісії – комісіонер має право відмовитися від договору комісії лише тоді, коли строк не встановлений

договором. Комісіонер повинен повідомити комітента про відмову від договору не пізніше ніж за тридцять днів. Комісіонер, який відмовився від договору комісії, повинен вжити заходів, необхідних для збереження майна комітента. У разі відмови комісіонера від договору комісії комітент повинен розпорядитися своїм майном, яке є у комісіонера, протягом п'ятнадцяти днів від дня отримання повідомлення про відмову комісіонера від договору. У разі невиконання комітентом цього обов'язку комісіонер має право передати це майно на зберігання за рахунок комітента або продати майно за найвигіднішою для комітента ціною; смерті фізичної особи або ліквідації юридичної особи – комісіонера – якщо юридична особа-комісіонер припиняється і встановлюються її правонаступники, права та обов'язки комісіонера переходять до правонаступників, якщо протягом строку, встановленого для заявлення кредиторами своїх вимог, комітент не повідомить про відмову від договору.

Договір управління майном – це договір, за яким одна сторона (установник управління) передає другій стороні (управителеві) на певний строк майно в управління, а друга сторона зобов'язується за плату здійснювати від свого імені управління цим майном в інтересах установника управління або вказаної ним особи (вигодонабувача). Цей договір є реальним, двостороннім та сплатним. Предметом договору є перелік майна, що передається в управління, а також розмір і форма плати за управління майном. Не можуть бути предметом договору управління майном грошові кошти, крім випадків, коли право здійснювати управління грошовими коштами прямо встановлено законом. Сторонами договору є установник управління – зазвичай власник майна, управитель – будь-яка особа: фізична або юридична; вигодонабувач. Строк договору – встановлюється у договорі управління майном. Якщо сторони не визначили строку договору управління майном, він вважається укладеним на п'ять років. Ціна договору – розмір і форма плати за управління майном. Форма договору – укладається в письмовій формі. Договір управління нерухомим майном, об'єктом незавершеного будівництва, майбутнім

об'єктом нерухомості підлягає нотаріальному посвідченню. Управитель має право: вимагати усунення будь-яких порушень його прав на майно; управитель може доручити іншій особі (замісникові) вчинити від його імені дії, необхідні для управління майном, якщо це передбачено договором управління майном або цього вимагають інтереси установника управління або вигодонабувача у разі неможливості отримати в розумний строк відповідні вказівки установника управління. Управитель відповідає за дії обраного ним замісника, як за свої власні; на плату, встановлену договором, а також на відшкодування необхідних витрат, зроблених ним у зв'язку з управлінням майном; має право відраховувати належні йому грошові суми безпосередньо з доходів від використання майна, переданого в управління; якщо установник управління не попередив управителя і сам управитель не знав і не міг знати про те, що майно, яке передане в управління, є предметом договору застави, управитель має право вимагати розірвання договору та виплати належної йому за договором плати відповідно до строку управління цим майном. Управитель зобов'язаний: управляти майном відповідно до умов договору. Управитель може відчужувати майно, передане в управління, укладати щодо нього договір застави лише за згодою установника управління; правитель управляє майном особисто; управитель, вчиняючи фактичні та юридичні дії, пов'язані з управлінням майном, зобов'язаний повідомляти осіб, з якими він вчиняє правочини, про те, що він є управителем, а не власником майна; управитель, який не виявив при управлінні майном належної турботливості про інтереси установника управління або вигодонабувача, зобов'язаний відшкодувати установникові управління завдані збитки, а вигодонабувачеві – упущену вигоду; управитель несе субсидіарну відповідальність за боргами, що виникли у зв'язку із здійсненням ним управління, якщо вартості майна, переданого в управління, недостатньо для задоволення вимог кредиторів.

Субсидіарна відповідальність управителя настає також у разі вчинення правочинів з перевищенням наданих йому повноважень або

встановлених обмежень, за умови, що треті особи, які беруть участь у правочині, доведуть, що вони не знали і не могли знати про перевищення управителем повноважень або встановлених обмежень. У цьому разі установник управління може вимагати від управителя відшкодування завданих ним збитків. Установник зобов'язаний: виплатити управителю плату, встановлену договором, а також на відшкодування необхідних витрат, зроблених ним у зв'язку з управлінням майном. Управитель майном, якщо це передбачено законом або укладеним відповідно до нього договором, має право відраховувати належні йому грошові суми безпосередньо з доходів від використання майна, переданого в управління; установник управління зобов'язаний попередити управителя про те, що майно, яке передається в управління, є предметом договору застави. Якщо установник управління не попередив управителя і сам управитель не знав і не міг знати про те, що майно, яке передане в управління, є предметом договору застави, управитель має право вимагати розірвання договору та виплати належної йому за договором плати відповідно до строку управління цим майном. Договір управління майном припиняється у разі: загибелі майна, переданого в управління; припинення договору за заявою однієї із сторін у зв'язку із закінченням його строку; смерті фізичної особи-вигодонабувача або ліквідації юридичної особи-вигодонабувача, якщо інше не встановлено договором; відмови вигодонабувача від одержання вигоди за договором; визнання управителя недієздатним, безвісно відсутнім, обмеження його цивільної дієздатності або смерті; відмови управителя або установника управління від договору управління майном у зв'язку з неможливістю управителя здійснювати управління майном; відмови установника управління від договору з іншої, причини за умови виплати управителеві плати, передбаченої договором; визнання фізичної особи-установника управління банкрутом; повного завершення виконання сторонами договору управління майном; дострокового припинення управління майном, якщо це передбачено договором, або за рішенням суду.

Кейси для самопідготовки
ЗАВДАННЯ 1

ТОВ «Діло» звернулося до суду з позовом на транспортну компанія ТДВ «Автошвидкість». ТОВ «Діло» вказало, що ТДВ «Автошвидкість». Порушило умови договору перевезення вантажу.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*
Що може входити до позовних вимог ТОВ «Діло»?

а) реальні збитки які завданні «Діло»;
б) упущена вигода ТОВ «Діло»;
в) моральна шкода, яка завдана ТОВ «Діло»;
н) все вищезазначене.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*
Які з наведених тверджень правильно відображають обов'язки ТОВ «Діло» та правові наслідки для ТДВ «Автошвидкість»?

а) сума позову ТОВ «Діло» обмежується лише вартістю перевезення, і компанія не може вимагати відшкодування реальних збитків, пов'язаних з вантажем;

б) ТОВ «Діло» мало подати позов до Господарського суду за місцем знаходження свого складу, з якого відправлявся вантаж;

в) ТДВ «Автошвидкість» несе відповідальність за втрату, нестачу, псування або пошкодження вантажу, якщо не доведе, що це сталося внаслідок непереборної сили або інших обставин, звільняючих від відповідальності;

г) ТДВ «Автошвидкість» звільняється від відповідальності, оскільки порушення сталося не з вини водія, а через поганий стан дорожнього покриття;

д) до вимог, що випливають з договору перевезення вантажу, застосовується скорочена позовна давність в один рік;

е) ТОВ «Діло» має право вимагати розірвання договору перевезення, незалежно від того, чи було порушення істотним, оскільки вантаж не був доставлений відповідно до умов;

є) для звернення до суду ТОВ «Діло» було зобов'язане попередньо пред'явити ТДВ «Автошвидкість» письмову претензію.

Питання 3.

Визначте відповідність між видами транспорту та документами, які повинні були оформити ТОВ «Діло» та ТДВ «Автошвидкість» для перевезення вантажу:

1. Перевезення повітряним транспортом	а) накладна
2. Перевезення морським транспортом	б) авіаційна вантажна накладна
3. Перевезення залізничним транспортом	в) коносамент
4. Перевезення автомобільним транспортом	г) товарно-транспортна накладна

Питання 4.

Яка послідовність дій ТОВ «Діло» для захисту своїх прав?

а) участь у судовому розгляді та забезпечення виконання рішення;

б) складання та подання позовної заяви до суду;

в) очікування відповіді на претензію;

г) подання письмової претензії до Перевізника.

ЗАВДАННЯ 2

ТОВ «Агротрейд» уклало з ТОВ «Склад № 5» договір складського зберігання 200 тонн зерна пшениці 3-го класу. Згідно з договором, зерно було розміщено на складі Зберігача на період з 1 вересня 2024 року по 1 березня 2025 року. Договір передбачав плату за зберігання у розмірі 100 грн за тонну на місяць. 15 грудня 2024 року на складі ТОВ «Склад № 5» сталася аварія системи опалення, внаслідок чого була порушена температурно-вологісна стабілізація в ангарі, де зберігалося зерно ТОВ «Агротрейд». Внаслідок порушення режиму зберігання, 50 тонн зерна було безповоротно зіпсовано (загнило та запліснявіло). Решта 150 тонн залишилася придатною до використання. ТОВ «Агротрейд» вимагає від ТОВ «Склад № 5» відшкодування вартості зіпсованого зерна, а також звільнення від оплати послуг зберігання за всі 200 тонн, починаючи з 1 вересня 2024 року. ТОВ «Склад № 5» посилається на те, що аварія була

спричинена несправністю обладнання, що не залежить від його волі, і готове відшкодувати лише вартість зіпсованого зерна, але вимагає оплату за зберігання 150 тонн.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*

Чи звільняється Зберігач від відповідальності за пошкодження майна, посилаючись на поломку обладнання?

а) Зберігач відповідає за втрату (зіпсуття) майна, якщо не доведе, що це сталося внаслідок непереборної сили або через властивості самого майна, про які він не знав і не міг знати;

б) несправність обладнання (системи опалення), що призвела до порушення режиму зберігання, вважається непереборною силою;

в) Зберігача не покладається обов'язок вживати всіх необхідних заходів для забезпечення схоронності товару;

г) Зберігача повинен погоджувати всі необхідні заход для забезпечення схоронності товару з Поклажодавцем та третіми особами напротязі трьох діб.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*

Які права та обов'язки сторін регулюються законом у цій ситуації?

а) ТОВ «Агротрейд» зобов'язане сплатити вартість зберігання лише за ту частину зерна, яка залишилася придатною до використання (150 тонн) за період до 15 грудня 2024 року;

б) ТОВ «Агротрейд» має право вимагати звільнення від оплати послуг зберігання за всі 200 тонн за весь період з 1 вересня, оскільки договір був порушений Зберігачем;

в) порушення режиму зберігання не є підставою для відшкодування збитків, оскільки 75 % товару (150 тонн) залишилося цілим;

г) ТОВ «Склад № 5» зобов'язане відшкодувати ТОВ «Агротрейд» повну вартість 50 тонн зіпсованого зерна;

д) ТОВ «Склад № 5» звільняється від відповідальності за зіпсування зерна, оскільки аварія системи опалення є обставиною, що не залежить від його волі;

е) ТОВ «Склад № 5» може зменшити суму відшкодування на розмір винагороди, яку мало отримати за зберігання зіпсованого зерна;

є) Навіть якщо аварія сталася не з вини Зберігача, він все одно несе відповідальність за порушення умов зберігання, оскільки зобов'язаний забезпечити збереження товару.

Питання 3.

Визначте обов'язки сторін згідно умови задачі:

1. ТОВ «Склад № 5»	а) забезпечити збереження товару
2. ТОВ «Склад № 5»	б) сплатити за належно надані послуги
3. ТОВ «Агротрейд»	в) відшкодувати вартість пошкодженого майна

Питання 4.

Послідовність дій ТОВ «Агротрейд» (Поклажодавця) має бути для захисту своїх прав?

а) направлення письмової вимоги (Претензії);

б) звернення до Господарського суду;

в) оплата послуг за збережену частину зерна;

г) фіксація факту пошкодження та складання Акту.

Питання для самоконтролю:

1. Поняття та ознаки договору про надання послуг.
2. Поняття і види перевезень.
3. Договір перевезення вантажу.
4. Поняття та загальна характеристика договору перевезення пасажира та багажу.
5. Договір чартеру (фрахтування).
6. Мультимодальні перевезення.

7. Договір транспортного експедирування.
8. Договір зберігання: поняття та загальна характеристика.
9. Поняття і загальна характеристика договору складського зберігання.
10. Зберігання речі в ломбарді.
11. Зберігання цінностей у банку.
12. Зберігання речей у камерах схову організацій, підприємств транспорту.
13. Зберігання речей у гардеробі організації.
14. Зберігання речей пасажира під час його перевезення.
15. Зберігання речей у готелі.
16. Зберігання речей, що є предметом спору.
17. Зберігання автотранспортних засобів.
18. Договір охорони, його види.
19. Поняття та класи страхування.
20. Характеристика договору страхування.
21. Поняття та характеристика договору доручення.
22. Договір комісії: поняття і характеристика.
23. Договір управління майном.

ТЕМА 19. ДОГОВОРИ ЩОДО РОЗПОРЯДЖЕННЯ МАЙНОВИМИ ПРАВАМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

(Мирза С. С.)

Зміст теми

Загальна характеристика договорів щодо розпоряджання майновими правами інтелектуальної власності. Види, сторони, істотні умови і форма договорів щодо розпоряджання майновими правами інтелектуальної власності.

Поняття, істотні умови і строк ліцензійного договору. Типовий ліцензійний договір. Субліцензійний договір. Сторони ліцензійного договору, їх права та обов'язки. Ліцензія на використання об'єкта права інтелектуальної власності. Невиключна ліцензія.

Договір про створення за замовленням і використання об'єкта права інтелектуальної власності: поняття, істотні умови. Сторони договору про створення за замовленням і використання об'єкта права інтелектуальної власності, їхні права та обов'язки.

Договір про передання майнових прав інтелектуальної власності: поняття, юридична характеристика, зміст та особливості співвідношення з іншими договорами у сфері інтелектуальної власності.

Інші види договорів щодо розпоряджання майновими правами інтелектуальної власності: видавничий, постановочний, сценарний, договір про депонування рукопису, про використання твору декоративно-прикладного мистецтва у промисловості, про публічне виконання твору, про управління майновими правами автора.

Поняття, загальна характеристика і види договору комерційної концесії. Відмежування договору комерційної концесії від інших договорів у сфері інтелектуальної власності. Істотні умови договору комерційної концесії. Предмет, ціна, строк і форма договору комерційної концесії. Сторони договору комерційної концесії, їх права та обов'язки. Обмеження прав сторін за договором комерційної концесії. Договір комерційної субконцесії. Відповідальність сторін за договором комерційної концесії. Припинення та зміна договору комерційної концесії.

Інститут розпоряджання майном та майновими правами має таку ж багату історію, як і саме право. Однак такий його інститут, як розпоряджання правами інтелектуальної власності, створювався поступово, неоднорідно та пройшов досить довгий шлях до сучасного його розуміння.

Розглядаючи історію виникнення прав інтелектуальної власності, ми перш за усе звертаємось до стародавнього Єгипту, давньої Греції та римського права. На момент існування зазначених стародавніх держав законодавство про право інтелектуальної власності було відсутнє, однак історичними джерелами підтверджується, що існувало, серед іншого, поняття літературної власності. Питання щодо врегулювання передання права на використання творів не стояло і, відповідно, дозвіл на використання твору в той період часу надавався лише шляхом мовчазної згоди, тобто незаперечення автором використання його твору іншим автором, а порушення вважалось порушенням морального змісту, а не правового.

Перші основи правовідносин щодо передання прав інтелектуальної власності виникають, з розвитком договірної системи загалом, яка набула свого визначення разом із законодавчим закріпленням приватної власності у Римі. Саме тому у той час для видання творів вже вимагалася згода автора, а між видавництвом і автором укладалися угоди про видання книг.

Договори про розпорядження майновими правами інтелектуальної власності належать до цивільних договорів. Їхньою особливістю є те, що вони врегульовують права та обов'язки фізичних і юридичних осіб, пов'язані зі створенням, використанням, охороною та захистом результатів інтелектуальної, творчої діяльності та інших об'єктів права інтелектуальної власності.

Враховуючи положення ч. 1 ст. 626 Цивільного кодексу України (далі – ЦК), договір про розпорядження майновими правами інтелектуальної власності варто сприймати як домовленість двох або більше сторін, спрямовану на встановлення, зміну або припинення

цивільних прав та обов'язків на результати інтелектуальної, творчої діяльності та інші об'єкти права інтелектуальної власності.

У сучасному законодавстві, зокрема у ЦК, серед договорів у сфері права інтелектуальної власності виділено окрему групу договорів про розпорядження майновими правами інтелектуальної власності. Так, відповідно до ст. 1107 ЦК, **розпорядження майновими правами інтелектуальної власності здійснюється на підставі таких правочинів:**

1) ліцензії на використання об'єкта права інтелектуальної власності;

2) ліцензійного договору;

3) договору про створення за замовленням і використання об'єкта права інтелектуальної власності;

4) договору про передання виключних майнових прав інтелектуальної власності;

5) іншого договору щодо розпоряджання майновими правами інтелектуальної власності. Як видно, перелік договорів щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності не є вичерпним.

Крім того, ст. 1107 ЦК за своєю суттю є бланкетною, що дозволяє звернутися до законодавства України для отримання інформації щодо інших договорів подібного змісту.

З урахуванням того, що об'єкти права інтелектуальної власності є нематеріальними благами, які є невід'ємними від своїх творців, а тому в принципі не можуть відчужуватися, **предметом** договорів щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності є **виключні майнові права на об'єкт інтелектуальної, творчої діяльності.**

Сторонами договорів щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності можуть бути як фізичні, так і юридичні особи. Винятком є договір про створення за замовленням і використання об'єкта права інтелектуальної власності, де однією зі сторін є його творець (ч. 1 ст. 1112 ЦК). Творцем об'єкта прав інтелектуальної власності може бути виключно фізична особа.

Однією зі сторін договору є **правоволоділець** – особа, якій належать виключні майнові права на результат інтелектуальної, творчої діяльності: автор (творець, винахідник, селекціонер), його правонаступники. При цьому автором (творцем) чи винахідником може бути будь-яка особа незалежно від її віку та обсягу дієздатності. Однак розпоряджатися майновими правами інтелектуальної власності можуть фізичні особи, які досягли повної дієздатності, або неповнолітні у віці від 14 до 18 років у порядку, встановленому ч. 2 ст. 32 ЦК. Правоволоділець може бути як первинний суб'єкт права інтелектуальної власності (наприклад, автор, винахідник тощо), так і похідний суб'єкт – особа, яка набула прав інтелектуальної власності за договором (іншим правочином) або законом (наприклад, роботодавець автора чи винахідника, спадкоємець тощо).

Іншою стороною договору щодо розпоряджання майновими правами інтелектуальної власності є **користувач** – особа, якій надано відповідний обсяг правомочностей на використання об'єкта права інтелектуальної власності (наприклад, ліцензіат у ліцензійному договорі, замовник у договорі про створення за замовленням та використання об'єкта права інтелектуальної власності тощо) або правонабувач – особа, якій безповоротно передано виключні майнові права інтелектуальної власності.

Законодавство України передбачає, що правочин щодо розпоряджання майновими правами інтелектуальної власності укладається **у письмовій (електронній) формі**, за винятком випадків, визначених законом. Загальні вимоги до письмової форми правочину передбачені ст. 207 ЦК, які повною мірою поширюються на форму договорів у сфері права інтелектуальної власності. При цьому у випадку недотримання письмової форми цих договорів передбачені спеціальні правові наслідки: вони є нікчемними, тобто не породжують жодних правових наслідків (ч. 2 ст. 1107, ч. 1 ст. 1118 ЦК). Як виняток, законом можуть бути встановлені випадки, в яких договір щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності може укладатися усно. Так, наприклад, **в усній формі**

може укладатися договір про використання твору в періодичних виданнях (газетах, журналах, електронних засобах масової інформації тощо), що передбачено законодавством (ч. 2 ст. 48 Закону України «Про авторське право і суміжні права»).

Законодавством України не передбачено необхідність реєстрації договорів у сфері права інтелектуальної власності, однак за бажанням чи на вимогу однієї зі сторін вони можуть бути зареєстровані в порядку, встановленому законом. Але факт передання виключних майнових прав інтелектуальної власності, які відповідно до ЦК або іншого закону є чинними після їх державної реєстрації, підлягає обов'язковій державній реєстрації (ч. 2 ст. 1114 ЦК). Водночас відсутність державної реєстрації не впливає на чинність прав, наданих за ліцензією або іншим договором, та інших прав на відповідний об'єкт права інтелектуальної власності, зокрема на право ліцензіата на звернення до суду за захистом свого права.

Договір комерційної концесії також має укладатися в письмовій формі та підлягає державній реєстрації. Для сторін договір комерційної концесії є дійсним із моменту укладення його в письмовій формі (ст. 1118 ЦК).

Серед договорів, спрямованих на використання результатів творчої діяльності, ліцензійний договір посідає особливе місце. Відповідно до ч. 1 ст. 1109 ЦК, **за ліцензійним договором** одна сторона (ліцензіар) надає другій стороні (ліцензіату) дозвіл на використання об'єкта права інтелектуальної власності визначеним способом (способами) протягом певного строку на певній території, а ліцензіат зобов'язується вносити плату за використання об'єкта, якщо інше не встановлено договором.

Істотні умови ліцензійного договору.

1. Предмет ліцензійного договору, який являє собою надання майнового права на використання результату інтелектуальної, творчої діяльності та іншого об'єкта права інтелектуальної власності протягом певного часу. Крім того, ч. 5 ст. 1109 ЦК передбачено положення, відповідно до якого предметом ліцензійного договору

не можуть бути права на використання об'єкта інтелектуальної власності, які на момент укладення договору не були чинними. Ілюстрацією цього є виключення можливості надання в ліцензійному договорі таких прав, як право подачі заявки на реєстрацію торговельної марки, винаходу тощо або право попереднього користувача.

2. Вид ліцензії (виключна, невиключна, одинична) **і сфера застосування об'єкта виключних прав**, у тому числі конкретні майнові права, що надаються за договором, способи використання зазначеного об'єкта.

3. Строк, встановлений договором, який повинен спливати не пізніше спливу строку чинності виключного майнового права на визначений у договорі об'єкт права інтелектуальної власності. У разі відсутності у ліцензійному договорі умови про строк договору він вважається укладеним на строк, що залишився до спливу строку чинності виключного майнового права на визначений у договорі об'єкт права інтелектуальної власності, але не більше ніж на пять років. Якщо за шість місяців до спливу зазначеного п'ятирічного строку жодна із сторін не повідомить письмово другу сторону про відмову від договору, договір вважається продовженим на невизначений час. У цьому випадку кожна із сторін може в будь-який час відмовитися від договору, письмово повідомивши про це другу сторону за шість місяців до розірвання договору, якщо більший строк для повідомлення не встановлений за домовленістю сторін (ч. 3 ст. 1110 ЦК).

Визначення сторонами строку дії ліцензійного договору залежить від наступних факторів: строку дії патенту, свідоцтва; строку морального старіння об'єкта права інтелектуальної власності (наприклад, винаходу, характерного для даної області техніки (чим швидше моральне старіння, тим менше строк дії договору); часу, необхідного для освоєння ліцензії (наприклад, за необхідності капітального будівництва); ступеня зацікавленості сторін у тривалій співпраці та взаємному обміні удосконаленнями (чим більше зацікавленість, тим більше строк дії договору) тощо.

Сторонами ліцензійного договору є ліцензіар, особа, якій належить виключне право на об'єкт інтелектуальної власності (ним може бути як фізична, так і юридична особа), а також **ліцензіат** – фізична або юридична особа, яка за договором отримала право на використання об'єкта права інтелектуальної власності на умовах, визначених у договорі.

Юридична характеристика ліцензійного договору.

Ліцензійний договір є двостороннім. Зміст ліцензійного договору визначається кореспондуючими правами і обов'язками ліцензіара та ліцензіата. Відповідно до ліцензійного договору, ліцензіар має надати ліцензіату майнове право на використання об'єкта права інтелектуальної власності, а ліцензіар, у свою чергу, – використовувати належним чином об'єкт права інтелектуальної власності.

Обов'язки ліцензіара:

– надавати технічну допомогу ліцензіату як у налагодженні виробництва, так і в навчанні працівників ліцензіата, також передачі відомостей щодо самого об'єкта права інтелектуальної власності, необхідної документації або втілену на матеріальному носії копію об'єкта права інтелектуальної власності для забезпечення реального здійснення ліцензіатом наданого йому права;

– налагодити поставку ліцензіату певних деталей, вузлів, сировини тощо, які ліцензіат повинен закуповувати у ліцензіара або в іншому місці для забезпечення виконання вимог стандарту та якості продукції, передбаченої у договорі (наприклад, щодо товарів, маркованих торговельною маркою);

– забезпечити подання відповідних заявок на видачу патенту та підтримувати чинність отриманого патенту, наприклад сплачувати щорічний збір за підтримання чинності патенту, якщо такий обов'язок не поклав на себе ліцензіат;

– здійснювати вдосконалення об'єкта права інтелектуальної власності, контролювати якість товарів та інші обов'язки.

Обов'язки ліцензіата:

– виплачувати своєчасно ліцензійну винагороду;

– використовувати об'єкт права інтелектуальної власності відповідно до умов договору;

– дотримуватись технічних норм і стандартів якості;

– рекламувати ліцензійну продукцію та вказувати у відповідних рекламних та інших публікаціях, а також на самій продукції, що вона (продукція) виробляється за ліцензією відповідної особи; захищати надані за договором майнові права інтелектуальної власності від порушень з боку третіх осіб тощо.

При укладенні договору необхідно враховувати певні вимоги до форми договору. Кожен ліцензійний договір має бути укладено **в письмовій формі**. Обов'язковій державній реєстрації сьогодні підлягають відомості про видачу ліцензії, а не ліцензійний договір. Але на вимогу однієї зі сторін державна реєстрація ліцензійного договору може здійснитися (ст. 1114 ЦК).

Відповідно до ст. 1111 ЦК уповноважені відомства або творчі спілки можуть затверджувати типові ліцензійні договори. Ліцензійний договір може містити умови, не передбачені типовим ліцензійним договором. Умови ліцензійного договору, укладеного з творцем об'єкта права інтелектуальної власності, що погіршують його становище порівняно з становищем, передбаченим законом або типовим договором, є нікчемними і замінюються умовами, встановленими типовим договором або законом.

Розпоряджання майновими правами інтелектуальної власності здійснюється також на підставі ліцензії на використання об'єкта права інтелектуальної власності. **Ліцензія** – це надання особою, якій належать виключні права на об'єкт права інтелектуальної власності (ліцензіаром) дозволу іншій фізичній або юридичній особі (ліцензіату) використовувати ці права у певній обмеженій сфері або здійснювати одну або більше дій, на які виключні права має ліцензіар (ст. 1108 ЦК).

Неодмінною умовою для надання такого письмового повноваження має бути належність у ліцензіара виключних майнових прав на об'єкт права інтелектуальної власності. Ліцензія може бути видана на будь-який об'єкт права інтелектуальної власності.

Сторонами ліцензії є ліцензіар – особа, якій належать виключні майнові права дозволяти використання об'єкта права інтелектуальної власності та яка надає дозвіл на його використання іншій особі, і ліцензіат – особа, якій це право надається.

Предметом ліцензії є дозвіл на використання об'єкта інтелектуальної власності.

Форма ліцензії – письмова.

Ліцензії можуть видаватися на платній або безоплатній основі, що також має бути чітко визначено в договорі. Спосіб платежу сторони обирають самостійно. Виходячи з практики, яка склалася, основними формами ліцензійних платежів є такі: роялті – періодичні відрахування від прибутку ліцензіата в період дії ліцензії, сума яких визначається залежно від економічних результатів використання предмета ліцензії; паушальний платіж – одноразовий платіж у вигляді певної грошової суми; змішаний платіж – поєднання роялті та паушального платежу.

Відповідно до ст. 1108 ЦК, розрізняють чотири види ліцензії. Перший вид – це **виключна ліцензія**, де ліцензіат отримує виняткове право на використання об'єкта права інтелектуальної власності у відповідному обсязі, тобто не допускається надання аналогічної ліцензії третім особам у тих же межах. Причому сам ліцензіар також утримується від використання об'єкта права інтелектуальної власності на весь строк та у сфері дії ліцензії.

Одинична ліцензія надається тільки одному ліцензіатові та виключає можливість видачі ліцензіаром іншим особам ліцензії на використання об'єкта інтелектуальної власності в межах територіальних обмежень, обумовлених договором, і на певний строк. Але вона не виключає можливості використання ліцензіаром цього об'єкта в обумовленій сфері дії ліцензії.

Наступна ліцензія – **це невиключна (проста) ліцензія**, що допускає можливість використання об'єкта права інтелектуальної власності як ліцензіатом, так і ліцензіаром та не виключає можливості використання цього об'єкта третіми особами.

І останній вид ліцензії – **це субліцензія**. З письмового дозволу ліцензіара ліцензіат може надати письмове повноваження на використання об'єкта права інтелектуальної власності іншій особі. Обсяг прав, які надаються за субліцензією, як правило, менший за обсяг прав, які належать користувачу виняткової та одиничної ліцензії. Тобто не має перевищувати обсяг прав, отриманих від ліцензіара.

За договором про створення за замовленням і використання об'єкта права інтелектуальної власності одна сторона (творець – письменник, художник тощо) зобов'язується створити об'єкт права інтелектуальної власності відповідно до вимог другої сторони (замовника) та в установлений строк (ч. 1 ст. 1112 ЦК).

Предмет цього договору має складну природу. З одного боку, **предметом договору** є створення об'єкта права інтелектуальної власності, а з іншого – майнові права, тобто право на використання ще неіснуючого об'єкта права інтелектуальної власності. У договорі мають бути чітко визначені характер і ознаки майбутнього об'єкта права інтелектуальної власності відповідно до вимог замовника: жанр, вид, обсяг, назва, галузь науки та техніки, призначення об'єкта.

Юридична характеристика договору про створення за замовленням і використання об'єкта права інтелектуальної власності: двосторонній договір, що може бути як оплатним, так і безоплатним.

Сторонами цього договору є: творець та замовник. **Творець (автор, винахідник)** – це фізична особа, творчою працею якої створюється об'єкт права інтелектуальної власності, тобто автор (співавтори). Саме йому належать особисті немайнові права інтелектуальної власності на створений об'єкт. Другою стороною договору є **замовник** – юридична або фізична особа. Причому неважливо, чи має замовник статус суб'єкта підприємницької діяльності.

Права замовника:

– визначити предмет договору;
– право доступу;

– вимоги щодо об'єкта права інтелектуальної власності;

– встановлювати строк створення об'єкта тощо.

Обов'язки замовника:

– дотримання особистих немайнових прав творця (автора) об'єкта інтелектуальної власності;

– дотримання умов та обсягу використання об'єкта;

– реальне та обов'язкове використання замовленого об'єкта, – вчасна сплата авторської винагороди за створення об'єкта та інші.

Права творця:

– визначити спосіб та умови використання об'єкта.

Обов'язки творця:

– створити об'єкт права інтелектуальної власності відповідно до вимог замовника з дотриманням установлених у договорі строків.

Відповідно до вимог ст. 430 ЦК, особисті немайнові права інтелектуальної власності на об'єкт, створений за замовленням, належать його творцеві. Однак в окремих випадках, передбачених законом, окремі немайнові права інтелектуальної власності на такий об'єкт можуть належати замовникові. При цьому законодавець не конкретизує, які саме особисті немайнові права можуть належати замовникові, та не визначає підставу та момент виникнення цих прав на об'єкт створення за замовленням. Майнові права інтелектуальної власності на об'єкт, створений за замовленням, належать творцеві цього об'єкта та замовникові спільно, якщо інше не встановлено договором або законом (ч. 2 ст. 430 ЦК). Водночас у ст. 1112 ЦК стверджується, що за договором про створення за замовленням і використання об'єкта права інтелектуальної власності майнові права інтелектуальної власності на такий твір залишаються за його автором, якщо інше не встановлено договором або законом. Тобто це означає, що залишаються певні суперечності між правовими нормами.

За договором про передання виключних майнових прав інтелектуальної власності одна сторона (особа, що є суб'єктом

майнових прав на об'єкт права інтелектуальної власності) передає другій стороні частково або у повному складі ці права відповідно до закону та на визначених договором умовах (ч. 1 ст. 1113 ЦК).

Сутність договору полягає в тому, що правоволоділець об'єкта права інтелектуальної власності відмовляється від подальшого його використання і передає (відчужує) виключні майнові права на об'єкт інтелектуальної власності набувачу назавжди. Тобто відбувається зміна володільців виключних майнових прав на результат інтелектуальної, творчої діяльності. Можливість часткової передачі прав на об'єкти інтелектуальної власності зумовлена специфікою таких об'єктів. Наприклад, свідоцтво на торговельну марку засвідчує виключні майнові права інтелектуальної власності на певне позначення щодо наведеного в ньому переліку товарів та послуг. Отже, правоволоділець може передати виключні майнові права на торговельну марку тільки щодо частини товарів чи послуг, залишивши за собою іншу частину.

Істотні умови договору про передання виключних майнових прав інтелектуальної власності на об'єкт права інтелектуальної власності:

1. Предмет договору про відступлення прав – це передача правоволоділцем частково або в повному обсязі належних йому виключних майнових прав на об'єкт права інтелектуальної власності, що за наявності державної реєстрації тягне за собою зміну правоволоділця реєстрації і внесення відповідного запису до реєстру. Об'єктами, виключні майнові права на які можуть бути передані в рамках договору, виступають об'єкти права інтелектуальної власності, невичерпний перелік яких наведено у ст. 420 ЦК. Однак на окремі з цих об'єктів ЦК не закріплює виключних прав, що робить неможливим застосування згаданого договору щодо таких об'єктів. Це стосується наукового відкриття, зміст суб'єктивних прав на яке не передбачає виключних майнових прав (ст. 458), географічного зазначення (ст. 503), комерційного найменування (ст. 490).

2. Ціна договору. Відступлення виключних прав може здійснюватися як на відплатній, так і на безвідплатній основі. Виходячи з практики укладення договорів про відчуження виключних майнових прав, такі договори переважно є відплатними. Відсутність такої умови тягне за собою визнання договору недійсним.

Строк дії у договорі про передачу виключних майнових прав на об'єкт інтелектуальної власності не визначається, оскільки ці права передаються назавжди.

Юридична характеристика договору про передання виключних майнових прав інтелектуальної власності: двосторонній, консенсуальний, оплатний або безоплатний.

Сторонами договору є правоволоділець (фізична або юридична особа), якому належать дійсні виключні майнові права на об'єкт інтелектуальної власності, і **правонабувач** (фізична або юридична), яка бажає набути таких прав. Стороною договору, що передає виключні майнові права інтелектуальної власності, може бути автор (творець, винахідник, селекціонер) результату інтелектуальної, творчої діяльності або його правонаступник – це особа, яка набула виключних майнових прав інтелектуальної власності за договором або за законом.

Сфера розпоряджання майновими правами інтелектуальної власності багата на різноманітні договори, деякі з яких є не поіменованими. Серед таких договорів можна виокремити: видавничий, постановочний, сценарний, договір про депонування рукопису, про використання твору декоративно-прикладного мистецтва у промисловості, про публічне виконання твору, про управління майновими правами автора та інші договори. Коротко зупинимося на визначенні зазначених договорів.

Видавничий договір – це договір, за яким одна сторона (видавець) зобов'язується видати або перевидати твір, створений іншою стороною (автором) у встановлений сторонами строк. Автор передає видавцеві свій твір і право використання (видання) і (або) розповсюдження його за встановлену договором винагороду.

Видавничі договори поділяються за своїм предметом на такі: договори на видання літературних творів, творів образотворчого мистецтва, музичних творів. Договори на видання літературних творів поділяються на видання оригінальних творів та на видання творів у перекладі як вітчизняних авторів, так і іноземних.

Постановочний договір – це договір, за яким автор зобов'язується передати або створити й передати видовищному підприємству свій драматичний, музично-драматичний, музичний, пантомімний або хореографічний твір, а відповідне підприємство зобов'язується здійснити у певний строк постановку і публічне виконання цього твору та сплатити авторові винагороду.

Сценарний договір – це договір, за яким автор передає або зобов'язується створити і передати кіно-, теле-чи радіостудії сценарій фільму або теле-чи радіопередачі в обумовлений договором строк, а студія зобов'язується виплатити автору винагороду. Предметом договору може бути тільки неопублікований твір – літературний сценарій, який повинен відповідати творчій заявці, що додається до договору.

Договір на депонування рукопису фактично означає передачу на зберігання. У тих випадках, коли твір має вузькоспеціальний характер і є потреба швидко одержати інформацію про нього, сторони вдаються до депонування. За цим договором організація за погодженням з автором передає належним чином оформлений оригінал разом із рефератом твору інформаційному органу, який зобов'язаний безплатно зберігати оригінал і здійснювати інформацію про нього шляхом публікації реферату. Крім того, цей орган зобов'язаний на замовлення всіх зацікавлених осіб виготовляти копії твору повністю або частково і видавати їм. Найчастіше на депонування передають оригінали рефератів статей, оглядів, монографій, збірників наукових праць, матеріали конференцій, з'їздів, нарад симпозіумів вузькоспеціального характеру, які недоцільно видавати друкарським способом.

Комерційна концесія (франчайзинг) є відносно новим самостійним інститутом цивільного права України, метою якого є сприяння створенню широкої мережі нових господарських комплексів, розширення виробництва та збуту товарів (робіт, послуг). Правове регулювання договору комерційної концесії здійснюється у гл. 76 ЦК.

За договором комерційної концесії одна сторона (правоволоділець) за плату зобов'язується надати другій стороні (користувачеві) право користування відповідно до її вимог комплексом належних прав з метою виготовлення або продажу певного виду товару та надання послуг (ст. 1115 ЦК).

Істотними умовами договору комерційної концесії є предмет та ціна. **Предметом договору комерційної концесії** є право на використання об'єктів інтелектуальної власності (торговельних марок, промислових зразків, винаходів, творів, комерційних таємниць тощо), право на використання комерційного досвіду та право на використання ділової репутації. Комплекс майнових прав інтелектуальної власності, що передаються за договором комерційної концесії, може включати як права на об'єкти, засвідчені патентом, свідоцтвом або іншим способом, так і об'єкти, набуття права на які не пов'язано з їх реєстрацією. Договором комерційної концесії може бути передбачено використання предмета договору в певній сфері цивільного обороту із зазначенням або без зазначення певної території використання.

Ціну договору комерційної концесії становить винагорода, яку користувач виключних прав сплачує правоволодільцю. Є декілька способів виплати винагороди: фіксований разовий платіж (паушальний платіж); початковий (авансовий) платіж, який сплачується частинами; фіксовані періодичні платежі; відрахування від прибутку, отриманого користувачем; взаємні нарахування на оптову ціну товару; винагорода за рекламу; винагорода за специфічні послуги правоволодільця тощо.

Строк не є істотною умовою договору комерційної концесії: як правило, такий договір укладається на невизначений або досить тривалий термін (понад 20 років), який поновлюється. Так, відповідно до ст. 1124 ЦК, користувач має переважне право на укладення договору комерційної концесії на новий строк за тими ж умовами. Проте законом можуть бути встановлені умови, за якими правоволоділець може відмовитись від укладення договору концесії на новий строк.

Юридична характеристика договору комерційної концесії: консенсуальний, двосторонній, відплатний.

Договір комерційної концесії укладається **у письмовій формі**. У разі недодержання письмової форми відповідно до ч. 1 ст. 1118 ЦК, такий договір є нікчемним.

Сторонами договору комерційної концесії є правоволоділець та користувач – фізичні та юридичні особи, які на момент укладення договору є суб'єктами підприємницької діяльності.

Обов'язки правоволодільця (ст. 1120 ЦК):

1. Передання користувачеві технічної та комерційної документації та надання іншої інформації, необхідної для здійснення прав, отриманих за договором комерційної концесії, а також інформування користувача та його працівників щодо питань, пов'язаних зі здійсненням цих прав.

2. Надання користувачеві постійного технічного та консультативного сприяння, включаючи сприяння у навчанні та підвищенні кваліфікації працівників. Це може бути навчання маркетингу; навчання технології виробництва або надання послуг; навчання ремонту товару; навчання загальному порядку здійснення підприємницької діяльності (бухгалтерський облік, кадровий облік, облік товару, проданого в кредит, податковий облік, інвентаризація тощо).

3. Контроль якості товарів (робіт, послуг), що виробляються (виконуються, надаються) користувачем на підставі договору комерційної концесії.

Обов'язки користувача (ст. 1121 ЦК):

- Використання торговельної марки та інших позначень правоволодільця визначеним у договорі способом.
- Забезпечення відповідності якості товарів (робіт, послуг), що виробляються (виконуються, надаються) згідно з договором комерційної концесії, якості аналогічних товарів (робіт, послуг), що виробляються (виконуються, надаються) право володільцем.
- Дотримання інструкцій та вказівок правоволодільця, спрямованих на забезпечення відповідності характеру, способів та умов використання комплексу наданих прав при використанні об'єктів права інтелектуальної власності.
- Надання покупцям (замовникам) додаткових послуг, на які вони могли б розраховувати, купуючи (замовляючи) товари (роботи, послуги) безпосередньо у право володільця.
- Інформування покупців (замовників) найбільш очевидним для них способом про використання торговельної марки та інших позначень правоволодільця за договором комерційної концесії.
- Нерозголошення таємниць виробництва правоволодільця та іншої одержаної від нього конфіденційної інформації.

Цивільний кодекс України встановлює низку обмежень прав та обов'язків сторін за договором комерційної концесії, спрямованих не тільки на обмеження конкуренції правоволодільця і користувача з третіми особами або між собою, але й забезпечення економічної конкуренції. У законодавстві України передбачено можливість установлення обмежень у виключній ліцензії та комерційній концесії (ст.ст. 1108, 1122 ЦК). Загалом обмежувальні умови можна поділити на дві групи.

Перша група – це зобов'язання правоволодільця не надавати іншим особам аналогічного комплексу прав для їх використання на закріпленій за користувачем території або утримуватись від власної аналогічної діяльності на цій території. Але у випадку, коли правоволоділець замінить у комплексі виключних прав, використання яких надається іншій особі, один з об'єктів, то зможе

спокійно обійти таке обмеження чи надасть можливість використання одного з наданих виключних прав, які належать правоволодільцю (право на торговельну марку чи корисну модель), при цьому суворо дотримуючись обов'язку не надавати іншим «аналогічні комплекси прав для їх використання на закріпленій за користувачем території».

Друга група включає в себе три обмежувальні умови стосовно прав користувача, які мають на меті скоротити чи зовсім виключити для правоволодільця ризик конкуренції на ринку товарів чи послуг, а саме: 1) обов'язок користувача не конкурувати з правоволодільцем на території дії договору; 2) обов'язок користувача не отримувати аналогічні права від конкурентів (потенційних конкурентів) правоволодільця. Користувач, беручи участь у договірних відносинах з правоволодільцем, в економічному розумінні стає на території дії договору ланцюгом його виробничої мережі. У такому разі обмеження є доречним; 3) обов'язок користувача погоджувати з правоволодільцем місце розташування приміщень для продажу товарів (виконання робіт, надання послуг), які передбачені договором, а також їх внутрішнє і зовнішнє оформлення. Мета обмеження – зменшити до мінімуму конкуренцію для правоволодільця, якщо користувач і правоволоділець здійснюють свою діяльність на одній території дії договору.

На відміну від оспорюваних, нікчемні обмеження прямо заборонені в законі (ч.ч. 2, 3 ст. 1122 ЦК), оскільки вони суперечать ст. 6 Закону України «Про захист економічної конкуренції».

До нікчемних умов договору комерційної концесії належать: а) умова договору, відповідно до якої правоволоділець має право визначати ціну товару (робіт, послуг), передбаченого договором, або встановлювати верхню чи нижню межу цієї ціни. Але в принципі можливість узгодження ціни між сторонами договору повністю не виключається. Якщо користувач не скористається ціновими рекомендаціями правоволодільця, той не матиме права посилатись на порушення користувачем умов договору; б) умова

договору, відповідно до якої користувач має право продавати товар (виконувати роботи, надавати послуги) виключно певній категорії покупців (замовників) чи виключно покупцям (замовникам), які мають місцезнаходження (місце проживання) на території, визначеній у договорі.

Відповідно до ч. 1 ст. 1119 ЦК, у випадках, передбачених договором комерційної концесії, користувач може укласти **договір комерційної субконцесії**, відповідно до якого він надає іншій особі (субкористувачу) право користування наданими йому правоволоділцем виключними правами або частиною комплексу прав на умовах, погоджених із правоволоділцем або визначених договором комерційної концесії.

Договір комерційної субконцесії має похідний характер щодо договору комерційної концесії. Саме тому до договору комерційної субконцесії застосовуються правила про укладення такого договору, якщо інше не випливає з особливостей субконцесії, внаслідок укладення якої користувач стає правоволоділцем стосовно субкористувача. Договір комерційної субконцесії не може бути укладений на більш тривалий строк, ніж договір комерційної концесії, на основі якого він укладається. Договір комерційної субконцесії повинен бути укладений у **письмовій формі**. Зміст договору комерційної субконцесії має відповідати обсягу прав користувача за договором комерційної концесії: користувач не може передати субкористувачу більше прав, ніж він отримав за первісним договором. Відповідальність перед правоволоділцем за завдану шкоду користувач та субкористувач несуть солідарно. Якщо договір комерційної концесії визнається недійсним, недійсним є і укладений на його основі договір комерційної субконцесії.

Відповідальність сторін за договором комерційної концесії. Оскільки одним з основних обов'язків правоволоділця є контроль за якістю товарів (робіт, послуг), що виробляються (виконуються, надаються) користувачем виключних прав, є виправданою законодавчо встановлена відповідальність правоволоділця перед третіми

особами за неналежну якість товарів (робіт, послуг). Така відповідальність може бути як солідарною, так і субсидіарною. Правоволоділець несе субсидіарну відповідальність за вимогами, що пред'являються до користувача у зв'язку з неналежною якістю товарів (робіт, послуг), проданих (виконаних, наданих) користувачем. Вимоги до якості товарів (робіт, послуг) визначаються правоволоділець в інструкціях і рекомендаціях з експлуатації, що передаються користувачеві разом із пакетом виключних прав інтелектуальної власності. При цьому правоволоділець несе відповідальність і тоді, коли якість товарів, робіт і послуг нижча, ніж у користувача. За вимогами, що пред'являються до користувача як виробника продукції правоволодільця, правоволоділець несе відповідальність солідарно з користувачем, причому незалежно від того, продаються товари споживачам чи іншим учасникам цивільного обігу.

Припинення договору комерційної концесії. Відповідно до ст. ст. 1126, 1127 ЦК, договір комерційної концесії припиняється у разі:

– закінчення строку дії договору;

– односторонньої відмови від договору, укладеного без зазначення строку. В цьому разі кожна зі сторін має право в будь-який час відмовитися від договору, повідомивши про це другу сторону не менш як за шість місяців, якщо більш тривалий строк не встановлено договором;

– припинення права правоволодільця на торговельну марку чи інше позначення, визначене в договорі, без його заміни аналогічним правом;

– оголошення правоволодільця або користувача неплатоспроможним (банкрутом);

– смерті правоволодільця, якщо спадкоємець протягом шести місяців від дня відкриття спадщини не зареєструвався як суб'єкт підприємницької діяльності або не передав свої права та обов'язки особі, яка має право займатися підприємницькою діяльністю.

До набуття спадкоємцями статусу правонаступника як сторони договору комерційної концесії здійснення прав і обов'язків особи,

яка померла, покладається на відповідну призначену нотаріусом особу, а в населених пунктах, де немає нотаріуса, така особа призначається відповідними органами місцевого самоуправління, з власної ініціативи або за заявою спадкоємців; односторонньої відмови користувача торговельної марки чи іншого комерційного позначення правоволодільця, права на використання яких входять до комплексу прав, наданих користувачеві за договором концесії; інших випадків, передбачених чинним законодавством.

Припиненню договору комерційної концесії може передувати його зміна, зокрема в разі зміни комплексу прав інтелектуальної власності, що передаються. Зміна умов договору допускається лише за згодою сторін, якщо інше не було встановлено в первинному договорі, або за рішенням суду в разі суттєвого порушення договору однією зі сторін.

Суттєвими за законодавством є такі порушення: якщо внаслідок завданої шкоди друга сторона значною мірою позбавляється того, на що вона розраховувала при укладенні договору. Так, користувач має право вимагати зменшення плати за договором комерційної концесії у разі зміни торговельної марки чи іншого комерційного позначення правоволодільця або вимагати розірвання договору та відшкодування збитків (ст. 1128 ЦК). Якщо під час дії договору комерційної концесії припинилося право, користування яким надано за цим договором, дія договору не припиняється, крім тих його положень, що стосуються права, яке припинилося, а користувач має право вимагати відповідного зменшення належної правоволодільцю плати, якщо інше не встановлено договором. У разі припинення виключних прав договір комерційної концесії може бути припинений або розірваний користувачем в односторонньому порядку.

Зміна ж суб'єктного складу сторін, зокрема особи правоволодільця, у правовідносинах комерційної концесії ніяк не впливає на його зміст і не може вважатись підставою для зміни чи розірвання договору. Новий правоволоділець є повноправним контрагентом у договорі комерційної концесії. Угоду сторін про зміну

договору має бути оформлено в такому ж порядку, в якому було укладено сам договір комерційної концесії. Зміни, які випливають з такої угоди щодо прав користувача на об'єкти права інтелектуальної власності, мають бути внесені до відповідного Державного реєстру. В іншому разі такі зміни можуть бути визнані недійсними по відношенню до третіх осіб, тобто оскаржені.

Кейси для самопідготовки
ЗАВДАННЯ 1

Дизайнерка Олена К. створила унікальний логотип для кав'ярні «Black Bean» і передала замовнику право на його використання в рекламі та на упаковці. Через деякий час власник кав'ярні вирішив відкрити мережу кавових точок у різних містах України і без згоди авторки почав використовувати логотип на нових локаціях, а також продавати товари з цим зображенням іншим підприємцям. Олена звернулася з вимогою припинити використання логотипа, але отримала відповідь, що після оплати дизайнерка втратила всі права на логотип.

Питання 1. *(одна правильна відповідь із чотирьох)*

Підставою виникнення правовідносин між сторонами є:

а) замовлення логотипа усно;

б) укладення договору про передачу майнових прав інтелектуальної власності;

в) публікація логотипа у соціальних мережах;

г) реєстрація торговельної марки.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*

Який різновид цивільних правовідносин має місце:

а) цивільні;

б) процесуальні;

в) охоронні;

г) регулятивні;

д) речові;
е) зобов'язальні;
є) майнові.

Питання 3.

Визначте відповідність способу захисту та відповідної поведінки зобов'язаної особи за даних обставин:

1. Відшкодування завданих збитків	а) припинити використання логотипа на нових торговельних точках без згоди автора
2. Припинення дії, яка порушує право	б) сплатити авторці грошову компенсацію, еквівалентну доходу, отриманому від незаконного продажу логотипа третім особам
3. Відновлення становища, яке існувало до порушення	в) компенсувати авторці моральні страждання, завдані спотворенням або бездозвільним тиражуванням її роботи
4. Відшкодування моральної шкоди	г) відновити зазначення авторства Олени К. на всіх рекламних матеріалах

Питання 4.

Визначте послідовність юридичних фактів згідно з наведеною фабулою:

а) укладення договору про передачу права використання логотипа;

б) вимога авторки припинити порушення і відмова замовника;

в) незаконне використання логотипа замовником у нових закладах і продаж третім особам;

г) звернення дизайнерки до суду для захисту авторських прав.

ЗАВДАННЯ 2

Фотограф Сергій Л. створив серію професійних фото для туристичного агентства «TravelTime» та уклав з ним договір про передачу

майнових прав інтелектуальної власності на використання зображень у рекламних матеріалах. Через кілька місяців він дізнався, що агентство продало частину фотографій третім компаніям без його згоди, а на зображеннях видалили авторський підпис.

Питання 1. *(одна правильна відповідь із чотирьох)*

Підставою виникнення даних правовідносин є:

а) передача туристичному агентству матеріальних носіїв із фотографіями;

б) укладення договору про передачу майнових прав інтелектуальної власності;

в) продаж фотографій третім особам;

г) видалення авторського підпису з фотографій.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*

Який різновид цивільних правовідносин має місце у ситуації:

а) цивільні;

б) процесуальні;

в) охоронні;

г) регулятивні;

д) речові;

е) зобов'язальні;

є) майнові.

Питання 3.

Встановіть відповідність способу захисту та поведінки зобов'язаної особи:

1. Відшкодування збитків	а) припинити передачу фотографій третім особам без згоди автора
2. Припинення дії, що порушує право	б) відновити авторський підпис на зображеннях

3. Відшкодування моральної шкоди	в) компенсувати автору моральні страждання через приниження його творчої репутації
4. Відновлення становища, яке існувало до порушення	г) сплатити автору суму, еквівалентну доходу, отриманому від незаконного продажу фотографій

Питання 4.

Визначте послідовність юридичних фактів:

а) виявлення незаконного використання фото без зазначення авторства;

б) укладення договору про передачу майнових прав;

в) реалізація зображень третім особам;

г) звернення автора до суду з позовом про захист прав.

Питання для самоконтролю:

1. Історичні передумови виникнення договорів щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності.
2. Ліцензійні договори на використання об'єктів промислової власності.
3. Авторський договір.
4. Ліцензія на використання об'єкта права інтелектуальної власності.
5. Види ліцензій.
6. Субліцензійний договір.
7. Договір комерційної субконцесії.
8. Видавничий договір як вид авторського договору.
9. Становлення та розвиток інституту комерційної концесії в Україні.
10. Особливості співвідношення договорів щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності з іншими цивільно-правовими договорами.

ТЕМА 20. НЕДОГОВІРНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

(Ільїна А. О.)

Зміст теми.

Зобов'язання з публічної обіцянки винагороди: поняття і види. Умови виникнення зобов'язання із публічної обіцянки винагороди без оголошення конкурсу, його суб'єкти. Зміст завдання, строк (термін) його виконання. Права та обов'язки суб'єктів зобов'язання із публічної обіцянки винагороди без оголошення конкурсу. Підстави припинення зобов'язань із публічної обіцянки винагороди без оголошення конкурсу. Зобов'язання, що виникають з публічної обіцянки нагороди за результатами конкурсу: поняття, суб'єкти, предмет. Оголошення конкурсу. Зміна умов конкурсу. Переможець конкурсу. Права та обов'язки суб'єктів правовідносин, що виникають з публічної обіцянки нагороди за результатами конкурсу. Виплата нагороди (премії). Припинення правовідносин за конкурсом.

Поняття, суб'єкти, умови виникнення зобов'язань із вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення. Права та обов'язки суб'єктів зобов'язань, що виникають із дій, які вчиняються в майнових інтересах іншої особи без її доручення. Порядок та підстави відшкодування витрат, понесених особою у зв'язку із вчиненням нею дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення.

Особливості зобов'язань, що виникають внаслідок рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи: умови виникнення, сторони.

Поняття, підстави виникнення, сторони і зміст зобов'язань із створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи. Права й обов'язки сторін зобов'язань із створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи. Наслідки неусунення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи.

Зобов'язання із набуття, збереження майна без достатньої правової підстави: види, суб'єктний склад, предмет, умови виникнення, зміст. Безпідставно набуте майно, що не підлягає поверненню.

Поняття та елементи зобов'язань з відшкодування шкоди (деліктних зобов'язань), джерела їх правового регулювання. Сторони деліктних зобов'язань. Заміна кредитора і боржника у деліктних зобов'язаннях. Предмет і зміст деліктних зобов'язань, підстави їх виникнення. Умови деліктної відповідальності. Система деліктних зобов'язань.

Особливості окремих видів зобов'язань з відшкодування шкоди. Відшкодування шкоди, завданої прийняттям закону про припинення права власності на певне майно. Відшкодування юридичною або фізичною особою шкоди, завданої їх працівником. Відшкодування шкоди, завданої органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим, органом місцевого самоврядування або їх посадовими особами.

Зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду: умови, підстави, особливості суб'єктного складу, порядок відшкодування шкоди.

Відшкодування (компенсація) шкоди фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення. Відшкодування шкоди, завданої малолітніми, неповнолітніми, недієздатними особами, особами, цивільна дієздатність яких обмежена, та особами, які не усвідомлювали значення своїх дій та (або) не могли керувати ними.

Поняття, ознаки і види джерел підвищеної небезпеки. Зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки: особливості суб'єктного складу, умови відповідальності за завдану шкоду, обставини, що звільніють від відповідальності. Відшкодування ядерної шкоди.

Зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю: загальна характеристика, види, порядок відшкодування шкоди. Підстави збільшення (зменшення) розміру відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим

ушкодженням здоров'я або смертю. Відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи під час виконання нею договірних зобов'язань, а також фізичної особи, яка працювала за трудовим договором. Обчислення середньомісячного заробітку. Втрата працездатності.

Визначення доходу, втраченого внаслідок каліцтва або іншого ушкодження здоров'я фізичної особи-підприємця. Відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я малолітньої або неповнолітньої особи. Відшкодування шкоди, завданої смертю потерпілого. Відшкодування витрат на лікування особи, яка потерпіла від злочину.

Зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг): суб'єкти, умови відповідальності, підстави звільнення від відповідальності. Особливості відшкодування шкоди, завданої внаслідок недоліків товару, що є рухомим майном.

Недоговірні зобов'язання є особливою категорією правових відносин, які виникають між особами поза межами договору. На відміну від договірних зобов'язань, недоговірні виникають із закону, дії сторін чи інших джерел.

Причини виникнення недоговірних зобов'язань:

– необхідність регулювання ситуацій, які не передбачалися договірними зобов'язаннями;

– складнощі в укладанні договорів через різні правові системи та культурні особливості;

– швидкий розвиток технологій та економіки, що потребує швидкої адаптації правових норм.

Особливості недоговірних зобов'язань:

1) недоговірні зобов'язання виникають виходячи з особливих юридичних фактів – неправомірних дій чи бездіяльності;

2) недоговірні зобов'язання є охоронними правовідносинами;

3) недоговірні зобов'язання є формою реалізації цивільно-правової відповідальності. Тобто виконання зазначених зобов'язань

пов'язане із застосуванням до боржника заходів цивільно-правової відповідальності. Цей факт дозволяє застосовувати до недоговірних зобов'язань усі ті особливості, які притаманні цивільно-правовій відповідальності;

4) недоговірні зобов'язання завжди майнові правовідносини. Проте виникати вони можуть за порушення як майнових, так і немайнових прав суб'єктів цивільних правовідносин;

5) правове регулювання недоговірних зобов'язань переважно будується з урахуванням імперативних норм законодавства.

Значення недоговірних зобов'язань:

1) забезпечення захисту інтересів суб'єктів цивільного права від будь-яких посягань з боку третіх осіб;

2) відновлення майнових інтересів потерпілого від посягань третіх осіб.

Недоговірні зобов'язання також виконують превентивну роль, запобігаючи вчиненню правопорушень.

Особливістю недоговірних зобов'язань також є властива їм відновлювальна функція. Власне, законодавець запровадив ці норми для того, щоб усунути несправедливість та компенсувати особі її втрати.

Критерії для класифікації недоговірних зобов'язань ґрунтуються на тих юридичних фактах, внаслідок яких вони виникають. Усі недоговірні зобов'язання за підставою виникнення можна розділити на:

– деліктні, підставою виникнення яких є факт заподіяння шкоди;

– кондикційні, підставою виникнення яких є безпідставне збагачення чи заощадження майна іншої особи.

У свою чергу, кожне з названих зобов'язань має свій внутрішній поділ.

Деліктні зобов'язання можна класифікувати з різних підстав.

1) Залежно від способу виконання:

– зобов'язання, пов'язані з відшкодуванням шкоди у натурі;

– зобов'язання, пов'язані з відшкодуванням шкоди у грошах;

– зобов'язання, пов'язані із запобіганням заподіянню шкоди.

2) Залежно від об'єкта зазіхання:

– зобов'язання пов'язані із заподіянням шкоди нематеріальним благам (життя, здоров'я);

– зобов'язання, пов'язані із заподіянням шкоди майну.

3) Залежно від основи виникнення:

– зобов'язання, основою виникнення яких є загальний (генеральний) делікт;

– зобов'язання, підставою виникнення яких виступає спеціальний делікт.

Кондикційні зобов'язання можна класифікувати за умовами виникнення:

– зобов'язання, що виникають за умови безпідставного придбання майна;

– зобов'язання, що виникають за умови безпідставного заощадження майна.

Одним із видів недоговірних зобов'язань є публічна обіцянка винагороди, яка може бути як без оголошення конкурсу, так і за результатами конкурсу.

Відповідно до ст. 1144 Цивільного кодексу України особа має право публічно пообіцяти винагороду (нагороду) за передання їй відповідного результату (передання інформації, знайдення речі, знайдення фізичної особи тощо).

Закон вказує на певні вимоги до публічної обіцянки винагороди:

1) повинна бути публічною, якщо вона сповіщена у засобах масової інформації або іншим чином невизначеному колу осіб;

2) має бути майновою, тобто грошовою або іншою, що має вартісне вираження – надання речі, послуги тощо;

3) мусить містити вказівку на результат, який повинен бути досягнутий.

Якщо майновим інтересам іншої особи загрожує небезпека настання невигідних для неї майнових наслідків, особа має право без доручення вчинити дії, спрямовані на їх попередження, усунення або зменшення. До того ж, особа, яка вчинила дії в майнових

інтересах іншої особи без її доручення, зобов'язана при першій нагоді повідомити її про свої дії. Якщо особа, яка розпочала дії в майнових інтересах іншої особи без її доручення, не має можливості повідомити про свої дії цю особу, вона зобов'язана вжити усіх залежних від неї заходів щодо попередження, усунення або зменшення невигідних майнових наслідків для іншої особи.

Особа, яка вчинила дії в майнових інтересах іншої особи без її доручення, має право вимагати від цієї особи відшкодування фактично зроблених витрат, якщо вони були виправдані обставинами, за яких були вчинені дії.

Шкода, завдана особі, яка без відповідних повноважень рятувала здоров'я та життя фізичної особи від реальної загрози для неї, відшкодовується державою у повному обсязі.

Фізична особа, життю, здоров'ю або майну якої загрожує небезпека, а також юридична особа, майну якої загрожує небезпека, мають право вимагати її усунення від того, хто її створює.

Шкода, завдана внаслідок неусунення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи, відшкодовується відповідно до положень Цивільного кодексу України.

Зобов'язання внаслідок заподіяння шкоди – це такі цивільно-правові зобов'язання, внаслідок яких потерпілий (кредитор) має право вимоги від боржника повного відшкодування протиправно заподіяної шкоди, що направлено на ліквідацію наслідків правопорушення, відновлення майнового стану потерпілого.

Відшкодування заподіяної шкоди – одна з форм цивільно-правової відповідальності. Тому до зобов'язань внаслідок заподіяння шкоди застосовуються загальні правила цивільно-правової відповідальності.

Майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала. Попри це, особа, яка завдала шкоди, звільняється від її відшкодування, якщо вона доведе, що шкоди завдано не з її вини.

Джерелом підвищеної небезпеки є діяльність, пов'язана з використанням, зберіганням або утриманням транспортних засобів, механізмів та обладнання, використанням, зберіганням хімічних, радіоактивних, вибухо-і вогненебезпечних та інших речовин, утриманням диких звірів, службових собак та собак бійцівських порід тощо, що створює підвищену небезпеку для особи, яка цю діяльність здійснює, та інших осіб.

Шкода, завдана джерелом підвищеної небезпеки, відшкодовується особою, яка на відповідній правовій підставі (право власності, інше речове право, договір підряду, оренди тощо) володіє транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом, використання, зберігання або утримання якого створює підвищену небезпеку.

Фізична або юридична особа, яка завдала шкоди каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я фізичній особі, зобов'язана відшкодувати потерпілому заробіток (дохід), втрачений ним внаслідок втрати чи зменшення професійної або загальної працездатності, а також відшкодувати додаткові витрати, викликані необхідністю посиленого харчування, санаторно-курортного лікування, придбання ліків, протезування, стороннього догляду тощо.

Виготовлювач товару, що є нерухомим майном, виконавець робіт (послуг) зобов'язаний відшкодувати шкоду, завдану фізичній або юридичній особі внаслідок конструктивних, технологічних, рецептурних та інших недоліків товару, робіт (послуг), а також недостовірної або недостатньої інформації про них.

Відшкодування шкоди не залежить від вини виготовлювача товару, що є нерухомим майном, виконавця робіт (послуг), а також від того, чи перебував потерпілий з ними у договірних відносинах.

Виготовлювач товару, що є нерухомим майном, виконавець робіт (послуг) звільняються від відшкодування шкоди, якщо вони доведуть, що шкода виникла внаслідок непереборної сили або порушення потерпілим правил користування або зберігання товару, результатів робіт (послуг).

Кейси для самопідготовки
ЗАВДАННЯ 1

Громадянка Литвиненко залишила свій автомобіль біля будинку, поруч із територією, де проводилися ремонтні роботи водопровідної системи, що виконувались працівниками комунального підприємства «Водосервіс». Під час проведення робіт екскаваторник підприємства, порушивши техніку безпеки, пошкодив гідравлічну трубу, через що стався викид води під високим тиском – потік зніс огорожу й залив автомобіль Литвиненко, спричинивши значні пошкодження кузова та електроніки.

Представники «Водосервісу» відмовилися відшкодовувати збитки, пояснюючи, що автомобіль був припаркований із порушенням правил, ближче ніж за 5 метрів до місця проведення робіт, тому власниця сама винна.

Литвиненко звернулася до суду з позовом про відшкодування шкоди, завданої майну фізичної особи.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*

Хто несе цивільно-правову відповідальність за шкоду, заподіяну автомобілю Литвиненко?

а) Литвиненко, оскільки вона припаркувала авто близько до місця робіт;

б) водій екскаватора як фізична особа;

в) комунальне підприємство «Водосервіс» як юридична особа – власник джерела підвищеної небезпеки;

г) місцева рада як орган, що затверджував ремонті роботи.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*

Які твердження відповідають положенням чинного законодавства про відшкодування шкоди?

а) шкода, завдана джерелом підвищеної небезпеки, відшкодовується особою, яка на праві власності або іншій законній підставі володіє цим джерелом;

б) якщо шкода заподіяна внаслідок непереборної сили, відповідальність не настає;

в) особа, яка заподіяла шкоду, звільняється від відповідальності, якщо потерпілий також діяв неправомірно;

г) особа, що володіє джерелом підвищеної небезпеки, відповідає лише за наявності прямого умислу;

ґ) шкода, завдана дією працівника, відшкодовується роботодавцем;

д) потерпілий не має права вимагати компенсації, якщо його майно не було застраховане;

е) суд може зменшити розмір відшкодування, якщо потерпілий своєю поведінкою сприяв виникненню шкоди.

Питання 3.

Встановіть відповідність між учасниками ситуації та їхньою правовою роллю у деліктному зобов'язанні, що виникло внаслідок пошкодження автомобіля.

1. Громадянка Литвиненко	а) потерпіла особа, якій завдано шкоди майну
2. Водій екскаватора	б) особа, дії якої стали причиною шкоди
3. КП «Водосервіс»	в) володілець джерела підвищеної небезпеки, який несе відповідальність
4. Суд	г) орган, що вирішує спір і може зменшити розмір відшкодування у разі співвини потерпілого

Питання 4.

Визначте правильну послідовність дій потерпілої особи (Литвиненко) для захисту порушеного права:

а) Подання письмової претензії до КП «Водосервіс» з вимогою добровільно відшкодувати збитки;

б) проведення оцінки вартості пошкоджень автомобіля експертом;

в) подання позову до суду про відшкодування шкоди;
г) збір доказів (фото, відео, показання свідків);
д) отримання рішення суду і подання його на виконання.

ЗАВДАННЯ 2

Повертаючись додому з роботи, водій маршрутного таксі Левченко побачив на узбіччі аварійний автомобіль, який горів. У салоні перебувала жінка, що втратила свідомість. Левченко, не маючи при собі спеціальних засобів, розбив бічне скло свого службового автомобіля, аби отримати доступ до вогнегасника, і за його допомогою загасив полум'я та витягнув постраждалу.

Під час рятування він отримав опіки рук і знищив частину салону свого автобуса, який належав приватному перевізнику «Автотранс-Сервіс». Після події:

- страхова компанія компенсувала шкоду власниці згорілого авто;
- перевізник зажадав від Левченка відшкодування вартості пошкодженого транспорту, аргументуючи, що він вийшов за межі трудових обов'язків;
- сам Левченко подав заяву до суду про відшкодування витрат на лікування та компенсацію моральної шкоди, оскільки діяв у чужих інтересах без доручення, рятуючи життя людини.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*

До якого виду недоговірних зобов'язань належать відносини, що виникли між Левченком та власницею врятованого автомобіля?

а) безпідставне збагачення;
б) заподіяння шкоди;
в) вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без доручення;
г) публічна обіцянка винагороди.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*

Визначте, які твердження відповідають законодавству про вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без доручення?

а) особа повинна діяти розумно та в інтересах іншої особи;

б) особа має право на відшкодування витрат, якщо її дії були схвалені або принесли користь іншій особі;

в) такі дії визнаються неправомірними, якщо не було письмової згоди власника майна;

г) якщо дії були необхідними для відвернення небезпеки, відшкодування витрат допускається навіть без схвалення;

д) відповідальність несе лише потерпілий, якщо він не надав допомоги;

е) якщо особа діяла всупереч очевидним інтересам іншого, вона зобов'язана відшкодувати завдану шкоду;

є) усі витрати компенсуються незалежно від доцільності дій.

Питання 3.

Встановіть відповідність між діями Левченка та їхніми правовими наслідками відповідно до Цивільного кодексу України.

1. Левченко самостійно розпочав гасіння пожежі у чужому авто без дозволу власниці	а) виникає зобов'язання з вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без доручення
2. Під час рятування він пошкодив майно роботодавця – автобус	б) особа, що діяла в майнових інтересах іншої без доручення
3. Дії Левченка призвели до тимчасового пошкодження службового транспорту, але врятували життя людини	г) суд може врахувати суспільну користь дій при вирішенні питання про відповідальність і розмір відшкодування
4. Суд	в) має право на відшкодування необхідних витрат і збитків, якщо дії були доцільними

Питання 4.

Визначте послідовність юридично обґрунтованих дій Левченка для реалізації права на відшкодування шкоди та витрат, понесених під час рятування життя й майна іншої особи:

а) збір і фіксація доказів фактичних обставин події (акти, фото-, відеоматеріали, показання свідків);

б) кваліфікація власних дій відповідно до норм цивільного законодавства (вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без доручення);

в) звернення до роботодавця із заявою про встановлення факту нещасного випадку, пов'язаного з виконанням трудових обов'язків;

г) подання до власниці врятованого автомобіля письмової вимоги про відшкодування понесених витрат і шкоди;

д) звернення до суду з позовом про відшкодування витрат на лікування, шкоди майну та моральної шкоди у зв'язку з рятуванням чужого майна.

Питання для самоконтролю:

1. Умови виникнення зобов'язання із публічної обіцянки винагороди без оголошення конкурсу.
2. Підстави припинення зобов'язань із публічної обіцянки винагороди без оголошення конкурсу.
3. Права та обов'язки суб'єктів правовідносин, що виникають з публічної обіцянки нагороди за результатами конкурсу.
4. Порядок та підстави відшкодування витрат, понесених особою у зв'язку із вчиненням нею дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення.
5. Підстави виникнення зобов'язань із створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи.
6. Поняття і види джерел підвищеної небезпеки.
7. Зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг).

РОЗДІЛ 2
ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС

ТЕМА 21. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

(Мирза С. С.)

Зміст теми.

Форми захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб. Поняття цивільного процесуального права, його предмет, метод і система. Значення цивільного процесуального права, його співвідношення з іншими галузями права. Законодавство про цивільне судочинство.

Предмет і система науки цивільного процесуального права.

Поняття цивільного судочинства, його завдання та види. Стадії судового процесу.

Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система.

Обов'язковість судових рішень.

Принципи цивільного процесуального права. Поняття, система та значення принципів цивільного процесуального права, їх класифікація. Конституційні принципи цивільного процесуального права. Правові аксіоми у цивільному судочинстві. Принципи, закріплені законодавством про судочинство. Загальноправові принципи. Принципи правосуддя. Галузеві принципи цивільного 17 судочинства. Верховенство права. Повага до честі і гідності, рівність усіх учасників судового процесу перед законом та судом. Гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами. Змагальність сторін. Диспозитивність. Пропорційність. Обов'язковість судового рішення. Забезпечення права на апеляційний перегляд справи. Забезпечення права на касаційне оскарження

судового рішення у випадках, встановлених законом. Розумність строків розгляду справи судом. Неприпустимість зловживання процесуальними правами. Відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення.

Цивільні процесуальні правовідносини. Поняття та ознаки цивільних процесуальних правовідносин. Передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин. Підстави виникнення цивільних процесуальних правовідносин. Структура цивільних процесуальних правовідносин. Елементи цивільних процесуальних правовідносин.

Становлення цивільного процесуального права, як самостійної галузі потребувало теоретичних розробок важливих критеріїв, за допомогою яких зазначена галузь права виокремлювалася в самостійну сферу правового регулювання суспільних відносин, що за часом припадає на 50-ті – 60-ті роки XX століття. До цього моменту в науці цивільного процесуального права, починаючи з кінця XIX початку XX століття і до другої половини XX століття, питання про сферу регулюючого впливу норм цивільного процесуального права не було розглянуто на науковій ниві.

Отже, будь-яка галузь права може вважатися самостійною, якщо вона має свій предмет і метод правового регулювання. Відповідно цивільне процесуальне право має свій предмет правового регулювання та разом із методом правового регулювання характеризує галузь у якості самостійної сфери правового впливу відповідних норм на суспільні відносини та поведінку їх суб'єктів.

Судова форма захисту цивільних прав, свобод та інтересів фізичних осіб, юридичних осіб та інтересів держави.

У більшості випадків фізичні та юридичні особи дотримуються приписів норм права, правильно їх застосовують і добровільно виконують, не звертаючись за захистом до юрисдикційних органів. Проте це не виключає випадків, коли з тих чи інших мотивів між суб'єктами правовідносин виникають суперечності щодо здійснення їхніх прав та обов'язків. Це змушує зацікавлену особу

звертатися в ті чи інші юрисдикційні органи для врегулювання її відносин з іншою стороною відповідно до норм права.

Виходячи з положень чинного законодавства України, можна виділити такі форми захисту цивільних прав, свобод та інтересів фізичних осіб, юридичних осіб та інтересів держави: судову; громадську; адміністративну; нотаріальну.

До громадської форми захисту належить самозахист. Самозахистом є застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства (ст. 19 ЦК). Для самозахисту є характерною та обставина, що правозахисні дії вчинює сама зацікавлена особа без будь-якої нормативно-правової регламентації і поза нею. Так, спір, що виникає стосовно цивільних правовідносин, у певних випадках може розглянути третейський суд. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про третейські суди» до третейського суду за угодою сторін може передаватися будь-який спір, що виникає з цивільних та господарських правовідносин, крім випадків, передбачених законом. Перелік категорій справ, які не можуть бути розглянуті третейськими судами, визначено ст. 6 Закону України «Про третейські суди», зокрема, не підлягають розгляду третейськими судами справи у спорах, що виникають стосовно сімейних правовідносин, крім справ у спорах, що виникають стосовно шлюбних контрактів (договорів); справи у спорах щодо нерухомого майна, включно із земельними ділянками; справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, та інші справи.

Адміністративна форма захисту права полягає в тому, що у випадках, установлених законом, органи державного управління або місцевого самоврядування можуть захищати суб'єктивні права й охоронювані законом інтереси фізичних та юридичних осіб. Зокрема, захист порушених прав здійснюють органи опіки та піклування. Так, відповідно до ч. 1 ст. 19 СК України у випадках, передбачених СК України, особа має право на попереднє звернення за захистом своїх сімейних прав та інтересів до органу опіки та піклування. Серед іншого, органи опіки та піклування

розглядають спори між батьками щодо імені дитини (ч. 3 ст. 146 СК України), щодо участі у вихованні дитини того з батьків, хто проживає окремо від неї (ст. 158 СК України), щодо місця проживання малолітньої дитини (ст. 161 СК України) тощо. Водночас звернення за захистом до органу опіки та піклування не позбавляє особу права на звернення до суду.

Однією з форм захисту суб'єктивних цивільних прав та охоронюваних законом інтересів є **нотаріальна форма захисту**. Орган чи посадова особа, яка здійснює нотаріальні дії, має обов'язково перевірити правоздатність і дієздатність особи й те, чи не порушуються суб'єктивні права й охоронювані законом інтереси інших фізичних та юридичних осіб. Відповідно до ст. 18 ЦК України нотаріус здійснює захист цивільних прав за допомогою вчинення виконавчого напису на борговому документі у випадках і в порядку, встановлених законом. Згідно з ч. 1 ст. 88 Закону України «Про нотаріат» нотаріус вчиняє виконавчі написи, якщо подані документи підтверджують безспірність заборгованості або іншої відповідальності боржника перед стягувачем та за умови, що з дня виникнення права вимоги минуло не більше трьох років.

Найбільш ефективною формою захисту суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів є **судова форма захисту**. Стаття 124 Конституції України передбачає, що судочинство здійснюється виключно судами.

Згідно зі ст. 55 Конституції України права і свободи людини та громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Право на захист цивільних прав та інтересів судом є взаємопов'язаним із правом на справедливий судовий розгляд.

Пункт 1 ст. 6 Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини 1950 р. встановлює, що кожна людина під час визначення її громадянських прав та обов'язків або в разі висунення проти неї будь-якого кримінального обвинувачення має

право на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, створеним згідно із законом.

Європейський суд з прав людини виділяє чотири групи критеріїв, згідно з якими він оцінює справедливість конкретного судового розгляду: органічні, інституціональні, процесуальні та спеціальні. До першої належать критерії, що забезпечують ефективне користування цим правом і його реалізацію (доступ до правосуддя і виконання судових рішень). Друга містить у собі критерії, яким має відповідати як судова система держави в цілому, так і кожен національний судовий орган окремо (незалежний, неупереджений, створений на підставі закону). Процесуальні складники права на справедливий судовий розгляд забезпечують реальну участь особи або її представника в розгляді справи, змагальність процесу, рівність сторін на всіх стадіях судового розгляду й розумні його строки. До спеціальних ЄСПЛ відносить додаткові гарантії, передбачені пунктами 2 і 3 ст. 6 Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини, що забезпечують дотримання універсальних вимог справедливого правосуддя з урахуванням особливостей кримінального процесу.

Зазначені вище положення Конституції України відповідають міжнародно-правовим стандартам. Так, відповідно до ст. 8 Загальної декларації прав людини кожна людина має право на ефективне відновлення в правах компетентними національними судами у випадках порушення її основних прав, наданих конституцією чи законом.

Таким чином, зважаючи на зміст згаданих документів, головним завданням розвитку правосуддя є утвердження верховенства права в державі та забезпечення права на справедливий і компетентний судовий розгляд незалежним судом упродовж розумного строку.

Повертаючись до питання про поняття, предмет та метод цивільного процесуального права, відзначимо та охарактеризуємо дані дефініції.

Цивільне процесуальне право – це сукупність і система правових норм, предметом регулювання яких є суспільні відносини в сфері здійснення правосуддя в цивільних справах територіальними судами загальної юрисдикції. Такі відносини визначають процесуальний порядок провадження в цивільних справах, встановлений Цивільним процесуальним кодексом та іншими законами України. Цей порядок складається з провадження по розгляду і вирішенню справ у спорах, що виникають з цивільних, сімейних, трудових та інших правовідносин, справ, що виникають з адміністративно-правових відносин, і справ окремого провадження, тобто з провадження в цивільних справах.

Цивільне процесуальне право є самостійною галуззю права, тому воно має специфічні предмет і метод правового регулювання. **Предметом цивільного процесуального права** є суспільні відносини, що виникають під час здійснення правосуддя у цивільних справах. **Метод правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин** – самостійна категорія, який являє собою систему правових способів і прийомів регулювання, що встановлюють особливий правовий режим у сфері правосуддя у цивільних справах. Метод цивільного процесуального права як спосіб впливу на регульовані цією галуззю відносини **є імперативно-диспозитивним**, що виявляється у складі та правовому становищі суб'єктів правовідносин, характері юридичних фактів, правах, обов'язках і санкціях. Імперативність методу правового регулювання визначається тим, що всі цивільні процесуальні відносини є відносинами «влади і підпорядкування» внаслідок участі в них суду – органу держави, уповноваженого на здійснення правосуддя і наділеного особливими владними повноваженнями.

Суд зобов'язаний точно дотримувати розпорядження закону і вимагати того ж від усіх учасників цивільного процесу. Лише суд як орган влади має право застосовувати надані процесуальним законом примусові заходи. Диспозитивність відображає інші аспекти впливу цивільного процесуального права – вільну реалізацію

наданих процесуальних прав та обов'язків, але в межах закону; рівність прав та обов'язків стосовно того самого виду суб'єктів (сторони в процесі рівні тощо); гарантованість прав та обов'язків. У сукупності диспозитивність та імперативність характеризують метод цивільного процесуального права.

Будучи складовою частиною системи права України, цивільне процесуальне право знаходиться в тісному взаємозв'язку з іншими його галузями права. Найтіснішим є зв'язок цивільного процесуального права з цивільним правом, оскільки цивільне процесуальне право спрямоване на примусове виконання порушеного чи оспорюваного матеріального права.

Цивільне процесуальне право служить формою примусового здійснення цивільно-правових, сімейно-правових, трудових і інших правових обов'язків. Зв'язок між матеріальним і процесуальним правом виявляється безпосередньо в окремих інститутах і нормах. У ряді випадків норми матеріального права, встановлюючи форму правочинів, багато в чому формують питання про докази, якими можуть бути встановлені факти виникнення даних правовідносин.

Зв'язок цивільного процесуального права з конституційним визначається тим, що принципи організації і діяльності суду, захисту прав людини встановлені нормами Конституції України. Норми конституційного права мають основне для цивільного процесуального права значення: цивільно-процесуальне регулювання відбувається з обов'язковим їхнім обліком. Так, наявність судової влади служить одним з факторів, які обумовлюють законну силу рішень суду. Функціонування цивільного процесуального права визначає цінність конституційних норм. Конституційні права і свободи громадян реалізуються, серед іншого, шляхом судового захисту і примусового виконання цивільними процесуальними засобами.

Цивільне процесуальне право тісно пов'язане з господарським процесуальним правом. Цей зв'язок обумовлений спільністю завдань загального суду й господарського суду щодо захисту прав та охоронюваних законом інтересів фізичних і юридичних осіб.

Між зазначеними галузями права є подібність і в багатьох інших процесуальних інститутах (засоби судового захисту права, доведення й докази, порушення справи тощо).

Разом з тим цивільне процесуальне право і господарське процесуальне право регламентують процес здійснення правосуддя в різних судових системах (загальні і спеціалізовані суди). Якщо діяльність загального суду регламентується ЦПК, то діяльність господарського суду регламентується ГПК.

Значний зв'язок існує також між цивільним процесуальним правом і кримінальним процесуальним правом, які мають однакові конституційні основи, ряд спільних інститутів, наприклад, у сфері доказового права, а також ряд загальних положень, що стосуються руху справи в судовому засіданні, винесення судових постанов, оскарження й перегляду рішень.

Законодавство про цивільне судочинство складають його джерела. **Джерела цивільного процесуального права** – нормативно-правові акти різного рівня, в яких містяться норми цивільного процесуального права. Інакше кажучи, це положення про цивільне процесуальне законодавство, що становить систему нормативних актів, розташованих залежно від їхньої юридичної сили.

Джерелами цивільного процесуального права є Конституція України, ЦПК, закони та інші нормативні акти. У Конституції містяться норми, які регламентують право громадян на судовий захист, їх правовий статус у цивільному судочинстві (статті 24, 29, 30–32, 55, 59) і визначають принципи організації та діяль-ності суду.

Будучи Основним Законом держави, Конституція України стосовно цивільного процесуального права вирішує такі питання: визначає судову систему України, уповноважуючи суди здійснювати правосуддя; закріплює міжгалузеві принципи правосуддя, що стосуються судочинства і судоустрою; передбачає гарантії судового захисту. Конституцією України кожній людині гарантовано право звернутися до суду для захисту своїх конституційних прав і свобод. Вона має найвищу юридичну чинність, а її норми є нормами прямої дії.

Слід також зазначити, що Україна 17 липня 1997 р. ратифікувала Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. і тим самим узяла на себе зобов'язання гарантувати права, закріплені в ній, та визнала юрисдикцію Європейського Суду з прав людини з питань тлумачення і застосування цієї Конвенції. Відповідно до частини першої ст. 9 Конституції України положення Конвенції 19 про захист прав людини і основоположних свобод є частиною національного законодавства України. Крім того, згідно зі ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини» суди зобов'язані застосовувати під час розгляду справи Конвенцію та практику Європейського Суду з прав людини як джерело права.

Імплементація норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. в українську правову систему передбачає впровадження європейських стандартів прав людини не лише у матеріальне законодавство, а й у процесуальне законодавство. Європейські стандарти мають бути реалізовані у процесі правозастосовної діяльності й удосконалення доктрини щодо захисту прав та охоронюваних інтересів. Норми Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. постійно розвиваються у зв'язку з їх постійним застосуванням Європейським судом з прав людини. Тому саме положення Конвенції стали головною підставою реформування процесуального законодавства.

Цивільний процесуальний кодекс України є основним джерелом цивільного процесуального права і встановлює порядок провадження в цивільних справах.

Водночас до основних джерел цивільного процесуального права належить Закон України «Про міжнародне приватне право». Безпосередньо питанням цивільного процесу присвячено три розділи (розділи XI–XIII), які регламентують провадження у справах за участю іноземних осіб, питання підсудності на виконання іноземних судових доручень, визнання та виконання рішень іноземних судів. Норми права, що містяться в цьому законі, мають спеціальний

характер щодо загальних правил цивільного судочинства, серед іншого й тих, які містяться у ЦПК України у розділах, присвячених визнанню та виконанню рішень іноземних судів в Україні та провадженню у справах з іноземним елементом.

Крім зазначених, до джерел цивільного процесуального права належать: Закон України «Про виконавче провадження», який визначає порядок примусового виконання судових рішень (виконавче провадження) і забезпечує реальний захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів суб'єктів права, підтверджених судовим рішенням; Закон України «Про судоустрій та статус суддів», який установлює мету і завдання правосуддя, засади організації діяльності органів судової влади, а також деякі інші закони; Закон України «Про прокуратуру», що містить норми, які регламентують питання участі прокурора у цивільному судочинстві, Закон України «Про судовий збір», що регулює питання судових витрат під час розгляду цивільних справ та інші.

Окремо слід зупинитись на ухваленому 16 листопада 2021 році Законі України «Про медіацію», який визначає правові засади та порядок проведення медіації як позасудової процедури врегулювання конфлікту (спору), принципи медіації, статус медіатора, вимоги до його підготовки та інші питання, пов'язані з цією процедурою. Дія цього закону поширюється на суспільні відносини, пов'язані з проведенням медіації з метою запобігання виникненню конфліктів (спорів) у майбутньому або врегулювання будь-яких конфліктів (спорів), серед іншого цивільних, сімейних,трудових, господарських та адміністративних, а такожу справах про адміністративні правопорушення та у кримінальних провадженнях з метою примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим). Законодавством можуть передбачатися особливості проведення медіації в окремих категоріях конфліктів (спорів).

Медіація може бути проведена до звернення до суду,третейського суду чи міжнародного комерційного арбітражу або під час досудового розслідування, судового, третейського чи арбітражного

провадження або під час виконання рішення суду, третейського суду чи міжнародного комерційного арбітражу. Прикінцевими та перехідними положеннями цього закону внесено зміни до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України і Кодексу адміністративного судочинства України, якими встановлено право суду оголосити перерву у підготовчому засіданні у разі, якщо сторони домовилися провести позасудове врегулювання спору за допомогою медіації, обов'язок суду зупинити провадження у справі у разі звернення обох сторін з клопотанням про зупинення провадження у справі у зв'язку з проведенням медіації та строк такого зупинення. Крім того, передбачено, що в разі, якщо домовленості про укладення мирової угоди, відмову позивача від позову або визнання позову відповідачем досягнуто сторонами за результатами проведення медіації, суд у відповідній ухвалі чи рішенні у порядку, встановленому законом, вирішує питання про повернення позивачу з державного бюджету 60 % судового збору, сплаченого під час подання позову та під час подання відповідної апеляційної чи касаційної скарги.

До джерел цивільного процесуального права належать і міжнародні договори. Відповідно до ч. 8 ст. 10 ЦПК України у разі невідповідності правового акта міжнародному договору, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України, суд застосовує міжнародний договір.

Специфічними джерелами цивільного процесуального права є рішення Конституційного Суду України. Їх особливістю є те, що вони є джерелами права України з того погляду, що, вирішуючи питання конституційності нормативно-правових актів, суд не створює норми, а визнає нечинними ті чи інші нормативно-правові акти або ту чи іншу їх частину. Те саме стосується і рішень Конституційного Суду України щодо тлумачення чинного, зокрема й цивільного процесуального законодавства.

Наука цивільного процесуального права – це система теоретичних поглядів, понять, ідей, теорій та концепцій у сфері цивільних

процесуальних відносин. Вона вивчає закономірності виникнення, функціонування і розвитку цивільного процесуального права, його суть, місце у правовій системі, роль у виконанні соціальних функцій та принципи регулювання цивільних процесуальних правовідносин. Науку цивільного процесуального права слід розглядати як один із елементів структури юридичної науки загалом. Структурними елементами науки є окремі юридичні дисципліни – юридичні науки, кожна з яких вивчає певні аспекти права (юридичні науки теоретичного та історичного профілю; галузеві юридичні науки; спеціальні юридичні науки). Наука цивільного процесуального права належить до групи галузевих юридичних наук і вивчає окрему, власну галузь права.

Предмет науки цивільного процесуального права – це широкий комплекс спеціальних знань, за допомогою яких здійснюється теоретико-практичне дослідження функціонування судової влади і судочинства в цивільних справах. До предмета науки цивільного процесуального права належить цивільне процесуальне право як галузь права і цивільне процесуальне законодавство. Предмет науки цивільного процесуального права охоплює також його історію і теорію, норми та інститути цивільного процесуального права зарубіжних країн, положення міжнародного цивільного процесу. Проте цим предмет галузевої науки не обмежується – він є доволі складним і постійно розширюється, оскільки з часом з'являються нові напрями, що потребують самостійного дослідження.

Система науки цивільного процесуального права обумовлена її предметом і складається з двох частин – загальної і особливої. Загальна частина має два розділи: загальні положення науки цивільного процесуального права та загальні положення цивільного процесуального права. Особлива частина складається з двох розділів. Перший – судові форми захисту цивільних прав – має три підрозділи: цивільний процес України, цивільний процес зарубіжних країн, міжнародний цивільний процес. Другий розділ – несудові форми захисту цивільного права – складається з двох підрозділів:

адміністративна форма захисту права (органи державного управління), громадська форма захисту цивільного права (третейський і товариський суди).

Вивчення цивільного процесуального права здійснюється в діалектичному зв'язку з практикою цивільного судочинства, з практикою застосування процесуальних норм. Це дає змогу визначити ефективність і недоліки цивільного судочинства, повноту закріплення нормами цивільного процесуального права його принципів і правового регулювання правил судочинства, правового становища суб'єктів процесу; з'ясувати результативність механізму процесуальних гарантій, установити прогалини в регулюванні цивільних процесуальних правовідносин. Таке вивчення норм цивільного процесуального права дає змогу для науки цивільного процесуального права робити висновки, пропозиції і рекомендації щодо правильного їх застосування і необхідності вдосконалення, чим впливати на судову і законодавчу практику.

Наука цивільного процесуального права має велике значення для розвитку юридичної науки загалом, оскільки систематизує знання про цивільні процесуальні явища, їх стан, властивості та закономірності розвитку, спроби і шляхи досягнення ефективності цивільного процесуального регулювання суспільних відносин; розробляє нові знання на підставі вивчення, узагальнення і співвідношення історичного розвитку, а також аналізу досягнень вітчизняної та зарубіжної юридичної науки.

Завдання цивільного судочинства справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб та інтересів держави, закріплені у ст. 2 ЦПК України, реалізуються у системі проваджень цивільного судочинства, які відповідно до визначеної законом судової юрисдикції уособлюють певні процесуальні порядки розгляду цивільних справ.

Цивільне судочинство (цивільний процес) – це врегульований нормами цивільного процесуального права порядок провадження у цивільних справах, обумовлений системою взаємозалежних цивільних процесуальних прав та обов'язків учасників процесу, що реалізується у відповідних цивільних процесуальних діях, спрямованих на здійснення правосуддя у цивільних справах.

Про цивільне судочинство (цивільний процес) варто говорити насамперед як про порядок судового розгляду і вирішення цивільних справ, установлений нормами цивільного процесуального права. Закон урегульовує певні правила поведінки суду, з одного боку, й інших суб'єктів процесу – з іншого. Реалізувати закріплені в законі процесуальні права можна через здійснення визначених процесуальних дій: подання позову, подання апеляційної або касаційної скарги тощо. Суворе дотримання процесуального порядку під час здійснення правосуддя має забезпечити винесення правильного судового рішення у цивільній справі.

Цивільний процес (судочинство) складається з низки послідовних стадій (частин). **Стадії цивільного судочинства** – це складові частини єдиного цивільного процесу (судочинства), що характеризуються спільністю найближчої процесуальної мети, мають специфічний зміст і відповідне процесуальне оформлення. Для кожної стадії є характерною певна сукупність процесуальних дій. Початок і закінчення стадії оформлюються відповідним процесуальним документом.

Найчастіше виділяють такі стадії цивільного судочинства: 1) відкриття провадження у справі; 2) підготовче провадження; 3) розгляд справи по суті; 4) апеляційне провадження; 5) касаційне провадження; 6) перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами. Наявність зазначених стадій не означає, що будь-яка цивільна справа обов'язково має пройти всі стадії. Рух цивільної справи може завершитись, наприклад, на стадії розгляду справи по суті.

Дискусійним залишається питання щодо віднесення до стадій цивільного процесу процедури виконання судових рішень. Провадження в цивільному судочинстві – це врегульований законом порядок розгляду і вирішення справ, подібних за своєю правовою природою, що обумовило певні процесуальні особливості їх судового розгляду і вирішення. Структурно відповідно до ЦПК України цивільне судочинство є системою таких судових проваджень: 1) наказного провадження; 2) позовного провадження (загального або спрощеного); 3) окремого провадження.

Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система (ЄСІТС) – сукупність інформаційних та телекомунікаційних підсистем (модулів), які забезпечують автоматизацію визначених законодавством та Положенням про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи процесів діяльності судів, органів та установ в системі правосуддя, включаючи документообіг, автоматизований розподіл справ, обмін документами між судом та учасниками судового процесу, фіксування судового процесу та участь учасників судового процесу у судовому засіданні в режимі відеоконференції, складання оперативної та аналітичної звітності, надання інформаційної допомоги суддям, а також автоматизацію процесів, які забезпечують фінансові, майнові, організаційні, кадрові, інформаційно-телекомунікаційні та інші потреби користувачів ЄСІТС.

З метою поетапного впровадження ЄСІТС норми «Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи» визначають порядок функціонування лише окремих, готових до впровадження підсистем (модулів) ЄСІТС, а також порядок вчинення дій, які ними забезпечуються. У зв'язку із завершенням розроблення інших підсистем (модулів) ЄСІТС порядок їх функціонування визначатиметься шляхом внесення змін до цього Положення.

Електронний кабінет – персональний кабінет (вебсервіс чи інший користувацький інтерфейс) у підсистемі (модулі) ЄСІТС,

за допомогою якого особі, яка пройшла електронну ідентифікацію, надається доступ до інформації та сервісів ЄСІТС або її окремих підсистем (модулів), у тому числі можливість обміну (надсилання та отримання) документами (зокрема, процесуальними документами, письмовими та електронними доказами тощо) між судом та учасниками судового процесу, а також між учасниками судового процесу. Електронна ідентифікація особи здійснюється з використанням кваліфікованого електронного підпису чи інших засобів електронної ідентифікації, які дають змогу однозначно встановити особу.

Підсистема «Електронний суд» – підсистема ЄСІТС, що забезпечує можливість обміну (надсилання та отримання) документами (зокрема, процесуальними документами, письмовими та електронними доказами тощо) між судом та учасниками судового процесу, між користувачем цієї підсистеми та Вищою радою правосуддя, а також отримувати інформацію про стан і результати розгляду таких документів чи інші документи. Інструкція користувача Електронного суду розробляється адміністратором ЄСІТС та розміщується на вебсторінці технічної підтримки користувачів ЄСІТС за вебадресою wiki.court.gov.ua.

Підсистема відеоконференцзв'язку забезпечує:

1) відео-та звукозапис судових засідань, бронювання (резервування) залів судових засідань, можливість подання учасниками справи під час проведення судового засідання в режимі відеоконференції документів (у тому числі процесуальних документів, письмових та електронних доказів тощо);

2) можливість користувачам брати участь у засіданнях інших органів та установ системи правосуддя в режимі відеоконференції. Особливості порядку проведення таких засідань можуть встановлюватися відповідними органами та установами системи правосуддя.

Одним із ключових питань у галузі цивільного процесуального права є положення ст. 18 ЦПК про обов'язковість судових рішень. Безумовно **обов'язковість судового рішення** означає, що таке

рішення повинно бути виконано своєчасно (у розумні строки), належним чином (у спосіб, визначений судом) та у повному обсязі (у точній відповідності до приписів мотивувальної та резолютивної частин рішення).

Забезпечуючи ефективність виконання судового рішення всіма процесуальними засобами, суд також має враховувати таку складову верховенства права як принцип пропорційності (збалансованості), що може охоплювати питання суспільних інтересів, співрозмірності до наявних бюджетних видатків, надмірності персональної відповідальності (санкції) посадової особи суб'єкта владних повноважень тощо, і це, у виключних випадках, на жаль, може ускладнювати завершення останнього етапу вирішення судом спору (судового процесу) – виконання судового рішення.

Судові рішення, що набрали законної сили, обов'язкові для всіх органів державної влади і органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, посадових чи службових осіб та громадян і підлягають виконанню на всій території України, а у випадках, встановлених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, і за її межами.

Невиконання судового рішення є підставою для відповідальності, встановленої законом. Обов'язковість судового рішення не позбавляє осіб, які не брали участі у справі, можливості звернутися до суду, якщо ухваленим судовим рішенням вирішено питання про їхні права, свободи чи інтереси.

Цивільне процесуальне право України є однією з галузей права, яка у сукупності з іншими галузями права становлять систему національного права. Цій галузі також властиві принципи, які є найбільш узагальненою категорією науки цивільного процесуального права поряд із такими, як предмет і метод цивільного процесуального права, цивільні процесуальні правовідносини тощо.

Принципи цивільного процесуального права – це закріплені в нормах цивільного процесуального права основні керівні

положення (засади), що відображають специфіку, сутність і зміст цієї галузі права.

Зміст цих принципів закріплено в Конституції України, Законі України «Про судоустрій і статус суддів України» і у відповідних нормах ЦПК України. Принципи цивільного судочинства мають важливе значення, а саме: вони слугують початком тлумачення процесуальних норм із недостатньо вираженим змістом, під час усунення прогалин у праві, дають змогу знайти правильне рішення того або іншого процесуального питання, якщо в чинному законодавстві немає відповідної норми; є орієнтиром у нормотворчій діяльності.

Ознаки принципів цивільного процесуального права:

1) зміст принципів становлять керівні ідеї та погляди держави та суспільства щодо здійснення правосуддя у цивільних справах;

2) принципи цивільного процесуального права визначають особливості та зміст цивільного процесуального права та перспективи його розвитку;

3) принципи гарантують справедливість, неупередженість і своєчасність розгляду та вирішення цивільних справ;

4) утворюють систему принципів цивільного процесуального права.

Зважаючи на значну кількість принципів цивільного процесуального права, існує необхідність у їх класифікації. Класифікація принципів можлива за різними критеріями, тому у науковій юридичній літературі немає єдиної думки щодо класифікуючих ознак.

Так, за характером нормативного джерела, у якому закріплений конкретний принцип, можна виділити **конституційні принципи** цивільного процесуального права й **принципи цивільного судочинства,** які закріплені галузевим законодавством.

Використовуючи як критерій джерело закріплення, деякі автори виділяють три групи принципів:

– конституційні принципи, продубльовані в ЦПК (принцип здійснення правосуддя тільки судом; принцип рівності всіх перед

законом і судом; принцип незалежності суддів; принцип державної мови судочинства та ін.);

– конституційні принципи, не продубльовані в ЦПК (принцип недоторканності приватного життя; принцип гарантованості судового захисту прав і свобод; принцип доступності кваліфікованої юридичної допомоги та ін.);

– галузеві принципи цивільного процесуального права, що знайшли відбиття в ЦПК (принцип поєднання одноособового й колегіального розгляду цивільних справ; принцип процесуальної рівності сторін; принцип застосування аналогії закону та аналогії права; принцип обов'язковості судових ухвал).

Залежно від того, відповідні принципи діють в одній або декількох галузях права, існує їх розподіл на:

– загальноправові – діють в усіх без винятку галузях права, наприклад законність;

– міжгалузеві – закріплені в нормах декількох галузей права, як правило, близьких за характером. Сюди відносять практично всі принципи судоустрою, які закріплені в ЦПК і ГПК, наприклад, гласність судового розгляду;

– галузеві – закріплені в нормах тільки однієї конкретної галузі права;

– принципи окремих інститутів цивільного процесуального права, наприклад принципи інституту доказів.

За об'єктом регулювання принципи цивільного процесу можна розбити на наступні дві групи:

– принципи організації правосуддя (судоустрою);

– принципи, що визначають процесуальну діяльність суду (функціональні або судочинства).

До першої групи входять: принцип здійснення правосуддя тільки судом, одноособовий і колегіальний розгляд справ, незалежність суддів і підпорядкування їх тільки закону, національна мова судочинства, рівність учасників цивільного процесу перед законом і судом, гласність судового розгляду.

Другу групу становлять принципи: диспозитивності, змагальності, процесуальної рівності сторін, усності, безпосередності й безперервності, принцип оперативності.

Вважаємо за необхідне зупинитися на характеристиці ключових принципів цивільного процесуального права. Так, до вищезазначених загальноправових принципів відноситься, зокрема, **принцип верховенства права**, проголошений ст. 8 Конституції України, який трансформувався у ст. 10 ЦПК. Він є основним для забезпечення функціонування всієї правової системи, закріплює пріоритетність права, прав і свобод людини та громадянина, справедливість і гуманність у процесі ухвалення судових рішень.

Наступний принцип, який заслуговує на увагу – це **принцип поваги до честі і гідності, рівності перед законом і судом**, який передбачає наступне: суд зобов'язаний поважати честь і гідність усіх учасників судового процесу і здійснювати правосуддя на засадах їх рівності перед законом і судом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак (ст. 6 ЦПК).

Принцип гласності і відкритості судового процесу та його повне фіксування технічними засобами – це пріоритетний принцип кожного суду, який забезпечує особі право вчасно та в повному обсязі володіти інформацією щодо своєї справи (ст. 7, 8 ЦПК). Цей принцип передбачає розгляд справ у судах, який проводиться усно і відкрито, крім випадків, передбачених ЦПК. Відповідно до цього принципу будь-яка особа має право бути присутньою у відкритому судовому засіданні.

Від особи, яка бажає бути присутньою у судовому засіданні, забороняється вимагати будь-які документи, крім документа, що посвідчує особу. Особи, які бажають бути присутніми у судовому засіданні, допускаються до зали судових засідань до початку судового засідання або під час перерви.

Ніхто не може бути обмежений у праві на отримання в суді усної або письмової інформації про результати розгляду його судової справи. Крім того, будь-яка особа має право на вільний доступ до судового рішення в порядку, встановленому законом. Згідно із Законом України «Про доступ до судових рішень» зміст судових рішень, розміщений на офіційному вебпорталі «Судова влада України», може бути доступний кожному громадянину.

Для забезпечення **принципу гласності та відкритості** розгляд справ проводиться у відкритому судовому засіданні. Проте в установлених законом випадках допускається розгляд справи у закритому судовому засіданні, але з дотриманням всіх правил судочинства при цьому.

Відкритий розгляд – це надання рівної можливості громадянам, які цікавляться справою, бути присутніми в залі, стежити за ходом судового засідання.

Присутнім особам, а також представникам ЗМІ надано право проводити фотозйомку, відео-та аудіозапис з використанням портативних відео-та аудіотехнічних засобів без отримання окремого дозволу суду, але з урахуванням обмежень, встановлених законом. Це не повинно створювати перешкоди у веденні засідання й реалізації учасниками процесу їхніх процесуальних прав. За судом залишається право визначати місце в залі судових засідань, з якого має проводитися фотозйомка або відеозапис.

Трансляція судового засідання є одним із ключових моментів забезпечення принципу відкритості та гласності, однак вона здійснюється з дозволу суду. Незважаючи на це, останніми змінами в процесуальному законодавстві чітко встановлено обов'язок транслювання перебігу судового засідання в інтернеті, за умови, якщо всі учасники справи беруть участь у ньому в режимі відеоконференції. Під час розгляду справ перебіг судового процесу обов'язково фіксується технічними засобами в порядку, встановленому законом.

Гласність судового процесу є основною і необхідною умовою справедливого розгляду справи незалежним і безстороннім судом,

а також забезпечує можливості для захисту прав і законних інтересів осіб, які беруть участь у судовому процесі.

Відкритий судовий розгляд посилює громадський контроль за діяльністю суду, підвищує у суддів і осіб, які беруть участь у справі, почуття відповідальності, забезпечує виховний вплив судового процесу.

Принцип змагальності полягає у забезпеченні широкої можливості сторонам, іншим особам, які беруть участь у справі, відстоювати свої права й інтереси, свою позицію у справі, свободу в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості (ст. 12 ЦПК). Відповідно до ч. 3 ст. 12 ЦПК кожна сторона повинна довести обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених цим Кодексом.

Суд зберігаючи об'єктивність і неупередженість: керує ходом судового процесу; сприяє врегулюванню спору шляхом досягнення угоди між сторонами; роз'яснює у випадку необхідності учасникам судового процесу їхні процесуальні права та обов'язки, наслідки вчинення або невчинення процесуальних дій; сприяє учасникам судового процесу в реалізації ними прав, передбачених ЦПК; запобігає зловживанню учасниками судового процесу їхніми правами та вживає заходів для виконання ними їхніх обов'язків. Отже, змагальністю визначається весь процес відбору фактичного матеріалу, необхідного для вирішення судом справи, встановлюються форми, методи і способи дослідження цього матеріалу, процесуальна діяльність суб'єктів доказування, її послідовність і правові наслідки;

Принцип диспозитивності – полягає у можливості осіб, які беруть участь у справі, мати в розпорядженні свої матеріальні та процесуальні права, а також засоби їх захисту (ст. 13 ЦПК). Диспозитивність є продовженням і наслідком диспозитивного начала, характерного для цивільних матеріальних правовідносин. Зміст принципу диспозитивності характеризується тими широкими правами, якими закон наділяє сторони та інших осіб у справі.

Відповідно до ст. 13 ЦПК України суд розглядає справи не інакше як за зверненням особи, поданим відповідно до цього Кодексу, в межах заявлених нею вимог і на підставі доказів, поданих учасниками справи або витребуваних судом у передбачених цим Кодексом випадках.

Учасник справи розпоряджається своїми правами щодо предмета спору на власний розсуд. Таке право мають також особи, в інтересах яких заявлено вимоги, за винятком тих осіб, які не мають процесуальної дієздатності.

Принцип пропорційності полягає у тому, що суд визначає в межах, встановлених ЦПК, порядок здійснення провадження у справі враховуючи: завдання цивільного судочинства; забезпечення розумного балансу між приватними й публічними інтересами; особливості предмета спору; ціну позову; складність справи; значення розгляду справи для сторін, час, необхідний для вчинення тих чи інших дій, розмір судових витрат, пов'язаних із відповідними процесуальними діями, тощо.

Принцип обов'язковості судових рішень передбачає, по-перше, те, що судові рішення, що набрали законної сили, обов'язкові для всіх органів державної влади і органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, посадових чи службових осіб та громадян і підлягають виконанню на всій території України, а у випадках, встановлених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, – і за її межами (ст. 18 ЦПК).

По-друге, невиконання судового рішення є підставою для відповідальності, встановленої законом.

По-третє, обов'язковість судового рішення не позбавляє осіб, які не брали участі у справі, можливості звернутися до суду, якщо ухваленим судовим рішенням вирішено питання про їхні права, свободи чи інтереси.

На окрему увагу заслуговує принцип **забезпечення права на апеляційний перегляд справи**, передбаченого п. 8 ч. 2 ст. 129

Конституції України, яке слід розуміти як гарантоване особі право на перегляд її справи в цілому судом апеляційної інстанції, якому відповідає обов'язок цього суду переглянути по суті справу у спосіб всебічного, повного, об'єктивного та безпосереднього дослідження доказів з урахуванням доводів і вимог апеляційної скарги та перевірити законність і обґрунтованість рішення суду першої інстанції. Отже, забезпечення права на апеляційний перегляд справи – одна з конституційних засад судочинства – спрямоване на гарантування ефективного судового захисту прав і свобод людини і громадянина з одночасним дотриманням конституційних приписів щодо розумних строків розгляду справи, незалежності судді, обов'язковості судового рішення тощо.

Разом з тим відповідно до ст. 352 ЦПК учасники справи, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки, мають право оскаржити в апеляційному порядку рішення суду першої інстанції повністю або частково. Учасники справи, особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки, мають право оскаржити в апеляційному порядку ухвали суду першої інстанції окремо від рішення суду лише у випадках, передбачених статтею 353 ЦПК.

Після відкриття апеляційного провадження за апеляційною скаргою особи, яка не брала участі у справі, але суд вирішив питання про її права, свободи, інтереси та (або) обов'язки, така особа користується процесуальними правами і несе процесуальні обов'язки учасника справи.

Забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у випадках, встановлених законом також відноситься до основних засад цивільного судочинства. Так ст. 389 ЦПК України, яка визначає право касаційного оскарження, водночас ч. 3 цієї статті містить перелік рішень, які не підлягають касаційному оскарженню. Відповідно не підлягають касаційному оскарженню: 1) рішення, ухвали суду першої інстанції та постанови, ухвали суду

апеляційної інстанції у справах, рішення у яких підлягають перегляду в апеляційному порядку Верховним Судом; 2) судові рішення у малозначних справах та у справах з ціною позову, що не перевищує двохсот п'ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, крім випадків, якщо: касаційна скарга стосується питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики; особа, яка подає касаційну скаргу, відповідно до цього Кодексу позбавлена можливості спростувати обставини, встановлені оскарженим судовим рішенням, при розгляді іншої справи; справа становить значний суспільний інтерес або має виняткове значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу; суд першої інстанції відніс справу до категорії малозначних помилково.

Своєчасний захист прав, свобод та інтересів осіб, що беруть участь у справі, є одним із найважливіших факторів, що визначає доступність правосуддя та ефективність його здійснення. Згідно зі статтею 129 Конституції України на національному рівні розумні строки розгляду справи судом є однією з основних засад судочинства. Говорячи про своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ, необхідно звернути увагу на те, що статтею 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. гарантується право на розгляд справи судом у «розумні строки». Відповідно до ст. 2 ЦПК України завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та **своєчасний розгляд** і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб та інтересів держави. Своєчасному розгляду справи покликані сприяти процесуальні строки.

У ЦПК України закріплено положення про встановлення судом строків з урахуванням **принципу розумності** (ст. 121). Принцип розумності слід розуміти як установлення розумного терміну для вчинення процесуальних дій. Строк є розумним, якщо він передбачає час, достатній, з урахуванням обставин справи, для вчинення

процесуальної дії, та відповідає завданню цивільного судочинства. Цей строк не має перевищувати нормативно визначеного строку. Призначення розумного строку має здійснюватися з урахуванням затрат праці на розгляд справи, складності вчинення процесуальних дій, умов і можливості їх виконання. Суд повинен визначати строки залежно від конкретних обставин справи, враховуючи час, потрібний і достатній для вчинення процесуальних дій, зокрема строки доставки поштових повідомлень та інших способів отримання інформації.

Одним із принципів цивільного судочинства є **неприпустимість зловживання процесуальними правами** (п. 11 ч. 3 ст. 2 ЦПК), яке грунтується на ч. 1 ст. 68 Конституції України, що кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей.

Відповідно до ч. 1 ст. 44 ЦПК неприпустимість зловживання процесуальними правами полягає у тому, що учасники судового процесу та їхні представники повинні добросовісно користуватися процесуальними правами; зловживання процесуальними правами не допускається.

Зловживання процесуальними правами – особливий різновид цивільного процесуального правопорушення, що полягає у тому, що при зловживанні процесуальними правами відбувається порушення умов реалізації суб'єктивних цивільних процесуальних прав. Це положення відповідає загальнотеоретичним розробкам конструкції зловживання правом, в яких воно нерідко визначається як поведінка, що перевищує (або порушує) межі здійснення суб'єктивних прав. Суб'єкт цивільного судочинства свої цивільні процесуальні права має здійснювати відповідно до їх призначення, яке або прямо визначено змістом того чи іншого суб'єктивного права, або вочевидь випливає з логіки існування того чи іншого суб'єктивного процесуального права.

Принцип відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення.

Судові витрати складаються з судового збору та витрат, пов'язаних з розглядом справи. Судовий збір покладається на сторони пропорційно розміру задоволених позовних вимог. Інші судові витрати, пов'язані з розглядом справи, покладаються: у разі задоволення позову – на відповідача; у разі відмови в позові – на позивача; у разі часткового задоволення позову – на обидві сторони пропорційно розміру задоволених позовних вимог.

Якщо сторону, на користь якої ухвалено рішення, звільнено від сплати судових витрат, з другої сторони стягуються судові витрати на користь осіб, які їх понесли, пропорційно до задоволеної чи відхиленої частини вимог, а інша частина компенсується державним коштом у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Якщо обидві сторони звільнені від оплати судових витрат, вони компенсуються державним коштом у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Сутність цивільного процесу поряд з процесуальними принципами визначають і правові аксіоми. **Аксіоми** – це вихідні і непорушні істини, закріплені в процесуальних нормах, які не потребують логічної аргументації.

Вірність правових аксіом багаторазово перевірена і підтверджена юридичною практикою. Без аксіом цивільна юрисдикція була б істотно ускладнена. Так, без аксіоматичного правила, що звільняє від доказування загальновідомих фактів, судове пізнання було б невиправдано масштабним, а без аксіоми, яка забороняє тотожні правопретензій, провадження у справі залишалося б без будь-якого руху.

Правові аксіоми – це певні постулати юридичної науки і судової практики, що виражають загальнолюдську мораль і справедливість. Вони за загальним правилом закріплені в ЦПК, на відміну від цивільних процесуальних принципів знаменують загальнолюдську сторону судочинства і мають наднаціональний характер.

Під час розгляду цивільної справи особи, наділені суб'єктивними правом вступають у правовідносини. Цивільні процесуальні правовідносини визначають роль і значення механізму застосування права на врегульовані ними суспільні відносини, розкривають соціальну спрямованість норм цивільного процесуального права, є процесуальним засобом судового захисту цивільних, трудових, сімейних та інших прав, державних і громадських інтересів. Вони обумовлюються дією норм цивільного процесуального права, які впливають на поведінку осіб шляхом закріплення сукупності кореспондуючих між собою суб'єктивних цивільних процесуальних прав і обов'язків суду та учасників процесу, реалізація яких спричиняє виникнення, розвиток і припинення цього виду правовідносин. Визначення поняття цивільних процесуальних правовідносин є важливим не тільки з теоретичних міркувань, але й має вагоме практичне значення. Лише на основі правильної і чітко сформульованої дефініції можна визначити і розробити перспективи розвитку та підвищення ефективності і ролі цивільних процесуальних правовідносин у правовому регулюванні.

Цивільні процесуальні правовідносини – це різновид правовідносин, які виникають у процесі цивільного судочинства на основі норм цивільного процесуального права лише між двома суб'єктами – судом, який розглядає справу, і будь-яким іншим учасником процесу (суд – позивач; суд – відповідач; суд – свідок тощо).

Ознаки цивільних процесуальних правовідносин:

Виникають на основі норм цивільного процесуального права і носять правовий характер і за загальним правилом виражаються у спеціальній, установленій законом цивільній процесуальній формі.

Вольові відносини, тому що для виникнення таких правовідносин потрібна ініціатива певних суб'єктів (подача позову, виклик свідка й т.д.).

Суд є обов'язковим учасником цивільних процесуальних правовідносин.

Цивільні процесуальні правовідносини характеризуються як відносини влади і підпорядкування, оскільки між суб'єктами немає рівності, тому що суд є державним органом.

Взаємність і множинність прав і обов'язків у суб'єктів правовідносин. Кожна процесуальна дія тягне наслідки та впливає на процесуальне положення інших суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин.

Процесуальні правовідносини виникають тільки у зв'язку з розглядом і вирішенням цивільної справи та носять правозастосовний характер.

Виникнення, розвиток і припинення цивільних процесуальних правовідносин залежить від певних умов, які в юридичній науці називають передумовами виникнення правовідносин.

Цивільні процесуальні правовідносини можуть виникнути за умов наявності таких **передумов:** 1) норм цивільного процесуального права; 2) цивільної процесуальної правоздатності учасників процесу; 3) процесуальних юридичних фактів.

Для виникнення цивільних процесуальних правовідносин необхідна наявність норм цивільного процесуального права. Без процесуальних норм не може бути і правовідносин.

Норми цивільного процесуального права як передумова виникнення цивільних процесуальних правовідносин характеризуються такими особливостями: 1) встановлюються тільки державою; 2) є загальнообов'язковими; 3) мають загальний характер; 4) регулюють суспільні відносини лише в сфері здійснення правосуддя у цивільних справах; 5) забезпечуються можливістю застосування державного примусу чи процесуальних заходів, не пов'язаних з державним примусом; 6) ставлять за мету правильний і своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ. Процесуальні норми не існують ізольовано одна від одної, а становлять собою цілісну систему цивільного процесуального права. Кожне цивільне процесуальне правовідношення регулюється не однією процесуальною нормою, а їх сукупністю.

Другою необхідною **передумовою виникнення цивільних процесуальних правовідносин є цивільна процесуальна правосуб'єктність**. Поняття правосуб'єктності об'єднує в собі цивільну процесуальну правоздатність і дієздатність. Перша як здатність мати цивільні процесуальні права і обов'язки (правоздатність), друга – як здатність здійснювати в суді відповідні процесуальні права та обов'язки (дієздатність).

Цивільна процесуальна правоздатність визнається рівною мірою за всіма громадянами України, особами без громадянства, підприємствами, установами, організаціями, які мають статус юридичної особи. ЦПК України встановлено, що здатність мати цивільні процесуальні права та обов'язки сторони, третьої особи, заявника, заінтересованої особи (цивільна процесуальна правоздатність) мають усі фізичні і юридичні особи (ст. 46 ЦПК). У громадян цивільно-процесуальна правоздатність виникає з моменту народження, припиняється зі смертю, існуючи незалежно від психічного стану. Всі громадяни володіють нею в повній мірі без обмежень. Юридичні особи володіють цивільно-процесуальною правоздатністю з моменту реєстрації статуту до ліквідації як юридичної особи.

Повна цивільна дієздатність настає з 18 років (ст. 47 ЦПК). Права малолітніх, неповнолітніх та обмежено дієздатних захищаються в судах законними представниками. Неповнолітні особи віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, а також особи, цивільна дієздатність яких обмежена, можуть особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді у справах, що виникають з відносин в межах обсягу їх цивільної дієздатності.

У разі реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, вона набуває цивільної процесуальної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу. Цивільної процесуальної дієздатності набуває також неповнолітня особа, якій у порядку, встановленому ЦК України, надано повну цивільну дієздатність. Змістом цивільної процесуальної дієздатності, таким чином, є здатність особисто здійснювати процесуальну діяльність з юридичними наслідками,

наявність цивільної процесуальної дієздатності необхідна для самостійного ведення процесу.

Юридичні процесуальні факти – це обставини процесуально-правового характеру, наявність або відсутність яких необхідна для реалізації права на звернення до суду за захистом порушеного або оспорюваного суб'єктивного матеріального права чи охоронюваного законом інтересу, тобто для порушення справи в суді першої інстанції, в стадіях апеляційного і касаційного провадження, по перегляду рішень Верховним Судом України та за нововиявленими обставинами. Якщо виникають, змінюються або припиняються цивільні процесуальні правовідносини внаслідок юридичних фактів – це, як правило, процесуальні дії його учасників (наприклад, подання позовної заяви, подання заперечень проти позову, заявлення клопотання тощо).

Підставами виникнення цивільних процесуальних правовідносин є факти, з настанням і завдяки настанню яких виникає цивільний процес: пред'явлення позовної заяви у справах позовного провадження; заяви у справах окремого та наказного проваджень.

Приводом є необхідність захисту порушеного або оспорюваного права чи охоронюваного законом інтересу в справах позовного провадження. У справах окремого провадження – необхідність установлення певних обставин – юридичних фактів, зміни юридичного становища громадянина чи його майна, з наявністю чи відсутністю яких закон пов'язує виникнення, зміну припинення суб'єктивних майнових і особистих немайнових прав. цивільного процесуального права не може розглядатися як підстава виникнення, зміни і припинення цивільних процесуальних правовідносин.

Виникнення цивільних процесуальних відносин, за загальним правилом, пов'язують з моментом пред'явлення позовної заяви (заяви окремого провадження, заяви про видачу судового наказу) до суду. Згідно зі ст. 4 ЦПК України приводом для звернення до суду є необхідність захисту порушеного або оспорюваного права, свободи чи охоронюваного законом інтересу. Це положення

трансформується в вимоги, які пред'являються до позовної заяви, а саме – необхідно зазначити зміст позовних вимог.

Елементи цивільних процесуальних правовідносин – це складові частини зазначених правовідносин, до яких відносяться суб'єкти, об'єкт і зміст правовідносин.

Суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин. Цивільні процесуальні правовідносини можуть виникнути тільки між носіями цивільних процесуальних прав і обов'язків у процесі здійснення правосуддя в цивільних справах, у цивільному судочинстві. Тому без суду, наділеного такими функціями, неможливі самі процесуальні правовідносини, а тому суд і є обов'язковим суб'єктом усіх цивільних процесуальних правовідносин.

Другим суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин буде особа, щодо участі якої в процесі є норма права і котра в одній із стадій цивільного процесу може виконувати процесуальні дії, спрямовані на досягнення мети процесу. Такими можуть бути сторони, треті особи, прокурор, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, профспілки, підприємства, установи, організації і окремі громадяни, які захищають права інших осіб; процесуальні представники, експерти, свідки, перекладачі та інші особи, які сприяють судовому розгляду справи.

Суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин можуть бути класифіковані на дві групи: суд та учасники цивільного процесу, а останні своєю чергою, – на осіб, які беруть участь у справі (ст. 42 ЦПК), та інших учасників процесу (ст. 65 ЦПК).

Основним критерієм визначення належності того чи іншого суб'єкта цивільних процесуальних відносин до тої чи іншої групи, є зміст його діяльності та наявність юридичної заінтересованості. Тому доцільно провести поділ суб'єктів на три групи:

– суд;
– особи, які беруть участь у справі;
– особи, які сприяють судовому розгляду та вирішенню справи (інші учасники цивільного процесу).

Суд є обов'язковим суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин. Специфіка його діяльності, призначення та правового статусу потребує віднесення його до окремої групи суб'єктів. Особливою властивістю цього суб'єкта є те, що він повинен бути безстороннім та об'єктивним. Для забезпечення цього у законодавстві закріплений інститут відводу (самовідводу).

Основним призначенням суду як суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин є відправлення правосуддя, яке належить до його виключної компетенції. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами та особами не допускається. Відповідно до ст. 18 ЦПК України від імені суду виступає й суддя, який одноособово розглядає цивільну справу.

Особи, які беруть участь у справі – це учасники (суб'єкти) цивільних процесуальних правовідносин, які наділені юридичною заінтересованістю, що визначає їхній правовий статус при розгляді та вирішенні цивільної справи.

У справах позовного провадження особами, які беруть участь у справі, є сторони та треті особи. У справах наказного та окремого проваджень ними є заявники та інші заінтересовані особи. Також особами, які беруть участь у справі, є їхні представники, органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб (ст. 42 ЦПК).

Особи, які беруть участь у справі, відрізняються від інших суб'єктів тим, що вони мають юридичну заінтересованість у результатах вирішення судом справи і у реалізації ухваленого по ній рішення. Заінтересованість особи може бути матеріально-правовою та (або) процесуальною.

Матеріально-правова заінтересованість – це особиста ознака суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин (особи, яка бере участь у справі), що полягає у прагненні за допомогою судової діяльності поновити порушене, оспорюване чи невизнане право, законний інтерес (отримати певне майно, благо, встановити певний стан, обставини) або навпаки, не допустити їх порушення.

Матеріально-правовою заінтересованістю наділені виключно суб'єкти спірних матеріальних правовідносин.

Процесуальна заінтересованість – це функціональна ознака суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин (особи, яка бере участь у справі), що полягає у прагненні досягти певного процесуального результату у формі відповідного судового рішення, що відповідає функціональному призначенню участі цього суб'єкта у розгляді та вирішенні цивільної справи. Процесуальною заінтересованістю наділені як суб'єкти матеріальних правовідносин, так і ряд учасників цивільного процесу, які беруть участь у справі, для виконання покладених на них функцій в силу закону, договору чи з іншої підстави.

Відповідно, зважаючи на наявність чи відсутність матеріально-правової заінтересованості у справі, осіб, які беруть участь у справі, можна поділити на дві групи: 1) особи, які захищають у процесі особисті інтереси – сторони та треті особи, оскільки вони наділені як матеріально-правовою, так процесуальною заінтересованістю у справі; 2) особи, які захищають інтереси держави, громади, групи осіб або конкретної особи. Такі суб'єкти мають виключно процесуальну заінтересованість у справі, не мають і, як правило, не повинні мати матеріально-правової. Якщо вони мають таку заінтересованість, то виступати у відповідному процесуальному статусі не можуть, а повинні бути залучені у процес як сторона чи третя особа.

Для визначення спроможності осіб, які беруть участь у справі, виступати самостійним учасником судового процесу, суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин, застосовується поняття цивільної процесуальної правосуб'єктності. Це встановлена нормами цивільного процесуального законодавства можливість особи виступати суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин. У складі цивільної процесуальної правосуб'єктності слід вирізняти два елементи: цивільну процесуальну правоздатність та цивільну процесуальну дієздатність.

Цивільна процесуальна правоздатність – це здатність мати цивільні процесуальні права та обов'язки сторони, третьої особи, заявника, заінтересованої особи (ст. 46 ЦПК). Вона визнається за всіма фізичними та юридичними особами.

Наділення цивільною процесуальною правоздатністю може бути пов'язане із досягненням певного віку, з яким матеріальний закон визначає можливість вступу у матеріально-правові відносини. Наприклад, суб'єктом трудових відносин особа може бути у певних випадках лише після досягнення 14-річного віку, а тому суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин у трудовій справі може бути тільки за дотримання цих умов.

Цивільна процесуальна дієздатність – здатність особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді (ст. 47 ЦПК). На відміну від правоздатності, цивільна процесуальна дієздатність залежить від різноманітних чинників (віку, стану здоров'я, інших причин).

За обсягом цивільної процесуальної дієздатності суб'єкти можуть розглядатися як такі, що наділені повною цивільною процесуальною дієздатністю; особи з частковою цивільною процесуальною дієздатністю та особи, які не мають цивільної процесуальної дієздатності.

Повним обсягом дієздатності наділені фізичні особи, які досягали повноліття, а також юридичні особи (ч. 1 ст. 47 ЦПК). Такими також є фізичні особи, які до досягнення повноліття зареєстрували шлюб, а також набули повного обсягу цивільної дієздатності у порядку емансипації. Така фізична особа набуває повного обсягу цивільної процесуальної дієздатності відповідно з моменту реєстрації шлюбу чи набрання законної сили рішення про надання повного обсягу цивільної дієздатності у порядку, встановленому актами цивільного законодавства.

Частковий обсяг дієздатності мають неповнолітні (віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років), а також особи, цивільна дієздатність яких обмежена. Вони можуть особисто здійснювати

цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді у справах, що виникають з відносин, у яких вони особисто беруть участь, якщо інше не встановлено законом. Приміром, якщо справа виникає з правочину, на вчинення якого неповнолітньому потрібна згода батьків, усиновителів або піклувальника, суд повинен притягнути останніх до участі у справі для захисту інтересів неповнолітнього.

Малолітні (віком до чотирнадцяти років) та особи, які визнані недієздатними, вважаються недієздатними у цивільному процесі.

Права, свободи та законні інтереси таких осіб захищають у суді їх законні представники – батьки, усиновителі, опікуни.

Отже, цивільна процесуальна правосуб'єктність (і правоздатність, і дієздатність) виступає складовою частиною загальної правосуб'єктності фізичних та юридичних осіб і тісно пов'язана з цивільною, сімейною, трудовою й іншими видами і визначається характером зв'язку між цими галузями права.

Права та обов'язки осіб, які беруть участь у справі, поділяють на **загальні та спеціальні. До загальних** слід віднести права та обов'язки, якими наділені усі особи, що беруть участь у справі, незалежно від змісту юридичної заінтересованості. Ними є право знайомитися з матеріалами справи, робити з них витяги, знімати копії з документів, долучених до справи, одержувати копії рішень, ухвал, брати участь у судових засіданнях, подавати докази, брати участь у дослідженні доказів, ставити запитання іншим особам, які беруть участь у справі, а також свідкам, експертам, спеціалістам, заявляти клопотання та відводи, давати усні та письмові пояснення судові, подавати свої доводи, міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду, і заперечення проти клопотань, доводів і міркувань інших осіб, користуватися правовою допомогою, ознайомлюватися з журналом судового засідання, знімати з нього копії та подавати письмові зауваження з приводу його неправильності чи неповноти, прослуховувати запис фіксування судового засідання технічними засобами, робити з нього копії, подавати

письмові зауваження з приводу його неправильності чи неповноти, оскаржувати рішення і ухвали суду, користуватися іншими процесуальними правами, встановленими законом (ст. 43 ЦПК).

Обсяг **спеціальних прав** визначається залежно від процесуального статусу учасника у цивільному процесі. Наприклад, правовий статус позивача визначений ст. 49 ЦПК, відповідно до якої він має право протягом усього часу розгляду справи змінити підставу або предмет позову, збільшити або зменшити розмір позовних вимог, відмовитися від позову чи укласти із відповідачем мирову угоду.

Обов'язки осіб, які беруть участь у справі, визначаються необхідністю добросовісно користуватися наданими процесуальними правами, а також не посягати на права інших суб'єктів процесуальних правовідносин. Нормами цивільного процесуального закону визначено також конкретні обов'язки у певних випадках. Зокрема, сторони та інші особи, які беруть у справі, зобов'язані повідомляти суд про зміну свого місця проживання (перебування, знаходження) під час провадження у справі. Спеціальним обов'язком для сторін є, наприклад, зобов'язання подати або повідомити про докази до або під час попереднього судового засідання.

Інші учасники цивільного процесу – це суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин, які не мають і не повинні мати у справі жодної юридичної заінтересованості та сприяють встановленню дійсних обставин справи, дослідженню доказів, утвердженню засад цивільного процесуального права. До них належать помічник судді, секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, експерт з питань права, перекладач, спеціаліст (ст. 65 ЦПК). Однак цей перелік не є вичерпним, оскільки цивільні процесуальні правовідносини можуть виникати і за участю інших осіб. Ними, наприклад, можуть бути особи, які мають письмові та речові докази у справі при витребуванні їх судом, державний виконавець при виконанні ухвали про забезпечення позову, органи та особи, яким направлена окрема ухвала про порушення закону,

особи, між якими відбувалося листування, щодо надання згоди на його дослідження та ін.

Найменування цієї групи суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин вказує на те, що вони не належать до осіб, які беруть участь у справі, а визначальною їх ознакою є відсутність юридичної заінтересованості у справі.

Цих учасників цивільного процесу можна поділити на дві підгрупи: суб'єкти, які сприяють розгляду і вирішенню справи по суті (свідок, експерт, експерт з питань права перекладач, спеціаліст), інші – особи, які здійснюють організаційно-технічне забезпечення процесу (помічник судді, судовий розпорядник, секретар судового засідання).

Об'єкт і зміст цивільних процесуальних правовідносин.

Цивільні процесуальні правовідносини виникають у процесі діяльності суду, в зв'язку з чим їх об'єкт тісно пов'язаний з об'єктом матеріальних правовідносин, з приводу якого виникає цивільне судочинство, і це ускладнює його визначення.

В теорії цивільного процесу **під об'єктом** розуміють: дії суб'єктів правовідносин або тільки діяльність суду; матеріально-правові відносини, які захищаються судом; спір про право між учасниками матеріально-правових відносин, переданий на розгляд суду; передбачені законом наслідки процесуальних дій, які виступають як мета цивільного судочинства (загальний об'єкт), захист матеріальних прав і законних інтересів сторін і третіх осіб (спеціальний об'єкт), конкретна справа та ін.

Процесуальні дії суб'єктів правовідносин не можуть бути об'єктом відносин, оскільки вони не є тією категорією, з приводу якої виникають самі відносини. Процесуальними діями реалізуються процесуальні права і обов'язки. Вони необхідні для виникнення правовідносин і наступного їх розвитку. Отже, процесуальні дії входять до змісту процесуальних правовідносин й одночасно виступають юридичними фактами, які спричиняють виникнення, розвиток і припинення цивільних процесуальних правовідносин.

Об'єктом цивільних процесуальних правовідносин не виступають і матеріально-правові відносини, які захищаються судом, оскільки ними охоплюються тільки відносини позовного провадження, які характеризують динаміку розвитку процесуальних правовідносин.

Отже, об'єктом цивільно-процесуальних відносин є процесуальні наслідки, на досягнення яких спрямовуються процесуальні права, обов'язки і процесуальні дії суб'єктів правовідносин. Беручи до уваги, що обсяг, зміст, характер процесуальних прав та обов'язків встановлюється і визначається ЦПК залежно від мети участі суб'єктів правовідносин у судочинстві та виконуваних ними цивільних процесуальних функцій у справі, кожне цивільне процесуальне правовідношення в системі правовідносин у справі має свій самостійний об'єкт.

Цивільні процесуальні права та обов'язки суб'єктів правовідносин і процесуальні дії з їх реалізації становлять **зміст цивільних процесуальних правовідносин.**

Права і процесуальні дії одного суб'єкта не можуть бути засобом правового регулювання поведінки осіб у цивільному судочинстві, а отже – і становити зміст правовідносин. Обґрунтування, що суд як орган держави може і повинен мати обов'язки тільки перед державою, а не перед іншими суб'єктами процесу, не відповідає нормам процесуального права, в яких закріплені конкретні обов'язки суду перед конкретними суб'єктами. Праву заінтересованих осіб на порушення процесу відповідає обов'язок суду розглянути звернену до суду вимогу на порушення цивільної справи; праву сторони чи третьої особи заявити клопотання про виклик у судове засідання свідка відповідає обов'язок суду розглянути таку заяву.

До змісту цивільних процесуальних правовідносин входять разом з правами і обов'язками суб'єктів їх поведінка, тобто процесуальні дії, які існують не самі по собі, а є засобом реалізації суб'єктами своєї волі – прав і обов'язків. Від дії суб'єктів залежить виникнення і розвиток самих відносин.

Таким чином, тільки сукупність процесуальних прав та обов'язків і процесуальних дій з їх реалізації заінтересованої особи і суду можуть визначати зміст цивільних процесуальних правовідносин. ЦПК врегульовує волю суб'єктів (цивільні процесуальні права й обов'язки) та їх дії. Останні виступають засобом реалізації волі, а тому тільки разом вони можуть входити до змісту правовідносин. У зв'язку з цим цивільні процесуальні правовідносини виступають формою (способом, методом) здійснення його учасниками суб'єктивних прав та обов'язків, а самі права й обов'язки ніяк не можуть бути формою правовідносин.

Кейси для самопідготовки
ЗАВДАННЯ 1

Фізична особа Сидоренко звернувся до суду з позовом до сусіда про відшкодування вартості автомобіля, який було пошкоджено під час ремонту фасаду будинку. Суддя, отримав позовну заяву та встановив, що вона подана без додатків та без доказів сплати судового збору. У зв'язку з цим суддя постановив ухвалу про залишення позовної заяви без руху та надав позивачеві строк для усунення недоліків.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*

Підставою виникнення процесуальних правовідносин у даній ситуації є:

а) подання позовної заяви до суду;
б) винесення судом рішення по суті;
в) складання протоколу поліцейським;
г) виконання судового рішення.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*

Який різновид цивільних процесуальних правовідносин має місце:

а) цивільні;
б) процесуальні;

в) регулятивні;
г) охоронні;
д) підготовчі;
е) судові;
є) зобов'язальні.

Питання 3.

Визначте відповідність процесуальної дії та її юридичного значення:

1. Подання позовної заяви	а) формально починає судовий розгляд по суті
2. Усунення недоліків позову	б) зупиняє подальший розгляд до усунення недоліків
3. Відкриття провадження у справі	в) ініціює виникнення цивільного процесу
4. Ухвала про залишення позову без руху	г) відновлює процесуальні строки розгляду

Питання 4.

Визначте послідовність юридичних фактів:

а) подання позову без додатків;
б) відкриття провадження у справі;
в) усунення недоліків позивачем;
г) постанова ухвали про залишення позову без руху.

ЗАВДАННЯ 2

Фізична особа Мельник звернулася до суду з позовом про визнання права власності на квартиру у порядку спадкування. Суддя, перевіривши матеріали, встановив, що позивачка проживає за кордоном, а її представник подав позов за довіреністю, яка не посвідчена належним чином. Суд залишив позов без руху, надав строк для подання належної довіреності, а після невиконання вимог – повернув позовну заяву.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*

Підставою виникнення процесуальних правовідносин у даному випадку є:

а) подання позовної заяви представником;
б) повернення позову позивачеві;
в) укладення договору доручення;
г) складання заповіту.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*

Який різновид цивільних процесуальних правовідносин має місце:

а) цивільні;
б) процесуальні;
в) охоронні;
г) регулятивні;
д) представницькі;
е) судові;
є) зобов'язальні.

Питання 3.

Визначте відповідність процесуальної дії та поведінки учасників:

1. Повернення позову	а) ініціювати розгляд справи шляхом звернення до суду
2. Усунення недоліків представником	б) припинити розгляд у зв'язку з невиконанням вимог суду
3. Подання позову	в) надати строк для усунення процесуальних недоліків
4. Залишення позову без руху	г) подати довіреність, яка посвідчена належним чином

Питання 4.

Визначте послідовність юридичних фактів:

а) подання позову представником без належної довіреності;

б) повернення позовної заяви судом;

в) неусунення недоліків у визначений строк;

г) постанова ухвали про залишення позову без руху.

Питання для самоконтролю:

1. Які форми та способи цивільних прав передбачені нормами діючого законодавства?
2. Які завдання стоять перед цивільним судочинством?
3. Які методи правового регулювання є характерними для цивільного процесу?
4. Які складові елементи формують систему цивільного процесуального права?
5. Що таке процесуальне провадження?
6. Що таке стадія цивільного процесу?
7. Які принципи цивільного судочинства закріплені в Конституції України?
8. Що таке галузеві принципи цивільного судочинства?
9. Визначте відмінності цивільних процесуальних відносин від цивільних, а також від інших процесуальних відносин. Яким є склад цих відносин?
10. Визначте поняття цивільних процесуальних відносин.

ТЕМА 22. ПРАВОВИЙ СТАТУС УЧАСНИКІВ СУДОВОГО ПРОЦЕСУ

(Середницька І. А.)

Зміст теми.

Поняття та елементи цивільних процесуальних правовідносин. Підстави і передумови їх виникнення.

Суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин, їх класифікація, права та обов'язки. Особи, які здійснюють правосуддя. Учасники судового процесу. Зміст та об'єкт цивільних процесуальних правовідносин. Цивільна процесуальна правоздатність. Цивільна процесуальна дієздатність. Забезпечення захисту прав малолітніх або неповнолітніх осіб під час розгляду справи.

Склад суду. Визначення складу суду. Правове положення суддів у цивільному процесі. Порядок вирішення питань при колегіальному розгляді справи. Підстави для відводу (самовідводу) судді. Недопустимість повторної участі судді в розгляді справи. Підстави для відводу (самовідводу) секретаря судового засідання, експерта, спеціаліста, перекладача. Заяви про самовідводи та відводи. Порядок вирішення заявленого відводу та самовідводу. Наслідки відводу суду (судді).

Склад учасників справи. Права та обов'язки учасників справи.

Неприпустимість зловживання процесуальними правами.

Поняття сторін в цивільному процесі. Позивач. Відповідач.

Характеристика процесуальних прав та обов'язків сторін.

Поняття і види процесуальної співучасті, її підстави. Права та обов'язки співучасників.

Поняття належної та неналежної сторони. Умови, порядок і правові наслідки заміни неналежного відповідача, залучення до участі у справі співвідповідача.

Поняття та види третіх осіб у судовому процесі. Відмінність третіх осіб від співучасників. Треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору. Треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору. Наслідки незалучення

у справу третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору.

Процесуальне правонаступництво: поняття, види, підстави, правові наслідки. Порядок вступу в процес правонаступника, його правове положення.

Участь у судовому процесі органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. Процесуальні права органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

Представники. Участь у справі представника. Законні представники. Особи, які можуть бути представниками. Особи, які не можуть бути представниками. Документи, що підтверджують повноваження представників. Призначення або заміна законного представника судом.

Цивільні процесуальні правовідносини – це врегульовані нормами цивільного процесуального права суспільні відносини, що виникають між судом та учасниками судового процесу у зв'язку з розглядом і вирішенням цивільних справ. Вони є центральною ланкою механізму реалізації судового захисту прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб, а також держави.

Ці правовідносини мають специфічний характер, який полягає в обов'язковому суб'єкті з владними повноваженнями – суді, особливому процедурному порядку їх реалізації та визначеності суб'єктного складу відповідно до норм цивільного процесуального законодавства.

Ознаки цивільних процесуальних правовідносин.

Юридична рівність сторін, окрім суду, який виконує владну функцію.

Об'єктом виступають дії учасників процесу, спрямовані на реалізацію процесуальних прав та обов'язків.

Виникають на підставі норм права – наприклад, з моменту прийняття заяви судом або відкриття провадження.

Мають владно-процедурний характер, оскільки виникають у сфері здійснення правосуддя.

Елементи цивільних процесуальних правовідносин включають:

Суб'єкти – це учасники цивільного процесу, які мають відповідні права та обов'язки в рамках процесуальних правовідносин. До них належать:

Суд як орган, що здійснює правосуддя;

Позивач (особа, яка звертається до суду для захисту своїх прав);

Відповідач (особа, щодо якої висунуто позов);

Інші учасники процесу (третьої особи, представники, експерти, свідки тощо).

Об'єкт –це те благо або інтерес, з приводу якого виникає процесуальна взаємодія між учасниками судового процесу. Інакше кажучи, це те, на що спрямовані дії сторін, суду та інших учасників у ході розгляду справи в суді.

У цивільно-процесуальних правовідносинах об'єктом зазвичай виступає конкретне матеріальне право або інтерес, які потребують судового захисту. Це може бути, наприклад, майнове право (володіння майном), зобов'язання (виконання договору), сімейні права, особисті немайнові права (захист честі, гідності тощо).

Об'єктом можуть бути як конкретні процесуальні дії (подача позовної заяви, винесення судового рішення), так і наслідки таких дій (примусове виконання судового рішення).

Сторони правовідносин прагнуть досягти певного правового результату – визнання, захисту або поновлення порушеного права.

Зміст цивільно-процесуальних правовідносин охоплює сукупність прав і обов'язків, що виникають між учасниками судового процесу, з метою захисту порушених або оспорюваних прав та інтересів. Зміст визначається правовими нормами, що регулюють поведінку сторін і суду у процесі, і включає низку основних елементів.

Основні елементи змісту цивільно-процесуальних правовідносин: Суб'єкти правовідносин:

Суд – це ключовий суб'єкт, який організовує та здійснює правосуддя.

Сторони процесу (позивач, відповідач) – це ті, чиї права чи інтереси захищаються в суді.

Треті особи та інші учасники (наприклад, експерти, свідки, перекладачі) також можуть брати участь у процесі.

Права і обов'язки сторін (ст. 43 ЦПК України)

Учасники справи мають право:

1) ознайомлюватися з матеріалами справи, робити з них витяги, копії, одержувати копії судових рішень;

2) подавати докази; брати участь у судових засіданнях, якщо інше не визначено законом; брати участь у дослідженні доказів; ставити питання іншим учасникам справи, а також свідкам, експертам, спеціалістам;

3) подавати заяви та клопотання, надавати пояснення суду, наводити свої доводи, міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду, і заперечення проти заяв, клопотань, доводів і міркувань інших осіб;

4) ознайомлюватися з протоколом судового засідання, записом фіксування судового засідання технічними засобами, робити з них копії, подавати письмові зауваження з приводу їх неправильності чи неповноти;

5) оскаржувати судові рішення у визначених законом випадках;

6) користуватися іншими визначеними законом процесуальними правами.

Учасники справи зобов'язані:

1) виявляти повагу до суду та до інших учасників судового процесу;

2) сприяти своєчасному, всебічному, повному та об'єктивному встановленню всіх обставин справи;

3) з'являтися в судове засідання за викликом суду, якщо їх явка визнана судом обов'язковою;

4) подавати усі наявні у них докази в порядку та строки, встановлені законом або судом, не приховувати докази;

5) надавати суду повні і достовірні пояснення з питань, які ставляться судом, а також учасниками справи в судовому засіданні;

6) виконувати процесуальні дії у встановлені законом або судом строки;

7) виконувати інші процесуальні обов'язки, визначені законом або судом.

У випадку невиконання учасником справи його обов'язків суд застосовує до такого учасника справи заходи процесуального примусу, передбачені ЦПК України.

За введення суду в оману щодо фактичних обставин справи винні особи несуть відповідальність, встановлену законом.

Суд виконує функцію керування процесом, розгляду справи по суті.

Мета цивільно-процесуальних правовідносин – це вирішення спору між сторонами на основі закону і справедливості. Результатом може бути рішення суду, яке встановлює або відновлює права сторін.

Основні ознаки змісту цивільно-процесуальних правовідносин:

Публічно-правовий характер: ці правовідносини завжди виникають за участю суду, що є органом державної влади.

Захист порушених прав: метою цих правовідносин є забезпечення судового захисту, відновлення порушеного права або встановлення факту, що має юридичне значення.

Процесуальна форма: цивільно-процесуальні дії здійснюються у суворій відповідності до процедур, визначених законодавством.

Підстави і передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин.

Цивільні процесуальні правовідносини виникають лише за наявності визначених законом підстав та передумов.

Підстави виникнення процесуальних правовідносин – правовідносини у цивільному процесі виникають з моменту вчинення юридичного факту, визначеного процесуальним законом (наприклад, подання позовної заяви ст. 175 ЦПК України). Вони можуть

змінюватися в процесі розгляду справи залежно від її динаміки: заміна сторони, залучення третіх осіб тощо.

Основною юридичною підставою є порушення, невизнання або оспорювання суб'єктивного права чи інтересу учасника. Визначальну роль відіграє також ухвала суду про відкриття провадження у справі, саме з цього моменту встановлюється зв'язок між судом і сторонами, що набуває формальних процесуальних ознак.

Передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин мають об'єктивний і суб'єктивний характер.

Об'єктивні передумови:

Наявність законодавчого регулювання (норми цивільного процесуального права), існування цивільних правовідносин між сторонами (позивачем і відповідачем), юрисдикція суду (відповідність справи компетенції суду загальної юрисдикції).

Суб'єктивні передумови:

Процесуальна правоздатність і дієздатність суб'єктів, тобто їх здатність мати процесуальні права та обов'язки, а також самостійно їх здійснювати, наявність конкретного позову, який стосується захисту прав або інтересів особи.

Суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин.

Суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин – це особи, які беруть участь у судовому процесі та мають певні процесуальні права та обов'язки, що визначені нормами цивільного процесуального права.

Суд – орган, що здійснює правосуддя в цивільних справах. Його основна функція – розглядати і вирішувати цивільні справи, а також забезпечувати законність та дотримання прав всіх учасників процесу. Суд виступає гарантом захисту прав, свобод і законних інтересів осіб, що звертаються за судовим захистом.

Правосуддя у цивільних справах здійснюється судами загальної юрисдикції. До осіб, що здійснюють правосуддя, належать:

Судді – професійні судді, що вирішують справу по суті.

Присяжні (в окремих випадках) – громадяни, які залучаються до участі у здійсненні правосуддя разом із суддями.

Особи, які беруть участь у справі – це суб'єкти, які мають прямий правовий інтерес у результаті справи. До них належать:

Позивач – особа, яка ініціює судовий процес з метою захисту своїх прав або інтересів.

Відповідач – особа, до якої пред'явлено вимогу (позов) і яка повинна відповідати за свої дії або бездіяльність.

Треті особи – особи, які не є основними сторонами справи, але мають інтерес у результаті її вирішення.

Інші учасники судового процесу, до яких належать:

Представники сторін (адвокати, законні представники сторін) – особи, що здійснюють захист або представляють інтереси сторін у процесі;

Свідки, експерти, перекладачі, спеціалісти – особи, що сприяють суду у встановленні фактів або вирішенні питань, які вимагають спеціальних знань.

В умовах воєнного стану важливо враховувати, що учасниками справ можуть бути особи, які виїхали за межі України – суди дозволяють участь таких осіб шляхом відеоконференції (Zoom, EasyCon, тощо).

Якщо дитина / особа знаходиться в евакуації – участь представника може бути дистанційно підтверджена нотаріально або через е-платформи (Дія, Мін'юст).

Об'єктом цивільних процесуальних правовідносин є правові дії, які здійснюють сторони та інші учасники процесу в рамках вирішення справи (наприклад, подання позову, винесення рішення суду).

Зміст – це сукупність прав та обов'язків, які належать сторонам і іншим учасникам процесу (наприклад, право на апеляційне оскарження або обов'язок подавати докази).

Цивільна процесуальна правоздатність (ст. 46 ЦПК України) – це здатність особи мати цивільні процесуальні права та обов'язки. Вона виникає з моменту народження і належить кожній фізичній та юридичній особі, яка бере участь у цивільному судочинстві.

Цивільна процесуальна дієздатність (ст. 47 ЦПК України) – це здатність особи самостійно здійснювати свої цивільні процесуальні права та виконувати обов'язки. Повну процесуальну дієздатність мають особи, що досягли 18 років, а в окремих випадках – особи з частковою дієздатністю (неповнолітні) можуть діяти через законних представників.

Забезпечення захисту прав малолітніх або неповнолітніх осіб під час розгляду справи.

Малолітні (до 14 років) та неповнолітні (від 14 до 18 років) особи мають обмежену процесуальну дієздатність, тому їхні права в суді захищають законні представники (батьки, опікуни або піклувальники). Для забезпечення належного захисту їхніх прав суд зобов'язаний:

Залучати органи опіки та піклування для участі у справі, якщо спір стосується інтересів дитини;

Призначати адвоката або іншого представника, якщо батьки або опікуни не можуть захистити інтереси дитини;

У випадках, коли дитина досягла певного віку або здатна висловити свою думку, суд має враховувати її позицію під час вирішення справи.

Захист прав малолітніх та неповнолітніх осіб є пріоритетом під час розгляду справ, що стосуються їхніх інтересів.

Учасники судового процесу (ст. 42 ЦПК України)

До учасників судового процесу належать всі особи, які беруть участь у справі або сприяють у розгляді справи. До основних учасників процесу належать:

У справах *позовного провадження* учасниками справи є сторони, треті особи.

При розгляді вимог *у наказному провадженні* учасниками справи є заявник та боржник.

У справах *окремого провадження* учасниками справи є заявники, інші заінтересовані особи.

У справах можуть також брати участь органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

Склад суду. Визначення складу суду (ст. 33 ЦПК України).

Цивільні справи в Україні можуть розглядатися як *одноособово, так і колегіально*. Як правило, більшість цивільних справ розглядаються одноособово суддею. Однак у певних випадках, визначених законодавством, можливий розгляд справи колегією суддів (наприклад, в апеляційному або касаційному порядку). Важливо, що склад суду визначається Єдиною судовою інформаційно-комунікаційною системою, що запобігає втручанню в розподіл та забезпечує об'єктивність.

Цивільні справи у судах першої інстанції розглядаються одноособово суддею, який є головуючим і діє від імені суду.

Справи про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави розглядаються колегіально Вищим антикорупційним судом у складі трьох суддів.

Недопустимість повторної участі судді в розгляді справи (ст. 37 ЦПК України)

Суддя, який брав участь у вирішенні справи:

– в суді першої інстанції, не може брати участі в розгляді цієї самої справи в судах апеляційної і касаційної інстанцій, а так само у новому розгляді справи судом першої інстанції після скасування рішення суду або ухвали про закриття провадження у справі;

– за участю судді, не може брати участі в розгляді цієї справи по суті або перегляді будь-якого ухваленого в ній судового рішення;

– суді апеляційної інстанції, не може брати участі у розгляді цієї самої справи в судах касаційної або першої інстанції, а також у новому розгляді справи після скасування ухвали чи рішення суду апеляційної інстанції;

– перегляді справи в суді касаційної інстанції, не може брати участі в розгляді цієї справи в суді першої чи апеляційної інстанції, а також у новому її розгляді після скасування ухвали чи рішення суду касаційної інстанції;

– рішення в якій було в подальшому скасовано судом вищої інстанції, не може брати участі у розгляді заяви про перегляд за нововиявленими обставинами рішення суду у цій справі;

– в суді першої, апеляційної, касаційної інстанцій, не може брати участі у розгляді заяви про перегляд судового рішення у зв'язку з виключними обставинами у цій справі.

Правове положення суддів у цивільному процесі.

Судді мають особливий правовий статус, який визначає їхні права, обов'язки та гарантії незалежності. Згідно із законодавством України, суддя:

– має право на суддівський імунітет, тобто не може бути притягнутий до кримінальної або адміністративної відповідальності без згоди Вищої ради правосуддя;

– забезпечує неупереджений і об'єктивний розгляд справ, ґрунтуючись на законі та власному внутрішньому переконанні;

– зобов'язаний діяти в рамках закону, дотримуючись норм етики та професійної моралі;

– має гарантії незалежності, включно з належними умовами для виконання своїх обов'язків.

Випадки, коли справа розглядається колегіально:

– у певних випадках цивільні справи у судах першої інстанції розглядаються колегією у складі одного судді і двох присяжних, які при здійсненні правосуддя користуються всіма правами судді;

– перегляд в апеляційному порядку рішень судів першої інстанції здійснюється колегією суддів суду апеляційної інстанції у складі трьох суддів;

– перегляд судових рішень судів першої та апеляційної інстанції здійснюється колегією суддів суду касаційної інстанції у складі трьох або більшої непарної кількості суддів;

– визначених випадках перегляд судових рішень судом касаційної інстанції здійснюється судовою палатою Касаційного цивільного суду (палатою), об'єднаною палатою Касаційного цивільного суду (об'єднаною палатою) або Великою Палатою Верховного Суду (Великою Палатою).

Судді вирішують всі питання шляхом обговорення і голосування. Питання, що виникають під час колегіального розгляду справи судом, вирішуються більшістю голосів суддів. Головуючий голосує останнім.

При ухваленні рішення з кожного питання жоден із суддів не має права утримуватися від голосування та підписання рішення чи ухвали. Судді не мають права розголошувати міркування, що були висловлені у нарадчій кімнаті.

Суддя, не згодний з рішенням, може письмово викласти свою окрему думку. Про наявність окремої думки повідомляються учасники справи без оголошення її змісту в судовому засіданні. Окрема думка приєднується до справи і є відкритою для ознайомлення.

Підстави для відводу (самовідводу) судді (ст. 36 ЦПК України).

Суддя не може розглядати справу і підлягає відводу (самовідводу), якщо:

– він є членом сім'ї або близьким родичем (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, член сім'ї або близький родич цих осіб) сторони або інших учасників судового процесу, або осіб, які надавали стороні або іншим учасникам справи правничу допомогу у цій справі, або іншого судді, який входить до складу суду, що розглядає чи розглядав справу;

– він брав участь у справі як свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, представник, адвокат, секретар судового засідання або надавав стороні чи іншим учасникам справи правничу допомогу в цій чи іншій справі;

– він прямо чи побічно заінтересований у результаті розгляду справи;

– було порушено порядок визначення судді для розгляду справи;

– є інші обставини, що викликають сумнів в неупередженості або об'єктивності судді.

До складу суду не можуть входити особи, які є членами сім'ї, родичами.

Наслідки відводу суду (судді).

У разі задоволення заяви про відвід судді, який розглядає справу одноособово, справа розглядається в тому самому суді іншим суддею.

У разі задоволення заяви про відвід одному із суддів або всьому складу суду, якщо справа розглядається колегією суддів, справа розглядається в тому самому суді тим самим кількісним складом колегії суддів без участі відведеного судді або іншим складом суддів.

Якщо після задоволення відводів (самовідводів) неможливо утворити новий склад суду для розгляду справи, справа за розпорядженням голови суду передається до іншого суду.

Склад учасників справи.

Згідно зі ст. 42 ЦПК України, учасниками цивільного процесу є:

У справах позовного провадження учасниками справи є *сторони, треті особи.*

При розгляді вимог у наказному провадженні учасниками справи *є заявник та боржник.*

У справах окремого провадження учасниками справи є *заявники, інші заінтересовані особи.*

У справах можуть також брати участь органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

Відповідно до ст. 43 ЦПК України, учасники справи мають такі основні права:

– ознайомлюватися з матеріалами справи, робити з них витяги, копії, одержувати копії судових рішень;

– подавати докази; брати участь у судових засіданнях, якщо інше не визначено законом; брати участь у дослідженні доказів; ставити питання іншим учасникам справи, а також свідкам, експертам, спеціалістам;

– подавати заяви та клопотання, надавати пояснення суду, наводити свої доводи, міркування щодо питань, які виникають під

час судового розгляду, і заперечення проти заяв, клопотань, доводів і міркувань інших осіб;

– ознайомлюватися з протоколом судового засідання, записом фіксування судового засідання технічними засобами, робити з них копії, подавати письмові зауваження з приводу їх неправильності чи неповноти;

– оскаржувати судові рішення у визначених законом випадках;

– користуватися іншими визначеними законом процесуальними правами. Основні обов'язки учасників справи включають:

– виявляти повагу до суду та до інших учасників судового процесу;

– сприяти своєчасному, всебічному, повному та об'єктивному встановленню всіх обставин справи;

– з'являтися в судове засідання за викликом суду, якщо їх явка визнана судом обов'язковою;

– подавати усі наявні у них докази в порядку та строки, встановлені законом або судом, не приховувати докази;

– надавати суду повні і достовірні пояснення з питань, які ставляться судом, а також учасниками справи в судовому засіданні;

– виконувати процесуальні дії у встановлені законом або судом строки;

– виконувати інші процесуальні обов'язки, визначені законом або судом.

Неприпустимість зловживання процесуальними правами.

Ст. 44 ЦПК України забороняє учасникам процесу зловживати своїми процесуальними правами. Це означає, що учасники повинні діяти добросовісно та розумно. Зловживання може включати:

– подання скарги на судове рішення, яке не підлягає оскарженню, не є чинним або дія якого закінчилася (вичерпана), подання клопотання (заяви) для вирішення питання, яке вже вирішено судом, за відсутності інших підстав або нових обставин, заявлення завідомо безпідставного відводу або вчинення інших аналогічних дій, що спрямовані на безпідставне затягування чи перешкоджання розгляду справи чи виконання судового рішення;

– подання декількох позовів до одного й того самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав, або подання декількох позовів з аналогічним предметом і з аналогічних підстав, або вчинення інших дій, метою яких є маніпуляція автоматизованим розподілом справ між суддями;

– подання завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер;

– необґрунтоване або штучне об'єднання позовних вимог з метою зміни підсудності справи або завідомо безпідставне залучення особи як відповідача (співвідповідача) з тією самою метою;

– укладення мирової угоди, спрямованої на шкоду правам третіх осіб, умисне неповідомлення про осіб, які мають бути залучені до участі у справі.

Якщо суд виявляє, що учасник зловживає своїми процесуальними правами, він може застосувати до нього відповідні заходи, наприклад, накладення штрафу або відмову в задоволенні безпідставних клопотань.

Сторони (ст. 48 ЦПК України).

Сторонами в цивільному процесі є *позивач і відповідач.*

Позивачем і відповідачем можуть бути фізичні і юридичні особи, а також держава.

Процесуальні права та обов'язки сторін (ст. 49 ЦПК України).

Сторони користуються рівними процесуальними правами:

– позивач вправі відмовитися від позову (всіх або частини позовних вимог), – відповідач має право визнати позов (всі або частину позовних вимог) на будь-якій стадії судового процесу;

– позивач вправі збільшити або зменшити розмір позовних вимог до закінчення підготовчого засідання або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження;

– відповідач має право подати зустрічний позов;

– до закінчення підготовчого засідання позивач має право змінити предмет або підстави позову шляхом подання письмової

заяви. У справі, що розглядається за правилами спрощеного позовного провадження, зміна предмета або підстав позову допускається не пізніше ніж за п'ять днів до початку першого судового засідання у справі;

– сторони можуть примиритися, у тому числі шляхом медіації, на будь-якій стадії судового процесу;

– результат домовленості сторін може бути оформлений мировою угодою.

Поняття і види процесуальної співучасті (ст. 50 ЦПК України).

Процесуальна співучасть – це участь кількох осіб на стороні позивача або відповідача в одній справі. Співучасть може бути:

– *активна співучасть* (кілька співпозивачів проти одного відповідача). Така співучасть є найбільш поширеною. У співпозивачів завжди спільні інтереси по відношенню до відповідача;

– *пасивна співучасть* (співвідповідачі) – (один позивач позивається до кількох відповідачів);

– *змішана співучасть* (декілька позивачів позиваються до декількох відповідачів);

Процесуальна співучасть може бути:

Обов'язковою – коли участь кількох осіб необхідна для правильного вирішення справи.

Факультативною – коли декілька осіб можуть брати участь у справі, але це не є обов'язковим.

Підстави для співучасті визначаються за умов, коли права чи обов'язки кількох осіб виникають з одних правовідносин, або предметом спору є загальні права і обов'язки декількох осіб.

Права та обов'язки співучасників

Співучасники мають такі ж процесуальні права та обов'язки, як і основні сторони. Водночас кожен співучасник діє самостійно, тобто: може подавати самостійні докази, пояснення. Окремо від інших оскаржувати рішення суду.

Однак, спільні дії співучасників можливі, якщо вони вирішать об'єднати свої процесуальні зусилля.

Залучення співвідповідача також можливе, коли права або обов'язки кількох осіб пов'язані з предметом спору. Співвідповідача можна залучити за рішенням суду або за клопотанням позивача чи іншого учасника справи.

Поняття належної та неналежної сторони.

Належна сторона – це особа, яка відповідно до матеріальних правовідносин має бути позивачем або відповідачем у справі.

Неналежна сторона – це особа, яка була помилково залучена як сторона, але не є правомірною стороною відповідно до суті матеріальних правовідносин.

Умови, порядок і правові наслідки заміни неналежного відповідача.

Відповідно до ст. 51 ЦПК України, суд може замінити неналежного відповідача на належного на прохання позивача. Умови заміни:

Якщо виявляється, що позов пред'явлено до неналежного відповідача, суд за клопотанням позивача може допустити заміну.

Якщо позивач не погоджується на заміну, то справа розглядається по суті стосовно неналежного відповідача.

Правові наслідки заміни:

Після заміни неналежного відповідача процес продовжується з належним відповідачем з того самого етапу, на якому було проведено заміну.

Поняття третіх осіб (ст. 52–53 ЦПК України).

Треті особи – це учасники процесу, які вступають у справу для захисту своїх інтересів або прав, що можуть бути порушені або зачеплені внаслідок судового рішення. Вони мають процесуальні права і обов'язки, схожі на права сторін процесу, хоча і відрізняються за змістом та мотивацією.

Види третіх осіб у судовому процесі.

Треті особи у цивільному процесі поділяються на два основні види:

1. Треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору.

До участі у цивільній справі можуть бути залучені треті особи, якщо їхні інтереси безпосередньо стосуються предмета спору і вони мають власну, відмінну від сторін, позицію щодо його вирішення. Такі учасники мають право подати самостійний позов до однієї або кількох сторін процесу. Здійснити вступ у справу вони можуть лише до завершення підготовчого провадження, а у справах спрощеного позовного провадження – до початку першого судового засідання.

Подання позовної заяви третьою особою потребує процесуальної реакції суду: факт прийняття заяви та приєднання особи до процесу оформлюється ухвалою суду.

Оскільки третя особа висуває власні матеріально-правові вимоги, вона набуває процесуального статусу, тотожного статусу позивача, тобто отримує весь обсяг процесуальних прав і несе відповідні обов'язки.

Після залучення такої третьої особи суд, за клопотанням будь-якого учасника справи, може ухвалити рішення про необхідність повторного розгляду матеріалів справи з початку, щоб забезпечити третій особі повноцінну можливість реалізувати свої процесуальні права і вплинути на результат спору.

Приклад: Прокурор звернувся з позовом в інтересах держави про витребування нерухомого майна (службове приміщення поліції), яке незаконно вибуло з державної власності. Водночас інша особа, громадянин Петренко, подає до суду заяву про вступ у справу як третя особа, яка заявляє самостійні вимоги на предмет спору, оскільки вважає, що це приміщення має належати йому на підставі договору купівлі-продажу, укладеного з первісним набувачем.

Треті особи без самостійних вимог щодо предмета спору.

Такі треті особи залучаються до справи у випадках, коли судове рішення може вплинути на їхні права або обов'язки стосовно однієї із сторін. Вони можуть вступити у процес як на сторону позивача, так і на сторону відповідача до завершення підготовчого провадження, а в разі спрощеного позовного провадження – до початку першого судового засідання. Ініціатива щодо їх залучення може

надходити як від учасників справи, так і від самих третіх осіб шляхом подання відповідної заяви.

Якщо під час відкриття провадження або на етапі підготовки справи суд дійде висновку, що майбутнє рішення може торкатися прав чи обов'язків осіб, які формально не беруть участі у процесі, суд зобов'язаний залучити таких осіб до розгляду справи. У такому разі вони набувають статусу третіх осіб, що не мають власних вимог щодо предмета спору.

У заявах про вступ або в заявах учасників про їх залучення необхідно чітко обґрунтувати, з яких причин участь цих осіб є необхідною та в чому полягає можливий вплив рішення суду на їхні інтереси.

Про залучення третьої особи суд постановляє окрему ухвалу. У цьому процесуальному акті суд обов'язково визначає, на які саме права чи обов'язки третьої особи та яким чином може позначитися результат вирішення спору, що розглядається.

Приклад: Позивач, працівник криміналістичного підрозділу МВС, подає позов до Головного управління Національної поліції про стягнення компенсації за ненадану відпустку. На стороні відповідача до участі в справі залучається третя особа без самостійних вимог, Міністерство внутрішніх справ України, яке погоджує внутрішні нормативні акти щодо фінансування і тривалості відпусток.

Процесуальні права третіх осіб.

Як треті особи, так і сторони процесу мають процесуальні права, які включають:

– право знайомитися з матеріалами справи;
– право подавати докази, заявляти клопотання;
– право брати участь у судових засіданнях;
– право подавати апеляції або оскарження рішень суду та інші процесуальні права.

Участь третіх осіб забезпечує більш повне і справедливе розгляд справи, оскільки дозволяє врахувати всі можливі правові інтереси, що можуть бути зачеплені внаслідок вирішення спору.

Суд має можливість розглянути не тільки позиції основних сторін, але й аргументи третіх осіб, що дозволяє прийняти справедливе рішення.

Процесуальне правонаступництво (ст. 55 ЦПК України) – це передача прав та обов'язків від однієї особи до іншої у ході судового процесу, зумовлена змінами в юридичному статусі сторін, наприклад, при спадкуванні, реорганізації юридичної особи, переході прав на об'єкт спору до іншої особи. Правонаступник повністю займає місце первісної сторони процесу та продовжує участь у справі на тому ж етапі, на якому перебувала замінена сторона.

Види процесуального правонаступництва.

Універсальне правонаступництво:

Відбувається у випадках, коли права та обов'язки первісної сторони переходять до правонаступника в повному обсязі.

Приклад: спадкування після смерті фізичної особи, реорганізація юридичної особи (злиття, приєднання, поділ тощо).

Часткове (сингулярне) правонаступництво:

Виникає тоді, коли правонаступник отримує лише частину прав і обов'язків сторони у справі.

Приклад: передача частки права власності за договором, відчуження частини майна або прав на певний об'єкт спору.

Підстави для процесуального правонаступництва

Процесуальне правонаступництво виникає у разі, коли відбуваються зміни в особі, що є учасником процесу, внаслідок наступних підстав:

Смерть фізичної особи – у разі смерті фізичної особи, яка була стороною у справі, її права та обов'язки переходять до спадкоємців. Вони стають процесуальними правонаступниками та можуть продовжувати справу.

Ліквідація або реорганізація юридичної особи – якщо юридична особа, яка є стороною у справі, була реорганізована (злиття, поділ, приєднання тощо), нова юридична особа стає правонаступником у процесі.

Відчуження об'єкта спору – якщо у ході судового процесу відбулася передача права власності або іншого майнового права на предмет спору до іншої особи, така особа стає правонаступником.

Заміна сторони у договірних відносинах – у разі укладання договору цесії або переведення боргу правонаступник отримує права та обов'язки сторони у справі.

Правові наслідки процесуального правонаступництва

Заміна сторони у процесі: правонаступник вступає у справу замість початкової сторони та продовжує участь на тому ж процесуальному етапі. Це означає, що процес не починається заново, а триває з урахуванням вже проведених судових дій.

Збереження прав і обов'язків сторони: правонаступник отримує всі права та обов'язки первісної сторони, включаючи право подавати докази, заявляти клопотання, подавати апеляції та касації.

Продовження судового процесу: судовий розгляд не зупиняється через процесуальне правонаступництво, а продовжується з новим учасником. У випадку правонаступництва не потрібне повторне проведення вже виконаних процесуальних дій (допиту свідків, розгляду доказів тощо).

Можливість оскарження рішення суду: правонаступник має право оскаржувати рішення суду, якщо воно було винесене після вступу його у процес, а також може виконувати судове рішення або вимагати його виконання, якщо воно ухвалене на користь правонаступника.

Перехід процесуальних строків: усі строки, встановлені для процесуальних дій (подання доказів, апеляції тощо), також переходять до правонаступника. Однак, якщо строки вже минули для первісної сторони, правонаступник не отримує право на їх поновлення, окрім випадків, передбачених законом.

Участь у судовому процесі *органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб*, є важливим інститутом цивільного процесу, що дозволяє захищати права та інтереси осіб, які з різних причин не можуть самостійно звернутися

до суду або потребують додаткового захисту. Такі органи і особи виступають на захист публічних або приватних інтересів у рамках судового процесу.

Поняття участі органів і осіб у судовому процесі в інтересах інших

Органи державної влади, місцевого самоврядування, а також інші спеціально уповноважені особи та організації мають право звертатися до суду на захист прав, свобод і інтересів інших осіб. Їх участь у процесі регулюється законодавством і покликана гарантувати, що інтереси особи будуть захищені, навіть якщо вона не має можливості звернутися до суду самостійно.

Категорії органів і осіб, які можуть звертатися до суду

Прокурор має право звертатися до суду в інтересах громадян, держави або юридичних осіб у випадках, визначених законом. Прокурор може подати позов на захист прав неповнолітніх, осіб, визнаних недієздатними, або громадян, які через стан здоров'я або інші причини не можуть самостійно захистити свої права.

Прокурор також може виступати в інтересах держави в справах про захист публічних інтересів (наприклад, у справах про екологічні порушення або корупційні діяння).

Органи опіки та піклування мають право звертатися до суду для захисту прав неповнолітніх дітей, недієздатних або обмежено дієздатних осіб. Вони можуть подавати позови про позбавлення батьківських прав, встановлення опіки чи піклування, а також про захист майнових інтересів підопічних.

Органи соціального захисту населення можуть звертатися до суду в інтересах осіб, що потребують соціальної підтримки: інвалідів, літніх людей, безпритульних тощо. Вони можуть ініціювати процеси щодо отримання соціальних виплат або забезпечення прав громадян на медичну та соціальну допомогу.

Уповноважений з прав людини (омбудсмен) має право звертатися до суду у справах про порушення прав і свобод громадян, зокрема, у випадках, коли держава або її органи порушують права

громадян. Омбудсмен також може подати конституційне подання до Конституційного Суду щодо захисту прав і свобод громадян.

Громадські організації в окремих випадках закон надає право громадським організаціям звертатися до суду в інтересах осіб або груп осіб. Наприклад, екологічні організації можуть подавати позови про захист прав громадян на безпечне для життя і здоров'я середовище.

Профспілкові організації можуть представляти інтереси своїх членів у трудових спорах, а також подавати позови про захист прав працівників у сфері оплати праці, умов праці та соціальних гарантій.

Підстави для звернення до суду в інтересах інших осіб.

Закон визначає конкретні підстави, коли органи та особи можуть звертатися до суду в інтересах інших. До таких підстав належать:

Нездатність особи самостійно захистити свої права через фізичний стан, вік, обмеження дієздатності або інші обставини.

Порушення публічних інтересів (наприклад, екологічні питання, захист прав громадян на здорове середовище).

Захист вразливих категорій населення (неповнолітні, недієздатні, соціально незахищені громадяни).

Процесуальні права органів та осіб

Органи та особи, які звертаються до суду в інтересах інших осіб, мають практично такі ж процесуальні права, як і сторони у справі. Вони мають право:

– подавати позови;

– представляти інтереси особи на всіх етапах судового процесу;

– подавати докази, клопотання, апеляції та інші процесуальні документи;

– брати участь у судових засіданнях.

Проте ці органи діють не в своїх інтересах, а виключно на захист прав іншої особи або групи осіб.

Правові наслідки участі органів та осіб

Захист прав вразливих осіб -завдяки участі таких органів забезпечується захист прав осіб, які не можуть самостійно звернутися до суду, що гарантує реалізацію їхніх прав у судовому порядку.

Посилення судового контролю – участь органів влади або спеціальних осіб сприяє кращому з'ясуванню обставин справи, оскільки вони можуть надавати додаткові докази та експертні висновки.

Можливість відшкодування збитків або компенсацій – у багатьох випадках участь таких органів допомагає досягти більш справедливого судового рішення, особливо в питаннях захисту прав соціально незахищених осіб або відшкодування шкоди, завданої державою.

Представники (ст. 58 ЦПК України) у цивільному процесі – це особи, які беруть участь у судовій справі від імені та в інтересах інших осіб. Вони здійснюють процесуальні дії, що спрямовані на захист прав та інтересів своїх довірителів. Інститут представництва важливий для тих осіб, які не можуть самостійно вести справу в суді або бажають покласти ці обов'язки на компетентних осіб.

Поняття та види представників у цивільному процесі

Представник – це особа, яка наділена правом здійснювати дії в інтересах іншої особи (довірителя) на підставі закону, договору або іншого акта. Представник діє не від свого імені, а від імені особи, яку представляє, і захищає її інтереси в суді.

Види представників:

Представником у суді може бути адвокат або законний представник.

Законні представники -це особи, які представляють інтереси інших осіб на підставі закону.

Приклади: батьки або опікуни, які представляють неповнолітніх або недієздатних осіб.

Договірні (уповноважені) представники – це особи, які діють на підставі договору доручення, укладеного між ними та довірителем. Найпоширенішим прикладом договірного представника є адвокат або інший фахівець у галузі права.

Особи, які не можуть бути представниками:

– особа, яка бере участь у справі як секретар судового засідання, експерт, спеціаліст, перекладач та свідок або є помічником судді, який розглядає справу;

– особа, якщо вона у цій справі представляє або представляла іншу особу, інтереси якої у цій справі суперечать інтересам її довірителя;

– особа, якщо вона є чи була медіатором під час проведення медіації щодо спору, пов'язаного із справою, що розглядається в суді;

– судді, прокурори, слідчі, працівники підрозділів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, не можуть бути представниками в суді, крім випадків, коли вони діють від імені відповідного органу, що є стороною або третьою особою в справі, чи як законні представники.

Підстави для участі представника у справі

Представник бере участь у судовій справі на підставідовереності або закону.

Довіреность – це документ, яким особа уповноважує іншу особу на ведення своїх справ у суді. Довіреність повинна бути засвідчена відповідно до законодавства.

Для законних представників (батьків, опікунів, керівників організацій), наявність довіреності не потрібна, оскільки їхнє право представляти інтереси інших осіб передбачене законодавством.

Повноваження адвоката як представника підтверджуються одним з таких документів: довіреністю, ордером, виданим відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правничої допомоги, виданим відповідно до Закону України «Про безоплатну правничу допомогу».

Представники мають ті ж самі процесуальні права і обов'язки, що й сторони у справі.

Обмеження прав представників

Адвокатська таємниця: адвокати зобов'язані зберігати конфіденційність інформації, отриманої від клієнта, і не можуть використовувати її проти інтересів довірителя.

Заборона подвійного представництва: представник не може одночасно представляти інтереси кількох сторін у справі з протилежними інтересами.

Відсутність права визнання позову без згоди довірителя: представник не може визнати позов або відмовитися від нього без відповідного погодження з довірителем.

Призначення або заміна законного представника судом (ст. 23 ЦПК України).

Якщо сторона або третя особа у справі визнана недієздатною чи обмежено дієздатною і при цьому не має законного представника, суд, отримавши відповідне подання органу опіки та піклування, має повноваження призначити їй опікуна або піклувальника. Такі особи залучаються до участі в процесі і здійснюють представництво інтересів недієздатної чи обмежено дієздатної особи в суді.

Аналогічні правила застосовуються і тоді, коли під час розгляду справи з'ясується, що малолітня або неповнолітня дитина, позбавлена належного піклування, не має особи, яка б могла виступати її законним представником. На підставі подання органу опіки та піклування суд своєю ухвалою встановлює для такої дитини опіку або піклування та визначає відповідну особу, яка надалі братиме участь у справі як її законний представник.

У випадку, коли вже призначений законний представник не має права брати участь у процесі через обставини, встановлені законом (наприклад, конфлікт інтересів, участь у справі в іншому статусі, процесуальні обмеження), суд за поданням органу опіки та піклування здійснює заміну такої особи іншим представником.

Крім того, малолітня або неповнолітня особа має право звернутися до суду з клопотанням про призначення або заміну законного представника. Якщо суд дійде висновку, що така зміна відповідає інтересам дитини та сприяє належному захисту її прав, він може задовольнити це клопотання.

Інші учасники судового процесу (ст. 65 ЦПК України).

Помічник судді – це особа, яка допомагає судді в організації підготовки матеріалів для розгляду справи, підготовці процесуальних документів, а також у виконанні інших завдань, що сприяють належному функціонуванню судочинства.

Помічник не бере участі у прийнятті рішень, але його робота має важливе значення для забезпечення ефективної роботи суду.

Секретар судового засідання – відповідає за фіксацію ходу судового засідання та ведення журналу судового процесу. Секретар також забезпечує явку учасників судового процесу та підтримує документообіг у справі.

Основні обов'язки включають ведення протоколу судового засідання, записування всіх важливих процесуальних дій, повідомлення сторін про судові засідання.

Судовий розпорядник – забезпечує дотримання порядку у залі судових засідань, виконує рішення та розпорядження суду щодо підтримки дисципліни. Він супроводжує учасників процесу, контролює вхід і вихід із зали суду.

Судовий розпорядник також викликає сторони до залу засідання, стежить за безпекою у суді та допомагає організовувати засідання.

Свідок – це особа, яка володіє інформацією, що має значення для справи, і зобов'язана давати свідчення під присягою. Свідки надають суду відомості про факти, які вони особисто спостерігали чи знають.

Свідок має обов'язок з'явитися до суду і правдиво відповідати на поставлені запитання.

Особи, які не можуть бути допитані як свідки:

Закон визначає коло осіб, які не можуть бути допитані як свідки через специфіку їхніх обов'язків або захист прав інших осіб. До таких осіб належать:

Священнослужителі, що не мають права розкривати відомості, отримані під час сповіді;

Адвокати та нотаріуси, які зобов'язані зберігати професійну таємницю;

Лікарі та інші медичні працівники, які не можуть розголошувати інформацію про пацієнтів без їхньої згоди;

Судді, присяжні, прокурори – не можуть свідчити про обставини, які стали їм відомі під час виконання їхніх професійних обов'язків.

Експерт – це спеціаліст, який надає висновки на підставі своїх спеціальних знань у певній галузі науки, техніки, мистецтва або іншої сфери. Експерт залучається для проведення досліджень та підготовки висновків, які допоможуть суду вирішити питання, що потребують спеціальних знань.

Експерт має право на ознайомлення з матеріалами справи, ставити питання учасникам процесу та подавати свої висновки суду.

Експерт з питань права – це спеціаліст, який може надавати суду висновки щодо змісту норм іноземного права, міжнародного права або звичаїв, що застосовуються у справі. Зазвичай експерт з питань права залучається у справах, де виникають питання застосування права іншої держави. Його завдання – пояснити суду зміст законодавства, яке підлягає застосуванню у конкретній справі.

Спеціаліст надає допомогу у процесі шляхом консультування суду або учасників процесу щодо використання технічних засобів або проведення певних дій. Спеціаліст може допомогти, наприклад, у проведенні складних розрахунків або демонстрації технічних процесів.

На відміну від експерта, спеціаліст не проводить досліджень і не складає висновків, а лише допомагає суду та сторонам у процесі застосування знань у конкретній галузі.

Перекладач забезпечує точний переклад усіх процесуальних дій і документів для осіб, які не володіють мовою судочинства або мають проблеми зі слухом чи мовленням. Перекладач зобов'язаний передавати інформацію максимально точно, без внесення власних суджень або змін до змісту.

Перекладач може бути залучений для перекладу усних свідчень, документів або для допомоги у спілкуванні між сторонами та судом.

Кейси для самопідготовки

ЗАВДАННЯ 1

У справі за позовом слідчого ДБР до Національної поліції про визнання незаконним звільнення капітана поліції Зозулі та поновлення його на посаді, як третю особу без самостійних вимог було

залучено Головне управління Національної поліції в області, яке здійснювало організаційне оформлення наказу про звільнення.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*
Яка функція третіх осіб без самостійних вимог?
а) подання окремого позову;
б) здійснення впливу на права чи обов'язки сторін;
в) представництво позивача;
г) оскарження судового рішення без дозволу.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*
Повноваження третіх осіб без самостійних вимог:
а) мають ті самі права, що й позивач;
б) мають право подавати докази;
в) мають право брати участь у дослідженні доказів;
г) можуть змінити позовні вимоги;
д) можуть подавати заяви та клопотання;
е) не мають права бути присутніми у засіданні;
є) мають право подання апеляції без згоди сторін.

Питання 3.
Визначте відповідність способу захисту та відповідної поведінки зобов'язаної особи за даних обставин:

1. Третя особа, яка заявляє самостійні вимоги на предмет спору	а) може бути залучена за клопотанням сторони або з ініціативи суду
2. Третя особа, яка не заявляє самостійних вимог на предмет спору	б) має всі права і обов'язки позивача
3. Третя особа, що підлягає залученню судом за власною ініціативою	в) набуває прав і обов'язків сторони, яку замінила
4. Особа, яка залучена для вирішення питання про правонаступництво	г) вступає у справу на стороні позивача або відповідача

Питання 4.

Визначте послідовність юридичних фактів згідно наданої фабули:

а) виклик представника Головного управління Національної поліції в області до суду;

б) встановлення юридичної заінтересованості Головного управління Національної поліції в області;

в) винесення ухвали та направлення її сторонам по справі;

г) винесення ухвали про залучення до справи Головне управління Національної поліції в області.

ЗАВДАННЯ 2

Старший інспектор сектору кадрового забезпечення ГУНП в Одеській області Чорноморова В. П. подала позов до колишнього співмешканця, громадянина Барського О. І., про встановлення батьківства та стягнення аліментів на утримання неповнолітньої дитини. В ході розгляду справи Барський О. І. подав зустрічний позов про визнання недійсним акту цивільного стану щодо реєстрації батьківства, посилаючись на те, що не перебував у фактичних стосунках із позивачкою.

У судовому засіданні обидві сторони були представлені своїми адвокатами, які діють за довіреністю. Сторони надали суду письмові докази, серед яких – результати генетичної експертизи та витяги з медичної документації.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*

Хто є позивачем у даній справі?

а) Барський О. І.;

б) Чорноморова В. П.;

в) неповнолітня дитина Черноморової В. П.;

г) орган опіки та піклування.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*

Які суб'єкти цивільного процесу беруть участь у розгляді цієї справи?

а) позивач;
б) відповідач;
в) третя особа;
г) свідки;
д) представники сторін;
е) орган опіки та піклування;
є) судовий експерт.

Питання 3.

Визначте відповідність між діями учасників:

1. Подання позовної заяви про встановлення батьківства	а) адвокат
2. Подання зустрічного позову про визнання недійсним акту реєстрації	б) експерт
3. Надання результатів генетичної експертизи	в) Черноморова В. П.
4. Представництво інтересів у суді на підставі довіреності	г) Барський О. І.

Питання 4.

Визначте послідовність дій за фабулою справи:

а) призначення та проведення експертизи;
б) звернення до суду Черноморової В. П.;
в) залучення адвоката для представництва інтересів в суді;
г) подання зустрічного позову Барським О. І.

Питання для самоконтролю:

1. Що розуміється під цивільними процесуальними правовідносинами? Які елементи вони включають?

2. Які передумови та юридичні факти необхідні для виникнення цивільних процесуальних правовідносин?

3. Як класифікуються суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин? Які з них беруть участь у здійсненні правосуддя?

4. Хто належить до учасників судового процесу згідно з Цивільним процесуальним кодексом України? Назвіть їх права та обов'язки.

5. У чому полягає різниця між процесуальною правоздатністю та процесуальною дієздатністю? Які наслідки їх відсутності?

6. Як забезпечується участь у цивільному процесі малолітніх та неповнолітніх осіб? Які гарантії передбачені законодавством для захисту їхніх прав?

7. Чим відрізняються треті особи із самостійними вимогами від тих, що не заявляють самостійних вимог? Наведіть приклади з правоохоронної практики.

8. У чому полягає роль представника в цивільному процесі? Хто може виступати представником, і які документи підтверджують його повноваження?

ТЕМА 23. ЦИВІЛЬНА ЮРИСДИКЦІЯ

(Петренко Н. О.)

Зміст теми.

Предметна та суб'єктна юрисдикція. Справи, що відносяться до юрисдикції загальних судів. Розгляд кількох пов'язаних між собою вимог. Право сторін на передачу спору на розгляд третейського суду. Право сторін на передачу спору на розгляд іноземного суду.

Інстанційна юрисдикція. Суд першої інстанції. Суд апеляційної інстанції. Суд касаційної інстанції.

Територіальна юрисдикція (підсудність). Підсудність справ, у яких однією зі сторін є суд або суддя. Підсудність справ за місцем проживання або місцезнаходженням відповідача. Підсудність справ за вибором позивача. Підсудність справ за участю громадян України, якщо обидві сторони проживають за її межами. Виключна підсудність. Передача справи з одного суду до іншого. Недопустимість спорів про підсудність.

Питання цивільної юрисдикції врегульовано главою 2 ЦПК України (ст.ст. 19–32).

Походження терміну «юрисдикція» безпосередньо пов'язано з процесуальним законодавством, про що свідчить етимологія слова: термін «юрисдикція» походить від латинського «*jurisdictio*» – судочинство та «*jus (juris)*» – право і «*dico*» – говорити, проголошувати. Юрисдикція – це визначена законом система повноважень державних органів та органів місцевого самоврядування, яка надає їм право розглядати й вирішувати правові спори, справи про правопорушення, оцінювати дії фізичних і юридичних осіб з точки зору їх відповідності закону та застосовувати передбачені санкції до порушників.

Відповідно до ч. 2 ст. 124 Конституції України юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди

розглядають також інші справи. Частиною 1 ст. 125 Конституції України задекларовано, що судоустрій в Україні будується за принципами територіальності та спеціалізації і визначається законом. Стаття 18 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» врегульовано, що суди спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. Вбачається, що в Україні запроваджена спеціалізація судів метою якої є підвищення ефективності, якості та об'єктивності правосуддя шляхом розгляду справ суддями, які мають глибокі знання та досвід у певній галузі права. При цьому, спеціалізація судів, закріплена національним законодавством та відображена в судоустрої, тісно пов'язана з юрисдикцією, оскільки саме юрисдикція визначає компетенцію спеціалізованих судів розглядати певні категорії справ у межах відповідної галузі права.

Окрім того, відповідно до пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) 1950 року кожен при вирішенні спору щодо його цивільних прав та обов'язків має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом. Положення пункту 1 статті 6 Конвенції 1950 року безпосередньо пов'язане з юрисдикцією, оскільки гарантія права на розгляд справи судом, встановленим законом, означає, що розгляд має здійснювати саме той суд, який має належну юрисдикцію – тобто повноваження розглядати конкретну категорію справ відповідно до закону; порушення правил юрисдикції означало б позбавлення особи права на законного суддю і, відповідно, порушення Конвенції.

Отже, судова юрисдикція – це право суду на розгляд справ, які віднесені до його компетенції нормами чинного процесуального законодавства.

Суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи, що виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних,

житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства.

Метою даного правового інституту є розмежування компетенції між загальними та спеціалізованими судовими ланками, а саме господарськими та адміністративним судами.

Критеріями розмежування предметної юрисдикції є:

– наявність чи відсутність спору про право;
– правовідносини, з яких виник спір та їх правовий характер;
– суб'єктний склад спору.

Вірне визначення юрисдикції судового спору та безпосередньо судової ланки на вирішення якої буде передано розгляд того чи іншого спору має важливе значення. Наведене вбачається із того, що згідно п. 1 ч. 6 ст. 403 ЦПК України справа підлягає передачі на розгляд Великої Палати Верховного Суду, коли учасник справи оскаржує судове рішення з підстав порушення правил предметної чи суб'єктної юрисдикції.

Окрім того, важливість даного інституту обумовлюється правовими наслідками, які настають при помилковому визначенні юрисдикції спору:

– на стадії звернення до суду останній відмовляє у відкритті провадження у справі, якщо заява не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства (п. 1 ч. 1 ст. 186 ЦПК України). При цьому суд має роз'яснити заявнику, до юрисдикції якого суду віднесено розгляд справи. А заявник має право звернутися із заявою до суду належної юрисдикції;

– якщо провадження у справі вже відкрито та судом встановлено, що справа не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства або порушення юрисдикції встановлено на стадії апеляційного перегляду судового рішення, то суд своєю ухвалою закриває провадження у справі (п. 1 ч. 1 ст. 255 ЦПК України, ч.ч. 1, 2 ст. 377 ЦПК України). В такому випадку заявник має право повторно звернутися до суду для розгляду справи за належною юрисдикцією;

– у разі виявлення порушення правил юрисдикції на стадії касаційного перегляду справі, то судове рішення, яким закінчено розгляд справи, підлягає скасуванню (ч. 2 ст. 414 ЦПК України). В такому випадку суд за заявою позивача постановляє в порядку письмового провадження ухвалу про передачу справи для продовження розгляду до суду першої інстанції, до юрисдикції якого віднесено розгляд такої справи (ч. 4 ст. 414 ЦПК України).

Таким чином, предметна та суб'єкта юрисдикція спору визначається позивачем або заявником по справі та має значення для подальшого розгляду справи по суті. Окремо звертаємо увагу, що дотримання правил юрисдикції є реалізацією ст. 6 Європейської конвенції з прав людини, яка закріплює право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення.

Серед іншого можна виділити наступні функції юрисдикції цивільних справ:

– визначення конкретного суду (за видом, рівнем і територією), який має право розглядати певну категорію справ, запобігаючи дублюванню чи конфлікту компетенцій;

– забезпечення реалізації права особи на розгляд справи «судом, встановленим законом», відповідно до статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод;

– організація системи судів, сприяння ефективному розподілу справ і раціональному функціонуванню судової влади в державі;

– визначення меж судової компетенції у вирішенні правничиз спорів і забезпечення правильного застосування норм матеріального та процесуального права.

Усі справи, що підлягають вирішенню в порядку цивільного судочинства, розглядаються місцевими загальними судами як судами першої інстанції, крім справ, визначених ч.ч. 2–4 статті 23 ЦПК

України. Дане правило закріплено ч. 1 ст. 23 ЦПК України та називається нестанційною підсудністю.

Метою інстанційної підсудності є визначення серед судових інстанцій в системі судоустрою того суду, який має повноваження розглядати конкретну справу.

Так, систему судоустрою України складають: 1) місцеві суди; 2) апеляційні суди; 3) Верховний Суд (ч. 3 ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

Першою інстанцією в цивільному судочинстві є місцеві загальні судами. Частиною 1 статті 21 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» до місцевих загальних судів віднесені окружні суди, які утворюються в одному або декількох районах чи районах у містах, або у місті, або у районі (районах) і місті (містах). Дані суди створюються та функціонують за принципом найбільшої наближеності до людей. Провадження у більшості цивільних справ, які розглядаються судами розпочинається саме у зазначених вище судах першої інстанції. Виключення становлять справи закріплені ч.ч. 2–4 статті 23 ЦПК України. Наприклад, справи щодо оскарження рішень третейських судів розглядаються апеляційними судами, як судами першої інстанції за місцем розгляду справи третейським судом. Тобто в наведеному випадку судом першої інстанції буде являтися відповідний апеляційний суд.

Апеляційними судами з розгляду цивільних справ є апеляційні суди, які утворюються в апеляційних округах (ч. 2 ст. 26 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Частиною 1 статті 24 ЦК України врегульовано, що апеляційні суди переглядають в апеляційному порядку судові рішення місцевих судів, які знаходяться у межах відповідного апеляційного округу (території, на яку поширюються повноваження відповідного апеляційного суду). Тобто апеляційні суди є другою ланкою в судовій системі судів загальної юрисдикції та судами вищого рівня по відношенню до місцевих судів.

Судом касаційної інстанції є Верховний Суд, який здійснює перегляд у касаційному порядку судових рішень, ухвалених судами

першої та апеляційної інстанцій (ст. 25 ЦПК України). Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики. У складі Верховного Суду діють: 1) Велика Палата Верховного Суду; 2) Касаційний адміністративний суд; 3) Касаційний господарський суд; 4) Касаційний кримінальний суд; 5) Касаційний цивільний суд.

Таким чином, в Україні діє триланкова судова система та звернення до наступної судової інстанціє передбачає звернення до нижчестоящої.

Для визначення конкретного суду першої інстанції, який компетентний розглядати справу застосовуються правила підсудності.

Підсудність – це сукупність характеристик справи, за допомогою яких визначається конкретний суд, який буде розглядати справу по суті. Правила підсудності справ закріплюються тільки процесуальним законодавством, а цивільних справ безпосередньо ЦПК України. Вони не можуть бути змінені іншим нормативно-правовим актом або домовленістю сторін.

Цивільне процесуальне законодавство України, а саме статті 26–30 ЦПК України і процесуальна наука розрізнює декілька видів підсудності: загальна підсудність, підсудність за ухвалою судді суду вищестоящої інстанції, альтернативна підсудність та виключна підсудність. Чинним законодавством дані види мають узагальнюючу назву – територіальна юрисдикція.

Підсудність справ за місцем проживання або місцезнаходженням відповідача (загальна підсудність) визначена ст. 27 ЦПК України. Так, позови до фізичної особи пред'являються в суд за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем її проживання або перебування, якщо інше не передбачено законом. Позови до юридичних осіб пред'являються в суд за їхнім місцезнаходженням згідно з Єдиним державним реєстром юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань.

Територіальна юрисдикція має важливе значення, оскільки визначає просторові межі повноважень судів і забезпечує розгляд

справ за місцем, з яким вони мають найбільш тісний зв'язок, що сприяє зручності для сторін, оперативності та ефективності правосуддя.

Отже, дане правило підсудності забезпечує дотримання інтересів відповідача (відповідачів) по справі, оскільки справа передається на розгляд до суду за місцем знаходження відповідача (тобто максимально близького та прийнятного для відповідача), що дає можливість йому підготуватися до захисту більш ефективно та максимально наближено до свого місця розташування та місця розташування доказової бази.

Так, в нормах ЦПК України передбачено використання лише зареєстрованого місця проживання, фактичне місце проживання фізичної особи не має правового значення. Використання для встановлення конкретного суду за визначеною територіальною підсудністю фактичної адреси проживання матиме наслідком невизначеність при вчиненні окремих процесуальних дій, адже фактичне місце проживання може змінюватись чи не щодня. Крім того, особа може мати більше ніж одне фактичне місце проживання, але зареєстроване може бути лише одне місце проживання Постанова Верховного Суду від 24 червня 2024 року у справі № 554/7669/21 (провадження № 61-5805сво23).

Підсудність справ за вибором позивача (альтернативна підсудність) визначена ст. 28 ЦПК України.

Підсудність справ за вибором позивача має важливе значення, оскільки забезпечує реалізацію принципу диспозитивності та доступність правосуддя, надаючи позивачу можливість обрати серед кількох судів той, звернення до якого є для нього зручнішим або доцільнішим.

Правила альтернативної підсудності застосовуються у наступних випадках:

– позови про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну

способу їх стягнення, про визнання батьківства відповідача, позови, що виникають з трудових правовідносин, можуть пред'являтися також за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача;

– позови про розірвання шлюбу можуть пред'являтися за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача також у разі, якщо на його утриманні є малолітні або неповнолітні діти або якщо він не може за станом здоров'я чи з інших поважних причин виїхати до місця проживання відповідача. За домовленістю подружжя справа може розглядатися за зареєстрованим місцем проживання чи перебування будь-кого з них;

– позови про відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, чи шкоди, заподіяної внаслідок вчинення кримінального правопорушення, можуть пред'являтися також за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача або за місцем заподіяння шкоди;

– позови, пов'язані з відшкодуванням шкоди, заподіяної особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, можуть пред'являтися також за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача;

– позови про захист прав споживачів можуть пред'являтися також за зареєстрованим місцем проживання чи перебування споживача або за місцем заподіяння шкоди чи виконання договору;

– позови про відшкодування шкоди, заподіяної майну фізичних або юридичних осіб, можуть пред'являтися також за місцем заподіяння шкоди;

– позови, що виникають із діяльності філії або представництва юридичної особи, а також відокремленого підрозділу органу державної влади без статусу юридичної особи, можуть пред'являтися також за їх місцезнаходженням;

– позови, що виникають із договорів, у яких зазначено місце виконання або виконувати які через їх особливість можна тільки

в певному місці, можуть пред'являтися також за місцем виконання цих договорів;

– позови до відповідача, місце реєстрації проживання або перебування якого невідоме, пред'являються за місцезнаходженням майна відповідача чи за останнім відомим зареєстрованим його місцем проживання або перебування чи постійного його заняття (роботи);

– позови до відповідача, який не має в Україні місця проживання чи перебування, можуть пред'являтися за місцезнаходженням його майна або за останнім відомим зареєстрованим місцем його проживання чи перебування в Україні;

– позови про відшкодування шкоди, заподіяної зіткненням суден, а також про стягнення сум винагороди за рятування на морі, можуть пред'являтися також за місцезнаходженням судна відповідача або порту реєстрації судна;

– позови до стягувача про визнання виконавчого напису нотаріуса таким, що не підлягає виконанню, або про повернення стягненого за виконавчим написом нотаріуса можуть пред'являтися також за місцем його виконання;

– позови Міністерства юстиції України на підставі міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, в інтересах і за довіреністю позивача, який не має в Україні зареєстрованого місця проживання чи перебування, можуть також пред'являтися за місцезнаходженням міністерства або його територіальних органів;

– позови про відшкодування збитків, спричинених заходами забезпечення позову, можуть пред'являтися також за місцем застосування заходів забезпечення позову (до суду, який застосував відповідні заходи);

– позови до кількох відповідачів, які проживають або знаходяться в різних місцях, пред'являються за місцем проживання або місцезнаходженням одного з відповідачів за вибором позивача;

– позови про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб (в тому числі про

відшкодування шкоди, завданої внаслідок обмеження у здійсненні права власності на нерухоме майно або його знищення, пошкодження) у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією території України, надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру можуть пред'являтися також за місцем проживання чи перебування позивача.

В наведених випадках право вибору суду, до якого передавати справу на розгляд належить саме позивачу, як ініціатору судового процесу. При цьому суд не має право впливати на волевиявлення заявника. Однак звернувшись до конкретного суду позивач вподальшому втрачає своє право змінювати місце розгляду справи.

Наступним видом підсудності є виключна підсудність справ. ЇЇ правила закріплені ст. 30 ЦПК України.

Особливість виключної підсудності полягає в тому, що певні категорії справ можуть розглядатися лише конкретним судом, визначеним законом, і жоден інший суд не має права їх приймати; вона є обов'язковою для сторін, забезпечує розгляд справ компетентним судом із відповідною спеціалізацією, має пріоритет перед загальною або територіальною підсудністю.

Так, виключна підсудність застосовується щодо:

– позови, що виникають із приводу нерухомого майна, пред'являються за місцезнаходженням майна або основної його частини. Якщо пов'язані між собою позовні вимоги пред'явлені одночасно щодо декількох об'єктів нерухомого майна, спір розглядається за місцезнаходженням об'єкта, вартість якого є найвищою;

– позови про зняття арешту з майна пред'являються за місцезнаходженням цього майна або основної його частини;

– позови кредиторів спадкодавця, що подаються до прийняття спадщини спадкоємцями, пред'являються за місцезнаходженням спадкового майна або основної його частини;

– позови до перевізників, що виникають з договорів перевезення вантажів, пасажирів, багажу, пошти, пред'являються за місцезнаходженням перевізника;

– справи про арешт судна, що здійснюється для забезпечення морської вимоги, розглядаються судом за місцезнаходженням морського порту України, в якому перебуває судно або до якого прямує, або порту реєстрації судна;

– зустрічний позов та позов третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, незалежно від їх підсудності пред'являються в суді за місцем розгляду первісного позову. Це правило не застосовується, коли відповідно до інших визначених у цій статті правил виключної підсудності такий позов має розглядатися іншим судом, ніж тим, що розглядає первісний позов;

– у випадку об'єднання позовних вимог щодо укладання, зміни, розірвання і виконання правочину з вимогами щодо іншого правочину, укладеного для забезпечення основного зобов'язання, спір розглядається судом за місцезнаходженням відповідача, який є стороною основного зобов'язання;

– вимоги щодо реєстрації майна та майнових прав, інших реєстраційних дій розглядаються судом, визначеним за правилами підсудності щодо розгляду спору, похідними від якого є такі вимоги.

Наведений перелік є вичерпним. Особливістю застосування правил виключної підсудності є те, що якщо для конкретного спору має бути застосовано правило виключної підсудності, то інші правила не можуть бути застосовані. Наприклад, якщо предметом спору зняття арешту з нерухомого майна, то позовна заява має подаватися до суду за місцезнаходженням майна та не може бути подана за місцем реєстрації або місцезнаходженням відповідача по справі.

Виключна підсудність застосовується до тих позовів, вимоги за якими стосуються нерухомого майна як безпосередньо, так і опосередковано (стосується майнових прав на об'єкт нерухомості), а спір може стосуватися як правового режиму нерухомого майна, так і інших прав та обов'язків, що пов'язані з нерухомим майном (Постанова ВП ВС від 07.07.2020 у справі № 910/10647/18).

Справа, прийнята судом до свого провадження з додержанням правил підсудності, повинна бути ним розглянута і в тому

випадку, коли в процесі розгляду справи вона стала підсудною іншому суду, за винятком випадків, коли внаслідок змін у складі відповідачів справа належить до виключної підсудності іншого суду (ч. 2 ст. 31 ЦПК України).

Суд може передати справу за підсудністю в наступних випадках:

– справа належить до територіальної юрисдикції (підсудності) іншого суду. В такому випадку суд виносить ухвалу та самостійно направляє матеріали справи до іншого суду. При цьому, позивач не має повторно сплачувати судовий збір та подавати до суду докази по справі;

– після задоволення відводів (самовідводів) чи з інших підстав неможливо утворити новий склад суду для розгляду справи. В такому випадку, в суді відсутні інші судді, на розгляд яких може бути передано розгляд справи. Тому суд своєю ухвалою передає справу до іншого найближчого суду загальної юрисдикції;

– ліквідовано або з визначених законом підстав припинено роботу суду, який розглядав справу. В такому випадку справа передається до суду який визначений при ліквідації або до найближчого суду загальної юрисдикції.

Спори між судами про підсудність не допускаються.

Інститут юрисдикції має важливе практичне значення, оскільки керуючись його нормами визначається як судова ланка, до якої має звернутися особа з метою захисту своїх порушених прав, так і конкретний суд в судовій системи, який безпосередньо буде розглядати справу.

Кейси для самопідготовки

ЗАВДАННЯ 1

У серпні 2021 року Іван звернувся до Октябрського районного суду м. Полтави з позовом про скасування наказу та поновлення на роботі. Указував, що цей позов виник із трудових правовідносин, а тому на підставі частини першої статті 28 ЦПК України, враховуючи, що він проживає за адресою: «АДРЕСА_1», яка є його

місцем постійного перебування, справа підсудна саме Октябрському районному суду м. Полтави. До позовної заяви додано копію 12 сторінки паспорта з відміткою про зареєстроване місце проживання за адресою: «АДРЕСА_2»; договір про оренду житлового приміщення від 10 червня 2020 року, укладений між ОСОБА_3 (орендодавець) та Іван (орендар), укладений в простій письмовій формі, відповідно до умов якого орендодавець зобов'язується передати орендареві в строкове платне користування квартиру за адресою: «АДРЕСА_1».

01 вересня 2021 року до Октябрського районного суду м. Полтави надійшло клопотання АТ КБ «Банк» про передачу справи за підсудністю до Миргородського міськрайонного суду Полтавської області. Клопотання мотивовано тим, що наданий позивачем договір оренди не підтверджує його зареєстроване місце проживання / перебування відповідно до вимог частини другої статті 27 та частини першої статті 28 ЦПК України.

Ухвалою Октябрського районного суду м. Полтави від 30 вересня 2021 року відмовлено в задоволенні клопотання АТ КБ «Банк» про передачу справи за підсудністю з посиланням на вказаний договір оренди житлового приміщення від 10 червня 2020 року.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*

Визначте вид підсудності, який застосовується у цій справі.

а) загальна підсудність;

б) підсудність справ за вибором позивача;

в) договірна підсудність;

г) виключна підсудність.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*

Які з наведених тверджень є вірними?

а) підсудність за вибором позивача має обов'язковий характер і не може змінюватися;

б) підсудність за вибором позивача застосовується у справах, що виникають з трудових правовідносин;

в) позови за правилами підсудності за вибором позивача можуть пред'являтися за фактичним місцем проживання позивача;

г) позови за правилами підсудності за вибором позивача пред'являтися за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача;

д) якщо справа належить до територіальної юрисдикції (підсудності) іншого суду, то суд передає справу на розгляд іншому суду;

е) якщо справа належить до територіальної юрисдикції (підсудності) іншого суду, то суд закриває провадження у справі;

є) передача справи за підсудністю може відбуватися виключно за клопотанням сторони справи.

Питання 3.
Визначити відповідність виду підсудності категорії справи:

1. Загальна підсудність	а) такий вид підсудності не закріплено в ЦПК України
2. Підсудність за вибором позивача	б) позови про зняття арешту з майна пред'являються за місцезнаходженням цього майна
3. Виключна підсудність	в) позови про розірвання шлюбу можуть пред'являтися за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача також у разі, якщо на його утриманні є малолітні або неповнолітні діти
4. Договірна підсудність	г) позови до фізичної особи пред'являються в суд за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем її проживання або перебування

Питання 4. Визначте послідовність дій суду:

а) встановити порушення правил підсудності;

б) надіслати матеріали до компетентного суду;

в) повідомити сторони про передачу справи;

г) винести ухвалу про передачу справи за належністю.

Питання для самоконтролю:

1. Поняття та значення юрисдикції цивільних спорів.
2. Наслідки порушення цивільної юрисдикції.
3. Поняття та значення територіальної юрисдикції (підсудності).
4. Підсудність справ за місцем проживання або місцезнаходженням відповідача.
5. Виключна підсудність справ.
6. Правила передачі справ за підсудністю.

ТЕМА 24. ДОКАЗИ ТА ДОКАЗУВАННЯ

(Середницька І. А.)

Зміст теми.

Роль доказів і доказування у судовому процесі. Поняття доказів, їх класифікація. Поняття доказування, його стадії. Предмет доказування. Підстави звільнення від доказування. Належність доказів.

Обов'язок доказування і подання доказів. Підстави звільнення від доказування. Подання доказів. Витребування доказів. Огляд доказів за їх місцезнаходженням. Огляд речових доказів, що швидко псуються. Судові доручення щодо збирання доказів. Виконання судових доручень щодо збирання доказів. Оцінка доказів.

Показання свідка. Пояснення сторін, третіх осіб та їхніх представників. Письмове опитування учасників справи як свідків. Допит свідка за заявою сторони арбітражного (третейського) розгляду.

Письмові докази.

Речові докази. Зберігання речових доказів.

Електронні докази. Зберігання та повернення оригіналів електронних доказів. Висновок експерта. Вимоги до висновку експерта. Призначення експертизи судом. Обов'язкове призначення експертизи судом. Проведення експертизи на замовлення учасників справи. Оцінка висновку експерта судом. Комісійна експертиза. Комплексна експертиза. Додаткова і повторна експертиза. Висновок експерта у галузі права. Оцінка висновку експерта у галузі права судом. Підстави та порядок забезпечення доказів.

Для з'ясування обставин, які мають значення для правильного вирішення спору, суд встановлює фактичні дані, що випливають із різних процесуальних джерел. Такі дані формуються на основі **доказів**, поданих учасниками процесу, їх заперечень, доповнень, а також інших матеріалів, що характеризують обставини справи.

Докази в цивільному процесі охоплюють три основні групи засобів доказування:

– письмовими, речовими і електронними доказами;
– висновками експертів;
– показаннями свідків.

Письмовими доказами визнаються документи будь-якого походження офіційного чи приватного, – що містять зафіксовану інформацію, важливу для встановлення фактів у справі.

Речові докази – це матеріальні предмети, властивості, стан або зовнішній вигляд яких дозволяють встановити певні обставини у справі.

Висновок експерта – це результат спеціального дослідження, проведеного фахівцем за дорученням суду. Відноситься до допоміжного засобу доказування який застосовується у тих випадках, коли встановлення певних обставин потребує спеціальних знань у галузі науки, техніки, медицини, мистецтва чи інших сфер.

Ознаки доказів:

Фактичні дані – це не самі юридичні факти, а інформація про них. Суд не «знаходить» факт безпосередньо, а встановлює його через відомості, що відображаються у доказах. Тобто доказування ґрунтується не на самих подіях чи діях, а на їх відображенні у документах, показаннях, предметах, цифрових файлах та інших джерелах.

Процесуальне значення мають лише ті фактичні дані, які необхідно встановити саме у конкретній справі. Докази не можуть бути абстрактними або такими, що стосуються загальних відомостей. Вони повинні безпосередньо підтверджувати чи спростовувати ті обставини, які сформульовані судом або учасниками процесу як такі, що входять до предмета доказування. Тому інформація, яка не стосується істотних обставин спору, не має доказового значення.

Фактичні дані повинні бути подані в установленій законом процесуальній формі – у вигляді визначених засобів доказування. Інформація набуває юридичної сили лише тоді, коли вона

закріплена у формі, яку визнає ЦПК України: письмових, речових, електронних доказів, показань свідків або висновків експерта. Самі по собі відомості, не оформлені відповідним процесуальним способом, не можуть бути використані судом для встановлення фактів.

Вимоги, що пред'являються до доказів:

– *належність* – відповідно до ст. 77 ЦПК України, доказ визнається належним тоді, коли він містить інформацію, що прямо стосується предмета доказування у конкретній справі;

– *допустимість* – стаття 78 ЦПК України встановлює принцип допустимості, згідно з яким окремі факти можуть підтверджуватися лише визначеними законом засобами доказування;

– *достовірність* – згідно зі ст. 79 ЦПК України доказ є достовірним, якщо він дозволяє суду встановити справжні, фактичні обставини справи;

– *достатність* – згідно зі ст. 80 ЦПК України доказова база є достатньою тоді, коли у своїй сукупності подані докази забезпечують можливість зробити обґрунтований висновок щодо існування або відсутності обставин, які входять до предмета доказування.

Предметом доказування виступає сукупність обставин, які мають істотне значення для розгляду справи. Це ті факти, що підтверджують заявлені вимоги, спростовують або обґрунтовують заперечення сторін, а також інші обставини, які суд повинен встановити для ухвалення законного та обґрунтованого рішення. Саме окреслення предмета доказування визначає, які докази можуть вважатися належними та необхідними у конкретному спорі.

Правило допустимості засобів доказування передбачає оцінку не лише змісту отриманої інформації, а й того, яким шляхом і за допомогою яких процесуальних форм вона була отримана та подана до суду. У науці цивільного процесуального права традиційно розрізняють два рівні допустимості – широке та вузьке розуміння цього принципу:

– в широкому сенсі вимога допустимості означає, що докази мають бути отримані *лише у спосіб, визначений законом,*

і з використанням тих процесуальних форм, які допускаються цивільним процесом;

– у вузькому сенсі, більш спеціальному сенсі правило допустимості стосується *вимог до конкретного засобу доказування*, встановлених законом для підтвердження певного виду обставин.

Допустимість доказів має **загальний і спеціальний** характер.

Загальний характер полягає у тому, що незалежно від категорії справ слід дотримувати вимоги щодо отримання інформації з визначених законом засобів доказування, з додержанням порядку збирання, подання та дослідження доказів.

Спеціальний характер полягає в обов'язковості певних засобів доказування для окремих категорій справ чи заборон і використання деяких із них для підтвердження конкретних обставин справи.

Кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених ЦПК України. Саме на сторони, особливо на позивача лягає обов'язок довести ті обставини на які він посилається. Доказування не може ґрунтуватися на припущеннях.

Суд не може збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи, крім витребування доказів судом у випадку, коли він має сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів.

Процес доказування у цивільному судочинстві передбачає встановлення фактичних обставин *на основі реальних, підтверджених даних*, тому жодні припущення, гіпотези чи здогадки не можуть бути покладені в основу судового рішення. Суд повинен оперувати лише тими відомостями, які отримані з належних і допустимих джерел та перевірені у встановленому законом порядку.

Стадії доказування включають збирання, дослідження та оцінку доказів.

Збирання доказів – це процесуальна діяльність суду та інших учасників цивільного процесу щодо залучення доказів, яка, в свою чергу, складається з:

а) подання доказів сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі;

б) витребування доказів судом;

в) надання судових доручень щодо збирання доказів.

Дослідження доказів – під час судового розгляду суд зобов'язаний *безпосередньо дослідити кожний доказ*, поданий учасниками процесу. Це означає, що суд повинен ознайомитися з письмовими й електронними документами, оглянути речові докази, прослухати чи переглянути відповідні аудіо-або відеозаписи, вивчити висновки експертів, а також заслухати пояснення учасників справи та показання свідків.

Докази, що не були предметом дослідження під час судового засідання, *не можуть бути покладені в основу судового рішення*, оскільки сторони повинні мати реальну можливість висловитися щодо кожного з них.

Письмові, речові та електронні докази оглядаються у відкритому засіданні, за винятком випадків, прямо передбачених ЦПК України. За клопотанням сторін ці докази пред'являються учасникам процесу, а за потреби – також свідкам, експертам і спеціалістам.

Відтворення аудіо-та відеозаписів проводиться у залі суду або в іншому спеціально обладнаному приміщенні, що забезпечує коректне сприйняття інформації.

Учасники справи мають право надавати пояснення щодо оглянутих доказів, висловлювати свої заперечення чи зауваження, а також ставити запитання експертам. Першою ставить запитання сторона або учасник, за клопотанням якого експерта було викликано.

Оцінка доказів (ст. 89 ЦПК України) суд здійснює оцінку доказів виходячи *з власного внутрішнього переконання*, яке формується на основі всебічного, повного, неупередженого та безпосереднього дослідження всіх доказів, поданих у справі.

Жоден доказ не має для суду наперед визначеної чи автоматичної сили. Кожний доказ аналізується окремо з точки зору його **належності, допустимості та достовірності**, після чого суд оцінює їх **сукупність**, зважаючи на взаємозв'язок і достатність для встановлення істотних обставин.

Суд повинен надати оцінку як усій доказовій базі загалом, так і кожному окремому доказу чи групі аналогічних доказів. При цьому суд зобов'язаний мотивувати, чому певні докази враховані або відхилені, із зазначенням причин, що вплинули на відповідне рішення.

Обов'язок доказування і подання доказів

Позивач, а також особи, які уповноважені законом звертатися до суду в інтересах інших осіб, зобов'язані подати всі наявні докази разом із позовною заявою (ч. 2 ст. 83 ЦПК України).

Відповідач і третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, подають докази одночасно з поданням відзиву або письмових пояснень.

Якщо позивач не має можливості подати певний доказ разом із позовною заявою з причин, що не залежать від нього, він зобов'язаний письмово повідомити про це суд. У такому повідомленні необхідно зазначити: який саме доказ не може бути поданий; об'єктивні причини, що перешкоджають його поданню в установлений строк; підтвердження вжитих заходів – тобто докази того, що позивач здійснив усі можливі дії для отримання відповідного документа або відомостей.

Порядок подання доказів є чітко регламентованим як для позивача, так і для відповідача. Подавши відзив на позов, відповідач повинен перерахувати всі документи та інші докази, які він додає до відзиву, якщо такі не були долучені позивачем разом із позовною заявою. Крім того, відповідач має вказати докази, які не можуть бути подані одночасно з відзивом, та пояснити причини їх неподання.

До відзиву також додаються документи, що підтверджують направлення самого відзиву і доданих до нього доказів іншим учасникам процесу, окрім випадків, визначених ЦПК (ч. 9 ст. 83 ЦПК України).

Підстави звільнення від доказування

Обставини, визнані сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі.

Згідно з ч. 1 ст. 82 ЦПК України, обставини, які сторони або інші учасники процесу *прямо визнають*, не потребують доказування, якщо суд не сумнівається у їх достовірності чи тому, що таке визнання зроблено добровільно. Визнання обставини може бути викладене у заявах по суті справи, у поясненнях учасників або їхніх представників.

Визнання – це по суті підтвердження стороною певного факту, який інша сторона мала б доводити у звичайному порядку. Після такого підтвердження факт набуває безспірного характеру, і сторона, на яку покладався обов'язок доведення, звільняється від необхідності подавати відповідні докази.

Процесуальним наслідком визнання в цивільному процесі однією зі сторін факту встановленим, є набуття фактом безспірного характеру і звільнення другої сторони від його доказування.

Однак визнання буде підставою для *звільнення від доказування лише* тоді, коли обставину підтверджують: інша сторона; треті особи; представники сторін або представники третіх осіб.

Якщо хоча б один із цих учасників не погоджується з визнаною обставиною, вона зберігає спірний характер і потребує доведення в загальному порядку.

Обставини, визнані судом загальновідомими.

До загальновідомих належать такі факти, істинність яких не потребує доведення, оскільки вони є очевидними для невизначеного кола осіб. У цивільному процесі ці обставини звільняють учасників справи від обов'язку їх доказування, адже суд може використовувати їх як вихідні дані, не звертаючись до процедур збирання доказів.

Загальновідомі обставини поділяються на:

– *обставини, відомі на загальносвітовому рівні* (наприклад столиці держав, географічні назви);

– *обставини, що є загальновідомими в межах держави* (наприклад, національні свята, історичні події, прізвища керівників держави);

– *локальні, територіально обмежені обставини* (наприклад, місце знаходження органів місцевого самоврядування, назви вулиць).

Не підпадають під категорію загальновідомих:

– оціночні судження, оцінка подій або позиції окремих органів влади чи громадських структур;

– біографічні чи інші персональні відомості про фізичних осіб;

– факти, які хоча й можуть бути широко обговорюваними, але не мають об'єктивного підтвердження чи усталеного існування.

Тобто загальновідомими визнаються лише ті обставини, які існують об'єктивно, є сталими та не потребують підтвердження доказами.

Загальновідомість конкретних обставин суд повинен визнати. Для того, що б суд це питання розглянув, зацікавлена особа, та на яку покладається тягар доказування цієї обставини, повинна подати клопотання про визнання певної обставини загальновідомою. Клопотання вирішується ухвалою суду про визнання обставини загальновідомою. Така ухвала оскарженню не підлягає.

Преюдиціальні обставини

Преюдиціальність – це певні факти, які вже були встановлені судовим рішенням, що набрало законної сили, визнаються такими, що не потребують повторного доказування в іншій справі. Суд у новому провадженні виходить із того, що ці обставини встановлені достовірно та юридично підтверджені, тому їх істинність не може ставитися під сумнів. Це забезпечує стабільність судових рішень, послідовність правозастосування та економію процесуальних ресурсів.

Відповідно до положень ЦПК України, факти, встановлені рішенням суду у цивільній, господарській чи адміністративній справі, яке набрало законної сили, не підлягають повторному доказуванню

в іншому процесі за умови, що: у двох справах беруть участь ті самі особи, або обставини стосуються особи, щодо якої вони були встановлені, і закон не передбачає винятків із цього правила.

Вирок суду в кримінальному провадженні, ухвала про закриття кримінального провадження і звільнення особи від кримінальної відповідальності або постанова суду у справі про адміністративне правопорушення, які набрали законної сили, є обов'язковими для суду, що розглядає справу про правові наслідки дій чи бездіяльності особи, стосовно якої ухвалений вирок, ухвала або постанова суду, лише в питанні, чи мали місце ці дії (бездіяльність) та чи вчинені вони цією особою. (ч. 6 ст. 82 ЦПК України).

Преюдиційне значення мають лише ті обставини, які, безпосередньо були предметом дослідження суду, отримали оцінку суду під час розгляду справи та чітко зафіксовані в мотивувальній частині рішення.

Не можуть вважатися преюдиційними оцінки суду, припущення або загальні міркування. Преюдицію утворюють виключно фактичні дані, щодо яких судом встановлено істину у процесі їх дослідження.

Правові висновки, яких суд дійшов під час розгляду іншої справи, не мають обов'язкової сили для суду, що розглядає нову справу. Тобто суд не зв'язаний оцінкою, яку інший суд надав певним фактам чи нормам права, і здійснює власне тлумачення та аналіз відповідних обставин.

Водночас обставини, встановлені у рішеннях третейських судів або міжнародних комерційних арбітражів, не створюють преюдиційного ефекту. Такі факти не визнаються судами загальної юрисдикції автоматично доведеними і повинні підтверджуватися у цивільному процесі в загальному порядку, тобто через подання належних та допустимих доказів.

Витребування доказів – ст. 84 ЦПК України передбачає вимоги, щодо забезпечення доказів, а саме: учасник справи лише у разі неможливості самостійно надати докази, вправі подати клопотання про витребування доказів судом.

Клопотання повинно бути подане разом або з позовною заявою, або із відзивом на позовну заяву.

Суд може витребувати докази також до подання позову як захід забезпечення доказів, якщо наявний обґрунтований ризик знищення відповідного доказу. Але в такому разі, ЦПК України зобов'язує позивача не пізніше 10 днів подати і саму позовну заяву.

Огляд доказів за їх місцезнаходженням (ст. 85 ЦПК України)

У тих випадках, коли письмові, речові чи електронні докази неможливо доставити до суду через їхні фізичні особливості, значні розміри, технічну складність, стан збереження або інші об'єктивні причини, їх огляд проводиться безпосередньо за місцем фактичного знаходження. Суд завчасно повідомляє учасників процесу про дату, час та місце проведення такого огляду. Неявка сторін або інших учасників, належним чином поінформованих про проведення огляду, не перешкоджає його здійсненню, оскільки суд повинен забезпечити оперативність та повноту дослідження доказів.

За потреби, а також за клопотанням учасників справи, до огляду можуть бути залучені експерти, спеціалісти, перекладачі або свідки, якщо їх участь сприятиме правильному встановленню властивостей доказів, їх справжності або технічних характеристик. Під час огляду можуть використовуватися додаткові технічні засоби: здійснення фотографування, відеозйомки, звукозапису, виготовлення електронних копій документів чи інших матеріальних носіїв інформації.

За результатами огляду складається офіційний протокол, який підписують усі присутні учасники огляду. До протоколу додаються схеми, плани, креслення, копії документів, фотознімки, відеозаписи, електронні копії матеріалів та інші носії інформації, виготовлені або перевірені під час огляду. Ці додатки є невід'ємною частиною протоколу й забезпечують повноту фіксації всіх обставин.

Якщо огляд проведено без участі будь-якої зі сторін або суд вважає за необхідне забезпечити додаткові гарантії достовірності фіксації процесуальних дій, огляд здійснюється із обов'язковою

відеофіксацією за допомогою технічних засобів. Такий підхід гарантує прозорість, процесуальну справедливість та можливість перевірки правильності дій суду у подальшому.

Огляд речових доказів, що швидко псуються (ст. 86 ЦПК України)

Якщо речові докази мають властивість швидко псуватися або втрачати свої ознаки, суд зобов'язаний провести їх огляд невідкладно, щойно такі докази надійшли до суду чи суд дізнався про їх існування. Учасники справи завчасно інформуються про дату та час огляду. Однак їх неявка – за умови належного повідомлення – не перешкоджає проведенню огляду, оскільки зволікання може призвести до втрати доказової інформації.

За клопотанням сторін або у випадках, коли це випливає з характеру доказу, суд може залучити до огляду експерта, спеціаліста, перекладача або свідків. Для фіксації стану та властивостей доказів допускається використання технічних засобів: фотографування, відеозапис, створення електронних копій тощо. Після огляду такі докази повертаються особам, від яких вони були отримані, якщо їх подальше зберігання при суді є недоцільним.

Судові доручення щодо збирання доказів. Виконання судових доручень щодо збирання доказів (ст. 87–88 ЦПК України)

Якщо для розгляду справи необхідно отримати докази, що знаходяться поза межами територіальної юрисдикції суду, який розглядає справу, цей суд має право направити судове доручення іншому суду. Таке доручення містить перелік конкретних процесуальних дій, які необхідно виконати: допит свідків, огляд доказів, витребування документів тощо.

Суд, який отримав доручення, повинен негайно приступити до його виконання та провести визначені процесуальні дії відповідно до норм ЦПК України. За результатами виконання доручення складається ухвала, до якої додаються: протоколи процесуальних дій, матеріали, зібрані на виконання доручення, інші документи, що мають доказове значення.

Якщо з об'єктивних причин виконати доручення неможливо (наприклад, свідок відсутній, доказ пошкоджено, місцезнаходження документа не встановлено), суд, який отримав доручення, постановляє відповідну ухвалу з викладенням причин невиконання.

Учасники справи повинні бути повідомлені про дату та час виконання судового доручення, щоб вони мали можливість брати участь у відповідних процесуальних діях та реалізувати свої права.

Показання свідків

Свідок – це особа, яка не має юридичної зацікавленості у результаті розгляду справи та не претендує на будь-які права чи обов'язки, що можуть виникнути з ухваленого судом рішення. Якщо особа має безпосередній правовий інтерес у справі – наприклад, її права або обов'язки можуть бути змінені рішенням суду – вона повинна брати участь у процесі не як свідок, а як учасник справи (позивач, відповідач або третя особа).

Разом із тим наявність особистої, побутової чи моральної зацікавленості, яка не впливає на правовий результат, не позбавляє особу можливості бути допитаною як свідка. У таких випадках суд оцінює можливий вплив цієї зацікавленості на достовірність показань, але сама по собі вона не є підставою для відмови у допиті.

Закон не визначає мінімального віку, з якого особа може бути допитана як свідок. Це означає, що за потреби суд має право заслухати як неповнолітніх, так і малолітніх осіб, якщо вони здатні сприймати події та відтворити їх відповідно до своїх інтелектуальних можливостей. При цьому суд обов'язково враховує рівень розвитку дитини, її здатність правильно розуміти поставлені запитання та давати правдиві відповіді.

Свідок є джерелом інформації про факти, які мають значення для справи, незалежно від того, чи він був безпосереднім очевидцем подій, чи отримав відомості про них опосередковано – зі слів інших осіб. У будь-якому випадку такі дані можуть бути прийняті судом, але підлягають перевірці та оцінці з точки зору їх достовірності, повноти й узгодженості з іншими доказами.

Відповідно до ст. 70 ЦПК України, не можуть бути допитані як свідки:

– *недієздатні фізичні особи, а також особи, які перебувають на обліку чи на лікуванні у психіатричному лікувальному закладі* і не здатні через свої фізичні або психічні вади правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, або давати показання;

– *особи, які за законом зобов'язані зберігати в таємниці відомості*, що були довірені їм у зв'язку з наданням професійної правничої допомоги або послуг посередництва (медіації) під час проведення позасудового врегулювання спору, – про такі відомості;

– *священнослужителі* – про відомості, одержані ними на сповіді віруючих;

– *судді та присяжні* – про обставини обговорення в нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення судового рішення, або про інформацію, що стала відома судді під час врегулювання спору за його участю;

– інші особи, які не можуть бути допитані як свідки згідно із законом чи міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, без їхньої згоди.

Пояснення сторін, третіх осіб та їх представників

У цивільному процесі пояснення сторін, третіх осіб та їхніх представників визнаються самостійним засобом доказування, проте лише за умови, що вони надаються у формі, передбаченій процесуальним законом. Йдеться про ситуації, коли суд проводить їх допит з дотриманням процедурних правил, установлених для допиту свідків.

Письмове опитування учасників справи як свідків. Допит свідка за заявою сторони арбітражного (третейського) розгляду (ст. 93–94 ЦПК України)

Учасник цивільного процесу має право у своїй першій заяві по суті справи (наприклад, у позовній заяві, відзиві чи поясненнях третьої особи) поставити іншому учаснику до десяти письмових

запитань, що стосуються обставин, важливих для правильного вирішення спору. У випадку, коли запитання адресуються юридичній особі, відповіді від її імені надаються керівником або уповноваженою посадовою особою.

Особа, якій поставлено такі запитання, зобов'язана надати окрему та повну відповідь на кожне із них, не ухиляючись від суті. Відповіді оформлюються у вигляді заяви свідка та подаються до суду:

– у загальному позовному провадженні – не пізніше ніж за п'ять днів до підготовчого судового засідання;

– у спрощеному провадженні – до першого судового засідання.

Якщо відповідь на поставлене запитання неможлива без подання документів або інших доказів, учасник одночасно подає копії відповідних письмових або електронних доказів, які підтверджують зазначені обставини.

На звернення третейського суду або міжнародного комерційного арбітражу, а також за заявою учасника третейського провадження (за умови згоди арбітражу) апеляційний суд загальної юрисдикції за місцем проживання свідка може провести його допит щодо обставин, які мають значення для третейської справи. Допит відбувається за переліком питань, сформульованих відповідним третейським судом або арбітражем.

Учасники третейського чи арбітражного розгляду мають право бути присутніми під час такого допиту та ставити додаткові запитання свідкові з метою уточнення чи деталізації його відповідей.

Письмові докази (ст. 95 ЦПК України) – документи (крім електронних документів), які містять дані про обставини, що мають значення для правильного вирішення спору.

Закон встановлює, що такі документи подаються:

– *в оригіналі,* якщо він є в сторони;

– *у належним чином засвідченій копії,* якщо оригінал знаходиться в іншої особи або коли копія є достатньою для підтвердження відповідних обставин.

У випадку, коли для з'ясування спірного питання достатньо лише частини документа, подається засвідчений витяг із нього.

Учасники справи можуть подавати письмові докази в електронній копії, яка повинна бути засвідчена кваліфікованим електронним підписом (КЕП). Така копія визнається процесуально допустимою, не набуває статусу «електронного доказу», а вважається лише електронним способом подання письмового документа.

Копія письмового доказу вважається завіреною належним чином, якщо учасник справи проставив: власний підпис; дату засвідчення; підтвердження, що копія відповідає оригіналу.

Таке засвідчення допускається лише за умови, що оригінал знаходиться в самого учасника справи або він має до нього доступ.

Суд має право: **витребувати оригінал**, якщо виникають сумніви у достовірності поданої копії, **не брати доказ до уваги,** якщо оригінал не подано, а копія викликає обґрунтовані сумніви в автентичності.

Документи, надіслані факсом чи іншими аналогічними засобами зв'язку, можуть визнаватися письмовими доказами лише тоді, коли: їх подання передбачене законом або договором, дотримані відповідні вимоги до форми і способу надсилання.

Копії документів вважаються засвідченими належним чином, якщо вони оформлені відповідно до норм чинного законодавства – зокрема, правил нотаріального засвідчення, вимог до засвідчення копій у юридичних осіб та ін.

Речові докази (ст. 97 ЦПК України) – предмети матеріального світу, які своїм існуванням, своїми якостями, властивостями, місцезнаходженням, іншими ознаками дають змогу встановити обставини, що мають значення для справи.

До речових доказів можуть належати:

– предмети, що зберегли сліди певних подій (наприклад, пошкоджені речі);

– об'єкти, що перебували у місці події;

– предмети, які своєю природою підтверджують певні обставини (знаряддя, упаковки, матеріальні носії);

– носії аудіовізуальної інформації та інші матеріальні об'єкти, які здатні підтверджувати або спростовувати факти, важливі для вирішення спору.

Речові докази оцінюються судом у загальному порядку – з урахуванням достовірності, належності, допустимості та значення для встановлення істини у справі.

Речові докази до набрання рішенням законної сили зберігаються в матеріалах справи або за окремим описом здаються до камери схову речових доказів суду.

Речові докази, що не можуть бути доставлені до суду, зберігаються за їх місцезнаходженням за ухвалою суду; вони повинні бути докладно описані та опечатані, а в разі необхідності – сфотографовані. Суд вживає заходів для забезпечення зберігання речових доказів у незмінному стані (ст. 98 ЦПК України).

Після того як речові докази були оглянуті та досліджені в судовому засіданні, вони можуть бути повернуті тим особам, від яких їх було отримано, за умови, що такі особи подали відповідне клопотання і повернення не завадить подальшому розгляду справи.

Якщо речові докази належать до категорії предметів, вилучених з цивільного обороту або обмежено оборотоздатних, вони мають бути передані тим установам чи організаціям, які відповідальні за зберігання або використання таких об'єктів згідно із законом.

Речові докази повертаються особам, від яких вони були одержані, або передаються особам, за якими суд визнав право на ці речі, після набрання рішенням суду законної сили (ст. 99 ЦПК України).

Електронними доказами (ст. 100 ЦПК України) є інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео-та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази

даних та інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися, зокрема, на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (в тому числі в мережі Інтернет).

У цивільному процесі електронні докази визнаються рівноправним засобом доказування, проте для їх використання важливим є дотримання вимог щодо форми подання та підтвердження їхньої цілісності.

Електронні докази можуть подаватися:

– *в оригіналі* – якщо інформація міститься на матеріальному носії або в електронному вигляді як первинний файл;

– *в електронній копії*, на яку накладено *кваліфікований електронний підпис*, що підтверджує цілісність і достовірність копії.

Учасники справи можуть подавати електронні докази й *у вигляді паперових копій*, однак такі копії не набувають статусу письмового доказу й потребують підтвердження їх відповідності оригіналу.

Оригінали електронних доказів або їх копії зберігаються в матеріалах справи. За клопотанням особи, яка надала суду оригінал електронного доказу на матеріальному носії, такий носій може бути повернуто після дослідження доказу, якщо це не шкодить розгляду справи. У справі залишається завірена судом копія або витяг.

Висновок експерта (ст. 102 ЦПК України) – це докладний опис проведених експертом досліджень, зроблені у результаті них висновки та обґрунтовані відповіді на питання, поставлені експертові, складений у порядку, визначеному законодавство.

У цивільному процесі експертний висновок застосовується тоді, коли для встановлення обставин справи потрібні спеціальні знання у галузях, відмінних від права. Експерт досліджує фактичні дані, застосовуючи наукові, технічні або інші фахові методи, і подає письмовий документ, що містить результати дослідження.

Висновок експерта викладається у письмовій формі і приєднується до справи.

Суд ухвалює рішення про призначення експертизи лише за наявності *одночасно двох умов*:

– для встановлення важливих обставин потрібні спеціальні знання;

– сторони не подали свої експертні висновки або наявні викликають сумніви щодо правильності.

Порядок визначення експерта

– сторони можуть узгодити кандидатуру експерта або установу;

– якщо згоди немає – експерта визначає суд;

– суд може самостійно обрати експерта, враховуючи складність справи.

За потреби призначається:

– *комісійна експертиза* – двома й більше експертами однієї спеціальності;

– *комплексна експертиза* – експертами різних галузей знань.

Експертиза обов'язково проводиться судом у разі заявлення відповідного клопотання обома сторонами, а також якщо потрібно встановити:

1) характер і ступінь ушкодження здоров'я;

2) психічний стан особи;

3) вік особи, коли документального підтвердження немає.

Учасник справи має право замовити експертизу самостійно. Висновок, поданий стороною:

– повинен містити позначку, що його підготовлено для подання до суду;

– має містити попередження експерта про кримінальну відповідальність.

Суд може відмовити у прийнятті такого висновку, якщо встановить підстави для відводу експерта.

Експертний висновок не має наперед встановленої сили й оцінюється судом у сукупності з іншими доказами.

Комісійна експертиза: проводиться не менше ніж двома експертами однієї спеціальності. Якщо погляди експертів відрізняються, експерт, який не згоден, оформлює *окремий висновок*.

Комплексна експертиза: залучає експертів різних галузей. Кожен експерт відповідає за свою частину дослідження та підписує її.

Додаткова експертиза призначається, коли попередній висновок є неповним або нечітким.

Повторна експертиза проводиться іншим експертом, якщо попередній висновок є необґрунтованим або суперечить матеріалам справи.

Висновок експерта у галузі права

Не є доказом та має виключно **консультативний характер**. Такий висновок може містити роз'яснення щодо:

– застосування аналогії закону чи права;
– змісту іноземного права і практики його застосування.

Суд не зобов'язаний його враховувати.

Забезпечення доказів

Суд може забезпечити докази за заявою учасника справи або особи, яка може набути статусу позивача, якщо існує ризик, що: доказ може бути втрачений, його подання або збирання у майбутньому стане неможливим або надмірно утрудненим.

Способами забезпечення судом доказів є:

– допит свідків;
– призначення експертизи;
– витребування доказів;
– огляд доказів;
– огляд доказів за їх місцезнаходженням;
– заборона вчиняти певні дії щодо доказів;
– зобов'язання вчинити певні дії щодо доказів.

Забезпечення доказів до подання позовної заяви здійснюється судом першої інстанції за місцезнаходженням засобу доказування або за місцем, де повинна бути вчинена відповідна процесуальна дія. Забезпечення доказів після подання позовної заяви здійснюється судом, який розглядає справу. Особа, яка подала заяву про забезпечення доказів, зобов'язана відшкодувати судові витрати,

а також збитки, спричинені у зв'язку із забезпеченням доказів, у разі неподання позовної заяви у десятиденний строк.

Особа, яка ініціювала процедуру забезпечення доказів, несе ризик процесуальних витрат: якщо позовна заява не буде подана протягом десяти днів, вона зобов'язана компенсувати понесені судом витрати та збитки, що виникли внаслідок виконання ухвали про забезпечення доказів. Це спрямовано на запобігання зловживанню процесуальними правами.

Кейси для самопідготовки

ЗАВДАННЯ 1

Громадянин Васильєв подав позов до приватного детектива Гончара про відшкодування матеріальної шкоди. За словами позивача, у процесі виконання приватним детективом завдання щодо збирання доказів у цивільній справі про спадкування, останній втратив USB-накопичувач із важливими документами, які містили скан-копії особистих листів, свідчень сусідів та відскановану довідку про проживання. В суді представник Гончара зазначив, що документи не були належним чином оформлені як докази, не містили підписів і не мали достовірного походження.

Судом були витребувані копії цих документів із поштового архіву позивача. Однак відповідач наполягав, що витребувані копії не є допустимими доказами, адже не засвідчені належним чином. Також у справі фігурували електронні листи, що підтверджували комунікацію між сторонами.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*

Яке із наведених понять найбільш точно відображає значення «допустимості доказу»?

а) документ повинен бути завіреним нотаріусом;

б) доказ не суперечить нормам процесуального права;

в) доказ повинен бути у письмовій формі;

г) доказ повинен бути наданий стороною, яка виграє справу.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*

Визначте, які з наведених доказів можуть визнаватись письмовими доказами у розумінні ЦПК України:

а) скан-копія документа без підпису;
б) електронна переписка між сторонами;
в) відсканована довідка про місце проживання;
г) аудіозапис телефонної розмови;
д) протокол огляду місця події;
е) флешка із цифровими копіями документів;
є) декларація про доходи, подана до податкової;

Питання 3.

Визначте відповідність дій сторін і стадій доказування:

1. Надання електронного листування	а) дослідження доказів
2. Заява про недопустимість доказу	б) забезпечення доказів
3. Клопотання про витребування копій	в) оцінка допустимості доказів судом
4. Оспорювання достовірності документа	г) подання доказів до суду

Питання 4.

Визначте послідовність дій у судовому процесі:

а) подання позову до суду;
б) подання копій документів з архіву;
в) клопотання про визнання доказів недопустимими;
г) втрата USB-носія відповідачем;

ЗАВДАННЯ 2

Старший інспектор-криміналіст Карпенко подав до суду позов про визнання права власності на квартиру, яку отримав у користування як службове житло під час проходження служби в органах поліції. Через 10 років після звільнення з органів внутрішніх справ, він продовжував проживати в цій квартирі, сплачуючи всі комунальні послуги та утримання будинку.

Орган, у якого перебуває на балансі вказане майно, Головне управління Національної поліції у відповідній області, надав заперечення, зазначивши, що жодного наказу про передачу житла у приватну власність не було, а проживання у квартирі є самовільним. У справі були подані:

– розпорядчі документи про надання службового житла;

– платіжки за комунальні послуги;

– листи-клопотання до міської ради з проханням передати квартиру у приватну власність, а також письмові свідчення колишніх колег про обставини проживання.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*

Який доказ може підтверджувати тривале користування майном як елемент набуття права власності?

а) копія паспорта з пропискою;
б) довідка з роботи;
в) квитанції про оплату комунальних послуг;
г) ордер на службову квартиру.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*

Вкажіть, які з перелічених доказів є належними у справі про визнання права власності на нерухомість:

а) платіжки за утримання житла;
б) ордер на службове житло;
в) копія шлюбного договору;
г) висновок експерта про ринкову вартість житла;
д) свідчення колег про обставини проживання;
е) копія паспорта;
є) витяг з Реєстру речових прав.

Питання 3.

Встановіть відповідність дій учасників процесу:

1. Подання письмових свідчень	а) суд
2. Надання довідки про відсутність приватизації	б) Карпенко
3. Визнання факту проживання	в) свідки (колишні колеги Карпенко)
4. Витребування витягу з реєстру	г) Головне управління Національної поліції (ГУНП)

Питання 4.

Визначте послідовність дій згідно наданої фабули:

а) подання клопотань до міської ради про приватизацію;

б) надання службової квартири;

в) подання позову про визнання права власності;

г) звільнення Карпенка з органів поліції.

Питання для самоконтролю:

1. Що розуміють під доказами у цивільному процесі та які їхні основні ознаки?

2. Які існують види доказів відповідно до Цивільного процесуального кодексу України?

3. У чому полягає різниця між належністю та допустимістю доказів?

4. Хто несе обов'язок доказування у цивільному процесі та які є винятки з цього правила?

5. Якими є загальні правила подання доказів до суду та які наслідки їх неподання без поважних причин?

6. У яких випадках суд має право витребувати докази з власної ініціативи?

7. Яке значення мають письмові докази, отримані під час службової діяльності працівниками правоохоронних органів?

8. Які підстави та порядок забезпечення доказів передбачені цивільним процесуальним законодавством, і в яких випадках така процесуальна дія є доцільною?

ТЕМА 25. ПРОЦЕСУАЛЬНІ СТРОКИ. СУДОВІ ВИТРАТИ

(Петренко Н. О.)

Зміст теми.

Види процесуальних строків. Розумність процесуальних строків. Обчислення процесуальних строків. Початок перебігу процесуальних строків. Закінчення процесуальних строків. Зупинення процесуальних строків. Наслідки пропущення процесуальних строків. Поновлення та продовження процесуальних строків.

Види судових витрат. Попереднє визначення суми судових витрат. Забезпечення та попередня оплата судових витрат. Відстрочення та розстрочення судових витрат, зменшення їх розміру або звільнення від їх оплати. Витрати на професійну правничу допомогу. Витрати сторін та їхніх представників, що пов'язані з явкою до суду. Витрати, пов'язані із залученням (викликом) свідків, експертів, спеціалістів, перекладачів, проведенням експертиз. Витрати, пов'язані з витребуванням доказів, проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням, забезпеченням доказів та вчиненням інших дій, необхідних для розгляду справи. Розподіл судових витрат між сторонами. Розподіл витрат у разі визнання позову, закриття провадження у справі або залишення позову без розгляду.

Строки мають важливе значення в процесуальному законодавстві, оскільки всі процесуальні дії учасників провадження та суду мають вчинятися в межах строків визначених ЦПК України. Темпоральність є характерною рисою цивільного процесу.

Наявність процесуальних строків дає сторонам судового провадження визначеність та гарантію отримання результату у формі судового рішення. Окрім того, темпоральні норми дають можливість зробити судовий процес послідовним і забезпечує реалізацію сторонами можливість підготовки до участі у справі.

Отже, процесуальний строк – це період часу, який встановлений нормами процесуального законодавства або визначений судом

для вчинення процесуальної дії сторонами або іншими учасниками судової справи.

Процесуальні строки у цивільному судочинстві виконують кілька важливих функцій:

– строки визначають терміни виконання процесуальних дій сторонами, судом та іншими учасниками, що забезпечує систематичність і чіткість розгляду справи та запобігає зловживанню сторонами своїми процесуальними обов'язками;

– строки дозволяють контролювати своєчасність здійснення процесуальних дій, уникати затягування справи та запобігати порушенню прав сторін;

– строки забезпечують право сторін на своєчасне звернення до суду, подання доказів, оскарження рішень, що гарантує ефективний захист їх прав і законних інтересів;

– визначені строки допомагають сторонам планувати свої дії, прогнозувати розвиток процесу та формувати процесуальну стратегію;

– порушення процесуальних строків може мати наслідки, передбачені законом, наприклад, пропуск строку для апеляції або подання доказів без поважних причин, що забезпечує прогнозованість та прозорість судового процесу.

Статтею 120 ЦПК України закріплено, що строки, в межах яких вчиняються процесуальні дії, встановлюються законом, а якщо такі строки законом не визначені, – встановлюються судом.

Тобто виділяють два види строків:

– строки встановлені законом. В науковій літературі їх називають «законні строки»;

– строки встановлені судом. В науковій літературі їх називають «судові строки».

Процесуальний строк встановлений законом – це проміжок часу для вчинення процесуальних дій, який визначений нормами процесуального законодавства.

Наприклад:

– відповідно до ч. 2 ст. 158 ЦПК України клопотання про скасування заходів забезпечення позову розглядається в судовому засіданні не пізніше п'яти днів з дня надходження його до суду;

– відповідно до ч. 2 ст. 185 ЦПК України у ухвалі про залишення позовної заяви без руху зазначаються недоліки позовної заяви, спосіб і строк їх усунення, який не може перевищувати десяти днів з дня вручення ухвали про залишення позовної заяви без руху;

– відповідно до ч. 1 ст. 354 ЦПК України апеляційна скарга на рішення суду подається протягом тридцяти днів, а на ухвалу суду – протягом п'ятнадцяти днів з дня його (її) проголошення.

Процесуальний строк встановлений судом – це проміжок часу, для вчинення процесуальної дії, який визначається судом під час провадження у справі.

Наприклад:

– відповідно до ч. 2 ст. 223 ЦПК України суд відкладає розгляд справи в судовому засіданні в межах встановленого ЦПК України строку;

– відповідно до ст. 88 ЦПК України ухвала про судове доручення невідкладно виконується судом, якому вона адресована.

Узагальнюючи можна дійти наступного висновку. Законні строки встановлені загально для всіх сторін, учасників і справ законом. А судові строки встановлює сам суд у межах конкретної справи для конкретних процесуальних дій.

Стаття 121 ЦПК України врегульовано, що суд має встановлювати розумні строки для вчинення процесуальних дій.

Статтею 129 Конституції України серед основних засад судочинства закріплює розумність строків розгляду справи судом. Відповідно до ч. 7 ст. 56 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суддя зобов'язаний справедливо, безсторонньо та своєчасно розглядати і вирішувати судові справи відповідно до закону з дотриманням засад і правил судочинства. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, яка згідно

з ч. 1 ст. 9 Конституції України є частиною національного законодавства України, в п, 1 ст. 6 зазначає, що кожен при вирішенні питання щодо його цивільних прав та обов'язків має право на розгляд його справи протягом розумного строку.

Таким чином, запровадження розумності процесуальних строків є складовою євроінтеграційних процесів та було не одноразово предметом дослідження ЄСПЛ. При цьому, судом в процесі діяльності випрацювані критерії розумності процесуальних строків.

Так, в рішенні ЄСПЛ у справі «Філіс проти Греції» (№ 2) від 27.06.1997, у справі «Пелісьє і Сассі проти Франції» від 25.03.1999 та інших зазначається, що розумність строків провадження стало оцінюється, виходячи із сукупності конкретних обставин провадження, із застосуванням таких критеріїв, як:

1) складність справи;
2) поведінка її учасників;
3) дії органів влади, пов'язаних зі справою;
4) значення провадження, предмету спору для заявника.

Прикладом застосування наведених вище критеріїв у рішення у справі «Федіна проти України» від 2 вересня 2010 р. Так, ЄСПЛ відзначив, що розумність тривалості провадження повинна оцінюватись у контексті обставин справи та з урахуванням таких критеріїв, як складність справи, поведінка заявника та відповідних державних органів. До того ж у справах «Дульський проти України» від 1 червня 2006 року та «Хурава проти України» від 08 квітня 2010 року ЄСПЛ звернув увагу на такий критерій, як значущість для заявника. Одним із прикладів, коли поведінка заявників стала однією з причин тривалого розгляду спору, стало рішення у справі «Чірікоста і Віола проти Італії», де п'ятнадцятирічний строк розгляду був визнаний виправданим, оскільки самі заявники 17 разів зверталися з проханням про відстрочення процесу і не заперечували проти перенесень розгляду, здійснених на підставі заяви іншої сторони у справі.

Важливе значення має питання обчислення процесуальних строків, оскільки всі процесуальні дії повинні вчинятися в межах визначених процесуальних строків. Так, строки, встановлені законом або судом, обчислюються роками, місяцями і днями, а також можуть визначатися вказівкою на подію, яка повинна неминуче настати (122 ЦПК України).

Статтею 123 ЦПК України встановлено, що перебіг процесуального строку починається з наступного дня після відповідної календарної дати або настання події, з якою пов'язано його початок.

Строк як часова категорія характеризується не тільки початковим, а й кінцевим моментом. Для правильного обчислення різних видів строків важливе значення має визначення початок їх перебігу. Перебіг строку починається з наступного дня після відповідної календарної дати або настання події, з якою пов'язано його початок. Тобто день, в якому безпосередньо мав місце момент початку перебігу строку, при обчисленні останнього не враховується (Постанова КЦС ВС від 16.06.2021 у справі № 554/4741/19).

Наприклад, якщо процесуальна подія сталася 1 вересня, то процесуальний строк починається обчислюватися 2 вересня.

Учасник судового процесу та суд мають вчиняти процесуальні дії в межах строку та до його закінчення. Таким чином, при розрахунку строків має значення закінчення строку.

Строк, обчислюваний роками, закінчується у відповідні місяць і число останнього року строку. Строк, обчислюваний місяцями, закінчується у відповідне число останнього місяця строку.

Якщо закінчення строку, обчислюваного місяцями, припадає на такий місяць, що відповідного числа не має, строк закінчується в останній день цього місяця.

Проте більшість строків в процесуальному законодавстві обчислюється днями. Якщо закінчення строку припадає на вихідний, святковий чи інший неробочий день, останнім днем строку є перший після нього робочий день (ч. 3 ст. 124 ЦПК України).

При визначенні кінцевого дня строку слід ураховувати, що правила частини п'ятої статті 254 ЦК України поширюються на будь-які сфери цивільно-правового регулювання і стосуються будь-яких суб'єктів цивільних правовідносин. Тому коли останній день строку припадає на вихідний, святковий або інший неробочий день, що визначений відповідно до закону у місці вчинення певної дії, днем закінчення строку є перший за ним робочий день (Постанова КЦС ВС від 16.06.2021 у справі № 554/4741/19). Наприклад, якщо останній день вчинення процесуальної дії припав на суботу або неділю, то останнім днем строку в який можна буде вчинити необхідну процесуальну дію – це понеділок. Що стосується святкових днів, то ст. 73 КЗпП України закріплені святкові та неробочі дні. До таких днів віднесені: 1 січня – Новий рік; 8 березня – Міжнародний жіночий день; 1 травня – День праці; 8 травня – День пам'яті та перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років; 28 червня – День Конституції України; 15 липня – День Української Державності; 24 серпня – День незалежності України; 1 жовтня – День захисників і захисниць України; 25 грудня – Різдво Христове; один день (неділя) – Пасха (Великдень); один день (неділя) – Трійця; 25 грудня – Різдво Христове. Наприклад, якщо останній день вчинення процесуальної дії припав на 28 червня, то останнім днем строку в який можна буде вчинити необхідну процесуальну дію це буде наступний робочий день.

Останній день строку триває до 24 години, але коли в цей строк слід було вчинити процесуальну дію тільки в суді, де робочий час закінчується раніше, строк закінчується в момент закінчення цього часу. Строк не вважається пропущеним, якщо до його закінчення заява, скарга, інші документи чи матеріали або грошові кошти здані на пошту чи передані іншими відповідними засобами зв'язку.

Відповідно до ст. 125 ЦПК України зупинення провадження у справі зупиняє перебіг процесуальних строків. Статтею 251 ЦПК України закріплено перелік підстав за якими суд зобов'язаний

зупинити провадження по справі, а статтею 252 ЦПК України – перелік підстав за якими суд має право зупинити провадження по справі.

Право на вчинення процесуальних дій втрачається із закінченням встановленого законом або призначеного судом строку. Заяви, скарги і документи, подані після закінчення процесуальних строків, залишаються без розгляду, крім випадків, передбачених ЦПК України (ст. 126 ЦПК України).

У випадку пропуску процесуального строку, передбачено право учасника на його поновлення. Так, суд за заявою учасника справи поновлює пропущений процесуальний строк, встановлений законом, якщо визнає причини його пропуску поважними, крім випадків, коли встановлено неможливість такого поновлення. Поважність причин пропуску оцінюються судом у кожному випадку індивідуально в залежності від обставин справи та подій. Такими поважними причинами можуть бути – хвороба, відрядження, перебування у відпустці тощо. При оцінці причин пропуску процесуальних строків суд враховує сумлінність або активність особи, яка пропустила строк, дії, спрямовані на підготовку до звернення до суду, тривалість пропуску від моменту, коли особа дізналася про порушення, характер порушеного права та його наслідки для сторін і третіх осіб, істотність перешкод для вчасного звернення, виконання рішення та невідворотність його наслідків, а також можливість відновлення складу учасників або усунення негативних наслідків пропуску строку.

При цьому, одночасно із поданням заяви про поновлення процесуального строку має бути вчинена процесуальна дія (подані заява, скарга, документи тощо), стосовно якої пропущено строк (ч. 4 ст. 127 ЦПК України).

Якщо ж процесуальний строк не закінчено, але стороні потрібно додатковий час для вчинення процесуальної дії, то встановлений судом процесуальний строк може бути продовжений за заявою учасника справи, поданою до закінчення цього строку, чи з ініціативи суду.

Про поновлення або продовження процесуального строку суд постановляє ухвалу.

Особа, яка звертається до суду або захищається в суді від вимог протилежної сторони несе певні матеріальні затрати, які процесуальним законодавством називаються судові витрати. Дане питання регулюється главою 8 ЦПК України.

Мета судових витрат полягає у забезпеченні ефективного та справедливого судового процесу шляхом покриття витрат, пов'язаних із розглядом справи, і стимулюванням сторін до правомірної поведінки в суді.

Детальніше можна виділити такі основні аспекти:

– судові витрати покривають витрати сторін на подачу позову, оскарження рішень, експертизи, виклики свідків, що забезпечує можливість відшкодування реальних витрат понесених сторонами судового процесу;

– наявність витрат за необґрунтовані позови та/або дії може стримувати від безпідставних звернень до суду, що забезпечує реальність судового процесу для сторін;

– механізм судових витрат дозволяє відновити баланс між стороною, яка виграла справу, та стороною, яка програла, через відшкодування витрат на процес, що забезпечує дотримання принципу рівності та справедливості судового розгляду;

– відшкодування судових витрат сприяє фінансовій стабільності судової системи та забезпечує її належне функціонування шляхом часткового покриття витрат за рахунок учасників справи.

Судові витрати складаються з судового збору та витрат, пов'язаних з розглядом справи. В свою чергу, до витрат, пов'язаних з розглядом справи, належать витрати:

1) на професійну правничу допомогу;

2) пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів, експертів та проведенням експертизи;

3) пов'язані з витребуванням доказів, проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням, забезпеченням доказів;

4) пов'язані з вчиненням інших процесуальних дій, необхідних для розгляду справи або підготовки до її розгляду.

В науковій літературі судові витрати мають наступні функції:

– компенсаторна, яка полягає у відшкодування витрат держави витрачених на діяльність судової системи, а також компенсацію витрат особо, яка вимушена звернутися до суду для захисту своїх прав або захищається від вимог протилежної сторони;

– превентивна, яка полягає в упереджені необґрунтованого та штучного звернення до суду;

– соціальна, яка полягає в забезпеченні доступності правосуддя у суспільстві.

Разом з першою заявою по суті спору кожна сторона подає до суду попередній (орієнтовний) розрахунок суми судових витрат, які вона понесла і які очікує понести у зв'язку із розглядом справи. Тобто, позивач потає таки розрахунок із позовною заявою, а відповідач – із відзивом на позовну заяву. У разі, якщо така заява стороною не подана, то суд може відмовити їй у відшкодуванні відповідних судових витрат, за винятком суми сплаченого нею судового збору.

Процесуальне законодавство передбачає можливість забезпечення судових витрат. Так, суд може зобов'язати сторони внести на депозитний рахунок суду попередньо визначену суму судових витрат, пов'язаних з розглядом справи або певною процесуальною дією, про що постановляє ухвалу (ч. 1 ст. 135 ЦПК України).

Частиною 4 статті 135 ЦПК України закріплено, що таке забезпечення судових витрат застосовується, якщо:

1) позов має ознаки завідомо безпідставного або інші ознаки зловживання правом на позов; або

2) позивач не має зареєстрованого в установленому законом порядку місця проживання (перебування) чи місцезнаходження на території України та майна, що знаходиться на території України, в розмірі, достатньому для відшкодування судових витрат відповідача у випадку відмови у позові;

3) суду надані докази того, що майновий стан позивача або його дії щодо відчуження майна чи інші дії можуть ускладнити або зробити неможливим виконання рішення суду про відшкодування судових витрат відповідача у випадку відмови у позові.

Окремо вивчено кожний вид судових витрат.

Питання судового збору окрім ЦПК України врегульовані Законом України «Про судовий збір». Статтею 1 зазначеного вище закону визначено, що судовий збір – збір, що справляється на всій території України за подання заяв, скарг до суду, за видачу судами документів, а також у разі ухвалення окремих судових рішень, передбачених Законом.

Судовий збір сплачується за ставками закріпленими Законом України «Про судовий збір» за подання до суду:

– позовної заяви та іншої заяви, передбаченої процесуальним законодавством;

– апеляційної і касаційної скарг на судові рішення, заяви про перегляд судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами, заяви про скасування рішення третейського суду, заяви про видачу виконавчого документа на примусове виконання рішення третейського суду;

– за видачу судами документів.

ЄСПЛ у своїх рішення щодо розміру та підстав звільнення від сплати судового збору неодноразово зазначав, що судовий збір не має обмежувати право людей на доступ до правосуддя та має бути «розумним». Разом з тим, на думку ЄСПЛ, судовий збір є таким собі обмежувальним заходом, який попереджає подання необґрунтованих та безпідставних позовів та перенавантаження судів.

Наприклад, у рішенні по справі «Креуз проти Польщі» від 19.06.2001 ЄСПЛ констатує, що сплата судових витрат не повинна перешкоджати доступу до суду, ускладнювати цей доступ таким чином і такою мірою, щоб завдавати шкоди суті цього права, та має переслідувати законну мету.

З метою забезпечення доступності судочинства ЦПК України та Закон України «Про судовий збір» закріплено право суду із урахуванням майнового стану особи відстрочити або розстрочити сплату судового збору на визначений строк. При цьому, статтею 8 Закону України «Про судовий збір» визначені підстави для відстрочення або розстрочення судового збору, зменшення його розміру або звільнення від його сплати. Для цього позивач має звернутися до суду з обґрунтованим клопотанням за результатами розгляду якого суд постановляє ухвалу.

У постанові Верховного Суду від 12.03.2021 по справі № 912/1061/20 наведено висновок про застосування норм права про те, що відстрочення (розстрочення) сплати судового збору, а також звільнення від його сплати або зменшення його розміру з підстав, передбачених статтею 8 Закону України «Про судовий збір», є прерогативою суду, який вирішує питання відкриття провадження (прийняття заяви, скарги тощо). Зазначені норми є диспозитивними і встановлюють не обов'язок, а право суду на власний розсуд звільнити особу від сплати судового збору (відстрочити, розстрочити його сплату або зменшити його розмір).

Визначення майнового стану сторони є оціночним та залежить від доказів, якими обґрунтовується рівень її майнового стану. Доказами рівня майнового стану можуть бути документи, які підтверджують скрутний майновий стан особи, що, відповідно, унеможливлює сплату нею судових витрат. Якщо залежно від рівня майнового стану сторона позбавлена можливості сплатити судовий збір, то такі обставини можуть бути підставою для відстрочення та розстрочення сплати судового збору, зменшення його розміру або звільнення сторони від сплати (постанова Верховного Суду від 20.02.2020 у справі № 420/1582/19, від 17.09.2020 у справі № 460/3138/19).

При цьому, суду можуть бути надані наступні докази на підтвердження власного майнового стану: довідки про доходи (у тому числі, фіскальних органів) які підтверджують розмір доходів за попередній календарний рік, довідка про перебування на утриманні

непрацездатних членів сім'ї, довідка про склад сім'ї, про наявність на утриманні непрацездатних членів сім'ї, банківські документи про відсутність на рахунку коштів, довідка фіскального органу про перелік розрахункових та інших рахунків, докази на підтвердження наявності чи відсутності рухомого чи нерухомого майна, цінних паперів, тощо.

При цьому, звертає на себе увагу, що вимога про сплату державного мита є стримуючою мірою для потенційних позивачів від пред'явлення безрозсудних і необґрунтованих позовів. Для того, щоб гарантувати справедливий баланс між підтримкою нормального функціонування судової системи і захистом інтересів заявника при поданні позову до суду, внутрішньодержавні суди звільняють від сплати державного мита заявників, які можуть підтвердити свій поганий фінансовий стан (рішення ЄСПЛ у справі «Шишков проти Росії» (“Shishkov v. Russia”) від 20.02.2014 року, п. 111).

Витрати, пов'язані з правничою допомогою адвоката, несуть сторони, крім випадків надання правничої допомоги за рахунок держави.

Відповідно до ст. 137 ЦПК України розмір витрат на оплату послуг адвоката має бути співмірним із:

1) складністю справи та виконаних адвокатом робіт (наданих послуг);

2) часом, витраченим адвокатом на виконання відповідних робіт (надання послуг);

3) обсягом наданих адвокатом послуг та виконаних робіт;

4) ціною позову та/або значенням справи для сторони, в тому числі впливом вирішення справи на репутацію сторони або публічним інтересом до справи.

У постанові Верховного Суду від 28.09.2023 у справі 686/31892/19 зазначено, що при визначенні суми відшкодування витрат суд повинен виходити з критерію реальності адвокатських витрат (встановлення їхньої дійсності та необхідності), а також критерію розумності їхнього розміру, виходячи з конкретних обставин справи та фінансового стану обох сторін.

Ті самі критерії застосовує Європейський суд з прав людини, присуджуючи судові витрати на підставі статті 41 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Так ЄСПЛ у справі «Схід / Захід Альянс Лімітед» проти України» (заява № 19336/04) зазначено, що заявник має право на компенсацію судових та інших витрат, лише якщо буде доведено, що такі витрати були фактичними і неминучими, а їхній розмір – обґрунтованим.

Ще одним видом судових витрат є витрати, пов'язані із залученням (викликом) свідків, експертів, спеціалістів, перекладачів, проведенням експертиз.

У разі виклику свідка йому можуть компенсуватися наступні витрати:

– на переїздом до іншого населеного пункту;
– на найм житла;
– компенсація за втрачений заробіток чи відрив від звичайних занять.

Окрім того, експерт, спеціаліст чи перекладач отримують винагороду за виконану роботу, пов'язану із справою, якщо це не входить до їхніх службових обов'язків. Відповідно до ч. 3 ст. 139 ЦПК України у випадках, коли сума витрат на оплату послуг експерта, спеціаліста, перекладача або витрат особи, яка надала доказ на вимогу суду, повністю не була сплачена учасниками справи попередньо або в порядку забезпечення судових витрат, суд стягує ці суми на користь спеціаліста, перекладача, експерта чи експертної установи зі сторони, визначеної судом відповідно до правил про розподіл судових витрат.

Верховний Суд у постанові від 20 липня 2022 року у справі № 524/710/21 та постанові від 16 грудня 2020 року у справі № 824/647/19-а дійшов висновку про те, що для відшкодування витрат, пов'язаних з призначенням та проведенням експертизи як певної процесуальної дії, її призначення та проведення має відбуватися виключно в межах судового процесу, оскільки статус учасника справи, зокрема сторони у справі, особа набуває після звернення до суду з позовом та відкриття провадження у справі.

Особа, яка надала доказ на вимогу суду, має право вимагати виплати грошової компенсації своїх витрат, пов'язаних із наданням такого доказу. Розмір грошової компенсації визначає суд на підставі поданих такою особою доказів здійснення відповідних витрат. При цьому, Граничний розмір компенсації витрат, пов'язаних з розглядом цивільних, адміністративних та господарських справ затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 27 квітня 2006 р. № 590.

За результатами розгляду справи суд здійснює розподіл судових витрат між сторонами провадження. Правила такого розподілу закріплені ст. 141–142 ЦПК України.

Розподіл судових витрат здійснюється судом за наступними правилами:

– у спорах, що виникають при укладанні, зміні та розірванні договорів, – на сторону, яка безпідставно ухиляється від прийняття пропозицій іншої сторони, або на обидві сторони, якщо судом відхилено частину пропозицій кожної із сторін;

– у спорах, що виникають при виконанні договорів та з інших підстав, – на сторони пропорційно розміру задоволених позовних вимог;

– у справах де позивач звільнений від сплати судового збору він стягується з відповідача в дохід бюджету пропорційно розміру задоволених вимог, якщо відповідач не звільнений від сплати судового збору;

– у всіх інших справах: у разі задоволення позову судові витрати покладаються на відповідача; у разі відмови в позові – на позивача; у разі часткового задоволення позову – на обидві сторони пропорційно розміру задоволених позовних вимог.

Частиною 3 статті 141 ЦПК України закріплено, що під час вирішення питання про розподіл судових витрат суд враховує:

1) чи пов'язані ці витрати з розглядом справи;

2) чи є розмір таких витрат обґрунтованим та пропорційним до предмета спору, з урахуванням ціни позову, значення справи для сторін, у тому числі чи міг результат її вирішення вплинути на репутацію сторони або чи викликала справа публічний інтерес;

3) поведінку сторони під час розгляду справи, що призвела до затягування розгляду справи, зокрема, подання стороною явно необґрунтованих заяв і клопотань, безпідставне твердження або заперечення стороною певних обставин, які мають значення для справи, безпідставне завищення позивачем позовних вимог тощо;

4) дії сторони щодо досудового вирішення спору та щодо врегулювання спору мирним шляхом під час розгляду справи, стадію розгляду справи, на якій такі дії вчинялись.

Розмір судових витрат, які сторона сплатила або має сплатити у зв'язку з розглядом справи, встановлюється судом на підставі поданих сторонами доказів (договорів, рахунків тощо).

Питання розподілу судових витрат вирішується судом першої інстанції при ухваленні рішення по справі. У разі якщо суд не вирішив дане питання, то за заявою сторони по справі або за власною ініціативою судом може бути ухвалено додаткове рішення.

Якщо суд апеляційної чи касаційної інстанції змінює попереднє рішення або ухвалює нове, то цей же суд відповідно змінює і розподіл судових витрат у справі.

Кейси для самопідготовки

ЗАВДАННЯ 1

Ухвалу суду про залишення позовної заяви без руху по справі про розірвання шлюбу та стягнення аліментів постановлено 4 вересня 2024 року (середа) та вручено сторонам в той же день. Строк її оскарження 10 днів з дня вручення. При цьому, підставою залишення позову без руху є несплата за одну із вимог пред'явлених в позові, а саме за вимогу про стягнення аліментів на утримання дитини в твердій грошовій сумі.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*

Який останній день подана апеляційної скарги на ухвалу суду:

а) 13 вересня 2024 року;

б) 14 вересня 2024 року;

в) 15 вересня 2024 року;

г) 16 вересня 2024 року.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*

Які з наведених тверджень є вірними?

а) судовий збір не сплачується за подання позовної заяви про стягнення аліментів;

б) у разі не сплати судового збору суд повертає позовну заяву без розгляду;

в) ухвала про залишення позову без руху не підлягає оскарженню;

г) за подання позову про розірвання шлюбу та стягнення аліментів судовий збір позивачем не сплачується;

д) в ухвалі про залишення позову без руху суд визначає строк для усунення недоліків;

е) позивач по справі може подати заперечення на ухвалу про залишення позову без руху;

є) після усунення недоліків позивачем по справі суд відкриває провадження по справі та позов вважається поданим в день звернення до суду.

Питання 3.

Визначте відповідність категорій:

1. Судовий збір за звернення до суду…	а) заявником у справі про встановлення факту смерті особи, яка загинула або пропала безвісти в районах проведення воєнних дій
2. Від сплати судового збору звільняються…	б) справляється у відповідному розмірі від прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на 1 січня календарного року
3. Судовий збір за подання позовної заяви не сплачується	в) позивачі у справах про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину
4. Судовий збір	г) справляється на всій території України за подання заяв, скарг до суду

Питання 4. Визначте послідовність дій суду:

а) сплата позивачем судового збору;

б) відкриття провадження у справі;

в) постановлення ухвали про залишення позовної заяви без руху з підстав не сплати судового збору;

г) подання заяви про усунення недоліків.

Питання для самоконтролю:

1. Поняття та види процесуальних строків.
2. Порядок обчислення процесуальних строків.
3. Початок перебігу та закінчення процесуальних строків.
4. Поняття та види судових витрат.
5. Порядок розподілу судових витрат між сторонами.
6. Поняття судового збору та його ставки.

ТЕМА 26. НАКАЗНЕ ПРОВАДЖЕННЯ

(Петренко Н. О.)

Зміст теми.

Поняття наказного провадження. Суть та значення наказного провадження. Вимоги, за якими може бути видано судовий наказ.

Форма і зміст заяви про видачу судового наказу. Підстави для відмови у видачі судового наказу. Наслідки відмови у видачі судового наказу.

Порядок розгляду заяв про видачу судового наказу. Зміст судового наказу. Надіслання боржникові копії судового наказу.

Форма і зміст заяви про скасування судового наказу та строки її подання. Розгляд заяви про скасування судового наказу. Набрання судовим наказом законної сили та видача його стягувачеві. Виправлення помилки в судовому наказі, визнання судового наказу таким, що не підлягає виконанню, відстрочення чи розстрочення його виконання.

Частиною 2 статті 19 ЦПК України закріплено, що цивільне судочинство здійснюється за правилами:

1) наказного провадження;
2) позовного провадження (загального або спрощеного);
3) окремого провадження.

В незалежній Україні інститут наказного провадження був запроваджений Цивільним процесуальним кодексом України від 18.03.2004. Станом на сьогоднішній день наказне провадження є характерним як для цивільного, так і для господарського судочинства, та відповідно така форма відсутня в адміністративному судочинстві. Порядок здійснення провадження, в свою чергу, регулюється розділом II ЦПК України.

У Рекомендаціях Комітету міністрів Ради Європи № К (81) 7 щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя від 14 травня 1981 р. закріплено, що в контексті доступу до правосуддя необхідно

запровадити процедури спрощення та прискорення судочинства. Зокрема, в Рекомендаціях звертається увага на впровадження таких спрощених процедур судочинства, які виключають необхідність проведення судових засідань і обмежити право на оскарження (п. 15), а також розробку заходів щодо розгляду безспірних (неопротестованих або незаперечних) позовних вимог, з тим щоб остаточні рішення виносилися швидко, без зайвих формальностей (п. 9). В аспекті цих рекомендацій наказне провадження слід розглядати як спрощену процедуру цивільного судочинства, що на відміну від позовного провадження прискорює розгляд цивільних справ.

Наказне провадження – це окремий, самостійний вид цивільного судочинства, який функціонує поряд із позовним та окремим провадженням, характеризується спрощеною процесуальною формою та спрямований на швидкий і безспірний захист прав заявника.

Отже, наказне провадження – це спрощена форма цивільного судочинства, за якою розглядається визначена законом категорія справ про стягнення безспірної заборгованості або аліментів на утримання дитини.

Його метою є швидке, ефективне та економне відновлення порушених прав у випадках, коли спір про право фактично відсутній. Судовий наказ одночасно є і судовим рішенням, і виконавчим документом, що дозволяє одразу розпочати примусове виконання.

Судовий наказ є особливою формою судового рішення, що видається судом за результатами розгляду вимог, передбачених ЦПК України (ст. 160 ЦПК України).

Така форма судового провадження була відома ще за римських часів. Його особливістю є те, що розгляд відбувається без виклику та повідомлення сторін, і без фіксації процесу ухвалення судового рішення, тобто фактично в письмовій формі одноосібно призначеним складом суду.

Із заявою про видачу судового наказу може звернутися особа, якій належить право вимоги, а також органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

Таким чином, можна виділити наступні особливості наказного провадження:

– безспірність вимог, які заявляються стягувачем;

– розгляд заяви без виклику та повідомлення сторін (боржника та стягувача);

– відсутність фіксації судового процесу;

– письмовий розгляд заяви.

При розгляді вимог у наказному провадженні учасниками справи є заявник та боржник (ч. 2 ст. 42 ЦПК України). Також у справі можуть брати участь представники сторін.

Статтею 161 ЦПК України закріплено перелік вимог, за якими заявник може звернутися з заявою про видачу судового наказу. Так, судовий наказ може бути виданий, якщо:

1) заявлено вимогу про стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникові суми заробітної плати та середнього заробітку за час затримки розрахунку;

2) заявлено вимогу про компенсацію витрат на проведення розшуку відповідача, боржника, дитини або транспортних засобів боржника;

3) заявлено вимогу про стягнення заборгованості за оплату житлово-комунальних послуг, електронних комунікаційних послуг, послуг телебачення та радіомовлення з урахуванням індексу інфляції та 3 відсотків річних, нарахованих заявником на суму заборгованості;

4) заявлено вимогу про стягнення аліментів у розмірі на одну дитину – однієї чверті, на двох дітей – однієї третини, на трьох і більше дітей – половини заробітку (доходу) платника аліментів, але не більше десяти прожиткових мінімумів на дитину відповідного віку на кожну дитину, якщо ця вимога не пов'язана із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства) та необхідністю залучення інших заінтересованих осіб;

5) заявлено вимогу про стягнення аліментів на дитину у твердій грошовій сумі в розмірі 50 відсотків прожиткового мінімуму для

дитини відповідного віку, якщо ця вимога не пов'язана із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства) та необхідністю залучення інших заінтересованих осіб;

6) заявлено вимогу про повернення вартості товару неналежної якості, якщо є рішення суду, яке набрало законної сили, про встановлення факту продажу товару неналежної якості, ухвалене на користь невизначеного кола споживачів;

7) заявлено вимогу до юридичної особи або фізичної особи-підприємця про стягнення заборгованості за договором (іншим, ніж про надання житлово-комунальних послуг, електронних комунікаційних послуг, послуг телебачення та радіомовлення), укладеним у письмовій (в тому числі електронній) формі, якщо сума вимоги не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Даний перелік є вичерпним та не підлягає розширеному тлумаченню. Тобто звернутися із заявою про видачу судового наказу до суду, можна виключно у наведених вище випадках.

Вимоги за якими видається судовий наказ ще називають безспірними. Безспірність в даному випадку означає, що заявник має письмові докази на підтвердження своєї вимоги, які надаються суду.

Підсудність заяви про видачу судового наказу визначається на підставі ст. 27–28 ЦПК України, тобто за загальними правилами.

Заява про видачу судового наказу подається у письмовій формі та може бути скерована до суду через канцелярію або з використанням системи Електронний Суд. Заява має бути підписана або самим заявником або його представником.

У заяві про видачу судового наказу має бути зазначено:

1) найменування суду, до якого подається заява;

2) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) заявника і боржника, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій

України заявника та боржника, реєстраційний номер облікової картки платника податків заявника та боржника (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серію паспорта заявника та боржника (для фізичних осіб-громадян України), а також інші дані, якщо вони відомі заявнику, які ідентифікують боржника, відомості про наявність або відсутність електронного кабінету;

3) ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) представника заявника, якщо заява подається представником, його місце проживання або місцезнаходження;

4) вимоги заявника і обставини, на яких вони ґрунтуються;

5) перелік доказів, якими заявник обґрунтовує обставини, на яких ґрунтуються його вимоги.

До заяви про видачу судового наказу додаються:

1) документ, що підтверджує сплату судового збору. Розмір ставки судового збору та порядок сплати визначається Законом України «Про судовий збір». Так, за заяву про видачу судового наказу сплачується судовий збір у розмірі 0,1 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб. У разі подання заяви в категорії справ в якій передбачені пільги при сплаті судового збору, то такі пільги розповсюджуються і на таку заяву. Наприклад, звільняється від сплати судового збору заявник по справі про стягнення аліментів;

2) документ, що підтверджує повноваження представника, якщо заява підписана представником заявника. Перелік таких документів визначений ст. 62 ЦПК України;

3) копія договору, укладеного в письмовій (в тому числі електронній) формі, за яким пред'явлено вимоги про стягнення грошової заборгованості. Саме такі документи є основними доказами в наказному провадженні та мають підтверджувати факт безспірності заявлених вимог;

4) інші документи або їх копії, що підтверджують обставини, якими заявник обґрунтовує свої вимоги.

Суд розглядає заяву про видачу судового наказу протягом п'яти днів з дня її надходження, а якщо боржником у заяві про видачу

судового наказу вказана фізична особа, яка не має статусу підприємця, – протягом п'яти днів з дня отримання судом у порядку, передбаченому частинами п'ятою, шостою статті 165 ЦПК України, інформації про зареєстроване у встановленому законом порядку місце проживання (перебування) фізичної особи-боржника. Розгляд проводиться без судового засідання і повідомлення заявника і боржника.

Таким чином, строк розгляду заяви про видачу судового наказу максимально короткий та не передбачає виклик сторін та повідомлення боржника про звернення до нього з відповідними вимогами.

За результатами розгляду заяви про видачу судового наказу суд видає судовий наказ або постановляє ухвалу про відмову у видачі судового наказу.

Судовий наказ є виконавчим документом та підлягає виконанню за правилами, встановленими для виконання судових рішень у порядку, встановленому Законом України «Про виконавче провадження».

Судовий наказ оскарженню в апеляційному порядку не підлягає. Однак, боржник має право протягом п'ятнадцяти днів з дня вручення копії судового наказу та доданих до неї документів подати заяву про його скасування до суду, який його видав, крім випадків визначених процесуальним законом. Але, не може бути оскаржено судовий наказ про стягнення аліментів.

Заява про скасування судового наказу подається в той же суд, що виніс оскаржуваний судовий наказ, у письмовій формі.

Вимоги до змісту та форми заяви про скасування судового наказу закріплені ст. 170 ЦПК України. Так, заява про скасування судового наказу має містити:

1) найменування суду, до якого подається заява;

2) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) заявника і боржника, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), ідентифікаційний

код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України заявника та боржника, реєстраційний номер облікової картки платника податків заявника та боржника (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серію паспорта заявника та боржника (для фізичних осіб-громадян України), відомості про наявність або відсутність електронного кабінету;

3) ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) представника боржника, якщо заява подається представником, його місце проживання або місцезнаходження;

4) наказ, що оспорюється;

5) зазначення про повну або часткову необґрунтованість вимог стягувача.

За звернення із заявою про скасування судового наказу сплачується судовий збір у розмірі визначеному Законом України «Про судовий збір», який становить 0,05 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

При отриманні заяви про скасування судового наказу суд перевіряє дану заяву на дотримання вимог цивільного процесуального законодавства на дотримання вимог щодо форми та змісту.

Так, суд повертає заяву боржнику у разі:

– якщо заява подана після закінчення строку на її оскарження та судом не знайде підстав для поновлення строку для подання цієї заяви;

– заява про скасування судового наказу оформлена неналежним чином, тобто якщо вона подана з порушенням вимог статті 170 ЦПК України;

– заява про скасування судового наказу подано боржником, який відноситься до осіб, які зобов'язані зареєструвати електронний кабінет але не зробив цього.

У разі відсутності підстав для повернення заяви про скасування судового наказу, суддя не пізніше двох днів після її подання постановляє ухвалу про скасування судового наказу, в якій роз'яснює заявнику (стягувачу) його право звернутися до суду із тими самими вимогами в порядку спрощеного позовного провадження.

Судовий наказ набирає законної сили протягом п'яти днів після закінчення строку на подання до суду заяви від боржника про скасування судового. Винятком є судові накази про стягнення аліментів, які набирають законної сили у день їх видачі.

Якщо судом допущена помилка в судовому наказі, то вона може бути виправлена судом в порядку ст. 432 ЦПК України, а саме за заявою стягувача або боржника.

Таким чином, наказне провадження є спрощеною формою цивільного судочинства метою якої є швидке задоволення майнових вимог стягувача.

Можна навести наступний приклад видачі судового наказу. Комунальне підприємство звернулося до суду з вимогою про стягнення заборгованості за спожиту електроенергію. Суд, перевіривши документи (договір, розрахунок, квитанції), видав судовий наказ. Після його вручення боржнику останній не подав заяви про скасування – наказ набув законної сили і був переданий на виконання.

Кейси для самопідготовки

ЗАВДАННЯ 1

Громадянка А. проживає та зареєстрована разом з малолітньою дитиною в Малиновському районні міста Одеси. Батько дитини, зареєстрований у Київському районні міста Одеси, а фактично проживає в Приморському районні міста Одеси. Громадянка А. має намір звернутися до суду із заявою про видачу судового наказу про стягнення аліментів.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*

До якого суду вона має подати заяву:

а) до Малиновського районного суду міста Одеси;

б) до Київського районного суду міста Одеси;

в) до Приморського районного суду міста Одеси;

г) до Малиновського районного суду міста Одеси або до Київського районного суду міста Одеси за власним вибором.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*

Які з наведених вимог можуть бути предметом наказного провадження згідно зі ст. 161 ЦПК України?

а) стягнення заборгованості за розпискою;
б) визнання особи безвісно відсутньою;
в) стягнення аліментів на дитину в твердій грошовій сумі;
г) стягнення штрафу за моральну шкоду;
д) компенсація витрат на розшук боржника;
е) поновлення на роботі;
є) стягнення заробітної плати.

Питання 3

Визначте відповідність категорій:

1. Позовне провадження	а) розглядається без проведення судового засідання
	б) відсутній спір про право
2. Наказне провадження	в) можливе винесення ухвали про залишення заяви без розгляду у разі спору
3. Окреме провадження	г) обов'язкова наявність позивача і відповідача

Питання 4.

Установіть правильну послідовність дій суду при розгляді заяви про видачу судового наказу:

а) отримання судом заяви;
б) перевірка наявності підстав для видачі судового наказу;
в) винесення судового наказу або відмова;
г) надсилання судового наказу боржнику;
д) обчислення строку для оскарження.

Питання для самоконтролю:

1. Поняття та значення наказного провадження.
2. Особливості наказного провадження.

3. З якими вимогами особа може звернутися до суду з заявою про видачу судового наказу?
4. Вимоги до заяви про видачу судового наказу.
5. Зміст судового наказу.
6. Підстави для повернення заяви про видачу судового наказу.
7. Порядок оскарження судового наказу.

ТЕМА 27. ПОЗОВНЕ ПРОВАДЖЕННЯ

(Лавренюк О. Ю.)

Зміст теми.

Поняття і суть позовного провадження. Поняття позову. Види позовів. Підстави і види забезпечення позову. Зустрічне забезпечення. Скасування зустрічного забезпечення. Скасування заходів забезпечення позову. Відшкодування збитків, заподіяних забезпечення позову.

Заяви по суті справи, їх види. Позовна заява, її зміст і форма. Документи, що додаються до позовної заяви. Пред'явлення позову. Залишення позовної заяви без руху, повернення заяви, відмова у відкритті провадження у справі. Відкриття провадження у справі.

Підготовче провадження. Захист відповідача від пред'явленого позову. Відзив, заперечення та зустрічний позов. Підготовче засідання та порядок його проведення. Судові рішення у підготовчому засіданні.

Врегулювання спору за участю судді. Порядок призначення та проведення врегулювання спору за участю судді.

Відмова позивача від позову, визнання позову відповідачем. Мирова угода сторін.

Завдання і строки розгляду справи по суті. Участь у судовому засідання в режимі відео конференції. Відкриття розгляду справи по суті. З'ясування обставин справи та дослідження доказів. Судові дебати та ухвалення рішення. Фіксування судового процесу. Зупинення і закриття провадження у справі. Залишення позову без розгляду.

Особливості позовного провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх витребування.

Позовне провадження є важливим елементом цивільного судочинства, оскільки воно забезпечує механізм захисту прав та інтересів громадян, сприяє справедливому вирішенню спорів і підтримує правопорядок у суспільстві. **Це особливий вид судового процесу, у якому розглядається конфлікт між двома**

сторонами – позивачем і відповідачем, що виникає в рамках цивільних, житлових, земельних, сімейних або трудових відносин. Позовна форма захисту передбачає встановлений порядок звернення до суду та однакову процедуру розгляду справи, що гарантує право на судовий захист. Таким чином, позовне провадження є процесуальним механізмом, через який особа (позивач) може звернутися до суду з вимогою про захист своїх прав, свобод або законних інтересів на основі поданого позову.

Позов визначається як вимога однієї особи (позивача) до іншої (відповідача) про захист своїх прав, свобод або законних інтересів шляхом розгляду справи у суді.

Класифікація позовів може здійснюватися за двома основними ознаками: матеріально-правовою та процесуально-правовою.

Класифікація позовів за матеріально-правовою ознакою дійсно відповідає різним галузям права. Вона дозволяє більш чітко визначити, які правовідносини лежать в основі позову. Основні категорії позовів включають:

Трудові позови: Виникають із трудових відносин, можуть стосуватися питань оплати праці, звільнення, прав працівників тощо.

Житлові позови: Виникають у рамках житлових правовідносин, наприклад, спори щодо вселення, права на житло, виселення тощо.

Цивільні позови: Включають різноманітні спори, пов'язані з цивільними правовідносинами. Ця категорія може бути поділена на більш конкретні підгрупи, такі як:

- **Позови з окремих договорів:** Наприклад, позови за договором оренди, договором купівлі-продажу, договором лізингу тощо.
- **Позови про захист права власності:** Направлені на визнання або захист права власності на майно.
- **Позови про право спадкування:** Виникають у зв'язку з успадкуванням майна.

Позови з авторських прав: Включають спори, що стосуються захисту авторських прав і інтелектуальної власності.

Сімейні позови: Виникають у рамках сімейних правовідносин, включають спори про аліменти, розлучення, визначення місця проживання дітей тощо.

Для науки цивільного процесуального права важливо також класифікувати позови за процесуальною ознакою. Коли позивач подає позов, він може переслідувати різні цілі, і в залежності від цих цілей визначається характер судового рішення. Основні категорії позовів **за процесуальною ознакою** включають:

Позови про присудження: Ці позови спрямовані на отримання конкретного рішення, яке зобов'язує відповідача виконати певні дії, наприклад, стягнення коштів або виконання зобов'язань.

Позови про визнання: Вони мають на меті визнання певних прав або фактів, що мають юридичне значення. Наприклад, позов про визнання права власності або визнання недійсним правочину.

Перетворювальні позови: Ці позови спрямовані на зміну існуючих правовідносин, наприклад, Предметом перетворювального позову служить право позивача одностороннім волевиявленням припинити або змінити правовідносини (наприклад, вимагати розірвання шлюбу, договору).

Також варто зазначити, що позови **за характером інтересу**, що захищається, можна поділити на три основні категорії:

Особисті позови: Ці позови спрямовані на захист власних інтересів позивача. У цьому випадку позивач є учасником спірних правовідносин і безпосереднім вигодонабувачем. Приклади включають позови про стягнення боргу або захист права власності.

Позови для захисту державних і публічних інтересів: Вони мають на меті захист, переважно, майнових прав держави або інтересів суспільства. У таких випадках неможливо виділити конкретного вигодонабувача. Прикладом можуть бути позови прокурора в інтересах держави, які ініціюються для захисту публічних інтересів.

Позови щодо захисту інтересів інших осіб: Ці позови подаються для захисту прав і інтересів не самого позивача, а інших

осіб, коли позивач уповноважений законом діяти в їхніх інтересах. Наприклад, органи опіки та піклування можуть подавати позови для захисту прав неповнолітніх дітей.

Ця класифікація допомагає краще зрозуміти, які інтереси стоять за позовом, а також визначити, хто є вигодонабувачем у конкретному випадку.

Забезпечення позову є важливим елементом цивільного процесуального права, що забезпечує захист прав позивача в умовах можливих ризиків невиконання судового рішення. Відповідно до статті 149 ЦПК України, суд має право вжити заходів забезпечення позову за заявою учасника справи. Це може бути здійснено як до пред'явлення позову, так і на будь-якій стадії розгляду справи, якщо невжиття таких заходів може істотно ускладнити або унеможливити виконання рішення суду. Забезпечення може також включати захист прав позивача та поновлення його порушених прав і законних інтересів.

Суд може вжити заходів забезпечення позову у випадках, коли спір передано на розгляд міжнародного комерційного арбітражу. Основними видами забезпечення позову, згідно зі статтею 150, є накладення арешту на майно та грошові кошти відповідача, заборона вчиняти певні дії, встановлення обов'язку вчинити дії у справах сімейних правовідносин, заборона іншим особам вчиняти дії щодо предмета спору, зупинення продажу арештованого майна та зупинення стягнення на основі оскаржуваного виконавчого документа.

Суд має право застосувати кілька видів забезпечення позову, при цьому заходи повинні бути пропорційними заявленим вимогам. Водночас, не допускається накладення арешту на заробітну плату, пенсії, стипендії та інші соціальні виплати, а також на майно державних резервів. Арешт не може бути накладено на предмети, що швидко псуються, і на майно, яке підлягає ліквідації або тимчасовій адміністрації, оскільки це може ускладнити діяльність банківських установ.

Забезпечення позову також не може бути здійснене шляхом зупинення дій Національного банку України, що підтверджує незалежність регуляторних органів. Під час дії воєнного стану накладення арешту на майно чи інші заходи забезпечення, що стосуються критичної інфраструктури, є забороненим. Зустрічне забезпечення є важливим елементом правової системи, що покликаний захищати інтереси відповідача у випадках, коли заходи забезпечення позову можуть призвести до можливих збитків. Відповідно до статті 154 ЦПК України, суд має право вимагати від особи, яка звернулася із заявою про забезпечення позову, надати забезпечення для відшкодування можливих збитків відповідача, що можуть виникнути у результаті забезпечення позову.

Зустрічне забезпечення застосовується виключно у випадках, коли судом було ухвалено рішення про забезпечення позову. Суд зобов'язаний вжити заходів зустрічного забезпечення, якщо позивач не має зареєстрованого місця проживання чи місцезнаходження на території України, або якщо майно позивача не є достатнім для покриття можливих збитків відповідача. Також суд може вимагати зустрічне забезпечення, якщо існують докази того, що майновий стан позивача може ускладнити виконання рішення суду.

Зустрічне забезпечення зазвичай реалізується шляхом внесення грошових коштів на депозитний рахунок суду. Якщо позивач не може цього зробити з поважних причин, можливе надання гарантії банку, поруки або іншого фінансового забезпечення. Також суд може визначити інші дії, спрямовані на усунення ризиків для відповідача.

Розмір зустрічного забезпечення встановлюється судом з урахуванням обставин справи і має бути співмірним із заходами забезпечення позову, що застосовані до позивача. Питання про зустрічне забезпечення розглядається судом у ухвалі про забезпечення позову або в ухвалі про зустрічне забезпечення. Якщо клопотання про зустрічне забезпечення подано після застосування заходів забезпечення позову, суд має розглянути його протягом десяти днів.

Суд визначає строк для надання зустрічного забезпечення, який не може перевищувати десяти днів з моменту ухвалення рішення. Якщо позивач не виконує вимоги суду щодо зустрічного забезпечення, суд має право скасувати ухвалу про забезпечення позову.

Ухвала про зустрічне забезпечення може бути оскаржена одночасно з ухвалою про забезпечення позову або окремо. Таким чином, механізм зустрічного забезпечення сприяє балансуванню інтересів сторін у процесі, забезпечуючи захист прав не тільки позивача, але й відповідача.

Відповідно п. 1 ст. 158 ЦПК заходи забезпечення позову можуть бути скасовані як за ініціативою суду, так і за вмотивованим клопотанням учасника справи, що сприяє захисту прав та інтересів всіх сторін у судовому процесі.

Згідно з першим пунктом статті, суд може скасувати заходи забезпечення позову в будь-який момент, якщо виникнуть для цього підстави. Клопотання про скасування розглядається у судовому засіданні не пізніше ніж через п'ять днів з моменту його надходження. Якщо відповідач надає документ, що підтверджує його виконання забезпечення позову, суд розглядає таке клопотання негайно – не пізніше наступного дня.

Після розгляду клопотання суд виносить ухвалу. Цю ухвалу можна оскаржити, і відмова в скасуванні не перешкоджає повторному зверненню з такою ж вимогою, якщо з'явилися нові обставини, що обґрунтовують необхідність скасування.

Крім того, якщо суд ухвалює рішення на користь позивача, заходи забезпечення позову продовжують діяти протягом дев'яноста днів з моменту набрання рішенням законної сили. Якщо за цей час відкривається виконавче провадження, заходи забезпечення залишаються в силі до повного виконання рішення.

У разі, якщо позов залишено без розгляду, провадження закрито або ухвалено рішення про відмову в задоволенні позову, суд зазначає про скасування заходів забезпечення позову. Важливо, що такі заходи залишаються в дії до набрання рішенням законної сили.

Ухвала про скасування заходів забезпечення позову невідкладно надсилається всім учасникам справи та органам, які виконували ухвалу про забезпечення, для належного виконання рішення суду.

Грошові кошти, внесені відповідачем на рахунок суду в рамках заходів забезпечення, повертаються протягом п'яти днів з моменту набрання рішенням законної сили про повну відмову в позові або закриття провадження.

Також стаття передбачає скасування заходів забезпечення, якщо позовна заява не подана, повернута чи в справі відмовлено в відкритті провадження. У випадках, коли справа передається на розгляд міжнародного комерційного арбітражу або третейського суду, заходи забезпечення також можуть бути скасовані у разі відмови у розгляді.

Згідно з першим пунктом статті159 ЦПК України, якщо провадження у справі закрито або позовну заяву залишено без розгляду з підстав, не передбачених у статті 155, або якщо суд (чи третейський суд, міжнародний комерційний арбітраж) ухвалює рішення про відмову у задоволенні позову, особа, чиї права чи законні інтереси були порушені внаслідок вжиття заходів забезпечення, має право на відшкодування завданих збитків. Відшкодування покладається на позивача, за заявою якого ці заходи були вжиті.

Другий пункт статті вказує, що якщо особа, якій були заподіяні збитки, подає позов про їх відшкодування протягом двадцяти днів після набрання рішенням законної сили, то відшкодування здійснюється в першу чергу за рахунок коштів зустрічного забезпечення. Це правило підкреслює важливість забезпечення прав відповідача, адже кошти, внесені як зустрічне забезпечення, є гарантією для покриття можливих збитків.

Цей механізм для захисту прав особи, яка постраждала від заходів забезпечення позову, та водночас стимулює позивача бути відповідальним у своїх вимогах. Це дозволяє зменшити ризики, пов'язані з необґрунтованими позовами та заходами забезпечення, що, в свою чергу, підвищує ефективність судового процесу.

При розгляді справи судом у порядку позовного провадження учасники справи викладають письмово свої вимоги, заперечення, аргументи, пояснення та міркування щодо предмета спору виключно у заявах по суті справи, визначених цим Кодексом. Заявами по суті справи є: позовна заява; відзив на позовну заяву (відзив); відповідь на відзив; заперечення; пояснення третьої особи щодо позову або відзиву.

Позовна заява є ключовим документом у цивільному процесуальному провадженні, адже вона слугує основою для початку судового розгляду справи. Згідно зі статтею 175 ЦПК України, позивач викладає у цій заяві свої вимоги щодо предмета спору та їх обґрунтування.

Позовна заява подається в письмовій формі та підписується позивачем, його представником або особою, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи.

Позовна заява повинна містити:

- Найменування суду першої інстанції.
- Повні дані сторін та інших учасників справи, включаючи їхні ідентифікаційні коди, адреси, засоби зв'язку тощо.
- Зазначення ціни позову, якщо позов підлягає грошовій оцінці, а також обґрунтований розрахунок сум.
- Зміст позовних вимог, способи захисту прав або інтересів, які позивач просить суд визначити.
- Обставини, що обґрунтовують вимоги, та відомості про докази.
- Інформацію про вжиті заходи досудового врегулювання спору.
- Перелік документів та інших доказів, що додаються до заяви.
- Орієнтовний розрахунок судових витрат.
- Підтвердження про відсутність інших позовів до цього ж відповідача з тим самим предметом.

Позивач повинен надати копії позовної заяви та всіх документів, що додаються до неї, в кількості, що відповідає числу відповідачів

і третіх осіб. У випадку подання документів в електронній формі, необхідно додати доказ їх надсилання іншим учасникам справи. (Правила щодо подання копій не застосовуються до позовів, що виникають з трудових правовідносин, а також у справах про відшкодування шкоди, заподіяної кримінальними правопорушеннями чи іншими незаконними діями).

Позивач може додати клопотання щодо звільнення, відстрочення або зменшення судового збору, призначення експертизи, витребування доказів та інші заяви. До позовної заяви необхідно прикласти документи, що підтверджують сплату судового збору у встановленому порядку, або документи, що підтверджують підстави для звільнення від його сплати.

До позовної заяви додаються всі наявні докази, що підтверджують обставини, на яких ґрунтуються позовні вимоги. Це можуть бути письмові чи електронні документи.

Якщо позовну заяву подає представник, до неї додається довіреність або інший документ, що підтверджує його повноваження.

Правильне оформлення позовної заяви та подання до неї необхідних документів є важливими етапами в цивільному процесі.

Позов пред'являється шляхом подання позовної заяви до суду першої інстанції, де вона реєструється та не пізніше наступного дня передається судді.

Суддя, встановивши, що позовну заяву подано без додержання вимог, викладених у статтях 175 і 177 ЦПК, протягом п'яти днів з дня надходження до суду позовної заяви постановляє ухвалу про залишення позовної заяви без руху.

У разі, якщо позов подано особою, зобов'язаною зареєструвати електронний кабінет, але цього не зроблено, позов також залишають без руху.

В ухвалі про залишення позову без руху зазначаються недоліки позовної заяви, а також спосіб і строк їх усунення (не більше 10 днів). Якщо порушено вимоги щодо сплати судового збору, в ухвалі вказується точна сума збору.

Якщо позивач усуває недоліки в установлені терміни, позов вважається поданим у день первісного звернення. Якщо ні, позов повертається.

Позовна заява може бути повернута у випадках, таких як відсутність процесуальної дієздатності позивача, порушення правил об'єднання позовних вимог, відсутність досудового врегулювання тощо.

Суддя повертає позовну заяву і додані до неї документи не пізніше п'яти днів з дня її надходження або з дня закінчення строку на усунення недоліків.

Повернення позовної заяви не перешкоджає повторному зверненню із заявою до суду, якщо перестануть існувати обставини, що стали підставою для повернення заяви.

Суддя відмовляє у відкритті провадження у справі, якщо:

– заява не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства;

– є таке, що набрало законної сили, рішення чи ухвала суду про закриття провадження у справі між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, або є судовий наказ, що набрав законної сили, за тими самими вимогами;

– у провадженні цього чи іншого суду є справа зі спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав;

– є рішення третейського суду, прийняте в межах його компетенції, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, за винятком випадків, коли суд відмовив у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду або скасував рішення третейського суду і розгляд справи в тому самому третейському суді виявився неможливим;

– є рішення суду іноземної держави, визнане в Україні в установленому законом порядку, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав;

– настала смерть фізичної особи або оголошено її померлою чи припинено юридичну особу, які звернулися із позовною заявою або до яких пред'явлено позов, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва.

Ухвала про відмову ухвалюється не пізніше ніж через 5 днів з моменту надходження заяви та надсилається заявнику наступного дня.

Ухвала про відмову у відкритті провадження може бути оскаржена. У разі скасування ухвали позов вважається поданим у день первісного звернення.

Суд відкриває провадження у справі протягом п'яти днів з моменту надходження позовної заяви, якщо немає підстав для залишення її без руху, повернення або відмови у відкритті провадження. Якщо відповідачем є фізична особа, яка не має статусу підприємця, провадження відкривається не пізніше наступного дня після отримання інформації про місце проживання відповідача.

Якщо суд вирішує залучити третіх осіб, позивач зобов'язаний направити їм копії позовної заяви з додатками протягом двох днів після отримання ухвали. Підготовче судове провадження – це стадія судового процесу, в якому розглядається предмет спору, позовні вимоги, заперечення на позовні вимоги, склад учасників судового процесу, вирішення відводів, характер спірних правовідносин та інших дій, які будуть слугувати для правильного і безперешкодного розгляду справи по суті.

Основні завдання підготовчого провадження:

- Остаточне визначення предмета спору, характеру спірних правовідносин, позовних вимог і складу учасників процесу.
- З'ясування заперечень проти позовних вимог.
- Визначення обставин, що підлягають встановленню, та збирання відповідних доказів.
- Вирішення відводів.
- Визначення порядку розгляду справи.
- Вчинення інших дій для забезпечення правильного, своєчасного та безперешкодного розгляду справи по суті.

Під захистом відповідача проти позову в цивільному процесі мається на увазі діяльність особи, яка залучається до процесу з ініціативи або за згодою позивача. Основною метою цього захисту

є охорона інтересів відповідача, які можуть бути під загрозою зміни внаслідок розгляду справи.

Після одержання копій ухвали про відкриття провадження у справі і позовної заяви відповідач має право подати суду письмовий **відзив на позов**, в якому викласти свою позицію щодо заперечення проти позовних вимог. Він підписується або особисто, або через свого представника. Відзив повинен містити найменування (ім'я) позивача, номер справи, повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (для фізичних осіб), адресу (місцезнаходження) відповідача, поштовий індекс, ідентифікаційний код (для юридичних осіб), реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичних осіб), контактні дані, електронну пошту (якщо є), та інформацію про наявність електронного кабінету. Якщо відповідач визнає позовні вимоги, він має вказати, які саме вимоги визнаються. Також потрібно вказати обставини, які визнаються, та правову оцінку, з якою відповідач погоджується. Відповідач має заперечити обставини та правові підстави позову, з якими не згоден, з посиланням на докази і норми права, а також навести перелік документів, що додаються до відзиву, з поясненням причин неподання деяких документів, якщо це необхідно. Необхідно також заперечити щодо судових витрат, які позивач поніс або очікує понести, і надати попередній розрахунок витрат, які відповідач вже поніс або очікує понести. Копія відзиву та документів має бути надіслана іншим учасникам справи одночасно з поданням до суду. До відзиву додаються документи, що підтверджують обставини заперечень, якщо позивач їх не надав, а також документи, що підтверджують надіслання відзиву і доданих документів іншим учасникам справи. Якщо відзив підписано представником, необхідно додати довіреність або документ, що підтверджує повноваження. Відзив подається у строк, встановлений судом, не менше 15 днів з моменту вручення ухвали про відкриття провадження. Якщо відповідач не надає відзив у встановлений строк без поважних причин, суд розглядає справу за наявними матеріалами. Суд також має

право розглядати справу за наявними матеріалами, якщо відзив подано особою, яка зобов'язана зареєструвати електронний кабінет, але цього не зробила і не навела поважних причин.

У запереченні відповідач викладає свої пояснення, міркування та аргументи стосовно тих пояснень, міркувань і аргументів, які позивач навів у відповіді на відзив. Відповідач також зазначає, чому він вважає ці аргументи вірними або ж чому їх потрібно відхилити. Заперечення має бути підписане відповідачем або його представником. Заперечення повинно бути подане в строк, який встановлює суд, і цей строк має бути таким, щоб інші учасники справи отримали заперечення заздалегідь перед початком розгляду справи по суті.

Відповідач має право подати зустрічний позов у строк, встановлений для подання відзиву. Зустрічний позов може бути прийнятий до спільного розгляду з первісним позовом, якщо обидва позови взаємопов'язані, а їх спільний розгляд є доцільним. Це може стосуватися ситуацій, коли позови виникають з одних правовідносин або коли задоволення зустрічного позову може повністю чи частково виключити задоволення первісного позову. Вимоги за зустрічним позовом об'єднуються ухвалою суду в одне провадження з первісним позовом. Якщо зустрічний позов подається в справі, що розглядається за правилами спрощеного позовного провадження, суд приймає ухвалу про перехід до розгляду справи за правилами загального позовного провадження.

Підготовче судове провадження – це стадія судового процесу, в якому розглядається предмет спору, позовні вимоги, заперечення на позовні вимоги, склад учасників судового процесу, вирішення відводів, характер спірних правовідносин та інших дій, які будуть слугувати для правильного і безперешкодного розгляду справи по суті.

Підготовче провадження розпочинається з відкриття справи і завершується закриттям підготовчого засідання. Цей етап має тривати до шістдесяти днів з моменту відкриття справи. У виняткових випадках, якщо це необхідно для належної підготовки, термін може бути продовжений на максимум тридцять днів за клопотанням

однієї зі сторін або за ініціативою суду (згідно зі статтею 189 ЦПК України).

Завдання підготовчого провадження, відповідно до статті 189 ЦПК України, включають:

1) чітке визначення предмета спору, характеру правовідносин, позовних вимог і учасників процесу;

2) з'ясування заперечень проти позовних вимог;

3) виявлення обставин справи, які потрібно встановити, та збору необхідних доказів;

4) вирішення питань про відводи;

5) встановлення порядку розгляду справи;

6) виконання інших дій, спрямованих на забезпечення правильного, своєчасного і безперешкодного розгляду справи по суті.

У підготовчому засіданні суд приймає ухвалу або кілька ухвал про необхідні процесуальні дії, які слід виконати перед завершенням підготовчого провадження та початком основного розгляду справи. За підсумками цього засідання суд може ухвалити рішення про залишення позовної заяви без розгляду, закриття провадження у справі або завершення підготовчого провадження з призначенням справи до основного розгляду. Якщо відповідач визнає позов, суд приймає рішення за результатами підготовчого провадження. У випадках відмови від позову, визнання позову чи укладення мирової угоди ухвалення судового рішення в підготовчому засіданні відбувається відповідно до статей 206 та 207 ЦПК України.

Врегулювання спору за участю судді є судовою процедурою, що полягає в організації суддею спільних нарад із усіма сторонами, а також у закритих зустрічах з кожною стороною окремо, з метою досягнення мирного вирішення конфлікту.

Якщо виконуються всі необхідні умови, суд ухвалює рішення про проведення процедури врегулювання, призупиняючи при цьому провадження у справі. На початковому етапі суддя організовує спільну нараду, на якій роз'яснює сторонам мету і порядок врегулювання, а також їхні права і обов'язки. Під час спільних

нарад суддя уточнює причини та предмет позову, розглядає заперечення, пояснює, які обставини мають бути доведені, і пропонує шляхи для мирного вирішення конфлікту. Суддя може запропонувати певні варіанти для врегулювання. На закритих нарадах він має можливість звертати увагу сторін на відповідну судову практику, а також пропонувати можливі рішення для досягнення компромісу. Зазвичай, наради проходять у неформальній атмосфері, що сприяє розвитку довіри між сторонами. Суддя бере участь у цих нарадах без мантії, а під час врегулювання не має права надавати юридичні консультації чи оцінювати представлені докази. Вся інформація, що обговорюється під час цих процедур, є конфіденційною, тому протоколи або технічні записи нарад не ведуться.

Врегулювання може бути припинене в кількох випадках: якщо одна зі сторін подає прохання про зупинку процедури, якщо закінчується відведений час для врегулювання, на ініціативу судді в разі затягування процесу або у випадку укладення мирової угоди та подання відповідної заяви до суду. Якщо процедура врегулювання припиняється, суд ухвалює рішення про поновлення провадження, і така ухвала не підлягає оскарженню. Якщо врегулювання зупиняється за заявою сторони або через закінчення терміну, ухвала приймається не пізніше наступного дня після виникнення цієї ситуації. У випадках, коли врегулювання завершується з інших причин, справу передають для розгляду іншому судді відповідно до процедури, визначеної статтею 33 ЦПК України.

Статтею 206 ЦПК України врегульовано право позивача відмовитися від позову, а відповідача – визнати позов на будь-якій стадії провадження у справі, зазначивши про це в заяві по суті справи або в окремій письмовій заяві. До ухвалення судового рішення у зв'язку з відмовою позивача від позову або визнанням позову відповідачем суд роз'яснює сторонам наслідки відповідних процесуальних дій, перевіряє, чи не обмежений представник відповідної сторони у повноваженнях на їх вчинення. У разі відмови позивача від позову суд постановляє ухвалу про закриття провадження у справі. У разі

визнання відповідачем позову суд за наявності для того законних підстав ухвалює рішення про задоволення позову. Якщо визнання відповідачем позову суперечить закону або порушує права, свободи чи інтереси інших осіб, суд постановляє ухвалу про відмову у прийнятті визнання відповідачем позову і продовжує судовий розгляд. Суд не приймає відмову позивача від позову, визнання позову відповідачем у справі, в якій особу представляє її законний представник, якщо його дії суперечать інтересам особи, яку він представляє.

Крім права позивача на відмову від позову та права відповідача визнати позов, сторони можуть укласти мирову угоду на будь-якій стадії цивільного процесу, що відображено у статті 207 ЦПК України.

Відповідно до статті 207 ЦПК України мирова угода укладається сторонами з метою врегулювання спору на підставі взаємних поступок і має стосуватися лише прав та обов'язків сторін. У мировій угоді сторони можуть вийти за межі предмета спору за умови, що мирова угода не порушує прав чи охоронюваних законом інтересів третіх осіб. Сторони можуть укласти мирову угоду і повідомити про це суд, зробивши спільну письмову заяву, на будь-якій стадії судового процесу. До ухвалення судового рішення у зв'язку з укладенням сторонами мирової угоди суд роз'яснює сторонам наслідки такого рішення, перевіряє, чи не обмежені представники сторін вчинити відповідні дії. Укладена сторонами мирова угода затверджується ухвалою суду, в резолютивній частині якої зазначаються умови угоди. Затверджуючи мирову угоду, суд цією ж ухвалою одночасно закриває провадження у справі.

Суд постановляє ухвалу про відмову у затвердженні мирової угоди і продовжує судовий розгляд, якщо:

– умови мирової угоди суперечать закону чи порушують права чи охоронювані законом інтереси інших осіб, є невиконуваними; або

– одну із сторін мирової угоди представляє її законний представник, дії якого суперечать інтересам особи, яку він представляє.

Згідно статті 208 ЦПК України виконання мирової угоди здійснюється особами, які її уклали, в порядку і в строки, передбачені цією угодою. Ухвала про затвердження мирової угоди є виконавчим документом та має відповідати вимогам до виконавчого документа, встановленим Законом України «Про виконавче провадження». У разі невиконання затвердженої судом мирової угоди ухвала суду про затвердження мирової угоди може бути подана для її примусового виконання в порядку, передбаченому законодавством для виконання судових рішень.

Суд має розпочати розгляд справи по суті не пізніше ніж через шістдесят днів з дня відкриття провадження у справі, а у випадку продовження строку підготовчого провадження – не пізніше наступного дня з дня закінчення такого строку. Суд розглядає справу по суті протягом тридцяти днів з дня початку розгляду справи по суті. Провадження у справі на стадії її розгляду по суті зупиняється тільки з підстав, встановлених пунктами 1–3, 4^1 частини першої статті 251 та пунктами 1–3 частини першої статті 252 ЦПК.

Учасник справи, його представник має право брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду або у приміщенні іншого суду за умови наявності в суді відповідної технічної можливості, про яку суд зазначає в ухвалі про відкриття провадження у справі, крім випадків, коли явка цього учасника справи в судове засідання визнана судом обов'язковою. Учасник справи, його представник подає заяву про участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду або у приміщенні іншого суду не пізніше ніж за п'ять днів до судового засідання. Копія заяви в той самий строк надсилається іншим учасникам справи. У призначений для розгляду справи час головуючий відкриває судове засідання та оголошує, яка справа розглядатиметься. Секретар судового засідання доповідає суду хто з учасників судового процесу з'явився в судове засідання, хто з учасників судового процесу бере участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції,

чи повідомлено тих учасників судового процесу, хто не з'явився, про дату, час і місце судового засідання у порядку, передбаченому ЦПК України. З оголошенням головуючим судового засідання відкритим розпочинається розгляд справи по суті. Головуючий встановлює особи тих, хто бере участь у судовому засіданні, а також перевіряє повноваження представників.

Суд, заслухавши вступне слово учасників справи, з'ясовує обставини, на які учасники справи посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, та досліджує в порядку, визначеному в підготовчому засіданні у справі, докази, якими вони обґрунтовуються. З урахуванням змісту спірних правовідносин, обставин справи та зібраних у справі доказів суд під час розгляду справи по суті може змінити порядок з'ясування обставин справи та порядок дослідження доказів, про що зазначається у протоколі судового засідання.

Суд під час розгляду справи повинен безпосередньо дослідити докази у справі: ознайомитися з письмовими та електронними доказами, висновками експертів, поясненнями учасників справи, викладеними в заявах по суті справи, показаннями свідків, оглянути речові докази. Докази, що не були предметом дослідження в судовому засіданні, не можуть бути покладені судом в основу ухваленого судового рішення. Речові, письмові та електронні докази оглядаються у судовому засіданні, за винятком випадків, передбачених цим Кодексом, і пред'являються учасникам справи за їх клопотанням, а в разі необхідності – також свідкам, експертам, спеціалістам. Відтворення аудіо-і відеозапису проводиться в судовому засіданні або в іншому приміщенні, спеціально обладнаному для цього. Учасники справи можуть давати свої пояснення з приводу письмових, речових і електронних доказів або протоколів їх огляду, ставити питання експертам. Першою ставить питання особа, за клопотанням якої було викликано експерта.

Судові дебати – частина судового розгляду, в якій сторони та інші особи, що беруть участь у справі, виступають з промовами з метою переконати суд у тому, яке рішення він повинен постановити.

В цій частині судового розгляду на підставі обставин, які встановленні і перевіренні в процесі розгляду справи по суті, особи, які беруть участь у справі, виступають з промовами, в яких підводять підсумки розгляду справи. В своїх виступах особи, які беруть участь у справі, дають свою оцінку доказам, які досліджувались у судовому засіданні, роблять висновки про встановлення або не встановлення обставин, які мають значення для справи, висловлюють свої думки щодо застосування відповідного закону до встановлених правовідносин. Законом встановлюється послідовність виступів у судових дебатах. Першим надається слово позивачеві та його представникові. Треті особи без самостійних вимог виступають у судових дебатах після особи, на стороні якої вони беруть участь.

Згідно зі ст. 197 ЦПК суд під час судового розгляду справи здійснює повне фіксування судового засідання за допомогою звукозаписувального технічного засобу.

Фіксування судового засідання технічними засобами здійснює секретар судового засідання або за розпорядженням головуючого інший працівник апарату суду.

Повне або часткове відтворення технічного запису судового засідання здійснюється на вимогу особи, яка бере участь у справі, або за ініціативою суду. Носій інформації, на який здійснювався технічний запис судового засідання (касета, дискета тощо), є додатком до журналу судового засідання і після закінчення судового засідання приєднується до матеріалів справи.

За клопотанням особи, яка бере участь у справі, може бути за плату здійснено повне або часткове роздрукування технічного запису судового засідання за розпорядженням головуючого. Особа, яка бере участь у справі, має право отримати копію інформації з носія, на який здійснювався технічний запис цивільного процесу.

Одночасно з проведенням фіксування технічними засобами секретарем судового засідання ведеться протокол судового засідання.

Стаття 251 ЦПК зобов'язує суд зупиняти провадження у справі у певних випадках, таких як смерть або оголошення померлою фізичної особи, яка була стороною, або перебування сторони у складі Збройних Сил. Інші підстави включають необхідність заміни законного представника, надання строку для примирення у справах про розірвання шлюбу, звернення до медіації, а також об'єктивної неможливості розгляду цієї справи до вирішення іншої справи, що розглядається в порядку конституційного провадження, адміністративного, цивільного, господарського чи кримінального судочинства, – до набрання законної сили судовим рішенням в іншій справі.

Відповідно до статті 252 ЦПК, суд має право за заявою учасника або з власної ініціативи зупинити провадження у випадках, таких як перебування учасника справи на альтернативній (невійськовій) службі не за місцем проживання або на строковій військовій службі; захворювання учасника справи, підтвердженого медичною довідкою, що виключає можливість явки до суду протягом тривалого часу; перебування учасника справи у довгостроковому службовому відрядженні; розшуку відповідача в разі неможливості розгляду справи за його відсутності; призначення судом експертизи; направлення судового доручення щодо збирання доказів у порядку, встановленому статтею 87 ЦПК; звернення із судовим дорученням про надання правової допомоги, вручення виклику до суду чи інших документів до іноземного суду або іншого компетентного органу іноземної держави; прийняття ухвали про тимчасове вилучення доказів державним виконавцем для дослідження судом; перегляду судового рішення у подібних правовідносинах (у іншій справі) у касаційному порядку палатою, об'єднаною палатою, Великою Палатою Верховного Суду.

Стаття 255 ЦПК визначає підстави для закриття провадження у справі. Суд закриває провадження, якщо справа не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства; відсутній предмет спору; набрали законної сили рішення суду або ухвала суду про закриття

провадження у справі, ухвалені або постановлені з приводу спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, або є судовий наказ, що набрав законної сили за тими самими вимогами; позивач відмовився від позову і відмова прийнята судом; сторони уклали мирову угоду і вона затверджена судом; суд встановить обставини, які є підставою для відмови у відкритті провадження у справі відповідно до пунктів 4, 5 частини першої статті 186 ЦПК; настала смерть фізичної особи або оголошено її померлою чи припинено юридичну особу, які були однією із сторін у справі, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва; після відкриття провадження у справі між сторонами укладено угоду про передачу спору на вирішення до третейського суду, якщо тільки суд не визнає, що така угода є недійсною, втратила чинність або не може бути виконана.

Позов про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави подається та представництво держави в суді здійснюється прокурором Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. У справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави щодо активів працівника Національного антикорупційного бюро України, прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури чи активів, набутих іншими особами в передбачених цією статтею випадках, звернення до суду та представництво держави в суді здійснюються прокурорами Генеральної прокуратури України за дорученням Генерального прокурора. Позов пред'являється щодо: активів, набутих після дня набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів», якщо різниця між їх вартістю і законними доходами особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у п'ятсот і більше разів перевищує

розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на день набрання чинності зазначеним Законом, але не перевищує межу, встановлену статтею 368^{-5} Кримінального кодексу України; активів, набутих після дня набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів», якщо різниця між їх вартістю і законними доходами особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у п'ятсот і більше разів перевищує розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на день набрання чинності зазначеним Законом, а кримінальне провадження за статтею 368^{5} Кримінального кодексу України, предметом злочину в якому були ці активи, закрите на підставі пунктів 3–5, 8, 10 частини першої статті 284 Кримінального процесуального кодексу України і відповідне рішення набуло статусу остаточного; доходів, отриманих від активів, зазначених вище.

Позовне провадження є важливим механізмом у системі цивільного судочинства, який забезпечує реалізацію прав і законних інтересів громадян. Через чітку класифікацію позовів за матеріально-правовими та процесуально-правовими ознаками, судова система отримує змогу ефективніше аналізувати та вирішувати спори. Порядок подання позовної заяви, розгляд і забезпечення позову формують основи правосуддя, забезпечуючи як захист інтересів позивача, так і гарантії для відповідача. Важливим аспектом є і механізм забезпечення позову, що дозволяє зберегти права позивача під час розгляду справи, а також зустрічне забезпечення, яке сприяє балансу інтересів обох сторін. Таким чином, позовне провадження не лише служить для вирішення конкретних спорів, але й підтримує правопорядок у суспільстві.

Кейси для самопідготовки.
ЗАВДАННЯ 1

Позивач Іваненко подав до суду позовну заяву до відповідача Петренка про стягнення заборгованості за договором позики у розмірі 50 000 гривень. У позовній заяві Іваненко вказав неповні відомості про відповідача (відсутній ідентифікаційний код), а також не додав копію самого договору. Суддя, розглядаючи документи, ухвалив рішення залишити позовну заяву без руху, надавши Іваненку строк для усунення недоліків. Однак Іваненко не встиг усунути недоліки у встановлений строк, і суд повернув позовну заяву. Через тиждень, усунувши всі недоліки, Іваненко повторно подав позовну заяву з тими самими вимогами, та судом було призначено справу до розгляду.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*
Підставою для залишення позовної заяви без руху стало:

а) порушення правил підсудності справи;

б) ненадання документів, що підтверджують сплату судового збору;

в) подача заяви особою, яка не має процесуальної дієздатності;

г) неповний зміст позовної заяви та недодання необхідних документів.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*
Які процесуальні дії суду відбулися відповідно до фабули?

а) відкриття провадження у справі;

б) залишення позовної заяви без руху;

в) відмова у відкритті провадження;

г) повернення позовної заяви;

д) забезпечення позову;

е) зупинення провадження у справі;

є) закриття провадження у справі.

Питання 3.
Визначте відповідність між поняттям та його визначенням:

1. Повернення позовної заяви	а) процесуальна дія суду, що застосовується, якщо після усунення недоліків позов все одно не відповідає вимогам закону або якщо позивач не усунув їх у встановлений строк
2. Залишення позовної заяви без руху	б) процесуальна дія суду, що застосовується за наявності безумовних підстав, які перешкоджають подальшому розгляду справи (наприклад, наявність рішення суду з тієї самої справи)
3. Відмова у відкритті провадження	в) процесуальна дія суду, що надає позивачу визначений строк для усунення формальних недоліків позовної заяви
4. Забезпечення позову	г) процесуальні дії суду, спрямовані на гарантію майбутнього виконання судового рішення

Питання 4.
Визначте послідовність процесуальних дій згідно з наданою фабулою:

а) ухвала суду про залишення позовної заяви без руху;
б) подача позовної заяви з недоліками;
в) повернення позовної заяви;
г) ухвала суду про відкриття провадження у справі (після повторного подання).

ЗАВДАННЯ 2

Позивач Сидоренко пред'явив позов до ТОВ «Вікторія» про визнання права власності на нежитлове приміщення. Побоюючись, що відповічач може продати це приміщення під час розгляду справи, Сидоренко подав клопотання про забезпечення позову шляхом накладення арешту на це майно. Суд задовольнив клопотання і наклав арешт. У свою чергу, ТОВ «Вікторія» подала клопотання про застосування зустрічного забезпечення, посилаючись на те, що арешт заважає їхній господарській діяльності та може заподіяти

значні збитки. Суд, розглянувши майновий стан Сидоренка, визнав вимоги про зустрічне забезпечення обґрунтованими і зобов'язав його внести на депозитний рахунок суду 100 000 гривень.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*

Який вид позову пред'явив Сидоренко згідно з процесуальною класифікацією?

а) позов про присудження;
б) позов про визнання;
в) перетворювальний позов;
г) позов для захисту державних інтересів.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*

Які види забезпечення позову мають місце у даній справі?

а) накладення арешту на майно;
б) заборона вчиняти певні дії;
в) зустрічне забезпечення;
г) внесення грошових коштів на депозит суду;
д) призупинення виконання рішення;
е) заставу майна;
є) поруку.

Питання 3.

Визначте відповідність між способом забезпечення позову та його характеристикою:

1. Накладення арешту на майно	а) захід, спрямований на захист інтересів відповідача від можливих збитків через забезпечення позову
2. Зустрічне забезпечення	б) один із способів виконання ухвали суду про зустрічне забезпечення
3. Внесення коштів на депозит суду	в) захід, що безпосередньо забезпечує майбутнє виконання судового рішення на користь позивача
4. Заборона відповідачу вчиняти певні дії	г) захід, що обмежує відповідача у розпорядженні майном або вчиненні інших дій, які можуть ускруднити виконання рішення

Питання 4.

Визначте послідовність юридичних фактів згідно з наданою фабулою:

а) подача позову про визнання права власності;

б) ухвала суду про застосування заходів забезпечення позову;

в) клопотання відповідача про зустрічне забезпечення;

г) ухвала суду про застосування зустрічного забезпечення.

Питання для самоконтролю:

1. Поняття та основні етапи позовного провадження.
2. Вимоги до змісту та форми позовної заяви.
3. Документи, що обов'язково додаються до позовної заяви.
4. Залишення позовної заяви без руху, її повернення та відмова у відкритті провадження: поняття та відмінності.
5. Поняття забезпечення позову та види забезпечення, передбачені ЦПК України.
6. Поняття зустрічного забезпечення та випадки його застосування.
7. Завдання та зміст підготовчого провадження.
8. Поняття відзиву на позов і його зміст.
9. Умови прийняття зустрічного позову.
10. Поняття та порядок врегулювання спору за участю судді.
11. Відмова позивача від позову та визнання позову відповідачем: правові наслідки.
12. Мирова угода сторін: умови затвердження судом та наслідки її укладення.
13. Порядок розгляду справи по суті у судовому засіданні.
14. Судові дебати: поняття та значення у судовому процесі.
15. Підстави для зупинення та закриття провадження у справі.

ТЕМА 28. ОКРЕМЕ ПРОВАДЖЕННЯ

(Середницька І. А.)

Зміст теми.

Поняття окремого провадження, його особливості. Види справ, що розглядаються в порядку окремого провадження.

Порядок розгляду справ окремого провадження.

Розгляд судом справ про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи.

Розгляд судом справ про обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх.

Розгляд судом справ про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності. Розгляд судом справ про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою.

Розгляд судом справ про усиновлення.

Розгляд судом справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення.

Розгляд судом справ про відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі.

Розгляд судом справ про передачу безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність.

Розгляд судом справ про визнання спадщини відумерлою.

Розгляд заяви про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку.

Розгляд судом справ про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу.

Розгляд судом справ про розкриття банками інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб.

Розгляд судом справ про видачу і продовження обмежувального припису.

Поняття окремого провадження, його особливості.

Види справ, що розглядаються в порядку окремого провадження.

Порядок розгляду справ окремого провадження.

Окреме провадження – це самостійний різновид непозовного цивільного судочинства, у межах якого суд вирішує питання, що не пов'язані з наявністю спору про право між сторонами. У цьому порядку розглядаються справи, спрямовані на *встановлення чи підтвердження юридичних фактів*, від яких залежить виникнення, зміна або припинення прав та обов'язків особи, а також справи щодо визнання наявності чи відсутності прав, які не є спірними. Метою такого провадження є створення необхідних юридичних передумов для реалізації особою своїх майнових і особистих немайнових прав, а також охорона її законних інтересів у випадках, коли відповідний факт або право не може бути підтверджено в позасудовому порядку.

Згідно із статтею 293 ЦПК України суд розглядає в порядку окремого провадження справи про:

1) обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи;

2) обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх;

3) надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності;

4) визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою;

5) усиновлення;

6) встановлення фактів, що мають юридичне значення;

7) відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі;

8) передачу безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність;

9) визнання спадщини відумерлою;

10) надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку;

11) примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу;

12) розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб.

У порядку окремого провадження можуть розглядатися також справи, прямо передбачені законом, зокрема: щодо надання особі права на шлюб; про розірвання шлюбу у випадку спільної заяви подружжя, яке має неповнолітніх дітей; за заявою одного з подружжя, якщо другий із них відбуває покарання у вигляді позбавлення волі; а також справи про встановлення режиму окремого проживання подружжя та інші категорії справ, визначені законодавством.

Під час розгляду справ, що належать до окремого провадження, суд має обов'язок роз'яснити учасникам їх процесуальні права та обов'язки, сприяти реалізації та захисту гарантованих Конституцією та законами України прав і свобод, а також забезпечити повне, всебічне й об'єктивне з'ясування всіх фактичних обставин, необхідних для ухвалення рішення.

Справи цієї категорії розглядаються з дотриманням загальних процесуальних правил, визначених ЦПК України, окрім положень щодо принципу змагальності та меж судового розгляду, що є непритаманними для непозовного процесу. Особливості провадження визначаються спеціальними нормами відповідного розділу ЦПК. Розгляд здійснюється за участю заявника та заінтересованих осіб. Судові витрати, як правило, не компенсуються, якщо інше прямо не передбачено законом.

Якщо під час розгляду заяви в окремому провадженні суд встановлює наявність *спору про право*, вирішення якого можливе лише у позовному порядку, заява підлягає залишенню без розгляду із роз'ясненням заінтересованим особам їх права звернутися до суду з відповідним позовом.

Справи окремого провадження не можуть передаватися на розгляд третейського суду та не можуть бути закриті у зв'язку з укладенням мирової угоди, оскільки їх предмет не передбачає можливості врегулювання спору між сторонами на договірних засадах.

Розгляд судом справ про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи (ст. 295–300 ЦПК України)

Відповідно до **ст. 36 ЦК України,** фізична особа може бути обмежена у цивільній дієздатності за рішенням суду, якщо її психічний стан істотно впливає на можливість усвідомлювати значення власних дій чи керувати ними, або коли ця особа систематично зловживає алкоголем, наркотичними засобами, токсичними речовинами, бере участь в азартних іграх тощо, внаслідок чого ставить себе, свою сім'ю або інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у складне матеріальне становище.

На відміну від цього, **ст. 39 ЦК України** передбачає, що особа може бути визнана повністю недієздатною, якщо її психічний розлад є хронічним і має стійкий характер, унаслідок чого вона повністю втрачає здатність розуміти значення своїх дій та/або керувати ними.

Заява про обмеження цивільної дієздатності або визнання фізичної особи недієздатною подається:

– **за місцем проживання** відповідної особи; або

– **за місцем знаходження** психіатричного чи наркологічного закладу, якщо особа перебуває там на лікуванні (ч. 1 ст. 295 ЦПК України).

Якщо йдеться про громадянина України, який проживає за кордоном, підсудність справи визначається ухвалою судді Верховного Суду України за клопотанням заявника.

Коло заявників визначене ст. 296 ЦПК України і охоплює: членів сім'ї або близьких родичів, орган опіки та піклування, психіатричний або наркологічний заклад – щодо справ про визнання недієздатною особою, батьків, усиновлювачів, піклувальників або орган опіки та піклування – щодо обмеження права неповнолітнього самостійно розпоряджатися доходами.

У заяві про обмеження цивільної дієздатності мають бути відображені обставини, які підтверджують наявність психічного

розладу або факт зловживання, що призвів до негативних наслідків для самої особи, її сім'ї або осіб, яких вона зобов'язана утримувати.

У заяві щодо обмеження права неповнолітнього розпоряджатися доходами повинні бути наведені фактичні дані про негативний вплив такого розпорядження на становище неповнолітнього (матеріальні, психічні, соціальні чи інші наслідки).

У заяві про визнання фізичної особи недієздатною мають бути викладені докази, що свідчать про хронічний психічний розлад, який позбавляє її здатності усвідомлювати власні дії або керувати ними.

На етапі підготовки справи суд, за наявності достатніх підстав, зобов'язаний призначити **судово-психіатричну експертизу**. Якщо таких даних немає, експертиза не призначається, а суд ухвалює рішення про відмову у задоволенні заяви.

Справи про обмеження цивільної дієздатності чи про визнання особи недієздатною розглядаються за участю: заявника, особи, стосовно якої подано заяву, її адвоката, представника органу опіки та піклування.

Зважаючи на стан здоров'я особи, її участь може бути забезпечена у режимі відеоконференції з лікувального закладу (чітко фіксується в ухвалі про відкриття провадження).

Питання про доцільність виклику особи в судове засідання вирішується судом індивідуально. За потреби суд може призначити експертизу щодо здатності особи прибути до суду та давати пояснення.

У разі обмеження цивільної дієздатності або визнання особи недієздатною суд: *встановлює піклування або опіку, призначає відповідного піклувальника чи опікуна за поданням органу опіки та піклування*.

Суд також може звільнити піклувальника або опікуна за відповідною заявою та призначити іншу особу (місячний строк для розгляду таких заяв).

Особливим різновидом є справи, пов'язані **з обмеженням фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх** (ст. 300-1–300-5 ЦПК України). Такі справи розглядаються

за участю заявника та особи, щодо якої розглядається питання, а витрати у цих провадженнях покриваються за рахунок держави.

Розгляд судом справ про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності (ст. 301–304 ЦПК України)

Відповідно до цивільного законодавства України, неповнолітня особа може отримати повну цивільну дієздатність до досягнення 18-річного віку, якщо на те існують спеціальні підстави. Такий правовий механізм дозволяє фактично емансипувати неповнолітнього, надавши йому можливість самостійно та повноцінно брати участь у цивільному обороті, укладати договори, нести відповідальність за свої дії та здійснювати інші юридично значущі вчинки.

Згідно із законом, повна цивільна дієздатність може бути надана особі, яка досягла шістнадцяти років та працює за трудовим договором, або є матір'ю чи батьком дитини, що підтверджується актовим записом цивільного стану.

У таких випадках питання про надання повної цивільної дієздатності вирішується органом опіки та піклування за заявою заінтересованої особи. Обов'язковою умовою є письмова згода батьків (усиновлювачів) або піклувальника. Якщо така згода відсутня, неповнолітній може звернутися до суду, який уповноважений ухвалити рішення про надання повної дієздатності.

Окремо законодавець передбачає можливість набуття повної цивільної дієздатності у випадку, коли неповнолітня особа, якій виповнилося шістнадцять років, має намір займатися підприємницькою діяльністю. За наявності письмової згоди законних представників або органу опіки та піклування її можуть зареєструвати як підприємця. У такому разі повна цивільна дієздатність виникає з моменту державної реєстрації цієї особи як фізичної особи-підприємця.

У заяві про надання повної цивільної дієздатності має бути наведена інформація, яка підтверджує наявність передбачених законом підстав. Закон прямо вимагає зазначати: дані про працевлаштування за трудовим договором, або відомості про те, що неповнолітня

особа є матір'ю чи батьком дитини відповідно до актового запису цивільного стану (ч. 2 ст. 302 ЦПК України).

Суд розглядає такі справи *за участю заявника*, одного або обох батьків (усиновлювачів) чи піклувальника, а також *обов'язкової участі органу опіки та піклування*, який висловлює свою позицію щодо доцільності надання повної дієздатності неповнолітній особі.

Відповідно до ст. 303 ЦПК України, повна цивільна дієздатність неповнолітньої особи виникає з моменту ухвалення відповідного рішення органом опіки та піклування або з моменту набрання законної сили судовим рішенням, якщо повна дієздатність надається судом.

Таким чином, набуття повної цивільної дієздатності неповнолітньою особою є особливим правовим процесом, спрямованим на розширення її автономії у цивільних правовідносинах, за умови що така самостійність є обґрунтованою і відповідає інтересам самої особи.

Розгляд судом справ про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою (ст. 305–309 ЦПК України)

Процедури визнання особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою належать до справ окремого провадження, оскільки в їх основі відсутній спір про право, а метою є встановлення юридичного факту, необхідного для захисту прав та інтересів заінтересованих осіб.

Умови для визнання фізичної особи безвісно відсутньою:

– особа відсутня за місцем свого постійного проживання протягом одного року;

– заінтересованим особам нічого не відомо про місце її перебування протягом одного року;

– вжиті заходи для встановлення місця перебування фізичної особи не дали результатів;

– питання, заради яких заявник просить визнати фізичну особу безвісно відсутньою, є юридично важливими та не можуть бути вирішені без такого визнання (ст. 43 ЦК України).

Заява може бути подана:

– за місцем проживання заявника;

– за останнім відомим місцем проживання або перебування особи, місцезнаходження якої невідоме;

– за місцем знаходження її майна.

У заяві про визнання особи безвісно відсутньою обов'язково повинні міститися: *мета звернення* – які саме права чи інтереси заявника потребують судового підтвердження факту безвісної відсутності, *фактичні обставини*, що свідчать про відсутність відомостей про особу протягом тривалого часу, а також заходи, які вживалися для її розшуку.

Наслідки визнання фізичної особи безвісно відсутньою.

Визнання громадянина безвісно відсутнім має значний юридичний ефект, згідно зі ст. 44 ЦК України.

Встановлення опіки над майном.

На підставі рішення суду нотаріус описує та бере під опіку майно особи. Опіка може бути встановлена навіть *до ухвалення судового рішення*, якщо існує загроза знищення чи втрати майна, – за заявою органу опіки та піклування або іншої заінтересованої особи.

Опікун над майном:

– приймає виконання зобов'язань, адресованих відсутній особі;

– сплачує борги за рахунок її майна;

– управляє цим майном в інтересах власника;

– забезпечує утримання осіб, яких відсутня особа була зобов'язана доглядати.

Припинення окремих особистих правовідносин.

Закон надає право чоловіку або дружині безвісно відсутньої особи розірвати шлюб у спрощеному порядку через органи державної реєстрації актів цивільного стану.

Припинення зобов'язань, що тісно пов'язані з особою.

Зокрема, припиняється: чинність довіреності, договір доручення, інші зобов'язання, які за своєю природою не можуть виконуватися іншими особами (ст. 129, 248, 1008 ЦК України).

Підставами для скасування рішення суду є:

– поява особи за місцем постійного проживання;

– отримання достовірних відомостей про її місце перебування (ст. 45 ЦК України).

Особа, щодо якої ухвалене рішення про визнання її безвісно відсутньою, має право самостійно звернутися до суду із заявою про його скасування.

Умови для визнання фізичної особи померлою.

З такою заявою до суду звертається особа, яка має правовий інтерес: родичі, спадкоємці, кредитори та інші заінтересовані суб'єкти. У заяві мають бути викладені обставини, що підтверджують довготривалу відсутність особи.

Закон встановлює чіткі строки, після спливу яких особа може бути оголошена померлою:

3 роки – якщо за місцем її проживання відсутні будь-які відомості про місце перебування.

6 місяців – якщо особа зникла за обставин, що загрожували життю або дозволяють припускати її загибель (аварія, стихійне лихо, катастрофа тощо).

1 місяць – після завершення роботи спеціальної комісії з розслідування надзвичайних ситуацій техногенного чи природного характеру, якщо є підстави вважати, що особа загинула.

2 роки після завершення воєнних дій – у разі зникнення у зв'язку з бойовими діями або збройним конфліктом.

У виняткових випадках суд може оголосити особу померлою раніше, але не раніше ніж через шість місяців, якщо її зникнення прямо пов'язане з війною чи збройним конфліктом.

Суд розглядає докази, свідчення свідків, документи, які підтверджують зникнення особи. У разі достатніх доказів суд ухвалює рішення про визнання особи померлою.

Після набрання рішенням суду законної сили: суд направляє його до органу державної реєстрації актів цивільного стану, РАЦС реєструє смерть та видає свідоцтво про смерть заінтересованим особам.

На підставі такого свідоцтва відкривається спадщина, відбувається припинення певних правовідносин, а також можуть виникати інші правові наслідки, передбачені цивільним законодавством.

Порядок розгляду справ про усиновлення (ст. 310–314 ЦПК України)

Заяву про усиновлення подає особа або подружжя, яке бажає усиновити дитину. Заява подається до місцевого суду за місцем проживання дитини або усиновлювача.

До заяви додаються документи, які підтверджують можливість усиновлення, зокрема:

– довідка про стан здоров'я усиновлювача;
– довідка про доходи;
– документ, що підтверджує наявність житла;
– дозвіл органу опіки та піклування;
– письмова згода батьків дитини або інших законних представників (якщо дитина не є сиротою).

Орган опіки та піклування обов'язково бере участь у судовому процесі. Він проводить обстеження умов життя усиновлювачів, складає висновок про доцільність усиновлення та забезпечує інтереси дитини.

Справи про усиновлення розглядаються в закритому судовому засіданні з метою захисту приватного життя дитини та усиновлювачів.

Суддя розглядає всі надані документи, висновок органу опіки та піклування, а також заслуховує усиновлювачів і, за потреби, саму дитину (якщо дитина досягла 14 років, її згода на усиновлення є обов'язковою).

Суд приймає рішення, враховуючи інтереси дитини, можливості усиновлювачів та інші фактори.

Якщо суд вирішить, що усиновлення відповідає найкращим інтересам дитини, він ухвалює рішення про усиновлення. Рішення суду є підставою для внесення змін до актів цивільного стану (в тому числі для зміни прізвища дитини та інформації про її батьків).

У разі відмови суду в усиновленні, заявники можуть подати апеляцію.

Усиновлена дитина має ті ж права та обов'язки, що й рідна дитина усиновлювачів. Усиновлення є таємним, і суд зобов'язаний зберігати таємницю усиновлення, якщо усиновлювачі цього бажають.

Розгляд судом справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення (ст. 315–319 ЦПК України)

Особи, які мають правовий інтерес (фізичні або юридичні особи), можуть звернутися до суду для встановлення юридично значимого факту. Це може бути, наприклад, факт родинних стосунків, факту володіння майном, перебування на утриманні, реєстрації шлюбу, смерті тощо.

Заява подається до місцевого суду за місцем проживання заявника або за місцем знаходження майна чи події, якщо справа стосується таких питань.

Суд може встановити такі факти, як:

- Родинні відносини між фізичними особами (наприклад, для спадкування).
- Перебування на утриманні.
- Проживання однією сім'єю без шлюбу.
- Місце відкриття спадщини.
- Факт належності правовстановлюючих документів особі.
- Факт народження або смерті особи в певному місці та в певний час.
- Інші факти, що мають юридичне значення.

Справа розглядається в окремому провадженні, тобто без наявності спору між сторонами (як це буває в класичних позовних провадженнях). Заявник повинен подати докази, які підтверджують неможливість отримання юридично значимого документа (наприклад, свідоцтва про народження чи смерті). Суд може викликати свідків, витребувати додаткові докази та розглядати інші матеріали справи.

Після вивчення доказів та заслуховування сторін суд ухвалює рішення про встановлення або відмову у встановленні факту.

Якщо суд визнає факт підтвердженим, рішення набуває юридичної сили і є підставою для вчинення певних дій (наприклад, отримання спадщини, реєстрації прав на майно тощо). Рішення суду про встановлення факту може бути використане для вирішення інших юридичних питань, таких як отримання документів в органах реєстрації актів цивільного стану, оформлення спадщини, права на майно, соціальні пільги тощо.

Розгляд судом справ про відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі (ст. 320–328 ЦПК України)

Заяву подає особа, яка втратила цінні папери або векселі на пред'явника (власник або правонаступник). Заява подається до місцевого суду за місцем знаходження емітента цінних паперів або особи, яка видала вексель, або за місцем виконання зобов'язання за векселем.

У заяві вказується інформація про втрату цінного паперу або векселя. Зазначаються обставини втрати (наприклад, крадіжка, знищення чи випадкова втрата) та обґрунтовується прохання про визнання документів недійсними. Заявник повинен додати докази того, що цінний папір або вексель був втрачений, а також те, що він є власником або має право на цей документ.

Отримавши заяву, суд постановляє ухвалу, якою:

– оголошує виклик держателя втраченого цінного папера або векселя. Суд забезпечує публікацію відповідного повідомлення, зміст якого має на меті надати можливість добросовісному держателю заявити про свої права на документ;

– встановлює заборону на будь-які операції з відповідним цінним папером на пред'явника або векселем.

Така заборона запроваджується для недопущення обігу документа, який вважається втраченим, і запобігання можливим порушенням майнових прав учасників цивільного обороту.

Ухвала суду надсилається:

– *емітенту* втраченого цінного папера на пред'явника;

– *зобов'язаним за векселем особам*, якщо йдеться про вексель (за умови, що їх адреси відомі суду);

– *усім нотаріусам відповідного нотаріального округу,* якщо строк платежу за векселем ще не настав і місце платежу знаходиться в межах певного округу.

Таке інформування є необхідним для запобігання виконанню операцій за документом та недопущення можливих шахрайських дій.

З дати постановлення ухвали суду зупиняється перебіг усіх строків щодо обігу втраченого цінного папера на пред'явника або векселя, встановлених законодавством про обіг векселів.

Суд може вимагати підтвердження від банку, фінансової установи чи емітента про те, що втрачені документи дійсно існували і були чинними на момент їх втрати.

Під час розгляду справи суд також може опублікувати в офіційних виданнях повідомлення про втрату цінних паперів або векселів, щоб інші особи, які можуть мати претензії на ці документи, могли заявити про свої права.

Якщо протягом визначеного судом терміну (зазвичай до 3 місяців) ніхто не заявить про свої права на втрачені документи, суд визнає ці цінні папери або вексель недійсними. Це рішення дозволяє заявнику звернутися до емітента для видачі нових цінних паперів або до боржника за векселем для виконання зобов'язань.

На основі рішення суду власник цінного паперу або векселя може отримати новий документ або дублікати від емітента.

Відновлені права дозволяють власнику продовжувати користуватися правами, які надавалися втраченим цінним папером або векселем (отримання дивідендів, виконання платежів за векселем тощо).

Розгляд судом справ про передачу безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність (ст. 329–333 ЦПК України)

Нерухомість, яка не має власника або власник якої невідомий, вважається безхазяйною.

Органи місцевого самоврядування (сільські, селищні, міські ради) повинні провести перевірку інформації про нерухомість і звернутися до органів державної реєстрації прав, щоб поставити таку нерухомість на облік як безхазяйну. Для цього відповідна місцева рада подає заяву до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно.

Орган державної реєстрації прав вносить інформацію про безхазяйну нерухомість до реєстру. Після цього протягом одного року майно повинне залишатися на обліку. Якщо протягом цього року власник не з'являється або не подає заяву на право власності, орган місцевого самоврядування має право звернутися до суду для передачі нерухомого майна у комунальну власність.

Після закінчення одного року з дня постановки нерухомості на облік як безхазяйної, орган місцевого самоврядування (наприклад, міська рада) подає позов до суду з проханням визнати нерухомість комунальною власністю. До заяви додаються документи, які підтверджують факт взяття на облік нерухомого майна як безхазяйного, а також підтвердження того, що протягом року ніхто не заявив про своє право власності.

Справи щодо переходу безхазяйної нерухомої речі у власність територіальної громади належать до категорії окремого провадження, оскільки не передбачають спору про право, але потребують судового підтвердження юридично значущих обставин. Така справа підлягає розгляду судом за участю заявника, а також інших заінтересованих осіб, яких суд зобов'язаний належним чином повідомити про дату, час і місце судового засідання.

Під час розгляду суд має перевірити наявність сукупності умов, визначених законом:

Нерухома річ повинна бути безхазяйною, тобто не мати власника або бути залишеною власником без наміру збереження права власності.

Орган державної реєстрації прав на нерухоме майно повинен взяти таку річ на облік, що підтверджується відповідними реєстраційними даними.

Має минути один рік з дня взяття нерухомої речі на облік, що є обов'язковою передумовою набуття такої речі у комунальну власність.

Лише після встановлення всіх зазначених обставин суд має підстави для ухвалення рішення, яким безхазяйна нерухома річ передається у власність відповідної територіальної громади. Таке рішення створює для органу місцевого самоврядування юридичну можливість зареєструвати право комунальної власності на вказаний об'єкт.

Розгляд судом справ про визнання спадщини відумерлою (ст. 334–338 ЦПК України)

Відумерла спадщина – це спадкове майно, яке після смерті власника не перейшло до спадкоємців у встановлені законом терміни (6 місяців), або якщо таких спадкоємців немає взагалі.

Підстави для визнання спадщини відумерлою:

- Відсутність спадкоємців за заповітом або за законом.
- Спадкоємці відмовилися від спадщини.
- Спадкоємці не прийняли спадщину протягом шести місяців з дня відкриття спадщини.

У заяві, яка подається до суду з метою визнання спадщини відумерлою, заявник повинен викласти вичерпні відомості, що дають можливість суду встановити всі юридично значущі обставини. Зокрема, необхідно зазначити: дату та місце відкриття спадщини, перелік майна, що входить до спадкової маси, докази належності цього майна спадкодавцю (правовстановлюючі документи, дані реєстрів тощо), відомості, які свідчать про відсутність спадкоємців за заповітом чи за законом, або ж про їх усунення від права на спадкування, або про неприйняття ними спадщини в установлений строк, або про подану ними відмову від її прийняття.

Суд розглядає таку категорію справ за обов'язкової участі заявника. Крім того, суд має забезпечити повідомлення всіх заінтересованих осіб, права чи інтереси яких можуть бути зачеплені ухваленням рішення. Обов'язковими учасниками у справі є також органи

місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини та/або за місцем знаходження нерухомості, що входить до її складу.

Після дослідження поданих доказів і встановлення того, що: спадкоємці за заповітом і за законом відсутні, або вони усунуті від права на спадкування, або вони не вчинили дій щодо прийняття спадщини, або вони добровільно відмовилися від її прийняття, суд ухвалює рішення про визнання спадщини відумерлою. У цьому ж рішенні суд визначає, що така спадщина передається у власність відповідної територіальної громади згідно з вимогами законодавства.

Розгляд заяви про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку (ст. 339–343 ЦПК України)

Примусове лікування може бути застосоване за таких умов:

– особа страждає на важкий психічний розлад, що становить загрозу її життю або здоров'ю, чи життю або здоров'ю інших осіб;

– особа не здатна самостійно задовольняти свої основні життєві потреби;

– існує реальна загроза вчинення насильницьких дій або тяжких правопорушень через психічний стан особи.

Заява лікаря-психіатра про здійснення примусового психіатричного огляду фізичної особи, а також заява про надання або продовження надання їй амбулаторної психіатричної допомоги подається до суду за місцем проживання такої особи. Натомість заява представника психіатричного закладу щодо госпіталізації у примусовому порядку чи її продовження підсудна суду за місцезнаходженням відповідного закладу.

У кожній категорії заяви обов'язково мають бути викладені підстави для застосування примусових заходів, прямо передбачені законом. До заяви додаються необхідні медичні документи:

– для огляду або примусового амбулаторного лікування – висновок лікаря-психіатра;

– для госпіталізації або продовження примусової допомоги – висновок комісії лікарів-психіатрів, а також інші матеріали, що підтверджують необхідність відповідного втручання.

Строки судового розгляду є скороченими та імперативно визначеними:

– щодо госпіталізації – не пізніше 24 годин з моменту надходження заяви;

– щодо проведення психіатричного огляду – протягом трьох днів;

– щодо амбулаторної допомоги та продовження госпіталізації – у десятиденний строк.

Якщо стан здоров'я особи не дозволяє їй з'явитися до суду, суд може забезпечити її участь через відеоконференцію з відповідного медичного закладу. Ця обставина повинна бути зазначена в ухвалі про відкриття провадження.

За результатами розгляду суд ухвалює рішення про задоволення заяви або про відмову в її задоволенні. Таке рішення підлягає негайному виконанню, а його оскарження не зупиняє виконання.

Якщо під час судового засідання особа повідомляє про застосування до неї насильства при примусовій госпіталізації, або якщо зовнішні ознаки та інші фактичні дані викликають обґрунтовані підозри щодо порушення її прав, суддя має без зволікання: а) призначити судово-медичне обстеження особи; б) винести окрему ухвалу та направити її до відповідного органу досудового розслідування для перевірки обставин можливого застосування насильства й вжиття заходів для забезпечення безпеки цієї особи.

Розгляд судом справ про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу (ст. 343–346 ЦПК України)

Заява про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу або про продовження строку такої госпіталізації подається до суду *за місцезнаходженням закладу,* який здійснює медичний (диспансерний) нагляд за хворим, або *за місцем виявлення* особи з заразною формою туберкульозу.

У заяві мають бути викладені передбачені законом підстави для госпіталізації у примусовому порядку. До неї додається мотивований висновок лікаря, який обґрунтовує необхідність госпіталізації чи її продовження і зазначає орієнтовний строк лікування. Подання

заяви здійснюється протягом 24 годин з моменту встановлення порушення хворим протиепідемічного режиму.

Суд розглядає такі справи не пізніше 24 годин від часу відкриття провадження. Особі, щодо якої вирішується питання госпіталізації, має бути забезпечено право бути присутньою в судовому засіданні, за винятком випадків, коли за інформацією медичного закладу її участь може створити загрозу поширенню туберкульозу.

Обов'язковими учасниками справи є:

– представник протитуберкульозного закладу;

– адвокат або законний представник особи, щодо якої розглядається питання госпіталізації.

За результатами розгляду суд ухвалює рішення про задоволення заяви або відмову в її задоволенні.

Розгляд судом справ про розкриття банками інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб (ст. 347–350 ЦПК України)

Банківська таємниця – це інформація про діяльність та фінансовий стан клієнтів банку (як фізичних, так і юридичних осіб), яка включає відомості про рахунки, операції на рахунках, договори та інші фінансові дані. Банки зобов'язані зберігати конфіденційність цієї інформації та можуть розкривати її тільки у випадках, передбачених законом.

Банки можуть розкрити інформацію, що становить банківську таємницю, лише за рішенням суду або у випадках, передбачених законодавством, наприклад:

– за запитом суду у рамках кримінальних, цивільних або адміністративних справ;

– за запитом органів досудового розслідування під час розслідування злочинів;

– на вимогу державних органів (зокрема податкових органів, Національного банку України тощо) у випадках, передбачених законом;

– за рішенням суду в межах виконавчого провадження або інших справ, пов'язаних із вирішенням фінансових спорів.

Заяву про розкриття інформації, що містить банківську таємницю, може подати слідчий, прокурор, представник податкових органів, виконавчої служби або інша уповноважена особа. У деяких випадках подати відповідну заяву можуть й інші сторони, наприклад, учасники цивільного або господарського процесу, якщо інформація є суттєвою для розгляду справи.

Заява про розкриття банком відомостей, що становлять банківську таємницю щодо фізичної чи юридичної особи у випадках, передбачених законом, подається до суду за місцем знаходження банку, який обслуговує відповідну особу.

Заява розглядається судом у п'ятиденний строк з дня її надходження в закритому судовому засіданні. Про розгляд справи повідомляються заявник, особа, стосовно якої запитується розкриття банківської таємниці, а також відповідний банк. Якщо ж звернення подано з метою захисту державних інтересів чи національної безпеки, справа розглядається з повідомленням лише заявника.

Якщо під час судового розгляду з'ясується, що заявник просить розкрити інформацію, яка становить банківську таємницю щодо фізичної або юридичної особи без законних підстав чи належних повноважень, суд постановляє рішення про відмову у задоволенні заяви. Таке рішення підлягає негайному виконанню.

Розгляд судом справ про видачу і продовження обмежувального припису (ст. 350-1–350-8 ЦПК України)

Обмежувальний припис – це захід, який застосовується судом для захисту постраждалої особи від домашнього насильства. Він включає певні обмеження для кривдника, спрямовані на запобігання повторному насильству або погрозам насильством. Припис може містити заборону наближення до постраждалої особи, заборону контактування з нею та інші обмеження.

Заява про видачу обмежувального припису подається до суду за місцем проживання (перебування) особи, яка зазнала

домашнього насильства або насильства за ознакою статі. Якщо постраждала особа перебуває у закладі загальної чи спеціалізованої служби підтримки, заява подається за місцезнаходженням відповідного закладу.

Заяву про видачу обмежувального припису може подати особа, яка постраждала від домашнього насильства, її законний представник або інші особи (зокрема, уповноважені державні органи чи правоохоронні органи).

У заяві повинні бути зазначені обставини вчиненого насильства, дані про особу кривдника, інформація про раніше вжиті заходи (якщо такі були) та аргументи на користь необхідності видання обмежувального припису.

До заяви додаються докази, які підтверджують факти насильства або загрози насильства (свідчення свідків, медичні висновки, протоколи поліції тощо).

Суд розглядає справу негайно, але не пізніше ніж через 72 години з моменту надходження заяви. Суд може розглянути справу за відсутності кривдника, якщо він не з'явився на судове засідання, попри належне повідомлення.

Якщо суд встановить, що постраждалій особі загрожує небезпека або є загроза вчинення домашнього насильства, він ухвалює рішення про видачу обмежувального припису. Термін дії обмежувального припису може становити від 1 до 6 місяців, залежно від ситуації.

До припису можуть бути включені такі заходи:

– заборона наближення кривдника до постраждалої особи на визначену відстань;

– заборона телефонних дзвінків, контактів через інтернет або інші форми спілкування;

– вимога залишити місце проживання або перебування постраждалої особи.

Обмеження у відвідуванні місць, де часто буває постраждала особа (школи, робочі місця, заклади освіти тощо).

Обмежувальний припис є обов'язковим для виконання, і його порушення може призвести до кримінальної відповідальності кривдника.

Постраждала особа або її представник можуть подати заяву про продовження терміну обмежувального припису, якщо загроза насильства залишається або є підстави вважати, що насильство може повторитися.

Заява подається до того ж суду, який ухвалив первісне рішення, до закінчення терміну дії припису.

Суд розглядає заяву про продовження припису так само, як і первинну заяву, і ухвалює рішення залежно від обставин справи та наданих доказів, та може продовжити дію обмежувального припису на додатковий термін, але загальний термін дії припису не може перевищувати 12 місяців.

Кейси для самопідготовки

ЗАВДАННЯ 1

Начальник сектору превенції ВП № 3 Подільського РУП ГУНП в місті Києві подав до суду заяву в порядку окремого провадження про визнання фізичної особи безвісно відсутньою. Громадянин Цвєтков, який проживав у службовому гуртожитку, з лютого 2023 року не з'являється за місцем проживання, не виходить на зв'язок, його місцезнаходження невідоме. Поліція проводила перевірку, яка не дала результатів. Відомості про виїзд за кордон або смерть відсутні.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*

У якому порядку розглядається заява про визнання фізичної особи безвісно відсутньою?

а) загальне позовне;
б) наказне провадження;
в) окреме провадження;
г) заочне провадження.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*

Які докази можуть підтверджувати безвісну відсутність особи?

а) повістка у кримінальному провадженні;
б) відомості з реєстру актів цивільного стану;
в) витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань;
г) пояснення свідків;
д) дані з місця проживання особи про її відсутність;
е) повідомлення з лікарні про госпіталізацію;
є) відомості з реєстру перетину кордон.

Питання 3.

Встановіть відповідність між процесуальною дією та її учасником:

1. Подання заяви про визнання особи безвісно відсутньою	а) орган ДРАЦС
2. Перевірка наданих відомостей і доказів	б) начальник сектору превенції
3. Надання довідки про результати розшуку	в) суд
4. Внесення запису про безвісну відсутність до актів цивільного стану	г) правоохоронні органи

Питання 4.

Визначте послідовність дій:

а) судовий розгляд;
б) прийняття рішення по справі;
в) відкриття провадження по справі;
г) подача зави до суду.

ЗАВДАННЯ 2

Громадянка Іванова І. О. звернулася до суду з відповідною заявою про видачу обмежувального припису стосовно громадянина Бондаренка М. С., з яким проживала у цивільному шлюбі. Вона надала медичну довідку про тілесні ушкодження, висновок

психолога про наявність у неї посттравматичного стресового розладу, а також рапорт колеги з поліції, який був свідком словесної агресії з боку Бондаренка.

Суд відкрив провадження в порядку окремого провадження. До участі у справі було викликано Бондаренка М. С. Суд залучив до розгляду представника служби у справах дітей, оскільки від спільного співжиття залишилася 12-річна дитина.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*

Який процесуальний порядок застосовується у справі про видачу обмежувального припису?

а) корпоративне;
б) організаційне;
в) як майнове, так і немайнове;
г) немайнове.

Питання 2. (три правильні відповіді з семи)

Які докази будуть враховані судом?

а) акт органу опіки та піклування;
б) довідка про відсутність судимості;
в) медична довідка про тілесні ушкодження;
г) висновок психолога;
д) рапорт колеги-поліцейського;
е) витяг з декларації про доходи;
є) ухвала про арешт майна.

Питання 3.

Визначте відповідність між учасниками справи та їхніми діями:

1. Подання заяви	а) суд
2. Висновок щодо впливу на дитину	б) Іванова І. О.
3. Висловлення позиції щодо фактів насильства	в) служба у справах дітей
4. Винесення обмежувального припису	г) Бондаренко М. С.

Питання 4.

Визначте послідовність дій:

а) виклик до суду Бондаренка М. С.;

б) постанова судом рішення щодо припису;

в) подання заяви про видачу обмежувального припису;

г) долучення медичних та психологічних документів.

Питання для самоконтролю:

1. Які справи розглядаються в порядку окремого провадження?
2. Чим відрізняється окреме провадження від позовного за своєю суттю?
3. Хто є заінтересованими особами у справах окремого провадження?
4. У чому полягає процесуальна роль суду в окремому провадженні?
5. Які докази мають першочергове значення у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення?
6. У яких випадках обов'язковою є участь представника служби у справах дітей?
7. Які права має особа, щодо якої розглядається заява в окремому провадженні?
8. У чому полягає процедура забезпечення доказів в окремому провадженні?

ТЕМА 29. СУДОВІ РІШЕННЯ

(Андрієнко І. С.)

Зміст теми.

Поняття та види судових рішень. Порядок ухвалення судових рішень та постановлення ухвал, їх форма. Зміст ухвали суду. Окремі ухвали суду.

Законність і обґрунтованість судового рішення. Питання, які вирішує суд під час ухвалення рішення суду. Зміст рішення суду. Проголошення судового рішення.

Виправлення описок та арифметичних помилок у судовому рішенні. Додаткове рішення суду. Роз'яснення судового рішення. Вручення судового рішення.

Набрання рішенням суду законної сили.

Провадження з розгляду та вирішення цивільних справ у суді завершується постановленням судових рішень. **Судове рішення виступає актом правосуддя, яким здійснюється вирішення справи по суті, надається відповідь на заявлену позивачем матеріально-правову вимогу до відповідача, усувається спір між сторонами, а також забезпечується захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та законних інтересів юридичних осіб і інтересів держави.** Значення судових рішень полягає в тому, що вони фіксують владне волевиявлення суду щодо всіх аспектів розгляду та вирішення цивільної справи.

У галузевій науці виокремлюють такі основні функції судового рішення: охоронну, регулятивну (функцію індивідуального регулювання), превентивну та виховну.

Судові рішення становлять узагальнювальну категорію судових актів, які ухвалюються судом під час вирішення процесуальних та матеріально-правових питань. Відповідно до ч. 1 ст. 258

Цивільного процесуального кодексу України, судові рішення можуть бути викладені у формі:

- **ухвали;**
- **рішення;**
- **постанови;**
- **судового наказу.**

Рішення суду є основним та ключовим актом здійснення правосуддя, постановленим у встановленому законом порядку іменем України. Воно спрямоване на забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів громадян та юридичних осіб, а також державних і суспільних інтересів, гарантованих Конституцією України.

Залежно від способу захисту суб'єктивного права та правових наслідків, які вони породжують, судові рішення поділяють на **рішення про присудження, рішення про визнання та конститутивні рішення.**

Рішення про присудження спрямовані на покладення на правопорушника обов'язку вчинити на користь потерпілої особи (позивача) певні дії або утриматися від їх вчинення, а також на поновлення порушеного, оспорюваного чи невизнаного права або інтересу**. Рішення про визнання** є процесуальними актами, якими встановлюється наявність або відсутність певних правовідносин, юридично значущих обставин чи фактів. **Конститутивні рішення** ухвалюються з метою захисту права шляхом зміни або припинення правовідносин між сторонами, якщо їх існування у первісному вигляді порушує права заінтересованої особи.

Судові рішення також класифікують за обсягом вирішених питань на **основні (завершальні) та додаткові.**

Основними є рішення, якими вирішуються суттєві правові вимоги, передані на розгляд суду, і які постановляються після безпосереднього розгляду справи по суті. **Додаткові** рішення ухвалюються судом у разі неповноти основного рішення та спрямовані на усунення його недоліків тим самим судом, який його постановив.

Відповідно до особливостей побудови резолютивної частини рішення поділяють на **імперативні, альтернативні** та **факультативні**.

Імперативні рішення встановлюють єдиний можливий спосіб виконання. **Альтернативні** рішення допускаються у випадках, коли це прямо передбачено законом або коли потерпіла сторона погоджується на заміну предмета виконання іншим чи на отримання його грошової вартості. Факультативні рішення передбачають кілька можливих способів виконання з установленням їхньої пріоритетності.

Законодавець також передбачає можливість ухвалення **заочного рішення**, яке постановляється за результатами заочного розгляду справи. Таке рішення має відповідати загальним вимогам до судових рішень, водночас воно характеризується низкою особливостей, визначених нормами процесуального законодавства щодо заочного розгляду.

Процедурні питання, пов'язані з рухом справи в суді першої інстанції, клопотання та заяви осіб, які беруть участь у справі, питання про відкладення розгляду справи, оголошення перерви, зупинення або закриття провадження у справі, залишення заяви без розгляду, а також в інших випадках, передбачених законодавством, вирішуються судом шляхом постановлення ухвал (ч. 2 ст. 258 ЦПК України).

За процесуальною формою ухвали поділяються на **самостійні** та **протокольні**.

Самостійні ухвали оформлюються як матеріально-фіксований документ установленої форми, містять владні приписи суду щодо подальшого руху справи, постановляються у нарадчій кімнаті та підписуються усім складом суду або суддею (у разі одноособового розгляду). Такі ухвали долучаються до матеріалів справи. **Протокольні** ухвали постановляються під час судового засідання з нескладних процесуальних питань без виходу до нарадчої кімнати та вносяться до журналу судового засідання.

Окрема ухвала є процесуальним судовим рішенням, у якому відображаються виявлені судом під час розгляду справи порушення вимог законодавства. Особи або органи, яким надіслано окрему ухвалу, зобов'язані протягом одного місяця з дня її отримання повідомити суд про вжиті заходи реагування. Окрема ухвала може бути оскаржена у загальному порядку, визначеному Цивільним процесуальним кодексом України, особами, чиї права або інтереси вона зачіпає.

Ухвала, що викладається окремим документом, складається з:

1) вступної частини із зазначенням: а) дати і місця її постановлення; б) найменування суду, прізвища та ініціалів судді (суддів); в) імен (найменувань) учасників справи;

2) описової частини із зазначенням суті клопотання та імені (найменування) особи, яка його заявила, чи іншого питання, що вирішується ухвалою;

3) мотивувальної частини із зазначенням мотивів, з яких суд дійшов висновків, і закону, яким керувався суд, постановляючи ухвалу;

4) резолютивної частини із зазначенням: а) висновків суду; б) строку і порядку набрання ухвалою законної сили та її оскарження.

Ухвала, постановлена відповідно до ст. 460, 479 та 487 ЦПК України, має відповідати вимогам, що містяться у зазначених статтях.

Процесуальні акти, якими оформлюються результати перегляду рішень суду в апеляційному чи касаційному порядку, називаються постановами.

Судовий наказ є особливою формою судового рішення, що видається судом за результатами розгляду вимог, передбачених ст. 161 ЦПК України в порядку наказного провадження.

Вимоги, яким має відповідати судове рішення, охоплюють: законність, обґрунтованість (ст. 263 ЦПК України), справедливість, визначеність, повноту, точність, зрозумілість, безумовність, ясність, своєчасність, чіткість, а також вимоги до форми й змісту

(ст. 265 ЦПК України). Верховний Суд України у постанові Пленуму «Про судове рішення у цивільній справі» від 18 грудня 2009 року підкреслює, що рішення має бути максимально повним, ясним і чітким, викладеним у послідовності, передбаченій ст. 265 ЦПК України, і містити вступну, описову, мотивувальну та резолютивну частини. Водночас рішення не повинно містити надмірної деталізації, що не має юридичного значення для справи, а також незрозумілих конструкцій чи надмірно довгих речень.

Порядок ухвалення судових рішень визначено ст. 259 ЦПК України. Рішення та постанови ухвалюються і проголошуються іменем України негайно після завершення судового розгляду. Вони складаються та підписуються тим складом суду, який розглянув справу. У виняткових випадках, зумовлених складністю справи, складання повного тексту рішення (постанови) може бути відкладено на строк не більше десяти днів, а у справах, що розглядаються у спрощеному позовному провадженні, – не більше п'яти днів. Складання повного тексту ухвали може бути відкладене на строк до п'яти днів з моменту оголошення її вступної та резолютивної частин. Судове рішення, яке містить лише вступну та резолютивну частини, підписується всім складом суду та приєднується до матеріалів справи.

Усі судові рішення викладаються в письмовій формі – як у паперовій, так і в електронній. Усі виправлення в рішеннях і ухвалах мають бути окремо застережені перед підписом судді. Електронні судові рішення формуються з використанням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, оприлюднюються відповідно до положень цієї системи, та підписуються електронним підписом судді (або електронними підписами всіх суддів колегії).

Датою ухвалення рішення вважається дата його проголошення, незалежно від того, проголошено повний чи скорочений текст. Якщо рішення ухвалене без участі учасників справи, датою ухвалення вважається дата складання повного тексту.

Основними вимогами, що ставляться до судового рішення, є **верховенство права, законність і обґрунтованість**. Рішення є законним, якщо його ухвалено з дотриманням норм процесуального права та у відповідності до норм матеріального права, які підлягають застосуванню в конкретних правовідносинах. У рішенні мають бути визначені норми матеріального та процесуального права, на яких ґрунтуються висновки суду, що забезпечує можливість перевірки рішення судів першої інстанції судами вищого рівня. Дотримання процесуального закону передбачає правильність здійснення судового провадження, дотримання форми та структури рішення, а також наявність усіх необхідних реквізитів.

Якщо правовідносини, що є предметом спору, не врегульовані законом, суд застосовує норму, що регулює подібні за змістом відносини (аналогія закону), а за відсутності такої – вирішує справу, виходячи із загальних засад законодавства (аналогія права).

Обґрунтованість рішення полягає в тому, що воно ухвалюється на основі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які посилаються сторони як на підставу своїх вимог і заперечень, та які підтверджені доказами, дослідженими судом. Обґрунтованим є рішення, у якому повно викладено обставини, що мають значення для справи, наведено вичерпні та достовірні висновки суду щодо встановлених фактів і правових наслідків, що підтверджуються матеріалами справи.

До інших вимог належать повнота, визначеність, завершеність, категоричність, точність, безумовність і вмотивованість рішення. Повнота рішення означає вирішення всіх заявлених вимог, включно з визначенням їх розміру, а також вирішення питання про судові витрати. Вмотивованість рішення забезпечується викладенням у мотивувальній частині обґрунтування висновків суду, зокрема мотивів, з яких встановлено певні факти та оцінено докази. Вимога визначеності (категоричності) полягає у чіткій та однозначній фіксації, чи підлягає позов задоволенню, а якщо так – у якій саме формі і в якому обсязі. Ясність рішення означає коректне зазначення повних найменувань сторін і всіх учасників процесу, а також

чітке формулювання висновків суду щодо їхніх прав та обов'язків для забезпечення можливості належного виконання рішення. Точність стосується змістової правильності рішення та вимагає відсутності граматичних, описових чи арифметичних помилок.

Вимоги до змісту судового рішення визначено ст. 265 ЦПК України. Зміст рішення охоплює його структурну побудову, взаємозв'язок і послідовність складових, зокрема вступної, описової, мотивувальної та резолютивної частин.

У вступній частині зазначаються дата і місце його ухвалення, найменування суду, прізвище та ініціали судді або склад колегії суддів, прізвище та ініціали секретаря судового засідання, номер справи, ім'я (найменування) сторін та інших учасників справи, вимоги позивача, прізвища та ініціали представників учасників справи.

Описова частина має містити стислий виклад позиції позивача та заперечень відповідача, заяви, клопотання, інші процесуальні дії у справі (забезпечення доказів, ужиття заходів забезпечення позову, зупинення і поновлення провадження тощо).

У мотивувальній частині вказуються фактичні обставини, встановлені судом, і зміст спірних правовідносин з посиланням на докази, на підставі яких встановлено відповідні обставини; докази, відхилені судом, та мотиви їх відхилення; мотивована оцінка кожного аргументу, наведеного учасниками справи, щодо наявності чи відсутності підстав для задоволення позову, крім випадку, якщо аргумент очевидно не стосується предмета спору, є явно необґрунтованим або неприйнятним з огляду на законодавство чи усталену судову практику; чи були і ким порушені, не визнані або оспорені права чи інтереси, за захистом яких здійснено звернення до суду, та мотиви такого висновку, норми права, які застосував суд, та мотиви їх застосування, норми права, на які посилалися сторони, які суд не застосував, та мотиви їх незастосування.

У резолютивній частині рішення зазначаються: рішення суду про задоволення позову чи про відмову в позові повністю або частково

щодо кожної із заявлених вимог; розподіл судових витрат, строк і порядок набрання рішенням суду законної чинності та його оскарження, повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (для фізичних осіб) сторін та інших учасників справи, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств та організацій України, реєстраційний номер облікової картки платника податків сторін (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серія паспорта для фізичних осіб – громадян України.

Висновок суду щодо задоволення позову або відмови в позові повністю чи частково стосовно кожної із заявлених вимог не може бути поставлений у залежність від настання чи ненастання певних обставин, тобто не може мати умовного характеру. У разі необхідності в резолютивній частині рішення також зазначаються порядок і строк його виконання, надання відстрочення або розстрочення виконання, заходи забезпечення виконання, питання щодо повернення судового збору, призначення судового засідання для вирішення питання про судові витрати, дата, час і місце його проведення, строк подання стороною доказів щодо розміру понесених нею судових витрат, а також дата складення повного судового рішення.

У випадку ухвалення рішення на користь кількох позивачів або проти кількох відповідачів суд зобов'язаний визначити, у якій частині рішення стосується кожного з них, або зазначити, що відповідний обов'язок чи право стягнення є солідарним.

Кожне судове рішення має відповідати встановленим законом вимогам. У разі їх порушення суд, який постановив рішення, як правило, не наділений повноваженнями самостійно його скасувати або змінити. Усунення порушень вимог законності та обґрунтованості належить до компетенції суду вищої інстанції. Водночас окремі недоліки рішення, пов'язані з неповнотою, неясністю чи неточністю його змісту, можуть бути виправлені судом, який його ухвалив,

шляхом постановлення додаткового рішення, роз'яснення рішення, а також виправлення описок і арифметичних помилок.

Описка є ненавмисною технічною помилкою у тексті, що може полягати у неправильному написанні окремих слів, прізвищ учасників процесу, складу суду та інших елементів рішення.

Арифметична помилка – це помилкове здійснення арифметичних обчислень. Якщо ж неточність полягає не в арифметичних розрахунках, а в методиці визначення розміру грошової компенсації, вона не може бути усунена ухвалою суду.

Відповідно до ст. 269 ЦПК України, суд може виправити допущені в судовому рішенні описки чи арифметичні помилки як за власною ініціативою, так і за заявою осіб, які беруть участь у справі. Така заява розглядається протягом десяти днів із дня її надходження. Питання щодо внесення виправлень вирішується у судовому засіданні, про час і місце проведення якого повідомляються учасники справи; при цьому їх неявка не перешкоджає розгляду. За результатами розгляду постановляється ухвала, яка надсилається всім особам, яким було надіслано або видано судове рішення.

Додаткове рішення є актом правосуддя, спрямованим на усунення недоліків первісного судового рішення, пов'язаних із порушенням вимог щодо повноти викладення його резолютивної частини.

Ухвалення додаткового рішення за заявою учасника справи або за ініціативою суду відповідно до ст. 270 ЦПК України здійснюється якщо:

1) стосовно певної позовної вимоги, з приводу якої сторони подавали докази і давали пояснення, не ухвалено рішення;

2) суд, вирішивши питання про право, не зазначив точної грошової суми, присудженої до стягнення, або майно, яке підлягає переданню, або дії, які треба виконати;

3) судом не вирішено питання про судові витрати;

4) суд не допустив негайного виконання рішення у випадках, установлених ст. 430 ЦПК України.

Заяву про ухвалення додаткового рішення може бути подано до закінчення строку на виконання рішення. Суд, що ухвалив рішення, ухвалює додаткове судове рішення в тому самому складі протягом десяти днів із дня надходження відповідної заяви. Додаткове судове рішення ухвалюється в тому самому порядку, що й судове рішення. У разі потреби суд може викликати сторони або інших учасників справи в судове засідання. Неприбуття у судове засідання осіб, які були належним чином повідомлені про дату, час та місце судового засідання, не перешкоджає розгляду заяви.

Роз'яснення судового рішення являє собою уточнений, більш повний та однозначний виклад тих його положень, тлумачення яких викликає утруднення, за умови, що таке роз'яснення не змінює суті ухваленого рішення та не охоплює питань, які не були предметом судового розгляду. Зазначена процесуальна дія спрямована виключно на забезпечення належного й точного виконання судового рішення.

Роз'яснення рішення суду допускається за заявою учасників справи, державного чи приватного виконавця. Подання заяви про роз'яснення рішення суду допускається у разі, коли воно ще не виконане або не завершився строк, упродовж якого рішення може бути пред'явлене до примусового виконання. Така заява розглядається судом упродовж десяти днів. Неявка осіб, які брали участь у справі, і (або) державного виконавця не перешкоджає розгляду питання про роз'яснення рішення суду. Ухвала, в якій роз'яснюється рішення суду, надсилається особам, які брали участь у справі, а також державному виконавцю, якщо рішення суду роз'яснено за його заявою (ст. 271 ЦПК України).

Законна сила судового рішення становить його юридичну властивість, яка виражається в обов'язковості виконання цього акта правосуддя для учасників справи, інших фізичних та юридичних осіб, а також для суду, що його постановив. Процедура набрання рішенням законної сили визначена положеннями статті 273 Цивільного процесуального кодексу України. Так, рішення суду набирає її після закінчення строку подання апеляційної скарги,

якщо апеляційну скаргу не було подано. У разі подання апеляційної скарги рішення, якщо його не скасовано, набирає законної сили після повернення апеляційної скарги, відмови у відкритті чи закриття апеляційного провадження або ухвалення постанови суду апеляційної інстанції за наслідками апеляційного перегляду.

Правовими наслідками набрання рішенням законної сили є набуття ними низки властивостей: обов'язковості, неспростовності (незмінності), виключності, преюдиціальності, виконуваності.

Обов'язковість судового рішення полягає в необхідності його безумовного та точного дотримання всіма державними органами, установами, посадовими особами та громадянами. Неспростовність (незмінність) означає, що суд, який ухвалив рішення, позбавлений повноважень змінювати його зміст щодо суті вирішеного спору. Виключність виражається в неможливості повторного розгляду тотожного спору між тими самими сторонами, з того ж предмета та з тих самих підстав. Преюдиціальність передбачає заборону оспорювання або повторної перевірки у іншому судовому провадженні тих фактів і правовідносин, які були встановлені рішенням суду, що набрало законної сили. Виконуваність означає, що судове рішення, після набрання законної сили, підлягає обов'язковому виконанню.

Кейси для самопідготовки
ЗАВДАННЯ 1

Районним судом м. Одеси розглядалася цивільна справа за позовом громадянина Радченко до ТОВ «Проммонтаж» про стягнення неустойки за договором виконання ремонтно-будівельних робіт. Вислухавши пояснення сторін та дослідивши докази по справі, суд видалився для ухвалення відповідного судового рішення.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*

У разі задоволення позовних вимог громадянина Радченко, який вид судового рішення буде ухвалено судом:

а) ухвала суду;

б) постанова суду;

в) рішення суду;

г) судовий наказ.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*

У якому випадку за результатами розгляду по суті наступних заяв суд постановляє ухвалу:

а) заява про стягнення аліментів на дитину у твердій грошовій сумі;

б) заява про виправлення помилки у судовому наказі;

в) заява чоловіка про визначення порядку користування спільним із дружиною майном;

г) заява позивача про звернення рішення до негайного виконання;

д) заява про компенсацію витрат на проведення розшуку відповідача;

е) заява про визнання фізичної особи недієздатною;

є) заява про поновлення строку на касаційне оскарження.

Питання 3.

Визначте відповідність виду судового рішення його змісту:

1. Судовий наказ	а) судовий акт, яким вирішуються процедурні питання, пов'язані з рухом справи в суді першої інстанції, клопотання та заяви осіб
2. Рішення	б) судовий акт, яким оформлюються результати перегляду рішень суду в апеляційному чи касаційному порядку
3. Постанова	в) судовий акт, який що видається судом за результатами розгляду вимог про стягнення з боржника грошових коштів
4. Ухвала	г) судовий акт, яким вирішується справа по суті

Питання 4.

Визначте послідовність вирішення процесуальних питань судом під час ухвалення рішення суду:

а) чи є підстави допустити негайне виконання судового рішення;

б) чи слід позов задовольнити або в позові відмовити;

в) чи мали місце обставини (факти), якими обґрунтовувалися вимоги та заперечення, та якими доказами вони підтверджуються;

г) яка правова норма підлягає застосуванню до цих правовідносин.

ЗАВДАННЯ 2

За результатами розгляду цивільної справи за позовом водія Ткаченко про поновлення на роботі, виплату за вимушений прогул та компенсацію моральної шкоди суд виніс рішення на користь позивача. У резолютивній частині суд вказав про поновлення Ткаченка на роботі, стягнення 124 тис. грн у відшкодування коштів за вимушений прогул, а щодо компенсації моральної шкоди жодних рішень не було викладено.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*

Як може бути усунуто зазначений недолік судового рішення:

а) виправленням описки;

б) постановленням окремої ухвали;

в) ухваленням додаткового рішення;

г) роз'ясненням рішення суду.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*

Які положення має включати мотивувальна частина рішення суду:

а) стислий виклад позиції позивача та заперечень відповідача;

б) вимоги позивача;

в) фактичні обставини, встановлені судом, та зміст спірних правовідносин, з посиланням на докази, на підставі яких встановлені відповідні обставини;

г) чи були і ким порушені, не визнані або оспорені права, свободи чи інтереси, за захистом яких мало місце звернення до суду;

д) розподіл судових витрат;

е) норми права, які застосував суд, та мотиви їх застосування;

є) строк і порядок набрання рішенням суду законної сили та його оскарження.

Питання 3.

Визначте відповідність вимог до судового рішення їх змісту:

1. Обґрунтованість	а) означає, що в рішенні мають бути вирішені всі заявлені вимоги, зазначено їх розмір, а також вирішено питання про судові витрати
2. Законність	б) полягає в оголошенні мотивів, за яких суд вважає встановленою наявність або відсутність фактів, якими обґрунтовувалися вимоги чи заперечення.
3. Повнота	в) полягає в ухваленні на підставі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні
4. Вмотивованість	г) полягає в прийнятті рішення за точного дотримання норм процесуального права і повної відповідності нормам матеріального права, що підлягають застосуванню до таких правовідносин.

Питання 4.

Визначте послідовність дій учасників судового процесу під час роз'яснення судового рішення:

а) постановлення ухвали про роз'яснення судового рішення;

б) набрання судовим рішенням законної сили;

в) подання заяви про роз'яснення судового рішення;

г) розгляд заяви про роз'яснення судового рішення.

Питання для самоконтролю:

1. Які існують види судових рішень?

2. Яким вимогам, визначеним ЦПК, мають відповідати судові рішення?

3. Що слід розуміти від законністю та обґрунтованістю рішення суду?
4. У якому порядку рішення суду підлягає проголошенню?
5. Розкрийте зміст рішення суду.
6. З чого складається мотивувальна частина рішення суду?
7. Що зазначається у резолютивній частині рішення суду?
8. У яких випадках ухвалюється додаткове рішення суду?
9. Що слід розуміти під неповним рішенням суду?
10. Які недоліки рішення можуть бути виправлені судом, що його ухвалив?
11. Який процесуальний порядок виправлення судом описок чи арифметичних помилок?
12. Який процесуальний порядок здійснення роз'яснення рішення суду?
13. У чому суть законної сили рішення суду?
14. У які строки рішення суду набирає законної сили?
15. Які правові наслідки набрання рішенням суду законної сили?

ТЕМА 30. ПЕРЕГЛЯД СУДОВИХ РІШЕНЬ

(Грігорова Г. Л., Сорока І. О.)

Зміст теми.

Поняття та сутність апеляційного провадження. Суди апеляційної інстанції. Право апеляційного оскарження. Строк на апеляційне оскарження. Форма і зміст апеляційної скарги, порядок її подання. Відкриття апеляційного провадження. Апеляційний розгляд. Повноваження суду апеляційної інстанції. Постанова суду апеляційної інстанції.

Поняття та сутність касаційного провадження. Суд касаційної інстанції. Право касаційного оскарження. Строк на касаційне оскарження. Форма і зміст касаційної скарги, порядок її подання. Відкриття касаційного провадження. Касаційний розгляд. Повноваження суду касаційної інстанції. Постанова суду касаційної інстанції.

Підстави перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами. Строк подання заяв про перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами. Форма і зміст заяви. Розгляд заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами.

Апеляційне провадження є формою судового перегляду рішень суду першої інстанції які не набрали законної сили. Право на апеляційне оскарження учасникам справи, а також особам, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки. Учасниками справи в позовному провадженні є сторони та треті особи, у наказному провадженні – заявник та боржник, у справах окремого провадження – заявник та заінтересовані особи.

Особи, які не брали участі в розгляді справи у суді першої інстанції зобов'язані обґрунтувати в апеляційній скарзі яким чином оскаржуване рішення створює для них права чи обов'язки або порушує їх права.

Апеляційна скарга подається безпосередньо до суду апеляційної інстанції шляхом подання її: 1) у паперовому вигляді особисто або через представника; 2) у паперовому вигляді засобами поштового зв'язку; 3) в електронному вигляді через особистий кабінет підсистеми «Електронний суд» Єдиної інформаціно-телекомунікаційної системи.

Судом апеляційної інстанції у цивільних справах є апеляційний суд, у межах апеляційного округу якого (території, на яку поширюються повноваження відповідного апеляційного суду) знаходиться місцевий суд, який ухвалив судове рішення, що оскаржується.

Судом апеляційної інстанції у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави є Апеляційна палата Вищого антикорупційного суду, крім випадків, перегляду рішень у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, у яких відповідачем є суддя чи працівник апарату Вищого антикорупційного суду. Таке апеляційне провадження здійснює суд апеляційної інстанції, у межах апеляційного округу якого (території, на яку поширюються повноваження відповідного апеляційного суду) знаходиться місцевий суд, який ухвалив судове рішення, що оскаржується.

Здійснення права на апеляційне оскарження можливе лише у формі та в **межах строку апеляційного оскарження**. Апеляційна скарга на рішення суду подається протягом тридцяти днів, а на ухвалу суду – протягом п'ятнадцяти днів з дня його (її) проголошення.

Строк на апеляційне оскарження відраховується з дати проголошення рішення. Проте, якщо в судовому засіданні було оголошено лише вступну та резолютивну частини судового рішення або у разі розгляду справи (вирішення питання) без повідомлення (виклику) учасників справи, зазначений строк обчислюється з дня складення повного судового рішення.

У разі якщо учаснику справи (або іншому апелянту) повний текст рішення суду не було вручено в день його складання така особа має право на поновлення пропущеного строку на апеляційне

оскарження: 1) на рішення суду – якщо апеляційна скарга подана протягом тридцяти днів з дня вручення йому повного рішення суду; 2) на ухвали суду – якщо апеляційна скарга подана протягом п'ятнадцяти днів з дня вручення йому відповідної ухвали суду.

Незалежно від поважності причин пропуску строку на апеляційне оскарження суд апеляційної інстанції відмовляє у відкритті апеляційного провадження у разі, якщо апеляційна скарга подана після спливу одного року з дня складення повного тексту судового рішення, крім випадків: 1) подання апеляційної скарги особою, не повідомленою про розгляд справи або не залученою до участі в ній, якщо суд ухвалив рішення про її права, свободи, інтереси та (або) обов'язки; 2) пропуску строку на апеляційне оскарження внаслідок виникнення обставин непереборної сили.

Забезпечення реального права на апеляційний перегляд судового рішення гарантується виключно для осіб які звернулись із апеляційною скаргою встановленої форми. ЦПКУ встановлює вичерпний перелік обов'язкових реквізитів апеляційної скарги, а саме: 1) найменування суду, до якого подається скарга; 2) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) особи, яка подає апеляційну скаргу, її місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), поштовий індекс, ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України, реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серія паспорта (для фізичних осіб-громадян України), номери засобів зв'язку, адреса електронної пошти (за наявності), відомості про наявність або відсутність електронного кабінету; 3) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) інших учасників справи, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб); 4) рішення або ухвала, що оскаржуються; 5) в чому полягає незаконність і (або) необґрунтованість рішення або ухвали (неповнота встановлення обставин, які

мають значення для справи, та (або) неправильність установлення обставин, які мають значення для справи, внаслідок необґрунтованої відмови у прийнятті доказів, неправильного їх дослідження чи оцінки, неподання доказів з поважних причин та (або) неправильне визначення відповідно до встановлених судом обставин правовідносин тощо); 6) нові обставини, що підлягають встановленню, докази, які підлягають дослідженню чи оцінці, обґрунтування поважності причин неподання доказів до суду першої інстанції, заперечення проти доказів, використаних судом першої інстанції; 7) клопотання особи, яка подала скаргу; 8) дата отримання копії судового рішення суду першої інстанції, що оскаржується; 9) перелік документів та інших матеріалів, що додаються.

До апеляційної скарги долучається документ, що підтверджує сплату судового збору або документ, який підтверджує підстави звільнення від сплати судового збору та докази, що підтверджують дату отримання копії оскаржуваного судового рішення суду першої інстанції (за наявності).

Апеляційна скарга підписується особою, яка її подає, або представником такої особи. У разі підписання апеляційної скарги уповноваженою особою (представником) до апеляційної скарги додається засвідчений належним чином документ (його копія), що посвідчує повноваження представника, якщо ці документи раніше не подавалися. До апеляційної скарги також долучаються її копії із доданими письмовими матеріалами відповідно до кількості учасників справи (у разі подання скарги у паперовій формі) або докази надсилання її копії апеляційної скарги та копій доданих матеріалів іншим учасникам справи (у разі подання скарги через електронний кабінет).

Суд відкриває провадження **після перевірки скарги** на відповідність вимогам (ст.ст. 356–357 ЦПК України). Якщо виявлено недоліки – скарга залишається без руху або повертається.

Подання апеляційної скарги встановленої форми та у передбачений ЦПКУ строк має своїм наслідком **відкриття апеляційного**

провадження. Про відкриття апеляційного провадження суд апеляційної інстанції постановляє ухвалу. В ухвалі про відкриття апеляційного провадження зазначається строк для подання учасниками справи відзиву на апеляційну скаргу та вирішується питання про витребування матеріалів справи. Якщо разом з апеляційною скаргою подано заяви чи клопотання, суд в ухвалі про відкриття апеляційного провадження встановлює строк, протягом якого учасники справи мають подати свої заперечення щодо поданих заяв чи клопотань.

Копія ухвали про відкриття апеляційного провадження разом із матеріалами апеляційної скарги надсилається судом учасникам справи; апелянту ж надсилається тільки копія ухвали.

Після проведення підготовчих дій визначених ст. 365 ЦПК України суддя-доповідач доповідає про них колегії суддів, яка вирішує питання про проведення додаткових підготовчих дій у разі необхідності та призначення справи до розгляду. Про дату, час та місце розгляду справи повідомляються учасники справи, якщо справа розглядається з їх повідомленням.

Особливістю перегляду справи у суді апеляційної інстанції є можливість встановлювати чи спростовувати певні обставини тільки на підставі доказів, які наявні у матеріалах справи. Надання нових доказів до суду апеляційної інстанції допускається у виняткових випадках, якщо учасник справи надав докази неможливості їх подання до суду першої інстанції з причин, що об'єктивно не залежали від нього.

Апеляційний розгляд полягає у перевірці законності і обґрунтованості рішення суду першої інстанції в межах доводів апеляційної скарги та вимог, заявлених у суді першої інстанції. Це означає, що в суді апеляційної інстанції виключається можливість збільшувати або зменшувати позовні вимоги, змінювати підстави чи предмет позову. Водночас суд апеляційної інстанції не обмежений доводами та вимогами апеляційної скарги, якщо під час розгляду справи буде встановлено порушення норм процесуального права,

які є обов'язковою підставою для скасування рішення, або неправильне застосування норм матеріального права.

Апеляційна скарга на рішення суду першої інстанції має бути розглянута протягом 60 днів із дня постановлення ухвали про відкриття апеляційного провадження, а апеляційна скарга на ухвалу суду першої інстанції – протягом 30 днів з дня постановлення ухвали про відкриття апеляційного провадження.

Розгляд справи у суді апеляційної інстанції включає декілька стадій: 1) відкриття судового засідання; 2) здійснення суддею-доповідачем доповіді змісту рішення (ухвали), яке оскаржується, доводів апеляційної скарги тощо; 3) надання апелянтом та іншими учасниками справи пояснень по суті апеляційної скарги; 4) судові дебати; 5) прийняття судом рішення у нарадчій кімнаті; 6) оголошення рішення суду апеляційної інстанції.

Суд апеляційної інстанції за результатами розгляду апеляційної скарги має право: 1) залишити судове рішення без змін, а скаргу без задоволення; 2) скасувати судове рішення повністю або частково і ухвалити у відповідній частині нове рішення або змінити рішення; 3) визнати нечинним судове рішення суду першої інстанції повністю або частково у передбачених цим Кодексом випадках і закрити провадження у справі у відповідній частині; 4) скасувати судове рішення повністю або частково і у відповідній частині закрити провадження у справі повністю або частково або залишити позовну заяву без розгляду повністю або частково; 5) скасувати судове рішення і направити справу для розгляду до іншого суду першої інстанції за встановленою підсудністю; 6) скасувати ухвалу, що перешкоджає подальшому провадженню у справі, і направити справу для продовження розгляду до суду першої інстанції; 7) скасувати ухвалу про відкриття провадження у справі і прийняти постанову про направлення справи для розгляду до іншого суду першої інстанції за встановленою підсудністю;

Рішення суду апеляційної інстанції оформлюється постановою, яка набирає законної сили з моменту її проголошення та може бути

оскаржена протягом тридцяти днів до суду касаційної інстанції. Якщо в судовому засіданні було оголошено лише вступну та резолютивну частини судового рішення, або у разі розгляду справи (вирішення питання) без повідомлення (виклику) учасників справи, зазначений строк обчислюється з дня складення повного судового рішення. Учасник справи, якому повне судове рішення не було вручено у день його проголошення або складення, має право на поновлення пропущеного строку на касаційне оскарження, якщо касаційна скарга подана протягом тридцяти днів з дня вручення йому такого судового рішення.

Касаційне провадження є формою остаточного судового перегляду рішень суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку. Право на касаційне оскарження належить учасникам справи, а також особам, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки.

Підставами касаційного оскарження судових рішень після їх апеляційного перегляду є неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права виключно у таких випадках: 1) якщо суд апеляційної інстанції в оскаржуваному судовому рішенні застосував норму права без урахування висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду, крім випадку наявності постанови Верховного Суду про відступлення від такого висновку; 2) якщо скаржник вмотивовано обґрунтував необхідність відступлення від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду та застосованого судом апеляційної інстанції в оскаржуваному судовому рішенні; 3) якщо відсутній висновок Верховного Суду щодо питання застосування норми права у подібних правовідносинах; 4) якщо судове рішення оскаржується з підстав, передбачених частинами першою, третьою статті 411 ЦПКУ.

На відміну від спорів, що підлягають розгляду та перегляду у судах першої та апеляційної інстанції, інститут касаційного перегляду має

обмежений характер та виключає перегляд у касаційному порядку таких рішень (**касаційні фільтри**): 1) рішення, ухвали суду першої інстанції та постанови, ухвали суду апеляційної інстанції у справах, рішення у яких підлягають перегляду в апеляційному порядку Верховним Судом; 2) судові рішення у малозначних справах та у справах з ціною позову, що не перевищує двохсот п'ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, крім випадків, якщо:

а) касаційна скарга стосується питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики;

б) особа, яка подає касаційну скаргу, відповідно до цього Кодексу позбавлена можливості спростувати обставини, встановлені оскарженим судовим рішенням, при розгляді іншої справи;

в) справа становить значний суспільний інтерес або має виняткове значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу;

г) суд першої інстанції відніс справу до категорії малозначних помилково.

Касаційна скарга подається у письмовій формі безпосередньо до суду касаційної інстанції яким є Верховний Суд. У касаційній скарзі повинно бути зазначено:

1) найменування суду, до якого подається скарга;

2) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) особи, яка подає касаційну скаргу, її місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), поштовий індекс, ідентифікаційний код юридичної особив Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України, реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серія паспорта (для фізичних осіб-громадян України), номери засобів зв'язку, адреса електронної пошти (за наявності), відомості про наявність або відсутність електронного кабінету;

3) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) інших учасників справи,

їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб);

4) рішення (ухвала), що оскаржується;

5) підставу (підстави), на якій (яких) подається касаційна скарга з визначенням передбаченої (передбачених) статтею 389 ЦПКУ підстави (підстав).

У разі подання касаційної скарги на підставі пункту 1 частини другої статті 389 ЦПКУ в касаційній скарзі зазначається постанова Верховного Суду, в якій викладено висновок про застосування норми права у подібних правовідносинах, що не був врахований в оскаржуваному судовому рішенні. У разі подання касаційної скарги на підставі пункту 2 частини другої статті 389 ЦПКУ в касаційній скарзі зазначається обґрунтування необхідності відступлення від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду. У разі подання касаційної скарги на судове рішення, зазначене у пунктах 2 і 3 частини першої статті 389 ЦПКУ, в касаційній скарзі зазначається обґрунтування того, в чому полягає неправильне застосування норм матеріального права чи порушення норм процесуального права, що призвело до ухвалення незаконного судового рішення (рішень);

6) клопотання особи, яка подає скаргу;

7) перелік письмових матеріалів, що додаються до скарги;

8) дата отримання копії судового рішення суду апеляційної інстанції, що оскаржується.

До касаційної скарги долучається документ, що підтверджує сплату судового збору або документ, який підтверджує підстави звільнення від сплати судового збору та докази, що підтверджують дату отримання копії оскаржуваного рішення суду апеляційної інстанції (за наявності).

Касаційна скарга підписується особою, яка її подає, або представником такої особи. У разі підписання касаційної скарги уповноваженою особою (представником) до касаційної скарги додається

засвідчений належним чином документ (його копія), що посвідчує повноваження представника, якщо ці документи раніше не подавалися. До касаційної скарги також долучаються її копії із доданими письмовими матеріалами відповідно до кількості учасників справи (у разі подання скарги у паперовій формі) або докази надсилання її копії апеляційної скарги та копій доданих матеріалів іншим учасникам справи (у разі подання скарги в електронній формі через електронний кабінет).

Касаційна скарга на судове рішення подається протягом тридцяти днів з дня його проголошення (ч. 1 ст. 390 ЦПК України).

Розгляд справи в суді касаційної інстанції включає декілька стадій: 1) відкриття касаційного провадження (відмова у відкритті касаційного провадження); 2) підготовка справи до розгляду у суді касаційної інстанції; 3) попередній розгляд; 4) розгляд справи судом касаційної інстанції.

Одержавши касаційну скаргу, оформлену відповідно до вимог цивільного процесуального законодавства, колегія суддів у складі трьох суддів вирішує питання про відкриття касаційного провадження (про відмову у відкритті касаційного провадження). В ухвалі про відкриття касаційного провадження зазначаються підстава (підстави) відкриття касаційного провадження та строк для подання учасниками справи відзиву на касаційну скаргу. Якщо разом з касаційною скаргою подано заяви чи клопотання, суд в ухвалі про відкриття касаційного провадження встановлює строк, протягом якого учасники справи мають подати свої заперечення щодо поданих заяв чи клопотань. За наявності клопотання особи, яка подала касаційну скаргу, суд у разі необхідності вирішує питання про зупинення виконання рішення (ухвали) суду або зупинення його дії. Ухвалу про відкриття провадження у справі або про відмову у відкритті касаційного провадження суд касаційної інстанції постановляє не пізніше ніж через двадцять днів з дня надходження касаційної скарги або з дня закінчення строку на усунення недоліків. Копія ухвали про відмову у відкритті касаційного провадження

разом з доданими до скарги матеріалами направляються особі, яка подавала касаційну скаргу, а копія касаційної скарги залишається в суді касаційної інстанції.

Після отримання справи суддя-доповідач протягом десяти днів готує доповідь, у якій викладає обставини, необхідні для ухвалення рішення суду касаційної інстанції. Попередній розгляд справи має бути проведений протягом п'яти днів після складення доповіді суддею-доповідачем, колегією у складі трьох суддів у порядку письмового провадження без повідомлення учасників справи. У попередньому судовому засіданні суддя-доповідач доповідає колегії суддів про проведення підготовчої дії та обставини, необхідні для ухвалення судового рішення судом касаційної інстанції.

У суді касаційної інстанції скарга розглядається за правилами розгляду справи судом першої інстанції в порядку спрощеного позовного провадження без повідомлення учасників справи.

Повноваження суду касаційної інстанції за результатами розгляду касаційної скарги включають право: 1) залишити судові рішення судів першої інстанції та апеляційної інстанції без змін, а скаргу без задоволення; 2) скасувати судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій повністю або частково і передати справу повністю або частково на новий розгляд, зокрема за встановленою підсудністю або для продовження розгляду; 3) скасувати судові рішення повністю або частково і ухвалити нове рішення у відповідній частині або змінити рішення, не передаючи справи на новий розгляд; 4) скасувати постанову суду апеляційної інстанції повністю або частково і залишити в силі рішення суду першої інстанції у відповідній частині; 5) скасувати судові рішення суду першої та апеляційної інстанцій у відповідній частині і закрити провадження у справі чи залишити позов без розгляду у відповідній частині; 6) визнати нечинними судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій повністю або частково і закрити провадження у справі у відповідній частині; 7) скасувати свою постанову (повністю або частково) і прийняти одне з рішень, зазначених в пунктах 1–6 частини першої статті 409 ЦПКУ.

Рішення суду касаційної інстанції оформлюється постановою, яка набирає законної сили з моменту її проголошення та оскарженню не підлягає.

ЦПКУ встановлює особливий порядок для перегляду судових рішень, що набрали законної сили (в незалежності від того чи переглядались вони у апеляційному чи касаційному порядку) у разі існування нововиявлених чи виключних обставин конкретної справи.

Підставами для перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами є: 1) істотні для справи обставини, що не були встановлені судом та не були і не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи; 2) встановлений вироком або ухвалою про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності, що набрали законної сили, факт надання завідомо неправильного висновку експерта, завідомо неправдивих показань свідка, завідомо неправильного перекладу, фальшивості письмових, речових чи електронних доказів, що призвели до ухвалення незаконного рішення у даній справі; 3) скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення судового рішення, що підлягає перегляду.

Підставами для перегляду судових рішень у зв'язку з виключними обставинами є: 1) встановлена Конституційним Судом України неконституційність (конституційність) закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого (не застосованого) судом при вирішенні справи, якщо рішення суду ще не виконане; 2) встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні даної справи судом; 3) встановлення вироком суду, що набрав законної сили, вини судді у вчиненні кримінального правопорушення, внаслідок якого було ухвалено судове рішення.

Заява про перегляд рішення за нововиявленими або виключними обставинами подається у межах строку встановленого статтею 424 ЦПКУ. Заява про перегляд судового рішення за нововиявленими

або виключними обставинами, суду першої інстанції подається до суду, який ухвалив судове рішення. Заява про перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами, судів апеляційної і касаційної інстанцій подається до суду тієї інстанції, яким змінено або ухвалено нове судове рішення. Заява про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами з підстави, встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні даної справи судом, подається до Верховного Суду і розглядається у складі Великої Палати.

За результатами перегляду судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами суд може: 1) відмовити в задоволенні заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами та залишити відповідне судове рішення в силі; 2) задовольнити заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами, скасувати відповідне судове рішення та ухвалити нове рішення чи змінити рішення; 3) скасувати судове рішення і закрити провадження у справі або залишити позов без розгляду. Судове рішення, ухвалене за результатами перегляду судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами, може бути переглянуте на загальних підставах.

Кейси для самопідготовки

ЗАВДАННЯ 1

Підприємець-продавець Мельник продав через інтернет-магазин ноутбук вартістю 25 000 грн покупцю Сидоренку. Оплату було здійснено банківським переказом на рахунок продавця. Товар був доставлений кур'єром за місцем проживання покупця. Після двох днів користування Сидоренко виявив, що пристрій періодично самостійно вимикається. Він звернувся до Мельника з вимогою замінити товар або повернути кошти. Мельник відповів, що гарантія не поширюється на випадки «перевантаження системи» та відмовив у поверненні грошей. Покупець звернувся

до сервісного центру, де виявили заводський дефект материнської плати. Отримавши висновок експерта, Сидоренко звернувся до суду з позовом про розірвання договору купівлі-продажу, повернення сплаченої суми, компенсацію моральної шкоди та судових витрат.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*
Підставою виникнення даних цивільних правовідносин є:
а) передача товару кур'єром покупцю;
б) укладення договору купівлі-продажу між сторонами;
в) оплата товару покупцем;
г) подання позову до суду.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*
Який різновид цивільних правовідносин має місце:
а) майнове;
б) немайнове;
в) регулятивне;
г) охоронне;
д) абсолютне;
е) відносне;
є) організаційне.

Питання 3.
Встановіть відповідність між способом захисту та відповідною поведінкою зобов'язаної особи:

Спосіб захисту права	**Поведінка зобов'язаної особи**
1. Розірвання договору	а) повернути покупцю сплачені за товар кошти
2. Відшкодування збитків	б) компенсувати витрати покупця на експертизу
3. Відшкодування моральної шкоди	в) виплатити компенсацію за душевні страждання, спричинені відмовою у законній вимозі
4. Усунення недоліків товару або заміна товару	г) замінити ноутбук на новий, що відповідає умовам договору

Питання 4.
Визначте послідовність юридичних фактів згідно фабули:
а) покупець сплатив кошти за товар;
б) укладено договір купівлі-продажу;
в) виявлено дефект ноутбука;
г) подання позову про розірвання договору.

ЗАВДАННЯ 2

Після смерті громадянина Кирила Іваненка залишилось майно – житловий будинок, автомобіль і банківський рахунок.

За життя Іваненко склав заповіт, у якому все своє майно заповів племінниці Марині, із зазначенням, що вона має надати його дружині Олені право користування будинком до кінця її життя.

Однак після смерті спадкодавця до нотаріуса звернулася також дочка Іваненка від першого шлюбу – Катерина, яка не була згадана в заповіті. Вона подала заяву про прийняття спадщини, обґрунтовуючи це правом на обов'язкову частку у спадщині.

Між Мариною та Катериною виник спір щодо обсягу спадкових прав і черговості спадкування, у зв'язку з чим Марина звернулась до суду для встановлення дійсності заповіту та визначення часток спадкоємців.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*
Підставою виникнення даних цивільних правовідносин є:
а) подання заяви до нотаріуса про прийняття спадщини;
б) смерть громадянина іваненка;
в) складання заповіту;
г) подання позову до суду про визначення часток.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*
Який різновид цивільних правовідносин має місце:
а) майнове;
б) немайнове;
в) регулятивне;

г) охоронне;
д) абсолютне;
е) відносне;
є) особисте.

Питання 3.

Встановіть відповідність між елементами цивільних правовідносин та учасниками / об'єктами справи:

1. Суб'єкт	а) Марина та Катерина
2. Об'єкт	б) житловий будинок, автомобіль, банківський рахунок
3. Зміст – право	в) право власності на майно після смерті спадкодавця
4. Зміст – обов'язок	г) надати право користування будинком дружині Олені

Питання 4.

Визначте послідовність юридичних фактів згідно фабули:

а) складання заповіту Кирилом Іваненком;
б) смерть спадкодавця;
в) подання заяви Катериною про прийняття спадщини;
г) подання позову Мариною до суду.

Питання для самоконтролю:

1. Поняття та підстави апеляційного перегляду судових рішень.
2. Межі апеляційного перегляду судових рішень.
3. Право апеляційного оскарження. Строки апеляційного оскарження.
4. Повноваження суду апеляційної інстанції.
5. Поняття касаційного перегляду судових рішень. Право на касаційне оскарження.
6. Межі касаційного перегляду судових рішень.
7. Рішення суду, що не підлягають касаційному оскарженню.
8. Вимоги до змісту апеляційної та касаційної скарги.
9. Повноваження суду касаційної інстанції.
10. Підстави перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами.

ТЕМА 31. ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ. СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ВИКОНАННЯМ СУДОВИХ РІШЕНЬ

(Андрієнко І. С.)

Зміст теми.

Поняття і значення виконавчого провадження. Добровільне виконання судових рішень. Органи і посадові особи, які здійснюють виконання судових рішень. Судові рішення, що підлягають негайному виконанню.

Учасники виконавчого провадження. Місце виконання рішення. Строки, порядок та умови здійснення виконавчого провадження.

Звернення судових рішень до виконання. Зміст виконавчого листа, строк пред'явлення його до виконання. Видача дубліката виконавчого листа або судового наказу. Поновлення пропущеного строку для пред'явлення виконавчого документа до виконання.

Мирова угода в процесі виконання.

Відстрочення і розстрочення виконання, зміна чи встановлення способу і порядку виконання судового рішення. Зупинення виконання судового рішення. Тимчасове влаштування дитини до дитячого або лікувального закладу. Оголошення розшуку боржника або дитини, привід боржника. Вирішення питання про примусове проникнення до житла чи іншого володіння особи. Звернення стягнення на грошові кошти, що належать іншим особам, та нерухоме майно, право власності на яке не зареєстровано в установленому законом порядку. Тимчасове обмеження у праві виїзду за межі України. Заміна сторони виконавчого провадження. Визначення частки майна боржника у майні, яким він володіє спільно з іншими особами. Поворот виконання рішення, постанови. Особливості повороту виконання в окремих категоріях справ.

Судовий контроль за виконанням судових рішень. Право на звернення із скаргою до суду. Строки для звернення зі скаргою. Розгляд скарги. Судове рішення за скаргою. Виконання ухвали суду.

Після набрання судовим рішенням законної сили воно стає обов'язковим для виконання всіма органами державної влади та місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, посадовими і службовими особами, а також громадянами. Такі акти правосуддя підлягають виконанню на всій території України, а у випадках, визначених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, – також за межами держави (ст. 18 ЦПК України). У разі невиконання рішення у добровільному порядку його реалізація забезпечується примусово органами державної виконавчої служби або відповідними посадовими особами відповідно до процедури виконавчого провадження, встановленої законодавством України.

Примусове виконання судових рішень у цивільних справах здійснюється в порядку, встановленому Законами України **«Про виконавче провадження»** від 2 червня 2016 року № 1404-VIII та «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» від 2 червня 2016 № 1403-VIII, нормами ЦПК України, Порядком реалізації арештованого майна, що затверджені наказом Міністерства юстиції України № 2831/5 від 29 вересня 2016 р. тощо.

Виконавче провадження як завершальна стадія судового провадження і примусове виконання судових рішень та рішень інших органів (посадових осіб) становить **сукупність дій визначених у законі органів і осіб, що спрямовані на примусове виконання рішень і проводяться на підставах, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією України, Законом України «Про виконавче провадження», іншими законами та нормативно-правовими актами, а також рішеннями, які відповідно до закону підлягають примусовому виконанню.**

Суб'єктами виконавчого провадження є особи (фізичні, юридичні), які беруть участь у виконавчому провадженні або безпосередньо сприяють його ефективному здійсненню через реалізацію наданих їм контрольних повноважень.

Згідно законодавства **учасниками виконавчого провадження є: виконавець, сторони, представники сторін, прокурор, експерт, спеціаліст, перекладач, суб'єкт оціночної діяльності – суб'єкт господарювання, особи, права інтелектуальної власності яких порушені, – за виконавчими документами про конфіскацію та знищення майна** на підставі статей 176, 177 і 229 Кримінального кодексу України, статті 51^{-2} Кодексу України про адміністративні правопорушення. Для проведення виконавчих дій виконавець за потреби залучає понятих, працівників поліції, представників органів опіки і піклування, інших органів та установ у порядку, встановленому цим Законом.

З огляду на ступінь заінтересованості учасника, мету його участі та функціональну роль у виконавчому провадженні всіх залучених осіб можна класифікувати на такі групи:

1) органи та особи, які здійснюють примусове виконання судових рішень;

2) суд як учасник виконавчого провадження;

3) заінтересовані учасники виконавчого провадження: сторони виконавчого провадження, їх представники, прокурор, особи, права інтелектуальної власності яких порушено (за виконавчими документами про конфіскацію та знищення майна на підставі статей 176, 177 і 229 Кримінального кодексу України та статті 51^{-2} Кодексу України про адміністративні правопорушення);

4) особи, які сприяють реалізації та дотриманню прав у виконавчому провадженні: експерт, спеціаліст, перекладач, суб'єкт оціночної діяльності – суб'єкт господарювання, поняті, працівники поліції, представники органів опіки і піклування, інших органів та установ.

Відповідно до Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» від 02 червня 2016 року, функції щодо примусового виконання судових рішень та рішень інших органів (посадових осіб) покладаються на органи державної виконавчої служби, а у випадках,

передбачених Законом України «Про виконавче провадження», – також на приватних виконавців.

Безпосереднє здійснення примусового виконання рішень належить до повноважень державних виконавців. До цієї категорії віднесено керівників органів державної виконавчої служби, їхніх заступників, головних державних виконавців, старших державних виконавців та державних виконавців відповідних органів. Державний виконавець виступає представником державної влади, діє від імені держави, перебуває під її правовим захистом та наділений повноваженнями щодо примусового виконання рішень у межах процедур, визначених законодавством.

Відповідно до ч. 2 ст. 5 Закону України «Про виконавче провадження», до **виключної компетенції державного виконавця** належить виконання:

1) рішень про відібрання і передання дитини, встановлення побачення з нею або усунення перешкод у побаченні з дитиною;

2) рішень, за якими боржником є держава, державні органи, Національний банк України, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи, державні та комунальні підприємства, установи, організації, юридичні особи, частка держави у статутному капіталі яких перевищує 25 відсотків, та/або які фінансуються виключно за кошти державного або місцевого бюджету;

3) рішень, за якими боржником є юридична особа, примусова реалізація майна якої заборонена відповідно до закону;

4) рішень, за якими стягувачами є держава, державні органи (крім рішень Національного банку України);

5) рішень адміністративних судів та рішень Європейського суду з прав людини;

6) рішень, які передбачають вчинення дій щодо майна державної чи комунальної власності;

7) рішень про виселення та вселення фізичних осіб;

8) рішень, за якими боржниками є діти або фізичні особи, які визнані недієздатними чи цивільна дієздатність яких обмежена;

9) рішень про конфіскацію майна;

10) рішень, виконання яких віднесено цим Законом безпосередньо до повноважень інших органів, які не є органами примусового виконання;

11) інших випадків, передбачених цим Законом та Законом України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів»;

12) рішень, за якими боржником є уповноважений суб'єкт управління або господарське товариство в оборонно-промисловому комплексі, визначен частиною першою статті 1 Закону України «Про особливості реформування підприємств оборонно-промислового комплексу державної форми власності», та рішень, які передбачають вчинення дій щодо їх майна.

Приватні виконавці є суб'єктами незалежної професійної діяльності. Приватним виконавцем може бути громадянин України, який досяг 25 років, має вищу юридичну освіту не нижче другого рівня, володіє державною мовою, має стаж роботи у галузі права після отримання відповідного диплома не менше двох років та склав кваліфікаційний іспит.

Сторони виконавчого провадження – це фізичні або юридичні особи, стосовно яких згідно з виконавчим документом має бути відповідно здійснено захист (поновлення) порушеного законного права чи інтересу та забезпечення виконання покладеного рішенням уповноваженого органу обов'язків (вчинення певних дій або утримання від їх вчинення). Сторонами виконавчого провадження є стягувач та боржник.

Стягувач – це особа, яка за наявності належного виконавчого документа, виданого на її користь чи в її інтересах, звернулась до державного виконавця із заявою за захистом своїх прав або охоронюваних законом інтересів.

Боржник – це особа, яка зобов'язана відповідати за виконавчим документом внаслідок заяви стягувача, в інших, визначених законом, випадках шляхом вчинення певних дій (передати майно,

виконати інші обов'язки, передбачені рішенням) або утримання від їх вчинення.

Сторони виконавчого провадження можуть здійснювати свої процесуальні права та обов'язки особисто або через представників. Особиста участь фізичної особи не виключає можливості залучення представника, за винятком ситуацій, коли згідно з рішенням боржник повинен виконати певні дії особисто.

Представництво юридичних осіб у виконавчому провадженні здійснюється керівником, уповноваженим органом, посадовими особами в межах наданих повноважень або іншими представниками юридичної особи.

Сторони наділені правом ознайомлюватися з матеріалами виконавчого провадження, робити виписки та копії, заявляти відводи у встановлених законом випадках, користуватися доступом до автоматизованої системи виконавчого провадження, оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність виконавця в порядку, передбаченому законом, подавати додаткові матеріали, заявляти клопотання, брати участь у вчиненні виконавчих дій, надавати пояснення, висловлювати заперечення щодо клопотань інших учасників провадження та користуватися іншими процесуальними правами, визначеними законом.

Крім того, у ході виконання рішення сторони мають право укласти мирову угоду, яка підлягає затвердженню судом, що видав виконавчий документ.

До обов'язків сторін належать: невідкладно, не пізніше наступного робочого дня після настання відповідних обставин, письмово повідомити виконавцю про повне чи часткове самостійне виконання рішення боржником, а також про виникнення обставин, що обумовлюють обов'язкове зупинення вчинення виконавчих дій, про встановлення відстрочки або розстрочки виконання, зміну способу і порядку виконання рішення, зміну місця проживання чи перебування (у тому числі зміну їх реєстрації) або місцезнаходження, а боржник – фізична особа – також про зміну місця роботи.

Боржник також зобов'язаний:

1) утримуватися від вчинення дій, що унеможливлюють чи ускладнюють виконання рішення;

2) допускати в установленому законом порядку виконавця до житла та іншого володіння, приміщень і сховищ, що належать йому або якими він користується, для проведення виконавчих дій;

3) за рішеннями майнового характеру подати виконавцю протягом п'яти робочих днів з дня відкриття виконавчого провадження декларацію про доходи та майно боржника, зокрема про майно, яким він володіє спільно з іншими особами, про рахунки у банках чи інших фінансових установах, про майно, що перебуває в заставі (іпотеці) або в інших осіб, чи про кошти та майно, належні йому від інших осіб, за формою, встановленою Міністерством юстиції України;

4) повідомити виконавцю про зміну відомостей, зазначених у декларації про доходи та майно боржника, не пізніше наступного робочого дня з дня виникнення відповідної обставини;

5) своєчасно з'являтися на вимогу виконавця;

6) надавати пояснення за фактами невиконання рішень або законних вимог виконавця чи іншого порушення вимог законодавства про виконавче провадження.

Питання, пов'язані зі зверненням судового рішення до виконання, вирішує місцевий суд, який розглянув справу. Згідно ст. 431 ЦПК України на підставі кожного судового рішення, що набрало законної сили, видається, як правило, один виконавчий лист за заявою осіб, на користь яких це рішення ухвалене. **Виконавчі листи викладаються в електронній формі з використанням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи шляхом заповнення відповідних форм процесуальних документів,** передбачених Положенням про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему, і підписуються електронним цифровим підписом судді (в разі колегіального розгляду – електронними цифровими підписами всіх суддів, які входять до складу колегії).

Виконавчий лист, судовий наказ, а у випадках, встановлених ЦПК, – ухвала суду є виконавчими документами. Виконавчий лист, судовий наказ, ухвала мають відповідати вимогам до виконавчого документа, встановленим законом.

Згідно Закону України «Про виконавче провадження», **у виконавчому документі зазначаються:** 1) назва і дата видачі документа, найменування органу, прізвище, ім'я, по батькові та посада посадової особи, яка його видала; 2) дата прийняття і номер рішення, згідно з яким видано документ; 3) повне найменування (для юридичних осіб) або прізвище, ім'я та, за наявності, по батькові (для фізичних осіб) стягувача та боржника, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або адреса місця проживання чи перебування (для фізичних осіб), дата народження боржника – фізичної особи; 4) ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань стягувача та боржника (для юридичних осіб – за наявності); реєстраційний номер облікової картки платника податків або серія та номер паспорта (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання в установленому порядку відмовилися від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та повідомили про це відповідний контролюючий орган і мають відмітку в паспорті) боржника (для фізичних осіб – платників податків); 5) резолютивна частина рішення, що передбачає заходи примусового виконання рішень; 6) дата набрання рішенням законної сили (крім рішень, що підлягають негайному виконанню); 7) строк пред'явлення рішення до виконання.

У виконавчому документі можуть міститися й інші дані (якщо вони відомі суду чи іншому органу (посадовій особі), що видав виконавчий документ), які ідентифікують стягувача та боржника чи можуть сприяти примусовому виконанню рішення, зокрема місце роботи боржника – фізичної особи, місцезнаходження майна боржника, реквізити рахунків стягувача і боржника, номери їх засобів зв'язку та адреси електронної пошти.

Протягом п'яти днів після набрання судовим рішенням законної сили виконавчий документ вноситься до Єдиного державного реєстру виконавчих документів, а його копія (текст), що містить інформацію про веб-адресу такого документа у Єдиному державному реєстрі виконавчих документів, надсилається стягувачу на його офіційну електронну адресу, або, у разі її відсутності, рекомендованим чи цінним листом. Якщо судове рішення прийнято на користь декількох позивачів або проти декількох відповідачів, або якщо виконання повинно бути проведено в різних місцях чи рішенням передбачено вчинення кількох дій, видаються декілька виконавчих листів, у яких зазначаються один боржник та один стягувач, а також визначається, в якій частині необхідно виконати судове рішення, або зазначається, що обов'язок чи право стягнення є солідарним.

Виконавчі документи можуть бути пред'явлені до примусового виконання протягом трьох років, крім посвідчень комісій по трудових спорах та виконавчих документів, за якими стягувачем є держава або державний орган, які можуть бути пред'явлені до примусового виконання протягом трьох місяців.

Виконавчий документ про стягнення періодичних платежів у справах про стягнення аліментів, відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок каліцтва чи іншого ушкодження здоров'я, втрати годувальника тощо може бути пред'явлено до виконання протягом усього періоду, на який присуджені платежі.

За загальним правилом судове рішення може бути примусово виконане лише після набрання ним законної сили. Виняток становлять випадки, коли рішення підлягає негайному виконанню. **Негайне виконання судового рішення означає, що його реалізація має розпочатися не після набрання законної сили, а одразу з моменту проголошення рішення в судовому засіданні.**

Виходячи зі змісту ст. 430 ЦПК України **суд допускає негайне виконання рішень у справах про:**

1) стягнення аліментів – у межах суми платежу за один місяць;

2) присудження працівникові виплати заробітної плати, але не більше ніж за один місяць;

3) відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, – у межах суми стягнення за один місяць;

4) поновлення на роботі незаконно звільненого або переведеного на іншу роботу працівника;

5) відібрання дитини і повернення її тому, з ким вона проживала;

6) розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб;

6^{-1}) розкриття особою, визначеною пунктами 1–3 частини першої статті 134 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», інформації, що становить професійну таємницю на ринках капіталу та організованих товарних ринках, щодо юридичної або фізичної особи;

7) примусову госпіталізацію чи продовження строку примусової госпіталізації до протитуберкульозного закладу;

8) встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства;

9) надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку;

10) видачу або продовження обмежувального припису.

Строки для примусового виконання рішення встановлюються з наступного дня після набрання ним законної сили чи закінчення строку, встановленого в разі відстрочки чи розстрочки виконання рішення, а якщо рішення підлягає негайному виконанню – з наступного дня після його прийняття.

Строки пред'явлення виконавчого документа до виконання перериваються у разі:

1) пред'явлення виконавчого документа до виконання;

2) надання судом, який видав виконавчий документ, відстрочки або розстрочки виконання рішення.

Пропуск стягувачем строку для пред'явлення виконавчого документа до виконання викликає негативні правові наслідки для нього у вигляді втрати можливості примусово виконати рішення суду в порядку виконавчого провадження. Оскільки, відповідно до п. 2 ч. 4 ст. 4 Закону України «Про виконавче провадження», п. 4 Розділу ІІІ Інструкції з організації примусового виконання рішень, виконавець повертає виконавчий документ стягувачу без прийняття до виконання протягом 3 робочих днів з дня його пред'явлення у разі пропуску встановленого строку пред'явлення документів до виконання.

Пропущений строк для пред'явлення виконавчого документа до виконання може бути поновлений, якщо стягувачем такий строк був пропущений з причин, визнаних судом поважними. Для поновлення пропущеного строку для пред'явлення виконавчого документа до виконання, стягувач має подати заяву про поновлення пропущеного строку до суду, який видав виконавчий лист, або до суду за місцем виконання. Така заява розглядається у судовому засіданні з повідомленням сторін, які беруть участь у справі, проте їх неявка не є перешкодою для вирішення питання про поновлення пропущеного строку. Суд розглядає заяву про поновлення пропущеного строку для пред'явлення виконавчого документа до виконання в десятиденний строк (ст. 433 ЦПК України).

Згідно зі статтею 26 Закону України «Про виконавче провадження» виконавець розпочинає примусове виконання рішення на підставі виконавчого документа:

1) за заявою стягувача про примусове виконання рішення;

2) за заявою прокурора у разі представництва інтересів громадянина або держави в суді;

3) якщо виконавчий документ надійшов від суду у випадках, передбачених законом;

4) якщо виконавчий документ надійшов від суду на підставі ухвали про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду (суду іноземної держави, інших компетентних органів

іноземної держави, до повноважень яких належить розгляд цивільних чи господарських справ, іноземних чи міжнародних арбітражів) у порядку, встановленому законом;

5) у разі якщо виконавчий документ надійшов від Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів.

До заяви про примусове виконання рішення стягувач має додати **квитанцію про сплату авансового внеску** в розмірі 2 відсотків суми, що підлягає стягненню, але не більше 10 мінімальних розмірів заробітної плати, а за рішенням немайнового характеру та рішень про забезпечення позову – у розмірі одного мінімального розміру заробітної плати з боржника-фізичної особи та в розмірі двох мінімальних розмірів заробітної плати з боржника-юридичної особи.

Місцем виконання виконавчих дій державним виконавцем являється місце проживання, перебування, роботи боржника або місцезнаходження його майна. Право вибору місця відкриття виконавчого провадження між кількома органами державної виконавчої служби, що можуть вчиняти виконавчі дії щодо виконання рішення на території, на яку поширюються їхні функції, належить стягувачу.

Приватний виконавець приймає до виконання виконавчі документи за місцем проживання, перебування боржника – фізичної особи, за місцезнаходженням боржника – юридичної особи або за місцезнаходженням майна боржника.

Виконавець не пізніше наступного робочого дня з дня надходження до нього виконавчого документа виносить **постанову про відкриття виконавчого провадження**, в якій зазначає про обов'язок боржника подати декларацію про доходи та майно боржника, попереджає боржника про відповідальність за неподання такої декларації або внесення до неї завідомо неправдивих відомостей.

У постанові про відкриття виконавчого провадження за рішенням, примусове виконання якого передбачає справляння виконавчого збору, державний виконавець зазначає про стягнення з боржника виконавчого збору в розмірі, встановленому відповідно до Закону.

За рішенням немайнового характеру виконавець у постанові про відкриття виконавчого провадження зазначає про необхідність виконання боржником рішення протягом 10 робочих днів (крім рішень, що підлягають негайному виконанню).

Виконавчі дії проводяться виконавцем у робочі дні, не раніше шостої і не пізніше двадцять другої години. Конкретний час проведення виконавчих дій визначається виконавцем.

Проведення виконавчих дій в інший час, ніж передбачено частиною першою цієї статті, допускається, якщо невиконання рішення створює загрозу життю чи здоров'ю громадян або якщо виконавчі дії, розпочаті до двадцять другої години, необхідно продовжити (ст. 29 Закону).

Згідно ст. 10 Закону України «Про виконавче провадження» **заходами примусового виконання рішень є:**

1) звернення стягнення на кошти, цінні папери, інше майно (майнові права), корпоративні права, майнові права інтелектуальної власності, об'єкти інтелектуальної, творчої діяльності, інше майно (майнові права) боржника, у тому числі якщо вони перебувають в інших осіб або належать боржникові від інших осіб, або боржник володіє ними спільно з іншими особами;

2) звернення стягнення на заробітну плату, пенсію, стипендію та інший дохід боржника;

3) вилучення в боржника і передача стягувачу предметів, зазначених у рішенні;

4) заборона боржнику розпоряджатися та/або користуватися майном, яке належить йому на праві власності, у тому числі коштами, або встановлення боржнику обов'язку користуватися таким майном на умовах, визначених виконавцем;

5) інші заходи примусового характеру, передбачені Законом.

ЦПК України регламентовано порядок вчинення ряду дій із необхідністю втручання суду в процес виконання рішення суду. Зокрема, суд вирішує питання: про тимчасове влаштування дитини до дитячого або лікувального закладу (ст. 437 ЦПК України);

про оголошення розшуку боржника або дитини (ст. 438 ЦПК України); про примусове проникнення до житла чи іншого володіння (ст. 439 ЦПК України); про звернення стягнення на грошові кошти, що знаходяться на рахунках, тощо (ст. 440 ЦПК України); про тимчасове обмеження у праві виїзду за межі України (ст. 441 ЦПК України); про заміну сторони виконавчого провадження (ст. 442 ЦПК України); про визначення частки майна боржника у майні, яким він володіє спільно з іншими особами (ст. 443 ЦПК України).

У процесі примусового виконання судових рішень можуть виникати обставини, що ускладнюють здійснення виконавчих дій, перешкоджають їх проведенню або унеможливлюють виконання рішення. Такі ускладнення можуть проявлятися у формі відстрочки чи розстрочки виконання, зміни порядку або способу виконання рішення, відкладення здійснення виконавчих дій, зупинення виконавчого провадження, повернення виконавчих документів стягувачу, а також закінчення виконавчого провадження.

Згідно ст. 435 ЦПК України за заявою сторони суд, який розглядав справу як суд першої інстанції, може відстрочити або розстрочити виконання рішення, а за заявою стягувача чи виконавця (у випадках, встановлених законом), – встановити чи змінити спосіб або порядок його виконання. Така заява має бути розглянута у десятиденний строк з дня її надходження у судовому засіданні з повідомленням учасників справи. Підставою для встановлення або зміни способу або порядку виконання, відстрочення або розстрочення виконання судового рішення є обставини, що істотно ускладнюють виконання рішення або роблять його неможливим.

Законодавством також передбачено, що суд касаційної інстанції за заявою учасника справи або за своєю ініціативою може зупинити виконання оскарженого рішення суду або зупинити його дію (якщо рішення не передбачає примусового виконання) до закінчення його перегляду в касаційному порядку (ст. 436 ЦПК України).

Поворот виконання рішення – це відновлення через суд прав боржника, порушених виконанням згодом скасованого судового рішення.

Згідно положень ст. 444 ЦПК України **підставами повороту виконання рішення** є:

– суд апеляційної чи касаційної інстанції, приймаючи постанову, вирішує питання про поворот виконання, якщо, скасувавши рішення (визнавши його нечинним), він: 1) закриває провадження у справі; 2) залишає позов без розгляду; 3) відмовляє в позові повністю; 4) задовольняє позовні вимоги в меншому розмірі;

– якщо рішення після його виконання скасовано і справу повернуто на новий розгляд, суд, ухвалюючи рішення, вирішує питання про поворот виконання, якщо під час нового розгляду справи він: 1) закриває провадження у справі; 2) залишає позов без розгляду; 3) відмовляє в позові повністю; 4) або задовольняє позовні вимоги в меншому розмірі;

– суд вирішує питання про поворот виконання, якщо за результатами перегляду судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами він: 1) закриває провадження у справі; 2) залишає позов без розгляду; 3) відмовляє в позові повністю; 4) задовольняє позовні вимоги в меншому розмірі;

– якщо скасовано рішення третейського суду, боржникові повертається все те, що з нього стягнуто на користь стягувача за вказаним рішенням.

Питання про поворот виконання рішення суд вирішує за наявності відповідної заяви сторони. До заяви про поворот виконання рішення шляхом повернення стягнутих грошових сум, майна або його вартості додається документ, який підтверджує те, що суму, стягнуту за раніше прийнятим рішенням, списано установою банку або майно вилучено державним або приватним виконавцем.

Відповідно до положень статті 447 Цивільного процесуального кодексу України, сторони виконавчого провадження наділені правом звернення до суду зі скаргою у разі, якщо вони вважають,

що під час виконання судового рішення, ухваленого згідно з вимогами цього Кодексу, рішенням, діями чи бездіяльністю державного виконавця, іншої посадової особи органу державної виконавчої служби або приватного виконавця порушено їхні права чи свободи. Така скарга подається до суду, який розглянув справу як суд першої інстанції у наступні строки: а) у десятиденний строк з дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення її права або свободи; б) у триденний строк з дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення її права, у разі оскарження постанови про відкладення провадження виконавчих дій.

Про подання скарги суд повідомляє відповідний орган державної виконавчої служби, приватного виконавця не пізніше наступного дня після її надходження до суду. Скарга розглядається у десятиденний строк у судовому засіданні за участю стягувача, боржника і державного виконавця або іншої посадової особи органу державної виконавчої служби чи приватного виконавця, рішення, дія чи бездіяльність яких оскаржуються. Неявка стягувача, боржника, державного виконавця або іншої посадової особи органу державної виконавчої служби, приватного виконавця, які належним чином повідомлені про дату, час і місце розгляду скарги, не перешкоджають її розгляду. Якщо суд встановить, що особа, рішення, дія чи бездіяльність якої оскаржуються, звільнена з посади (не здійснює відповідну діяльність), він залучає до участі в справі посадову особу, до компетенції якої належить вирішення питання про усунення порушення права чи свободи заявника (ст. 450 ЦПК).

За результатами розгляду скарги суд постановляє ухвалу. У разі встановлення обґрунтованості скарги суд визнає оскаржувані рішення, дії чи бездіяльність неправомірними і зобов'язує державного виконавця або іншу посадову особу органу державної виконавчої служби, приватного виконавця усунути порушення (поновити порушене право заявника). Якщо оскаржувані рішення, дії чи бездіяльність були прийняті або вчинені відповідно до закону, в межах повноважень державного виконавця або іншої посадової

особи органу державної виконавчої служби, приватного виконавця і право заявника не було порушено, суд постановляє ухвалу про відмову в задоволенні скарги (ст. 451 ЦПК).

Кейси для самопідготовки:

ЗАВДАННЯ 1

У жовтні 2023 р. громадянка Кравчук звернулась до державної виконавчої служби із заявою про відкриття виконавчого провадження за рішенням місцевого суду від 20.09.2020 про відшкодування шкоди у розмірі 55 тис. грн, заподіяної внаслідок каліцтва. Однак, державний виконавець відмовив у відкритті провадження, посилаючись на те, що стягувачка не дотрималась строків пред'явлення виконавчого документу до виконання.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*

Які строки пред'явлення виконавчого документа до виконання:

а) протягом шести місяців;

б) протягом одного року;

в) протягом трьох років;

г) протягом п'яти років.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*

За яких вимог суд допускає негайне виконання рішення суду:

а) відшкодування шкоди, завданої внаслідок недоліків товару;

б) відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, – у межах суми стягнення за один місяць;

в) стягнення аліментів – у межах суми платежу за один місяць;

г) передачу безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність;

д) поновлення на роботі незаконно звільненого або переведеного на іншу роботу працівника;

е) визнання спадщини відумерлою;

є) розірвання шлюбу.

Питання 3.

Визначте відповідність строків виконавчого провадження:

1. Загальний строк пред'явлення виконавчих документів до примусового виконання	а) весь період, на який присуджені платежі
2. У справах про стягнення аліментів строк пред'явлення виконавчих документів до виконання	б) не пізніше наступного робочого дня після отримання виконавчого документа
3. Загальний строк вчинення виконавчих дій виконавцем	в) три роки
4. Винесення постанови про відкриття виконавчого провадження	г) шість місяців

Питання 4.

Визначити послідовність дій під час звернення судового рішення до виконання:

а) відкриття виконавчого провадження;

б) накладення арешту на майно або грошові кошти боржника;

в) видача виконавчого листа судом, який розглядав справу;

г) вчинення виконавчих дій.

ЗАВДАННЯ 2

Розглянувши в порядку наказного провадження заяву громадянки Клименко про стягнення аліментів на утримання двох малолітніх дітей Хаджибейським районним судом м. Одеса був виданий судовий наказ.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*

Чи є судовий наказ виконавчим документом на підставі якого може бути відкрите виконавче провадження:

а) ні, оскільки виконавче провадження відкривається лише на підставі виконавчих листів;

б) так;

в) так, але в тому випадку, коли за судовим наказом був виданий виконавчий лист;

г) ні, оскільки судовий наказ не підлягає примусовому виконанню.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*

До питань, які можуть вирішуватись судом під час виконання судових рішень належать:

а) вилучення у боржника і передача стягувачу предметів, зазначених у рішенні;

б) тимчасове обмеження у праві виїзду за межі України;

в) оголошення розшуку боржника або дитини, привід боржника;

г) звернення стягнення на кошти, цінні папери, інше майно боржника;

д) заборона боржнику розпоряджатися та/або користуватися майном, яке належить йому на праві власності;

е) сплата авансового внеску та виконавчого збору;

є) тимчасове влаштування дитини до дитячого або лікувального закладу.

Питання 3.

Визначте відповідність понять учасників виконавчого провадження:

1. Суб'єкт оціночної діяльності	а) особа, яка за наявності належного виконавчого документа, виданого на її користь чи в її інтересах, звернулась до державного виконавця із заявою за захистом своїх прав або охоронюваних законом інтересів)
2. Стягувач	б) суб'єкт незалежної професійної діяльності, який уповноважений державою здійснювати діяльність з примусового виконання рішень у порядку, встановленому законом

3. Боржник	в) суб'єкт господарювання, який зобов'язаний надати письмовий звіт з питань, що містяться в постанові виконавця
4. Приватний виконавець	г) особа, яка зобов'язана відповідати за виконавчим документом внаслідок заяви стягувача, в інших, визначених законом, випадках шляхом вчинення певних дій (передати майно, виконати інші обов'язки, передбачені рішенням) або утримання від їх вчинення

Питання 4.

Визначити послідовність дій примусового виконання рішення:

а) проведення виконавчих дій;

б) подання заяви про примусове виконання рішення;

в) надсилання документів виконавчого провадження сторонам;

г) винесення постанови про відкриття виконавчого провадження.

Питання для самоконтролю:

1. Що таке виконавче провадження?
2. Який порядок отримання виконавчого листа за рішенням суду?
3. Хто є суб'єктами виконавчого провадження?
4. Який порядок звернення виконавчих документів до виконання?
5. Які рішення суду підлягають негайному виконанню?
6. Який порядок відкриття виконавчого провадження?
7. У яких випадках виконавець відмовляє у відкритті виконавчого провадження?
8. Який порядок проведення виконавчих дій?
9. Що таке поворот виконання?

ТЕМА 32. ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ ТРЕТЕЙСЬКИХ СУДІВ ТА ОСПОРЮВАННЯ РІШЕНЬ МІЖНАРОДНИХ КОМЕРЦІЙНИХ АРБІТРАЖІВ

(Лавренюк О. Ю.)

Зміст теми.

Оскарження рішення третейського суду, оспорювання рішення міжнародногокомерційного арбітражу.

Форма і зміст заяви про скасування рішення третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу. Відкриття провадження у справі. Підготовка справи до розгляду.

Судовий розгляд справи. Підстави для скасування рішення третейського суду. Підстави для скасування рішення міжнародного комерційного арбітражу. Ухвала суду у справі про скасування рішення третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу.

Порядок оскарження постанов міжнародного комерційного арбітражу щодо наявності у нього компетенції, винесених в порядку розгляду питань попереднього характеру.

На сьогодні третейські суди стають дедалі популярнішими завдяки своїй демократичності, оперативності та простоті вирішення спорів, особливо в порівнянні з судовими процесами в судах загальної юрисдикції, які зобов'язані дотримуватись процесуального законодавства України.

Так, відповідно статті 2 Закону України «Про третейські суди» **третейський суд – недержавний незалежний орган, що утворюється за угодою або відповідним рішенням заінтересованих фізичних та/або юридичних осіб у порядку, встановленому цим Законом, для вирішення спорів, що виникають із цивільних та господарських правовідносин.**

Рішення третейського суду є остаточним і оскарженню не підлягає, крім випадків, передбачених Законом України «Про третейські суди».

Слід зазначити, що **рішення третейського суду може бути оскаржене** сторонами, третіми особами, а також особами, які не брали участь у справі, у разі якщо третейський суд вирішив питання про їх права і обов'язки, у випадках, передбачених цим Законом, до компетентного суду відповідно до встановлених законом підвідомчості та підсудності справ.

Заяву про скасування рішення третейського суду може бути подано до компетентного суду сторонами, третіми особами протягом трьох місяців з дня прийняття рішення третейським судом, а особами, які не брали участь у справі, у разі якщо третейський суд вирішив питання про їх права і обов'язки, – протягом трьох місяців з дня, коли вони дізналися або повинні були дізнатися про прийняття рішення третейського суду.

Заяви про скасування рішення третейського суду – подається до апеляційного суду за місцем розгляду справи третейським судом. Залежно від предметної та суб'єктної юрисдикції це можуть бути апеляційні загальні суди або апеляційні господарські суди.

Відповідно статті 2 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» **Міжнародний комерційний арбітраж – це арбітраж (третейський суд) між юридичними особами та/чи фізичними особами – комерсантами з різних держав, що зазвичай виникає на підставі арбітражного застереження, включеного в комерційний контракт.** Такий арбітраж утворюється спеціально для розгляду окремої справи (ad hoc) або здійснюється постійно діючою арбітражною установою (arbitral institution), зокрема, Міжнародним комерційним арбітражним судом або Морською арбітражною комісією при Торгово-промисловій палаті України.

Переважною системою правил міжнародного комерційного арбітражу є Арбітражний регламент ЮНСІТРАЛ 1976 року, а також Конвенція Організації Об'єднаних Націй про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень 1958 року («Нью-Йоркська конвенція».

Відповідно до частин першої, другої, четвертої статті 454 ЦПК України сторони мають право звернутися до суду із заявою

про скасування рішення міжнародного комерційного арбітражу. Рішення міжнародного комерційного арбітражу може бути оспорено в порядку, передбаченому цим розділом, якщо місце арбітражу знаходиться на території України. Заява про скасування рішення міжнародного комерційного арбітражу подається до апеляційного загального суду за місцезнаходженням арбітражу.

Частиною першою статті 459 ЦПК України передбачено, що рішення міжнародного комерційного арбітражу може бути скасоване судом лише у випадках, передбачених цією статтею, якщо інше не передбачено міжнародним договором, згода на обов`язковість якого надана Верховною Радою України, або Законом України «Про міжнародний комерційний арбітраж».

Відповідно до частини другої статті 459 ЦПК України, яка узгоджується із частиною другою статті 34 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж», рішення міжнародного комерційного арбітражу може бути скасовано у разі, якщо:

– сторона, що подала заяву про скасування, надасть докази того, що:

а) одна із сторін в арбітражній угоді була недієздатною; або

б) ця угода є недійсною за законом, якому сторони цю угоду підпорядкували, а в разі відсутності такої вказівки – за законом України; або

в) її не було належним чином повідомлено про призначення арбітра чи про арбітражний розгляд або з інших поважних причин вона не могла подати свої пояснення; або

г) рішення винесено щодо не передбаченого арбітражною угодою спору або такого, що не підпадає під її умови, або містить постанови з питань, що виходять за межі арбітражної угоди, проте якщо постанови з питань, які охоплюються арбітражною угодою, можуть бути відокремлені від тих, що не охоплюються такою угодою, то може бути скасована тільки та частина арбітражного рішення, яка містить постанови з питань, що не охоплюються арбітражною угодою; або

д) склад міжнародного комерційного арбітражу або арбітражна процедура не відповідали угоді сторін, якщо тільки така угода не суперечить закону, від якого сторони не можуть відступати, або, за відсутності такої угоди, не відповідали закону; або

– суд визначить, що:

а) відповідно до закону спір, з огляду на його предмет, не може бути переданий на вирішення міжнародного комерційного арбітражу; або

б) арбітражне рішення суперечить публічному порядку України.

Згідно із статтею 5 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» з питань, що регулюються цим Законом, ніяке судове втручання не повинно мати місця, крім як у випадках, коли воно передбачене в цьому Законі.

Частиною першою статті 34 вказаного Закону передбачено, що оспорювання в суді арбітражного рішення може бути проведено тільки шляхом подання клопотання про скасування згідно з пунктами 2 та 3 цієї статті.

При цьому за ч. 2 ст. 23 ЦПК України справи щодо оскарження рішень третейських судів, оспорювання рішень міжнародних комерційних арбітражів, про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів розглядаються апеляційними судами як судами першої інстанції за місцем розгляду справи третейським судом (за місцезнаходженням арбітражу).

Процедурні вимоги до форми і змісту заяви про скасування рішень третейських судів тотожні вимогам до заяв про оспорювання рішень міжнародних комерційних арбітражів і регламентуються ст. 455 ЦПК України.

Заява про скасування рішення третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу подається у письмовій формі і підписується особою, яка його оскаржує.

Суд за відсутності підстав для відмови у відкритті провадження у справі або повернення заяви про скасування рішення третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу не пізніше

п'яти днів з дня надходження такої заяви відкриває провадження у справі та пропонує учасникам справи подати свої заперечення (пояснення) з приводу поданої заяви та докази, на яких такі заперечення (пояснення) ґрунтуються, та визначає строк для подання таких заперечень (пояснень) і доказів.

Суд до початку розгляду справи за клопотанням будь-кого з учасників судового розгляду або з власної ініціативи може запитати у третейського суду або міжнародного комерційного арбітражу необхідні матеріали справи, що стосуються підстав для скасування рішення третейського суду або міжнародного комерційного арбітражу. Витребувані матеріали направляються до суду протягом п'яти днів з дня надходження такої вимоги.

Рішення третейського суду може бути оскаржене та скасоване лише з таких підстав:

– справа, в якій прийнято рішення третейського суду, не підвідомча третейському суду відповідно до закону;

– рішення третейського суду прийнято у спорі, не передбаченому третейською угодою, або цим рішенням вирішені питання, які виходять за межі третейської угоди. Якщо рішенням третейського суду вирішені питання, які виходять за межі третейської угоди, то скасовано може бути лише ту частину рішення, що стосується питань, які виходять за межі третейської угоди;

– третейську угоду визнано судом недійсною;

– склад третейського суду, яким прийнято рішення, не відповідав вимогам закону;

– третейський суд вирішив питання про права та обов'язки осіб, які не брали участі у справі.

Скасування компетентним судом рішення третейського суду не позбавляє сторони права повторно звернутися до третейського суду, крім випадків, передбачених цією статтею.

У разі, якщо рішення третейського суду скасовано повністю або частково внаслідок визнання компетентним судом недійсною третейської угоди або через те, що рішення прийнято у спорі, який

не передбачений третейською угодою, чи цим рішенням вирішені питання, що виходять за межі третейської угоди, або рішення прийнято у справі, не підвідомчій третейському суду, відповідний спір не підлягає подальшому розгляду в третейських судах.

Арбітражне рішення може бути скасоване лише у разі, якщо: сторона, що заявляє клопотання про скасування, подасть докази того, що: одна із сторін в арбітражній угоді, (арбітражна угода це угода сторін про передачу до арбітражу всіх або певних спорів, які виникли або можуть виникнути між ними в зв'язку з будь-якими конкретними правовідносинами, незалежно від того, чи мають вони договірний характер чи ні. Арбітражна угода може бути укладена у вигляді арбітражного застереження в контракті або у вигляді окремої угоди), була якоюсь мірою недієздатною; або ця угода є недійсною за законом, якому сторони цю угоду підпорядкували, а в разі відсутності такої вказівки – за законом України; або її не було належним чином повідомлено про призначення арбітра чи про арбітражний розгляд або з інших поважних причин вона не могла подати свої пояснення; або рішення винесено щодо не передбаченого арбітражною угодою спору або такого, що не підпадає під її умови, або містить постанови з питань, що виходять за межі арбітражної угоди, проте, якщо постанови з питань, які охоплюються арбітражною угодою, можуть бути відокремлені від тих, що не охоплюються такою угодою, то може бути скасована тільки та частина арбітражного рішення, яка містить постанови з питань, що не охоплюються арбітражною угодою; або склад третейського суду чи арбітражна процедура не відповідали угоді сторін, якщо тільки така угода не суперечить будь-якому положенню цього Закону, від якого сторони не можуть відступати, або, за відсутності такої угоди, не відповідали цьому Закону; або суд визначить, що об'єкт спору не може бути предметом арбітражного розгляду за законодавством України; або арбітражне рішення суперечить публічному порядку України.

Клопотання про скасування не може бути заявлено після закінчення трьох місяців, рахуючи з дня, коли сторона, що заявляє це клопотання, отримала арбітражне рішення, а в разі, якщо було подано прохання згідно із статтею 33 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж», – з дня винесення третейським судом рішення з цього прохання.

Суд, до якого подано клопотання про скасування арбітражного рішення, може, якщо визнає це належним і якщо про це просить одна із сторін, зупинити провадження з питання про скасування на встановлений ним строк з тим, щоб надати третейському суду можливість відновити арбітражний розгляд або вжити інших дій, які, на думку третейського суду, дадуть можливість усунути підстави для скасування арбітражного рішення.

За наслідками розгляду справи про скасування рішення третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу суд постановляє ухвалу за правилами, встановленими цим Кодексом для ухвалення рішення.

В ухвалі суду мають бути також зазначені:

– відомості про рішення третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу, що оскаржується (оспорюється), місце його прийняття;

– найменування і склад третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу, що прийняв рішення, яке оскаржується;

– імена (найменування) сторін третейського (арбітражного) спору;

– вказівка про скасування рішення третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу повністю або частково чи про відмову в задоволенні вимог заявника повністю або частково.

Ухвала суду про скасування рішення третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу або про відмову в його скасуванні може бути оскаржена в апеляційному порядку, передбаченому для оскарження рішень суду.

Ухвала суду за наслідками розгляду заяви про скасування рішення третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу

або про відмову в його скасуванні, якщо вона не була оскаржена в апеляційному порядку, набирає законної сили після закінчення строку на апеляційне оскарження.

У разі подання апеляційної скарги ухвала суду набирає законної сили після розгляду справи судом апеляційної інстанції.

Згідно з ст. 461 ЦПК оскарження постанов міжнародного комерційного арбітражу про наявність у нього компетенції, винесених з питання попереднього характеру, якщо місце арбітражу знаходиться на території України, здійснюється в порядку, передбаченому цим розділом, з особливостями, встановленими міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, або Законом України «Про міжнародний комерційний арбітраж».

Третейські суди та міжнародний комерційний арбітраж в Україні становлять ефективну альтернативу традиційним судовим процедурам. Завдяки швидкості, демократичності та простоті у вирішенні спорів, ці механізми дозволяють сторонам гнучко підходити до конфліктів. Регулювання спеціальними законами визначає їхню компетенцію, процедури оскарження та підстави для скасування рішень, що сприяє юридичній захищеності та стабільності в цивільних та господарських правовідносинах.

Кейси для самопідготовки:

ЗАВДАННЯ 1

ТОВ «Альфа» та ТОВ «Бета» уклали договір поставки, який містив арбітражну угоду (арбітражне застереження) про передачу всіх спорів на розгляд Третейського суду при Федерації роботодавців м. Києва. Виникнув спір щодо якості поставленого товару, і ТОВ «Альфа» звернулося до вказаного третейського суду. Суд ухвалив рішення на користь ТОВ «Альфа». ТОВ «Бета» вважає, що арбітражна угода є недійсною, оскільки була включена в договір другорядним шрифтом, і її представник не мав повноважень на її підписання.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*

До якого суду має звернутися ТОВ «Бета» з заявою про скасування рішення третейського суду?

а) до Верховного Суду;

б) до господарського суду Київської області;

в) до апеляційного суду м. Києва;

г) до місцевого суду за місцезнаходженням ТОВ «Бета».

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*

Які підстави для скасування рішення третейського суду, зазначені ТОВ «Бета», відповідають закону?

а) рішення суперечить публічному порядку України;

б) Третейську угоду визнано недійсною;

в) одна із сторін у арбітражній угоді була недієздатною (представник не мав повноважень);

г) рішення винесено щодо спору, не передбаченого арбітражною угодою;

д) склад третейського суду не відповідав вимогам закону.

Питання 3.

Визначте відповідність між поняттям та його визначенням:

1. Третейський суд	а) недержавний орган, що утворюється за угодою сторін для вирішення спорів
2. Міжнародний комерційний арбітраж	б) арбітраж між суб'єктами з різних держав
3. Арбітражна угода	в) угода сторін про передачу спорів на розгляд арбітражу
4. Публічний порядок	г) фундаментальні засади правової системи держави

Питання 4.

Визначте правильну послідовність дій ТОВ «Бета»:

а) укладення договору з арбітражним застереженням;

б) винесення рішення третейським судом на користь ТОВ «Альфа»;

в) подача заяви про скасування рішення до апеляційного суду;

г) отримання копії рішення третейського суду.

ЗАВДАННЯ 2

Між українським підприємством та компанією з Республіки Кіпр був укладений контракт на будівництво об'єкта. Контракт містив арбітражну угоду, згідно з якою спори підлягали розгляду в Міжнародному комерційному арбітражному суді при ТПП України (місце арбітражу – м. Київ). Виник спір щодо розрахунків, і арбітраж виніс рішення на користь іноземної компанії. Українське підприємство вважає, що арбітражне рішення суперечить публічному порядку України, оскільки, на його думку, воно легалізує кошти, отримані шляхом ухилення від сплати податків.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*

Яка основна підстава для оскарження, на яку покладається українське підприємство?

а) неналежне повідомлення про призначення арбітра;

б) суперечність рішення публічному порядку України;

в) рішення винесено щодо спору, не передбаченого арбітражною угодою;

г) склад арбітражу не відповідав угоді сторін.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*

Які з наведених обставин не є самостійними підставами для скасування рішення міжнародного комерційного арбітражу згідно із Законом України?

а) неповне дослідження доказав арбітражем;

б) помилка арбітражу у застосуванні норм матеріального права;

в) недійсність арбітражної угоди;

г) несправедливість, на думку сторони, рішення арбітражу;

д) неналежне повідомлення сторони про арбітражний розгляд.

Питання 3.

Визначте відповідність між заходом та його призначенням:

1. Заява про скасування рішення	а) оспорювання рішення арбітражу в суді
2. Зустрічне забезпечення	б) захист відповідача від збитків через забезпечення позову
3. Арешт майна	в) захід для гарантії виконання майбутнього рішення
4. Виконавчий лист	г) документ для примусового виконання рішення

Питання 4.

Визначте послідовність подій згідно з фабулою:

а) укладення контракту з арбітражною угодою;

в) винесення рішення міжнародним комерційним арбітражем;

б) виникнення спору щодо розрахунків;

г) подача заяви про скасування рішення через суперечність публічному порядку.

Питання для самоконтролю:

1. Поняття та ключові відмінності між третейським судом і міжнародним комерційним арбітражем.

2. Підстави для скасування рішення третейського суду та міжнародного комерційного арбітражу: спільні риси та відмінності.

3. Публічний порядок як підстава для скасування арбітражного рішення.

4. Порядок подання та розгляду заяви про скасування рішення третейського суду.

5. Правові наслідки скасування рішення третейського суду для сторін.

6. Поняття та правова суть арбітражного (третейського) застереження в договорі.

7. Джерела права, що регулюють діяльність міжнародного комерційного арбітражу в Україні.

ТЕМА 33. ВИЗНАННЯ ТА ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ІНОЗЕМНИХ СУДІВ, МІЖНАРОДНИХ КОМЕРЦІЙНИХ АРБІТРАЖІВ В УКРАЇНІ, НАДАННЯ ДОЗВОЛУ НА ПРИМУСОВЕ ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ

(Лавренюк О. Ю.)

Зміст теми.

Умови визнання та виконання рішення іноземного суду, що підлягає примусовому виконанню. Строки пред'явлення рішення іноземного суду до примусового виконання. Суди, що розглядають справи про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду. Порядок подання та розгляду клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду. Підстави для відмови у задоволенні клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду. Звернення до примусового виконання рішення іноземного суду.

Умови визнання рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню Порядок подання клопотання про визнання рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню. Розгляд клопотання про визнання рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню.

Умови визнання та надання дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу, якщо його місце знаходиться за межами України. Порядок і строки подання заяви про визнання і надання дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу. Форма і зміст заяви про визнання і надання дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу. Порядок розгляду заяви про визнання і надання дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу. Підстави для відмови у визнанні і наданні дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу. Добровільне виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу про стягнення грошових коштів. Надання дозволу на виконання рішення

міжнародного комерційного арбітражу, якщо місце арбітражу знаходиться на території України.

Провадження у справах про надання дозволу на примусове виконання рішень третейських судів.

Провадження у справах за участю іноземних осіб. Процесуальні права та обов'язки іноземних осіб. Підсудність судам України цивільних справ з іноземним елементом. Звернення суду України із судовим дорученням про надання правової допомоги до іноземного суду або іншого компетентного органу іноземної держави. Зміст і форма судового доручення про надання правової допомоги. Виконання в Україні судових доручень іноземних судів. Виконання судового доручення іноземного суду про вручення виклику до суду чи інших документів. Виконання судових доручень закордонними дипломатичними установами України.

У сучасному світі глобалізації та міжнародних відносин питання визнання та виконання рішень іноземних судів стає дедалі актуальнішим. Це зумовлено зростанням кількості трансакцій та правових відносин, що перетинають кордони держав. В Україні, як і в багатьох інших країнах, процедура визнання та виконання рішень іноземних судів регулюється законодавством, що передбачає умови та підстави для цього. Основними критеріями є наявність міжнародних договорів та принцип взаємності. Важливо також враховувати строки подачі клопотань, компетенцію судів та умови, за яких можуть бути відмовлені в задоволенні клопотання. У цьому контексті дослідження законодавчих аспектів визнання та виконання рішень іноземних судів в Україні є надзвичайно важливим для практикуючих юристів, а також для розуміння правової системи країни в умовах міжнародної співпраці.

Рішення іноземного суду (суду іноземної держави, інших компетентних органів іноземних держав, до компетенції яких належить розгляд цивільних справ) визнаються та виконуються в Україні, якщо їх визнання та виконання передбачено

міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, або за принципом взаємності. У разі якщо визнання та виконання рішення іноземного суду залежить від принципу взаємності, вважається, що він існує, оскільки не доведено інше.

Рішення іноземного суду може бути пред'явлено до примусового виконання в Україні протягом трьох років з дня набрання ним законної сили, за винятком рішення про стягнення періодичних платежів, яке може бути пред'явлено до примусового виконання протягом усього строку проведення стягнення з погашенням заборгованості за останні три роки.

Питання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду розглядається судом за місцем проживання (перебування) або місцезнаходженням боржника. Якщо боржник не має місця проживання (перебування) або місцезнаходження на території України, або його місце проживання (перебування) чи місцезнаходження невідоме, питання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду розглядається судом за місцезнаходженням в Україні майна боржника.

Клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду подається до суду безпосередньо стягувачем (його представником) або відповідно до міжнародного договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, іншою особою (її представником). Якщо міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, передбачено подання клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду через органи державної влади України, суд приймає до розгляду клопотання, що надійшло через орган державної влади України.

Про надходження клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду суд у п'ятиденний строк письмово повідомляє боржника і пропонує йому у місячний строк подати можливі заперечення проти цього клопотання. Після

подання боржником заперечень у письмовій формі або у разі його відмови від подання заперечень, а також якщо у місячний строк з часу повідомлення боржника про одержане судом клопотання заперечення не подано, суддя постановляє ухвалу, в якій визначає дату, час і місце судового розгляду клопотання, про що сторони повідомляються письмово не пізніше ніж за десять днів до його розгляду. Розглянувши подані документи та вислухавши пояснення сторін, суд постановляє ухвалу про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду або про відмову у задоволенні клопотання з цього питання. Копія ухвали надсилається судом сторонам у триденний строк з дня постановлення ухвали.

Разом з тим, клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду не задовольняється у випадках, передбачених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Якщо міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, такі випадки не передбачено, у задоволенні клопотання може бути відмовлено:

– якщо рішення іноземного суду за законодавством держави, на території якої воно постановлено, не набрало законної сили;

– якщо сторона, стосовно якої постановлено рішення іноземного суду, була позбавлена можливості взяти участь у судовому процесі через те, що їй не було належним чином і вчасно повідомлено про розгляд справи;

– якщо рішення ухвалене у справі, розгляд якої належить виключно до компетенції суду або іншого уповноваженого відповідно до закону органу України;

– якщо раніше ухвалене рішення суду України у спорі між тими самими сторонами, з того самого предмета і на тих самих підставах, що набрало законної сили, або якщо у провадженні суду України є справа у спорі між тими самими сторонами, з того самого предмета і на тих самих підставах, яка порушена до часу відкриття провадження у справі в іноземному суді;

– якщо пропущено встановлений міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та цим Кодексом строк пред'явлення рішення іноземного суду до примусового виконання в Україні;

– якщо предмет спору за законами України не підлягає судовому розгляду;

– якщо виконання рішення загрожувало б інтересам України;

– якщо раніше в Україні було визнано та надано дозвіл на виконання рішення суду іноземної держави у спорі між тими самими сторонами, з того самого предмета і на тих самих підставах, що і рішення, що запитується до виконання;

– в інших випадках, встановлених законами України.

Ухвала про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду або про відмову у задоволенні клопотання з цього питання може бути оскаржена у порядку і строки, передбачені ЦПК України.

На підставі рішення іноземного суду та ухвали про надання дозволу на його примусове виконання, що набрала законної сили, суд видає виконавчий лист, який пред'являється для виконання в порядку, встановленому законом. Виконавчий лист вноситься до Єдиного державного реєстру виконавчих документів в порядку, встановленому Положенням про Єдиний державний реєстр виконавчих документів.

Рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню, визнається в Україні, якщо його визнання передбачено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, або за принципом взаємності.

Клопотання про визнання рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню, подається заінтересованою особою до суду для подання клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду, з урахуванням особливостей, визначених ЦПК. До клопотання про визнання рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню, додаються такі

документи: засвідчена в установленому порядку копія рішення іноземного суду, про визнання якого порушується клопотання; офіційний документ про те, що рішення іноземного суду набрало законної сили, якщо це не зазначено в самому рішенні; засвідчений відповідно до законодавства переклад перелічених документів українською мовою або мовою, передбаченою міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Про надходження клопотання про визнання рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню, суд у п'ятиденний строк письмово повідомляє заінтересовану особу і пропонує їй у місячний строк подати можливі заперечення проти цього клопотання. Після подання заінтересованою особою заперечень у письмовій формі або у разі її відмови від подання заперечень, а також якщо у місячний строк з часу повідомлення заінтересованої особи про одержане судом клопотання заперечення не подано, суддя постановляє ухвалу, в якій визначає дату, час і місце судового розгляду клопотання, про що заінтересовані особи повідомляються письмово не пізніше ніж за десять днів до його розгляду.

У визнанні в Україні рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню, може бути відмовлено з підстав, встановлених статтею 468 ЦПК України.

Рішення міжнародного комерційного арбітражу (якщо його місце знаходиться за межами України), незалежно від того, в якій країні воно було винесено, визнається та виконується в Україні, якщо їх визнання та виконання передбачено міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, або за принципом взаємності. У разі якщо визнання та виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу залежить від принципу взаємності, вважається, що він існує, оскільки не доведено інше.

Питання визнання і надання дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу розглядається судом за заявою стягувача, якщо боржник має місце проживання (перебування) або місцезнаходження на території України.

Якщо боржник не має місця проживання (перебування) або місцезнаходження на території України, або його місце проживання (перебування) чи місцезнаходження невідоме, питання про надання дозволу на примусове виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу розглядається судом, якщо на території України знаходиться майно боржника.

Заява про визнання і надання дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу подається до апеляційного суду, юрисдикція якого поширюється на місто Київ, протягом трьох років з дня прийняття рішення міжнародним комерційним арбітражем.

Заява про визнання і надання дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу подається у письмовій формі і має бути підписана особою, на користь якої прийнято рішення міжнародного комерційного арбітражу, або її представником.

У заяві про визнання і надання дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу мають бути зазначені: найменування суду, до якого подається заява; найменування (за наявності) і склад міжнародного комерційного арбітражу, який прийняв рішення, за яким має бути виданий виконавчий лист; імена (найменування) учасників арбітражного розгляду (їх представників), їх місце проживання (перебування) чи місцезнаходження; дата і місце прийняття рішення міжнародним комерційним арбітражем; дата отримання рішення міжнародного комерційного арбітражу особою, яка звернулася із заявою; вимога заявника про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу.

До заяви про визнання і надання дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу додаються: оригінал належним чином засвідченого арбітражного рішення або нотаріально завірена копія такого рішення; оригінал арбітражної угоди або

нотаріально завірена копія такої угоди; документ, що підтверджує сплату судового збору; копії заяви про визнання і надання дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу відповідно до кількості учасників судового розгляду, крім випадків, якщо така заява подається в електронній формі через електронний кабінет. У разі подання заяви в електронній формі через електронний кабінет до неї додаються докази надсилання її копії іншим учасникам справи; довіреність або інший документ, що підтверджує повноваження особи на підписання заяви; засвідчений відповідно до законодавства переклад перелічених вище документів українською мовою або мовою, передбаченою міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, якщо вони викладені іншою мовою.

Заява про визнання та надання дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу розглядається суддею одноособово протягом двох місяців з дня її надходження до суду в судовому засіданні з повідомленням сторін. Суд за заявою особи, яка подає заяву про визнання та надання дозволу на примусове виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу, може вжити передбачені цим Кодексом заходи забезпечення позову. Забезпечення позову допускається на будь-якій стадії розгляду такої заяви, якщо невжиття заходів забезпечення позову може ускладнити чи унеможливити виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу у разі надання дозволу на його виконання. Про надходження заяви про визнання та надання дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу суд у п'ятиденний строк письмово повідомляє боржника і пропонує йому у місячний строк подати можливі заперечення щодо цієї заяви. Суд може зупинити провадження у справі за заявою про визнання та надання дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу, якщо в провадженні компетентного суду є заява про скасування цього рішення, – до набрання законної сили ухвалою суду, якою вирішена така заява.

Суд відмовляє у визнанні і наданні дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу, якщо на прохання сторони, проти якої воно спрямоване, якщо ця сторона подасть суду доказ того, що:

а) одна із сторін в арбітражній угоді була якоюсь мірою недієздатною; або ця угода є недійсною за законом, якому сторони цю угоду підпорядкували, а в разі відсутності такої вказівки, – за законом держави, де рішення було винесено; або

б) сторону, проти якої винесено рішення, не було належним чином сповіщено про призначення арбітра чи про арбітражний розгляд або з інших поважних причин вона не могла подати свої пояснення; або

в) рішення винесено щодо спору, не передбаченого арбітражною угодою, або такого, що не підпадає під її умови, або містить постанови з питань, що виходять за межі арбітражної угоди; проте якщо постанови з питань, охоплених арбітражною угодою, можуть бути відокремлені від тих, які не охоплюються такою угодою, то та частина арбітражного рішення, яка містить постанови з питань, що охоплені арбітражною угодою, може бути визнана і виконана; або

г) склад міжнародного комерційного арбітражу або арбітражна процедура не відповідали угоді між сторонами або, за відсутності такої, не відповідали закону тієї держави, де мав місце арбітраж; або

д) рішення ще не стало обов'язковим для сторін, або було скасовано, або його виконання зупинено судом держави, в якій або згідно із законом якої воно було прийнято; або

є) якщо суд визнає, що:

– відповідно до закону спір, з огляду на його предмет, не може бути переданий на вирішення міжнародного комерційного арбітражу; або

– визнання та виконання цього арбітражного рішення суперечить публічному порядку України.

Заява про визнання і надання дозволу на добровільне виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу про стягнення грошових коштів подається до суду боржником в порядку та відповідно до вимог ЦПК України. Заява може бути подана щодо добровільного виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу лише в повному обсязі, а якщо рішення винесене проти декількох боржників – в частині, що стосується боржника, який подає заяву. У разі недотримання цих вимог суд повертає таку заяву без розгляду. Заява про надання дозволу на добровільне виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу розглядається суддею одноособово протягом десяти днів з дня надходження до суду заяви про надання дозволу на добровільне виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу в судовому засіданні без повідомлення учасників арбітражного розгляду. За відсутності підстав, суд задовольняє заяву про надання дозволу на добровільне виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу та постановляє ухвалу про визнання та надання дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу в частині, що стосується боржника, який подає заяву. Ухвала суду про визнання і надання дозволу на добровільне виконання або про відмову у визнанні і виконанні рішення міжнародного комерційного арбітражу може бути оскаржена сторонами в апеляційному порядку, передбаченому ЦПК для оскарження рішень суду. Ухвала суду, якщо вона не була оскаржена в апеляційному порядку, набирає законної сили після закінчення строку на апеляційне оскарження. У разі подання апеляційної скарги ухвала суду набирає законної сили після розгляду справи судом апеляційної інстанції. На підставі ухвали суду про задоволення заяви про надання дозволу на добровільне виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу суд за заявою стягувача видає виконавчий лист, який не пізніше наступного дня з дня його видання вноситься до Єдиного державного реєстру виконавчих документів у порядку, встановленому Положенням про Єдиний державний реєстр виконавчих документів.

Надання дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу, якщо місце арбітражу знаходиться на території України, здійснюється судом у порядку, встановленому ЦПК. Суд може зупинити провадження у справі за заявою про визнання та надання дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу, якщо в провадженні суду є заява про скасування цього рішення, – до набрання законної сили ухвалою суду, якою вирішена така заява. До постановлення ухвали по суті поданої заяви про надання дозволу на примусове виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу будь-яка сторона арбітражного розгляду в установлені законом порядку та строки має право звернутися до суду із заявою про скасування цього ж рішення та просити розглянути його спільно із заявою про надання дозволу на виконання цього рішення в одному провадженні. Про спільний розгляд заяви про надання дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу і заяви про його скасування та об'єднання їх в одне провадження суд постановляє ухвалу в день надходження до суду заяви про скасування рішення міжнародного комерційного арбітражу, а якщо це неможливо, – не пізніше наступного дня.

Іноземці, особи без громадянства, іноземні юридичні особи, іноземні держави (їх органи та посадові особи) та міжнародні організації (далі – іноземні особи) мають право звертатися до судів України для захисту своїх прав, свобод чи інтересів. Іноземні особи мають процесуальні права та обов'язки нарівні з фізичними і юридичними особами України, крім випадків, передбачених Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Підсудність судам України цивільних справ з іноземним елементом визначається цим Кодексом, законом або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. У випадках, встановлених законом або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, підсудність судам України цивільних справ з іноземним

елементом може бути визначено за угодою сторін. У разі якщо в процесі розгляду справи суду необхідно вручити документи, отримати докази, провести окремі процесуальні дії на території іншої держави, суд України може звернутися з відповідним судовим дорученням до іноземного суду або іншого компетентного органу іноземної держави (далі – іноземний суд) у порядку, встановленому цим Кодексом або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. Доручення суду України надсилається у порядку, встановленому цим Кодексом або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, а якщо міжнародний договір не укладено – Міністерству юстиції України, яке надсилає доручення Міністерству закордонних справ України для передачі дипломатичними каналами.

Зміст і форма судового доручення про надання правової допомоги мають відповідати вимогам міжнародного договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, а якщо його не укладено – вимогам частин другої–четвертої цієї статті. Судове доручення про надання правової допомоги, процесуальні та інші документи, що до нього додаються, засвідчуються підписом судді, який складає доручення, та скріплюються гербовою печаткою.

Суди України виконують доручення іноземних судів про надання правової допомоги щодо вручення викликів до суду чи інших документів, допиту сторін чи свідків, проведення експертизи чи огляду на місці, вчинення інших процесуальних дій, переданих їм у порядку, встановленому міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, а якщо міжнародний договір не укладено – дипломатичними каналами.

Судове доручення не приймається до виконання, у разі якщо воно:

– може призвести до порушення суверенітету України або створити загрозу її національній безпеці;

– не належить до юрисдикції цього суду;

– суперечить законам або міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Виконання судового доручення здійснюється відповідно до вимог ЦПК України. На прохання іноземного суду процесуальні дії можуть вчинятися під час виконання судового доручення із застосуванням права іншої держави, якщо таке застосування не суперечить законам України. У разі надходження від іноземного суду прохання щодо особистої присутності його уповноважених представників чи учасників судового розгляду під час виконання судового доручення суд України, який виконує доручення, вирішує питання про надання згоди щодо такої участі. У разі якщо немає можливості виконати доручення іноземного суду, суд України у порядку, встановленому міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, або якщо міжнародний договір не укладено – дипломатичними каналами, повертає таке доручення іноземному суду без виконання із зазначенням причин та подає відповідні документи, що це підтверджують.

Доручення іноземного суду про вручення виклику до суду чи інших документів виконується у судовому засіданні або уповноваженим працівником суду за місцем проживання (перебування, місцем роботи) фізичної особи чи місцезнаходженням юридичної особи. Виклик до суду чи інші документи, що підлягають врученню за дорученням іноземного суду, вручаються особисто фізичній особі чи її представникові або представникові юридичної особи під розписку. Доручення іноземного суду про вручення виклику до суду чи інших документів вважається виконаним у день, коли особа або її представник отримали такі документи чи відмовилися від їх отримання або якщо така особа чи її представник, яких належним чином повідомлено про дату, день, час та місце судового засідання, на якому має бути вручено виклик до суду чи інші документи, без поважних причин не з'явилися до суду, – у день такого судового засідання. Виконання доручення іноземного суду про вручення виклику до суду чи інших документів підтверджується протоколом

судового засідання, у якому зазначаються заяви чи повідомлення, зроблені особами у зв'язку з отриманням документів, а також підтвердженням про повідомлення особи про необхідність явки до суду для отримання документів та іншими документами, складеними чи отриманими під час виконання доручення, що засвідчуються підписом судді та скріплюються гербовою печаткою.

Судове доручення про вручення документів громадянину України, який проживає на території іноземної держави, може бути виконано працівниками дипломатичного представництва чи консульської установи України у відповідній державі. Такі документи особа отримує добровільно. Вручення документів здійснюється під розписку із зазначенням дня вручення, підписується посадовою особою та скріплюється печаткою відповідної закордонної дипломатичної установи України. Доручення суду про виконання певних процесуальних дій стосовно громадянина України, який проживає на території іноземної держави, може бути виконано працівниками дипломатичного представництва чи консульської установи України у відповідній державі, якщо це передбачено міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. У разі вчинення певних процесуальних дій складається протокол, що підписується особою, стосовно якої вчинені процесуальні дії, та особою, яка вчинила процесуальні дії, і скріплюється печаткою відповідної закордонної дипломатичної установи України. У протоколі зазначаються день, час і місце виконання доручення.

Отже, визнання та виконання рішень іноземних судів в Україні здійснюється відповідно до чітко визначених норм законодавства, що покликане забезпечити баланс між міжнародними правовими зобов'язаннями та національними інтересами. Процедури, що регламентують ці процеси, спрямовані на захист прав учасників правових відносин, а також забезпечення правосуддя. Розуміння основних положень, які регулюють визнання та виконання рішень іноземних судів, є критично важливим для всіх учасників правової системи, оскільки це допомагає уникнути правових конфліктів та забезпечити ефективний захист прав і свобод осіб.

Кейси для самопідготовки:

ЗАВДАННЯ 1

Німецька компанія "Global Maschinen GmbH" отримала на свою користь рішення суду землі Баварія (Німеччина) про стягнення боргу за поставлене обладнання з українського підприємства ТОВ «УкрАгротехніка» на суму 200 000 євро. Рішення набрало законної сили 15 березня 2023 року. Між Україною та Німеччиною діє Багатостороння конвенція про правову допомогу у цивільних справах.

"Global Maschinen GmbH" звернулася до українського суду з клопотанням про надання дозволу на примусове виконання цього рішення 10 червня 2024 року. ТОВ «УкрАгротехніка» подало до суду заперечення, в якому стверджує, що не отримувало жодних повідомлень про розгляд спори в німецькому суді і вперше дізналося про рішення лише від українського суду.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*

До якого суду України має бути подано клопотання про надання дозволу на примусове виконання?

а) до Верховного Суду;

б) до місцевого суду за місцезнаходженням ТОВ «УкрАгротехніка»;

в) до Київського апеляційного суду;

г) до господарського суду за місцезнаходженням боржника (ТОВ «УкрАгротехніка»).

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*

Які підстави, зазначені ТОВ «УкрАгротехніка», можуть бути підставою для відмови у задоволенні клопотання?

а) рішення німецького суду ще не набрало законної сили;

б) відповідача не було належним чином повідомлено про розгляд справи в іноземному суді;

в) предмет спору не підлягає судовому розгляду за законами України;

г) виконання рішення загрожує інтересам України;

д) сторона була позбавлена можливості взяти участь у процесі.

Питання 3.
Визначте відповідність між поняттям та його визначенням:

1. Принцип взаємності	а) визнання рішень іноземного суду за умови, що така ж процедура передбачена для українських рішень в цій державі
2. Публічний порядок	б) фундаментальні засади правової системи, суспільна мораль та безпека держави
3. Судове доручення	в) звернення суду однієї держави до суду іншої з проханням про надання правової допомоги
4. Дозвіл на примусове виконання	г) ухвала суду, яка надає рішенню іноземного суду силу виконавчого документа в Україні

Питання 4.
Визначте правильну послідовність дій для виконання рішення в Україні:

а) подача клопотання до компетентного суду України;

б) набрання рішенням іноземного суду законної сили;

г) отримання ухвали суду про надання дозволу на примусове виконання;

в) видача виконавчого листа та пред'явлення його до виконання.

ЗАВДАННЯ 2

Міжнародний комерційний арбітраж у Лондоні (Велика Британія) виніс рішення на користь британської компанії "London Trader Ltd." проти українського банку «УкрФінанс» про стягнення боргу за кредитною лінією. Місце арбітражу – Лондон. Україна та Велика Британія є учасницями Нью-Йоркської конвенції 1958 року. "London Trader Ltd." бажає отримати дозвіл на виконання цього рішення в Україні, оскільки у «УкрФінансу» є рахунки в українських банках. Банк «УкрФінанс» стверджує, що арбітражна угода була включена до договору дрібним шрифтом і є недійсною, а також що рішення суперечить публічному порядку України, оскільки стягнення може підірвати фінансову стійкість банку.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*

До якого суду України має звернутися "London Trader Ltd."?

а) до місцевого суду за місцезнаходженням банку «УкрФінанс»;

б) до Верховного Суду;

в) до апеляційного суду, юрисдикція якого поширюється на місто Київ;

г) до господарського суду м. Києва.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*

Які підстави, наведені банком «УкрФінанс», відповідають підставам для відмови у визнанні та наданні дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу згідно із Законом України?

а) неповне дослідження доказав арбітражем;

б) недійсність арбітражної угоди;

в) суперечність рішення публічному порядку України;

г) помилка арбітражу у застосуванні норм матеріального права;

д) несправедливість рішення.

Питання 3.

Визначте відповідність між документом та його призначенням у процедурі визнання рішення арбітражу:

1. Оригінал арбітражного рішення	а) документ, що надає рішенню арбітражу силу виконавчого документа в Україні
2. Оригінал арбітражної угоди	б) підтвердження наявності згоди сторін на арбітражний розгляд
3. Довіреність представника	в) підтвердження факту та змісту винесеного рішення
4. Ухвала суду про надання дозволу	г) підтвердження повноважень особи, яка подає заяву

Питання 4.

Визначте послідовність подій згідно з фабулою:

а) укладення договору з арбітражним застереженням;

б) винесення рішення міжнародним комерційним арбітражем у Лондоні;

в) виникнення спору щодо виконання зобов'язань;

г) подача заяви про визнання та надання дозволу на виконання в Україні.

Питання для самоконтролю:

1. Поняття та правові підстави визнання і виконання рішень іноземних судів в Україні.
2. Предмет, підстави та наслідки відмови у виконанні рішень іноземних судів.
3. Принципи розрізнення процедур визнання рішень.
4. Поняття і система процедури визнання рішень міжнародних комерційних арбітражів.
5. Поняття та перелік необхідних документів для визнання арбітражного рішення.
6. Значення Нью-Йоркської конвенції 1958 року.

ТЕМА 34. ВІДНОВЛЕННЯ ВТРАЧЕНОГО СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ

(Андрієнко І. С.)

Зміст теми.

Порядок відновлення втраченого судового провадження. Особи, які мають право звертатися до суду із заявою про відновлення втраченого судового провадження. Підсудність заяви про відновлення втраченого провадження. Форма і зміст заяви про відновлення втраченого судового провадження. Наслідки недодержання вимог до форми та змісту заяви, залишення заяви без розгляду чи відмова у відкритті провадження за заявою. Розгляд заяви про відновлення втраченого судового провадження. Ухвала суду за наслідками розгляду заяви про відновлення втраченого судового провадження. Звільнення заявника від судових витрат.

Під втратою судового провадження слід розуміти фактичне зникнення (знищення або загублення) цивільної справи, сформованої судом і забезпеченої унікальним реєстраційним номером та статистичною карткою, у якій відображено перебіг цивільного процесу та всі процесуальні документи, включно з ухваленим судовим рішенням. Втрата справи може бути спричинена як об'єктивними обставинами (зокрема, пожежею, стихійним лихом), так і недбалістю чи навмисними діями працівників суду або сторонніх осіб (крадіжкою, пошкодженням, підпалом тощо). В окремих випадках ідеться про втрату матеріалів навіть за їх фізичної наявності, якщо такі матеріали втратили властивості документів, наприклад унаслідок тривалого зберігання. Крім того, цивільні справи після спливу встановлених строків зберігання підлягають знищенню відповідно до норм діловодства.

Аналіз судової практики свідчить, що потреба у відновленні втраченого судового провадження виникає у зв'язку з необхідністю отримання завіреної копії судового рішення, виправлення

описок чи арифметичних помилок, подання апеляційної або касаційної скарги, скасування заходів забезпечення позову чи вирішення інших питань, пов'язаних зі зверненням рішення до виконання. Обсяг матеріалів, що підлягають відновленню, залежить від мети звернення. Законодавець надав суду дискреційні повноваження визначати обсяг відновлюваних документів.

Правова природа відновлення втраченого судового провадження проваджень є близькою до природи справ окремого провадження, оскільки такі справи не містять спору про цивільне право і передбачають участь, як правило, лише одного суб'єкта – заявника. Особливістю зазначеної процедури є те, що вона спрямована не на захист матеріальних прав, а на забезпечення та поновлення процесуальних прав, порушених унаслідок втрати провадження.

У науковій літературі виокремлюється низка характерних рис відновлення втраченого судового провадження:

1) **процедурність**, оскільки відновлення здійснюється в межах спеціальної самостійної процедури, що структурує стадії цивільного процесу;

2) **завершеність**, адже закон визначає умови ініціювання процедури, її суб'єктів, вимоги до документів, правила доказування та підсумкові акти суду;

3) **універсальність**, оскільки відновлення можливе щодо будь-якої категорії цивільних справ на будь-якій стадії їх розгляду та в судах усіх інстанцій;

4) **цілеспрямованість**, що полягає у забезпеченні процесуальних прав учасників та підтриманні законності у сфері цивільного судочинства;

5) **функціональна спрямованість на усунення процесуальних перешкод**, що забезпечує можливість продовження судового розгляду або відновлення правопорядку;

6) **факультативність**, оскільки процедура застосовується лише за умови фактичної повної або часткової втрати матеріалів справи, розгляд якої завершено;

7) **необхідність незмінності результатів**, що зобов'язує суд достовірно відтворити зміст утрачених документів або відмовити у задоволенні заяви;

8) **безальтернативність**, яка виключає інші технологічно можливі способи відновлення змісту процесуальних документів.

Втрата судового провадження може бути **повною або частковою**. Повна втрата має місце у разі зникнення чи знищення всіх матеріалів справи, часткова – коли відсутні лише окремі процесуальні документи.

У визначених випадках втрачене провадження може бути відновлене. Згідно зі статтею 488 ЦПК України відновленню підлягають лише ті провадження, що були завершені ухваленням рішення суду або закриті ухвалою. Порушити питання про відновлення мають право особи, які брали участь у справі, шляхом подання відповідної заяви до суду. Суд також може ініціювати відновлення з власної ініціативи (ст. 489 ЦПК України). Пленум Верховного Суду України у постанові № 2 від 12 червня 2009 року роз'яснив, що відновлення може бути здійснене за ініціативою суду, якщо цього потребує розгляд іншої справи, направлення справи до суду апеляційної чи касаційної інстанції тощо.

Заява про відновлення втраченого судового провадження подається до суду, який ухвалив рішення по суті справи або постановив ухвалу про закриття провадження у справі (ст. 490 ЦПК України).

Особливості форми та змісту заяви визначені в ст. 491 ЦПК. У такій заяві обов'язково зазначається: про відновлення якого судового провадження або якої його частини просить заявник; інформація про осіб, які брали участь у справі, та їх процесуальний статус, їхні найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові, за його наявності) (для фізичних осіб), їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України або реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичних осіб) за його наявності, або номер і серія

паспорта (для фізичних осіб-громадян України) – якщо відповідні дані відомі заявникові; номери засобів зв'язку учасників судового процесу (телефон, факс, засоби електронного зв'язку тощо) – якщо вони відомі заявникові; наявні у заявника відомості про обставини втрати судового провадження, місцезнаходження копій матеріалів провадження або даних стосовно таких копій; документи, відновлення яких заявник вважає необхідним і з якою метою.

До заяви про відновлення втраченого судового провадження додаються документи або їх копії, навіть якщо вони не посвідчені в установленому порядку, що збереглися в заявника або у справі, копії заяви відповідно до кількості учасників справи (крім випадків, якщо така заява подається в електронній формі через електронний кабінет), а у разі необхідності – клопотання про поновлення строку на подання заяви про відновлення втраченого судового провадження.

Заявник має право долучити до заяви копію позовної заяви, копію судового рішення, копії апеляційної або касаційної скарги, виконавчий лист, судові повістки, витяги з протоколу чи журналу судового засідання та інші документи. Якщо заявникові відомо про наявність матеріалів, пов'язаних із втраченим провадженням, у конкретних фізичних чи юридичних осіб, ці обставини повинні бути зазначені у заяві з одночасним клопотанням про їх витребування. У випадку відновлення провадження за ініціативою суду, що оформлюється відповідною ухвалою, істотне значення можуть мати статистична картка справи, документи щодо вчинення окремих процесуальних дій (зокрема, реєстрація ухвал про накладення арешту чи розшук відповідача), реєстри відправлення кореспонденції, а також наявні копії процесуальних документів.

Заява про відновлення втраченого судового провадження може бути подана незалежно від строку зберігання справи, за винятком ситуацій, коли така заява подається з метою виконання судового рішення. У такому разі застосовується строк пред'явлення виконавчого документа до виконання. Водночас суд уповноважений поновити пропущений строк за наявності поважних причин, наведених заявником.

Недотримання заявником вимог щодо змісту заяви дає суду підстави для застосування цивільно-процесуальних санкцій, зокрема для повернення заяви або залишення її без розгляду. Крім того, суд відмовляє у відкритті провадження у випадках подання заяви про відновлення провадження, втраченого до завершення розгляду справи по суті, або подання заяви після закінчення строку пред'явлення виконавчого документа до виконання у разі відхилення клопотання про його поновлення.

Під час розгляду справи про відновлення втраченого провадження суд використовує всі наявні матеріали, зокрема: частину справи, що збереглася; документи, які були видані учасникам справи до її втрати; копії цих документів; довідки, інші інформаційні матеріали, що стосуються справи; матеріали виконавчого провадження; документи, що збереглися в архіві суду; відомості з Єдиного державного реєстру судових рішень, ЄСІТС та інших офіційних джерел.

Розгляд заяви про відновлення втраченого провадження здійснюється протягом тридцяти днів з моменту її надходження до суду, за правилами спрощеного позовного провадження з обов'язковим повідомленням учасників справи, з урахуванням особливостей, визначених розділом X ЦПК України.

У межах цієї процедури суд має право допитати як свідків осіб, які були присутні під час здійснення процесуальних дій, учасників справи та їхніх представників, а за необхідності – членів складу суду, що розглядав справу, провадження в якій було втрачено, а також осіб, які здійснювали виконання судового рішення. Суд може вчиняти й інші процесуальні дії, необхідні для повного та достовірного відновлення втрачених матеріалів.

Відповідно до ч. 1 ст. 494 ЦПК України розгляд справи про відновлення втраченого судового провадження на підставі зібраних і перевірених на підставі зібраних і перевірених матеріалів суд постановляє ухвалу про відновлення втраченого судового провадження повністю або в частині, яку, на думку суду, необхідно відновити.

Частина 2 ст. 494 ЦПК України передбачає, що в ухвалі суду про відновлення втраченого судового провадження зазначається, на підставі яких конкретно даних, поданих до суду і досліджених у судовому засіданні, суд вважає установленим зміст відновленого судового рішення, наводяться висновки суду про доведеність того, які докази досліджувалися судом і які процесуальні дії вчинялися з втраченого провадження.

Також законодавством передбачено, що за недостатності зібраних матеріалів для точного відновлення втраченого судового провадження суд відмовляє у відновленні втраченого судового провадження і роз'ясню є учасникам справи право на повторне звернення з такою самою заявою за наявності необхідних документів (ст. 494 ЦПК України).

У справі про відновлення втраченого провадження заявник звільняється від оплати судових витрат, однак у разі подання завідомо неправдивої заяви судові витрати, понесені іншими учасниками справи, відшкодовуються заявником у повному обсязі, про що суд постановляє ухвалу (ст. 495 ЦПК України).

Кейси для самопідготовки:

ЗАВДАННЯ 1

18.08.2021 до місцевого суду із заявою про відновлення втраченого судового провадження звернулась громадянка Василевич. Заявниця зазначила, що даним судом було завершено розгляд справи про розподіл спадщини. Однак, у Єдиному державному реєстрі судових рішень по вказаній справі міститься лише ухвала про зупинення провадження у справі.

Суд відмовив у відкритті провадження посилаючись на відсутність доказів закінченого втраченого судового провадження у матеріалах справи.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*

Чи є правомірною відмова суду:

а) так, оскільки відновленню підлягає провадження в цивільній справі, закінченій ухваленням рішення;

б) так, оскільки відновленню підлягає провадження в цивільній справі, закінченій ухваленням рішення або у якій провадження закрито;

в) ні, оскільки відновленню підлягає провадження в цивільній справі, яке не закінчене ухваленням рішення;

г) ні, оскільки із заявою про відновлення провадження в цивільній справі слід звернутися до суду апеляційної інстанції.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*

Що мав би врахувати суд при розгляді заяви про відновлення втраченого судового провадження за умовами фабули:

а) матеріали виконавчого провадження, якщо воно здійснювалося за результатами розгляду справи;

б) надання нових доказів по справі;

в) обставини за яких провадження по справі було зупинено;

г) частину справи, яка збереглася;

д) відомості з Єдиного державного реєстру виконавчих документів;

е) відомості з Єдиного державного реєстру судових рішень;

є) відомості з Єдиного державного реєстру боржників.

Питання 3.

Визначте відповідність дій учасників відновлення втраченого судового провадження:

1. Подання заяви про відновлення судового провадження, втраченого до закінчення судового розгляду	а) суд відкриває провадження
2. Заява подана після закінчення строку пред'явлення виконавчого документа до виконання	б) суд відмовляє у відкритті провадження
3. Подання заяви про відновлення судового провадження закінченій ухваленням рішення	в) суд відмовляє у відкритті провадження
4. Подання заяви про відновлення судового провадження у якій провадження закрито	г) суд відкриває провадження

Питання 4.

Визначити послідовність дій, що передбачає порядок відновлення втраченого судового провадження:

а) розгляд заяви про відновлення втраченого судового провадження;

б) подання заяви учасника справи;

в) відкриття провадження за заявою про відновлення втраченого судового провадження;

г) постановлення судом ухвали про відновлення втраченого судового провадження.

ЗАВДАННЯ 2

15.08.2025 ТОВ «Реал» звернулось до суду із заявою про відновлення втраченого судового провадження та видачу повного тексту рішення суду за позовом про стягнення заборгованості в сумі 18 000 гривень з громадянина Савченка. У заяві було визначено, що 13.03.2022 судове провадження було втрачено у зв'язку з початком повномасштабних воєнних дій, а його відновлення необхідне для звернення судового рішення до примусового виконання.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*

Яку ухвалу повинен постановити суд:

а) відмовити у відкритті провадження за заявою;

б) відкрити провадження за заявою;

в) залишити заяву без розгляду;

г) повернути заяву заявнику.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*

До змісту зави про відновлення втраченого судового провадження включається:

а) зміст позовних вимог: спосіб (способи) захисту прав або інтересів, передбачений законом чи договором, або інший спосіб

(способи) захисту прав та інтересів, який не суперечить закону і який позивач просить суд визначити у рішенні;

б) наявні у заявника відомості про обставини втрати судового провадження, місцезнаходження копій матеріалів провадження або даних стосовно таких копій;

в) відомості про вжиття заходів забезпечення доказів або позову до подання позовної заяви, якщо такі здійснювалися;

г) про відновлення якого судового провадження або якої його частини просить заявник;

д) попередній (орієнтовний) розрахунок суми судових витрат, які позивач поніс і які очікує понести у зв'язку із розглядом справи;

е) підтвердження позивача про те, що ним не подано іншого позову (позовів) до цього ж відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав;

є) документи, відновлення яких заявник вважає необхідним і з якою метою.

Питання 3.

Визначте відповідність дій суду під час відновлення втраченого судового провадження:

1. Мета звернення до суду, зазначена заявником у заяві не пов'язана із захистом його прав та інтересів	а) суд залишає заяву без руху
2. Невідповідності заяви про відновлення втраченого судового провадження вимогам щодо змісту та форми	б) суд своєю ухвалою повертає заяву
3. Заявник відкликав заяву про відновлення втраченого судового провадження	в) суд відмовляє у відкритті провадження
4. Подання заяви про відновлення судового провадження, втраченого до закінчення судового розгляду	г) суд залишає заяву без розгляду, якщо провадження було відкрито

Питання 4.

Визначити послідовність дій відновлення втраченого судового провадження:

а) постановлення ухвали про залишення заяви без руху;

б) втрата судового провадження;

в) повторне подання зави про відновлення втраченого судового провадження;

г) подання заяви учасника справи.

Питання для самоконтролю:

1. Що таке втрачене судове провадження?

2. У яких випадках втрачене судове провадження може бути відновлене?

3. Який порядок відкриття та розгляду справи про відновлення втраченого судового провадження?

4. Які особливості мотивувальної частини рішення суду про задоволення заяви про відновлення провадження?

5. Хто може звернутись із заявою про відновлення втраченого судового провадження?

6. Які наслідки недодержання заявником вимог, установлених щодо змісту заяви про відновлення втраченого судового провадження?

7. За якими правилами здійснюється розгляд справи про відновлення втраченого судового провадження?

8. Які процесуальні наслідки відновлення втраченого судового провадження?

ТЕМА 35. ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ЗА УЧАСТЮ ІНОЗЕМНИХ ОСІБ

(Мирза С. С.)

Зміст теми.

Процесуальні права та обов'язки іноземних осіб. Підсудність судам України цивільних справ з іноземним елементом. Звернення суду України із судовим дорученням про надання правової допомоги до іноземного суду або іншого компетентного органу іноземної держави. Зміст і форма судового доручення про надання правової допомоги. Виконання в Україні судових доручень іноземних судів. Виконання судового доручення іноземного суду про вручення виклику до суду чи інших документів. Виконання судових доручень закордонними дипломатичними установами України.

В Україні існує практика розгляду цивільних справ з іноземним елементом. Цивільний процес за участю іноземного суб'єкта або ускладненого іншим іноземним елементом має назву міжнародного цивільного процесу. Узагалі питання про те, чи має відповідна фізична або юридична особа цивільно-процесуальну правоздатність і дієздатність виникає лише після того, як вирішується питання, пов'язане з міжнародною підсудністю.

У міжнародному цивільному процесі здатність осіб стати стороною у процесі залежить передусім від того, як вирішується питання про те, чи мають ці особи право звернутись з позовом до суду. Відповідно до ст. 73. Закону України «Про міжнародне приватне право» іноземці, особи без громадянства, іноземні юридичні особи, іноземні держави (їх органи та посадові особи) та міжнародні організації мають право звертатися до судів України для захисту своїх прав, свобод чи інтересів. Міжнародними договорами та законами України можуть бути встановлені особливості участі у процесі дипломатичних агентів, персоналу міжнародних організацій та інших осіб. Стаття 74 Закону України «Про міжнародне приватне

право», яка носить колізійний характер, визначає, що процесуальна правоздатність і дієздатність іноземних осіб в Україні визначаються відповідно до права України.

Водночас стаття 3 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» установлює, що іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України.

Відповідно до ст. 496 ЦПК України іноземці, особи без громадянства, іноземні юридичні особи, іноземні держави (їх органи та посадові особи) та міжнародні організації мають право звертатися до судів України для захисту своїх прав, свобод чи інтересів. Іноземні особи мають процесуальні права та обов'язки, рівні з такими у фізичних і юридичних осіб України, крім випадків, передбачених Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

Отже, в Україні встановлено національний режим іноземних осіб для захисту прав у цивільному судочинстві. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» **іноземець** – це особа, яка не перебуває у громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав, а особа без громадянства – особа, яка не розглядається як громадянин будь-якою державою в силу дії її закону.

Крім фізичних осіб, у цивільному процесі можуть брати участь іноземні юридичні особи, іноземні держави (їхні органи і посадові особи) і міжнародні організації (далі – іноземні особи). У разі, коли в цивільному процесі беруть участь іноземні юридичні особи, вони мають підтвердити свій статус. **Іноземні юридичні особи** – це юридичні особи, які були засновані й зареєстровані за межами України у порядку, встановленому законодавством іншої країни.

Процесуальна правосуб'єктність іноземних юридичних осіб визначається правом держави, в якій їх було засновано.

Правовий статус іноземного суб'єкта господарювання підтверджується зазвичай випискою з торговельного (банківського, судового) реєстру країни, де такий суб'єкт господарювання є офіційно зареєстрованим. Правовий статус іноземних суб'єктів господарювання може також підтверджуватись еквівалентними доказами правового статусу, що визнаються такими законодавством країни створення, громадянства або місцезнаходження такого суб'єкта і видаються компетентними органами цієї країни.

У міжнародному цивільному процесі особливе положення займають два специфічних види суб'єктів: 1) персонал дипломатичних та консульських установ, а також співробітники міжнародних організацій (дипломатичні агенти); 2) держави. Указом Президента України від 10.06.93 № 198/93 «Про Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні» визначено, на кого поширюється імунітет від юрисдикції судів країни перебування. Держава, будучи суверенним суб'єктом міжнародного права, має судовий імунітет, що означає, що її виключено з-під юрисдикції будь-якої іншої держави.

Підсудність судам України цивільних справ з іноземним елементом визначає стаття 497 ЦПК України. Відповідно до зазначеної норми підсудність судам України цивільних справ з іноземним елементом визначається ЦПК, законом або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

У випадках, встановлених законом або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, підсудність судам України цивільних справ з іноземним елементом може бути визначено за угодою сторін.

Відповідно до ст. 498 ЦПК у разі, якщо в процесі розгляду справи суду необхідно вручити документи, отримати докази, провести окремі процесуальні дії на території іншої держави, суд України може звернутися з відповідним судовим дорученням до іноземного

суду або іншого компетентного органу іноземної держави (далі – іноземний суд) у порядку, встановленому цим Кодексом або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Доручення суду України надсилається у порядку, встановленому цим Кодексом або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, а якщо міжнародний договір не укладено – Міністерству юстиції України, яке надсилає доручення Міністерству закордонних справ України для передачі дипломатичними каналами.

Відповідно до Інструкції про порядок виконання міжнародних договорів з питань надання правової допомоги в цивільних справах щодо вручення документів, отримання доказів та визнання і виконання судових рішень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України та Державної судової адміністрації України від 27 червня 2008 р № 1092/5/54, **доручення** – це звернення (доручення, прохання, запит – залежно від вимог міжнародного договору України) компетентного органу, зокрема судове доручення про надання міжнародної правової допомоги в цивільних справах щодо вручення документів, отримання доказів тощо.

Судове доручення – це звернення суду однієї держави до суду іншої держави з проханням про виконання на території останньої процесуальних дій, спрямованих на допит свідків, опитування сторін, вручення позовної заяви, повістки про виклик до суду, про встановлення місця проживання відповідача тощо. Виконання таких доручень називається наданням міжнародної правової допомоги.

Відповідно до ст. 499 ЦПК судове доручення про надання правової допомоги має встановлену форму. Зміст і форма судового доручення про надання правової допомоги мають відповідати вимогам міжнародного договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, а якщо його не укладено – вимогам частин другої – четвертої цієї статті.

У судовому дорученні про надання правової допомоги зазначаються:

1) назва суду, що розглядає справу;

2) за наявності міжнародного договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, учасниками якого є Україна і держава, до якої звернено доручення, – посилання на його положення;

3) найменування справи, що розглядається;

4) прізвище, ім'я, по батькові та рік народження фізичної особи або найменування юридичної особи, відомості про їх місце проживання (перебування) або місцезнаходження, а також інші дані, необхідні для виконання доручення;

5) процесуальне становище осіб, щодо яких необхідно вчинити процесуальні дії;

6) чіткий перелік процесуальних дій, що належить вчинити;

7) інші дані, якщо це передбачено відповідним міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, або цього вимагає іноземний суд, який виконуватиме доручення.

Судове доручення про надання правової допомоги оформлюється українською мовою. До судового доручення додається засвідчений переклад офіційною мовою відповідної держави, якщо інше не встановлено міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Судове доручення не приймається до виконання, у разі якщо воно:

1) може призвести до порушення суверенітету України або створити загрозу її національній безпеці;

2) не належить до юрисдикції цього суду;

3) суперечить законам або міжнародному договору, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України.

Виконання судового доручення здійснюється відповідно до ЦПК України. На прохання іноземного суду процесуальні дії можуть вчинятися під час виконання судового доручення

із застосуванням права іншої держави, якщо таке застосування не суперечить законам України.

У разі надходження від іноземного суду прохання щодо особистої присутності його уповноважених представників чи учасників судового розгляду під час виконання судового доручення суд України, який виконує доручення, вирішує питання про надання згоди щодо такої участі.

Виконання судового доручення підтверджується протоколом судового засідання або іншими документами, складеними чи отриманими під час виконання доручення, що засвідчуються підписом судді та скріплюються гербовою печаткою. У разі якщо немає можливості виконати доручення іноземного суду, суд України у порядку, встановленому міжнародним договором, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України, або якщо міжнародний договір не укладено – дипломатичними каналами, повертає таке доручення іноземному суду без виконання із зазначенням причин та подає відповідні документи, що це підтверджують.

Виконання судового доручення про вручення виклику до суду чи інших документів. Доручення іноземного суду про вручення виклику до суду чи інших документів виконується у судовому засіданні або уповноваженим працівником суду за місцем проживання (перебування, місцем роботи) фізичної особи чи місцезнаходженням юридичної особи. Виклик до суду чи інші документи, що підлягають врученню за дорученням іноземного суду, вручаються особисто фізичній особі чи її представникові або представникові юридичної особи під розписку.

У судовій повістці, яка направлена з метою виконання доручення іноземного суду про вручення документів, крім загальних для повістки відомостей, додатково зазначається інформація про наслідки відмови від отримання документів та неявки до суду для отримання документів, а саме про те, що у разі відмови особи отримати виклик до суду чи інші документи, що підлягають врученню за дорученням іноземного суду, суддя, уповноважений працівник

суду або представник адміністрації місця тримання особи робить відповідну позначку на документах, що підлягають врученню. У такому разі документи, що підлягають врученню за дорученням іноземного суду, вважаються врученими.

У разі неявки до суду без поважних причин особи, яку належним чином повідомлено про дату, час та місце судового засідання, в якому мають бути вручені виклик до суду чи інші документи за дорученням іноземного суду, такі документи вважаються врученими.

У разі якщо особа, якій треба вручити виклик до суду чи інші документи за дорученням іноземного суду, перебуває під вартою або відбуває такий вид покарання, як довічне позбавлення волі, позбавлення волі на певний строк, тримання у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, обмеження волі або арешт, суд надсилає документи, що підлягають врученню за дорученням іноземного суду, до адміністрації місця тримання особи, яка здійснює їх вручення під розписку та невідкладно надсилає розписку і письмові пояснення цієї особи до суду.

Доручення іноземного суду про вручення виклику до суду чи інших документів вважається виконаним у день, коли особа або її представник отримали такі документи чи відмовилися від їх отримання або якщо така особа чи її представник, яких належним чином повідомлено про дату, день, час та місце судового засідання, на якому має вручатись виклик до суду чи інші документи, без поважних причин не з'явилися до суду, – у день такого судового засідання.

Виконання доручення іноземного суду про вручення виклику до суду чи інших документів підтверджується протоколом судового засідання, в якому зазначаються заяви чи повідомлення, зроблені особами у зв'язку з отриманням документів, а також підтвердженням про повідомлення особи про необхідність явки до суду для отримання документів та іншими документами, складеними чи отриманими під час виконання доручення, що засвідчуються підписом судді та скріплюються гербовою печаткою.

Судове доручення про вручення документів громадянину України, який проживає на території іноземної держави, може бути виконано працівниками дипломатичного представництва чи консульської установи України у відповідній державі. Такі документи особа отримує добровільно. Вручення документів здійснюється під розписку із зазначенням дня вручення, підписується посадовою особою та скріплюється печаткою.

Доручення суду про виконання певних процесуальних дій стосовно громадянина України, який проживає на території іноземної держави, може бути виконано працівниками дипломатичного представництва чи консульської установи України у відповідній державі, якщо це передбачено міжнародним договором, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України.

У разі вчинення певних процесуальних дій складається протокол, що підписується особою, стосовно якої вчиняються процесуальні дії, та особою, яка вчинила процесуальні дії, і скріплюється печаткою відповідної закордонної дипломатичної установи України. У протоколі зазначаються день, час і місце виконання доручення. Для виконання доручення не можуть застосовуватися примусові заходи.

Кейси для самопідготовки:

ЗАВДАННЯ 1

Громадянин Італії Марко Россі, який проживає в Україні на підставі посвідки на тимчасове проживання, звернувся до українського суду з позовом до ТОВ «Будінвест» про стягнення заборгованості за договором підряду. Під час підготовчого провадження суд з'ясував, що відповідач є резидентом України, але позивач не володіє українською мовою і просить забезпечити переклад усіх процесуальних документів. Суд ухвалив залучити перекладача та повідомити іноземного позивача про дату судового засідання через міжнародне судове доручення.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*

Підставою виникнення процесуальних правовідносин у даній ситуації є:

а) підписання договору підряду між сторонами;
б) подання позову громадянином Італії до суду України;
в) отримання перекладених документів;
г) участь перекладача у судовому засіданні.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*

Який різновид цивільних процесуальних правовідносин має місце:

а) цивільні;
б) процесуальні;
в) міжнародні;
г) охоронні;
д) судові;
е) регулятивні;
є) дипломатичні.

Питання 3.

Визначте відповідність процесуальної дії та відповідної поведінки суду або учасників справи:

1. Повідомлення іноземної особи про судове засідання	а) призначення перекладача для участі у судовому засіданні
2. Забезпечення права на розуміння цивільного процесу	б) направлення міжнародного судового доручення через Міністерство юстиції України
3. Забезпечення права на судовий захист	в) перевірка підсудності справи судом України
4. Відкриття провадження у справі	г) надання можливості позивачу брати участь у процесі через представника або перекладача

Питання 4.

Визначте послідовність юридичних фактів згідно фабули задачі:

а) перевірка підсудності судом;
б) подання позову громадянином Італії до суду України;
в) повідомлення позивача через міжнародне судове доручення;
г) розгляд справи по суті.

ЗАВДАННЯ 2

Громадянка Франції Софі Леблан подала позов до громадянина України Коваленка про розірвання шлюбу. Відповідач проживає у м. Львові, але позов подано до суду Франції, який надіслав судове доручення до України про вручення Коваленку копії позову та виклик до суду. Міністерство юстиції України передало доручення компетентному органу, який повідомив відповідача про розгляд справи за місцем його проживання.

Питання 1. *(одна правильна відповідь з чотирьох)*

Підставою виникнення правовідносин є:

а) подання позову до українського суду;
б) надсилання судового доручення судом Франції;
в) розірвання шлюбу між громадянами;
г) отримання копії позову Коваленком.

Питання 2. *(три правильні відповіді з семи)*

Який різновид цивільних процесуальних правовідносин має місце:

а) цивільні;
б) міжнародні;
в) судові;
г) охоронні;
д) дипломатичні;
е) процесуальні;
є) регулятивні.

Питання 3.

Визначте відповідність процесуальних дій та їх учасників:

1. Надсилання судового доручення	а) орган, що вручив документи
2. Повідомлення іноземного суду про виконання доручення	б) суд Франції
3. Вручення копії позову відповідачу	в) Міністерство юстиції України
4. Передача доручення компетентному органу	г) суд або орган юстиції в Україні

Питання 4.

Визначте послідовність юридичних фактів згідно фабули:

а) подання позову до суду Франції;

б) направлення судового доручення в Україну;

в) передача доручення через Міністерство юстиції України;

г) вручення документів Коваленку.

Питання для самоконтролю:

1. Визначте процесуальні права та обов'язки іноземних осіб.
2. Який порядок виконання судових доручень іноземних судів і звернення судів України з дорученнями до іноземних судів?
3. Зміст угоди про правову допомогу у цивільних справах.
4. Порядок визнання і виконання в Україні рішень іноземних судів.
5. Порядок виконання судового доручення іноземного суду про вручення виклику до суду чи інших документів.
6. Процедура виконання судових доручень закордонними дипломатичними установами України.
7. Вимоги до оформлення судового доручення.
8. У чому виявляється цивільна процесуальна правоздатність і дієздатність іноземців?
9. Які особливості розгляду судом справ, в яких беруть участь іноземці?
10. Які особливості участі у суді іноземних осіб?

РОЗДІЛ 3
ДОДАТКОВИЙ МАТЕРІАЛ

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПІДГОТОВКИ

1. Предмет, метод, функції цивільного права.
2. Принципи цивільного права. Відмежування цивільного права від інших галузей права.
3. Поняття і система цивільного права.
4. Поняття і структура цивільного законодавства.
5. Поняття та види джерел цивільного права.
6. Аналогія закону та аналогія права. Значення судової практики.
7. Підстави виникнення цивільних прав та обов'язків.
8. Сутність та способи здійснення цивільних прав.
9. Право на захист цивільних прав та інтересів.
10. Відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди.
11. Відшкодування моральної шкоди.
12. Поняття фізичної особи.
13. Цивільна правоздатність фізичної особи.
14. Цивільна дієздатність фізичної особи та її елементи.
15. Часткова цивільна дієздатність фізичної особи.
16. Неповна цивільна дієздатність фізичної особи.
17. Повна цивільна дієздатність та її надання фізичній особі.
18. Встановлення опіки над фізичною особою.
19. Встановлення піклування над фізичною особою.
20. Обмеження цивільної дієздатності фізичної особи.
21. Визнання фізичної особи безвісно відсутньою.
22. Оголошена фізичної особи померлою.

23. Поняття та види особистих немайнових прав.
24. Поняття та ознаки юридичної особи.
25. Види юридичних осіб.
26. Порядок виникнення юридичної особи.
27. Припинення юридичної особи.
28. Правові форми участі держави у цивільних відносинах.
29. Поняття та види господарських товариств.
30. Поняття та класифікація речей.
31. Види об'єктів цивільних прав.
32. Поняття та види правочинів.
33. Недійсні правочини та їх правові наслідки.
34. Представництво у цивільному праві.
35. Представництво за довіреністю.
36. Строки та терміни у цивільному праві.
37. Види строків у цивільному праві.
38. Поняття та види строків позовної давності.
39. Право власності. Зміст права власності.
40. Підстави набуття права власності.
41. Підстави припинення права власності.
42. Поняття і види права спільної власності.
43. Право власності на житло.
44. Захист права власності.
45. Речові права на чуже майно.
46. Поняття права інтелектуальної власності..
47. Суб'єкти та об'єкти права інтелектуальної власності.
48. Захист права інтелектуальної власності судом.
49. Авторське право.
50. Суб'єкти та об'єкти авторського права.
51. Особисті немайнові права автора.
52. Суміжне право.
53. Суб'єкти та об'єкти суміжних прав.
54. Право інтелектуальної власності на наукове відкриття.

55. Право інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок.
56. Право інтелектуальної власності на компонування інтегральної мікросхеми.
57. Право інтелектуальної власності на раціоналізаторську пропозицію.
58. Право інтелектуальної власності на комерційне найменування та торгівельну марку.
59. Право інтелектуальної власності на географічне зазначення.
60. Право інтелектуальної власності на комерційну таємницю.
61. Поняття зобов'язання та підстави його виникнення.
62. Сторони у зобов'язанні.
63. Загальні умови виконання зобов'язання.
64. Неустойка.
65. Порука.
66. Гарантія.
67. Завдаток.
68. Застава.
69. Притримання.
70. Підстави та способи припинення зобов'язання.
71. Порушення зобов'язання та правові наслідки порушення зобов'язання.
72. Поняття та види договору.
73. Зміст цивільно-правового договору.
74. Укладання договору та форми договору.
75. Підстави для зміни або розірвання договору.
76. Договір купівлі-продажу.
77. Договір роздрібної купівлі-продажу.
78. Договір поставки.
79. Договір міни.
80. Договір дарування.
81. Договір ренти.

82. Договір довічного утримання (догляду).
83. Договір найму.
84. Договір прокату.
85. Договір лізингу.
86. Договір найму земельної ділянки.
87. Договір найму будівлі або іншої капітальної споруди.
88. Найм (оренда) транспортного засобу.
89. Договір найму житла.
90. Договір позички.
91. Договір підряду.
92. Договір побутового підряду.
93. Договір будівельного підряду.
94. Підряд на проектні та пошукові роботи.
95. Виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт.
96. Договір про надання послуг.
97. Договір перевезення вантажу.
98. Договір транспортного експедирування.
99. Договір зберігання.
100. Зберігання на товарному складі.
101. Спеціальні види зберігання.
102. Договір страхування.
103. Договір доручення.
104. Договір комісії.
105. Договір управління майном.
106. Кредитний договір.
107. Договір позики.
108. Договір банківського вкладу.
109. Договір банківського рахунка.
110. Недоговірні зобов'язання.
111. Публічна обіцянка винагороди без оголошення конкурсу.
112. Публічна обіцянка винагороди за результатами конкурсу.

113. Зобов'язання, що виникають внаслідок рятування здоров'я та життя фізичної особи а також майна фізичної або юридичної особи.

114. Зобов'язання у зв'язку з набуттям, збереженням майна без достатньої правової підстави.

115. Зобов'язання з відшкодування шкоди.

116. Поняття спадкування. Види спадкування.

117. Спадкування за законом.

118. Спадкування за заповітом.

119. Здійснення права на спадкування.

120. Оформлення права на спадщину.

121. Спадковий договір.

122. Поняття, предмет і метод цивільного процесуального права.

123. Загальні принципи цивільного процесуального права.

124. Спеціальні принципи цивільного процесуального права.

125. Поняття і види цивільного судочинства.

126. Сторони у цивільному процесу: ознаки, права та обов'язки.

127. Поняття та види процесуальної співучасті.

128. Треті особи в цивільному процесі.

129. Суд як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин: правовий статус суддів, склад суду.

130. Види представництва у цивільному процесі.

131. Загальна характеристика осіб, які сприяють розгляду і вирішенню цивільної справи по суті.

132. Загальна характеристика осіб, які здійснюють організаційно-технічне забезпечення цивільного процесу.

133. Поняття та види підсудності. Зміна підсудності цивільної справи.

134. Поняття та види доказів у цивільному процесі.

135. Поняття і види процесуальних строків, наслідки їх пропущення.

136. Засоби здійснення судових викликів та повідомлень.

137. Поняття та види судових витрат.

138. Поняття судового збору. Загальна характеристика розмірів судового збору.

139. Поняття та порядок визначення ціни позову.

140. Види заходів процесуального примусу, підстави та порядок їх застосування.

141. Позов у цивільному процесі: поняття, елементи, види.

142. Залишення позовної заяви без руху, повернення позовної заяви.

143. Відкриття провадження у суді першої інстанції. Відмова у відкритті провадження.

144. Засоби захисту відповідача проти заявленого позову.

145. Попереднє судове засідання.

146. Експертиза в цивільному процесі.

147. Забезпечення позову: поняття, підстави, види.

148. Загальна характеристика стадій судового розгляду у суді першої інстанції.

149. Зміст розгляду справи по суті як стадії судового розгляду у суді першої інстанції.

150. Судові дебати як стадія судового розгляду у суді першої інстанції.

151. Ухвалення судом першої інстанції рішення по справі.

152. Ускладнення у ході судового розгляду цивільних справ.

153. Розгляд справ у порядку спрощеного позовного провадження.

154. Підстави та наслідки закриття провадження у справі.

155. Види судових рішень. Зміст рішення суду.

156. Зміст ухвали суду. Поняття окремої ухвали.

157. Виправлення помилок у судовому рішенні. Додаткове рішення суду.

158. Заочний розгляд справи: умови, процедура, порядок скасування та оскарження заочного рішення.

159. Наказне провадження.

160. Зміст судового наказу. Набрання судовим наказом законної сили.

161. Порядок скасування судового наказу.

162. Поняття окремого провадження. Категорії справ, які розглядаються в порядку окремого провадження.

163. Загальний порядок розгляду справ окремого провадження.

164. Поняття апеляційного провадження: сутність, право на апеляційне оскарження, строки для такого оскарження.

165. Форма і зміст апеляційної скарги. Приєднання до апеляційної скарги.

166. Порядок подання апеляційної скарги та порядок прийняття її до розгляду.

167. Підготовка розгляду справи апеляційним судом. Призначення справи до розгляду.

168. Порядок розгляду справи апеляційним судом. Повноваження апеляційного суду.

169. Підстави для скасування апеляційним судом рішення суду першої інстанції та ухвалення нового рішення (зміна рішення).

170. Касаційне провадження: сутність, право касаційного оскарження, зміст та порядок подання касаційної скарги.

171. Порядок розгляду справи судом касаційної інстанції. Повноваження суду касаційної інстанції.

172. Підстави для скасування касаційним судом рішення і передачі справи на новий розгляд. Підстави для скасування судового рішення і ухвалення нового.

173. Рішення касаційного суду: порядок ухвалення, зміст, законна сила.

174. Провадження у зв'язку з нововиявленими обставинами: підстави та порядок перегляду.

175. Перегляд судових рішень за виключними обставинами: підстави та порядок перегляду.

176. Звернення судових рішень до виконання. Негайне виконання судових рішень.

177. Судовий контроль за виконанням судових рішень.

178. Виконавче провадження як стадія цивільного судочинства.

179. Порядок відкриття виконавчого провадження. Учасники виконавчого провадження.

180. Способи виконання рішень суду.

181. Обов'язкове та факультативне зупинення виконавчого провадження.

182. Закінчення виконавчого провадження.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 16.09.2025).

2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435- IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15 (дата звернення: 16.09.2025).

3. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–41, 42. ст. 492. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15 (дата звернення: 16.09.2025).

4. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21–22. Ст. 135. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14 (дата звернення: 16.09.2025).

5. Кодекс України з процедур банкрутств : Закон України від 18 жовтня 2018 року № 2597-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2019. № 19. Ст. 74. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text (дата звернення: 16.09.2025).

6. Всесвітня Конвенція по авторське право. Міжнародний договір від 06.09.1952р. *Бюлетень законодавства і юридичної практики України.* 2003. № 3. Авторське право і суміжні права. Законодавство та судова практика. С. 93–101. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_052#Text (дата звернення: 16.09.2025).

7. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 1 грудня 2022 року № 2811-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#n855 (дата звернення: 16.09.2025).

8. Про виконавче провадження : Закон України від 21 квітня 1999 р. *Відомості Верховної Ради України.* 1999. № 24. Ст. 207. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19 (дата звернення: 16.09.2025).

9. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 р. *Відомості Верховної Ради України.* 2006. № 30. Ст. 260. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15 (дата звернення: 16.09.2025).

10. Про господарські товариства : Закон України від 19 вересня 1991 р. № 1576-XII. *Відомості Верховної Ради України.* 1991. № 49. Ст. 682. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12#Text (дата звернення: 16.09.2025).

11. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань : Закон України від 15 травня 2003 р. № 755-IV. *Відомості Верховної Ради України.* 2003. № 31–32. Ст. 263. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text (дата звернення: 16.09.2025).

12. Про доступ до судових рішень : Закон України від 22 грудня 2005 р. *Відомості Верховної Ради України.* 2006. № 15. Ст. 128. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3262-15 (дата звернення: 16.09.2025).

13. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів : Закон України від 23 грудня 1997 р. № 1403-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 29. Ст. 535. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19#n506 (дата звернення: 16.09.2025).

14. Про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах : Конвенція, 22 січня 1993 р. *Офіційний Вісник України.* 2005. № 44. с. 328. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_009 (дата звернення: 16.09.2025).

15. Про судовий збір : Закон України від 08 липня 2011 р. № 3674-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 14. Ст. 87. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17 (дата звернення: 16.09.2025).

16. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2016.

№ 31. Ст. 545. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text (дата звернення: 16.09.2025).

17. Про третейські суди : Закон України від 11 травня 2004 р. № 1701-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 35. Ст. 412. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1701-15 (дата звернення: 16.09.2025).

Базова:

1. Андрієнко І. С. Цивільний процес : практикум. Одеса : ОДУВС, 2018. URL: http://dspace.oduvs.edu.ua/handle/123456789/1747 (дата звернення: 16.09.2025).

2. Васильєв С. В. Цивільний процес : підручник. Київ : Алерта, 2019. 506 с.

3. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України / за заг. ред. Короєда С. О. Київ : ВД «Професіонал», 2019. 1152 с.

4. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України / за заг. ред. Короєда С. О. Київ : ВД «Професіонал», 2019. 496 с.

5. Особливості застосуванні рішень Європейського союзу з прав людини при розгляді цивільних справ : навч. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2019. 404 с.

6. Сімейне право України : підручник / за ред. А. О. Дутко. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 480 с.

7. Цивільне право України : навч. посіб. у 2-х ч. / за ред. В. А. Кройтора. Запоріжжя : Видавничий дім «Гельветика», 2016. Ч. 1. 384 с.

8. Цивільне право України : навч. посіб. у 2-х ч. / за ред. В. А. Кройтора. Запоріжжя : Видавничий дім «Гельветика», 2016. Ч. 1. 352 с.

9. Цивільне право України. Договірні та недоговірні зобов'язання : підручник / за ред. С. С. Бичкової. Київ : Правова єдність, 2014. 496 с.

10. Цивільне право України. Загальна частина : підручник. / за ред. І. А. Бірюкова, Ю. О. Заіки. Київ : Правова єдність, 2014. 510 с.

11. Цивільне право України. Особлива частина : підручник / за ред. Р. Б. Шишки. Київ : Ліра-К, 2015. 1024 с.

12. Цивільне право України. Особлива частина : підручник / за ред. В. Г. Фазикоша, С. Б. Булеци. Київ : Знання, 2013. 751 с.

13. Цивільне процесуальне право України : навч. посіб. / за ред. Н. Ю. Голубєвої. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 436 с.

14. Цивільний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар / за заг. ред. М. М. Ясинка. Київ : Алерта, 2018. 604 с.

15. Шишка Р. Б., Сопілко І. М., Козирєва В. П. Спадкове право України : навч. посіб. Київ : Ліра–К, 2014. 216 с.

Допоміжна:

1. Freedom of contract in the digital age and its implementation in modern technologies: theory and practice / Iryna Davydova, Olena Bernaz-Lukavetska, Vira Tokareva, Iryna Andriienko, Olena Tserkovna. *International Journal of Computer Science and Network Security.* VOL. 21 No. 12, December 2021, 544–548. URL: http://paper.ijcsns.org/07_book/202112/20211275.pdf (дата звернення: 16.08.2024).

2. Makovii, V., Voloshyna, S., Kushnir, Y., Mykhailova, I., & Tsarenko, S. Contract for the Provision of Services and Labor Contract: A Comparative Analysis of Consequences for Parties Under Ukrainian Legislation. *European Journal of Sustainable Development.* 2021. 10 (1). P. 466. URL: https://ecsdev.org/ojs/index.php/ejsd/article/view/1184/1167 (дата звернення: 16.09.2025).

3. Альтернативні способи вирішення цивільних спорів за законодавством України : навчальний посібник / за ред. канд. юрид. наук, доц. О. Б. Верби-Сидор. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 416 с. URL: http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3835/1/verba-sydor_26-05-21.pdf (дата звернення: 16.09.2025).

4. Андієнко І. С. Особливості юридичної відповідальності у праві соціального забезпечення. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2020. № 3. С. 129–134. URL http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/1748/1/25.pdf (дата звернення: 16.09.2025).

5. Андрієнко І. С. Адресність соціальної допомоги: теоретичний та практичний складники. Правові новели. 2019. № 9. С. 62 – 67. URL: http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/2002/1/%d0%90%d0%bd%d0%b4%d1%80%d1%96%d1%94%d0%bd%d0%ba%d0%be%20%28%2019.04.22%29%2012.05.22.pdf (дата звернення: 16.09.2025)

6. Андрієнко І. С. Врегулювання спору за участю судді: правові питання. *Теоретичні та практичні проблеми застосування норм цивільного, трудового та господарського права в сучасних умовах* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 23 лист. 2018 р.) : у 2 ч. Дніпро : Видавець Біла К. О, 2018. С. 38–39. URL: http://surl.li/etybq (дата звернення: 16.09.2025).

7. Андрієнко І. С. Нужденність в аспекті права на державну соціальну допомогу. *Держава та регіони. Серія: Право.* 2020. № 2. С. 54–58. URL: http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/1749/1/11.pdf (дата звернення: 16.09.2025).

8. Андрієнко І. С. Цивільний процес України (у схемах і таблицях). Загальна частина : навч. пос. Одеса : ОДУВС, 2020. 90 с. URL: http://surl.li/etybw (дата звернення: 16.09.2025).

9. Атаманчук І. В., Моісєєв Ю. О. До питання процесуально-правового механізму забезпечення позову в цивільному судочинстві. *Журнал східноєвропейського права*. 2020. № 78. С. 50–59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jousepr_2020_78_7 (дата звернення: 16.09.2025).

10. Баб'юк М., Руденко О. Правила інстанційної юрисдикції та наслідки їх порушення в цивільному судочинстві. *Підприємництво, господарство і право.* 2021. № 5. С. 5–10. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/5/1.pdf (дата звернення: 16.09.2025).

11. Бисага Ю. М. Процесуальне становище експерта та спеціаліста як учасників цивільного процесу. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2021. № 1. С. 31–36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/anpopr_2021_1_8 (дата звернення: 16.08.2024).

12. Василів С. Суд – обов'язковий суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин: питання цивільної юрисдикції. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2020. Т. 7, № 1. С. 127–133. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2020_7_1_22 (дата звернення: 16.08.2024).

13. Гетманцев М. Електронні докази в цивільному процесі: практика застосування новел законодавства. *Підприємництво, господарство і право.* 2019. № 2. С. 19–23. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/2/5.pdf (дата звернення: 16.09.2025).

14. Гнатів О. Б., Троян В. В. Прокурор у цивільному процесі. *Актуальні проблеми правознавства.* 2020. Вип. 2. С. 89–93. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprpr_2020_2_17 (дата звернення: 16.09.2025).

15. Грабовська О. О. Новації національного цивільного процесуального законодавства України у регулюванні становища суду в сфері доказування. *Юридична Україна*. 2020. № 10. С. 60–62. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2020_10_13 (дата звернення: 16.09.2025).

16. Грабовська О., Вілінський М. Експерт у цивільному судочинстві. *Підприємництво, господарство і право.* 2021. № 1. С. 5–10. URL: http://pgp- journal.kiev.ua/archive/2021/1/2.pdf (дата звернення: 16.09.2025).

17. Дяченко С. В., Шевчук В. Р. Електронні засоби доказування в цивільному процесі. *Правова держава.* 2021. № 42. С. 145–153. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2021_42_19 (дата звернення: 16.09.2025).

18. Жук А. Відновлення становища, яке існувало до порушення, як спосіб захисту корпоративних прав. *Підприємництво, господарство і право.* 2021. № 4. С. 16–21. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/4/4.pdf (дата звернення: 16.09.2025).

19. Задорожна А. Спори про підсудність між судами. *Підприємництво, господарство і право.* 2021. № 5. С. 11–16. URL: http://pgp- journal.kiev.ua/archive/2021/5/2.pdf (дата звернення: 16.09.2025).

20. Заіка Ю. Механізм регулювання майнових правовідносин, що виникають після відкриття спадщини. *Підприємництво, господарство і право.* 2021. № 6. С. 23–28. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/6/4.pdf (дата звернення: 16.09.2025)

21. Заіка Ю., Менделя О. Страховий випадок як елемент механізму цивільно-правового регулювання страхових відносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 4. С. 22–28. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/4/5.pdf (дата звернення: 16.09.2025).

22. Занфірова Т. А., Айдинян А. В., Поширювальне тлумачення норм права в окремих рішеннях Конституційного суду України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 30–33. URL: http://lsej.org.ua/1_2022/4.pdf (дата звернення: 16.09.2025).

23. Захарова О., Єпанчінцев О. Поняття та сутність спрощеного позовного провадження. *Підприємництво, господарство і право.* 2021. № 1. С. 17–21. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/1/4.pdf (дата звернення: 16.09.2025).

24. Зелена І. Поняття інституту юридичної відповідальності у приватному праві. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 1. С. 176–181. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/1/32.pdf (дата звернення: 16.09.2025).

25. Зубкова Л., Клімовський С. Щодо поняття та юридичної природи «розумних» договорів (з англ. smart contract). *Підприємництво, господарство і право.* 2021. № 1. С. 22–27. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/1/5.pdf (дата звернення: 16.09.2025).

26. Certain aspects of personal data protection in the social network: european experience and legislative regulation in Ukraine / Iryna Davydov, Olena Bernaz-Lukavetska, Semen Reznichenko. *Amazonia Investiga*. 9 (27). P. 383–390. URL: https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/1255/1125 (дата звернення: 16.09.2025).

27. Ізарова І. О., Ханик-Посполітак Р. Ю. Цивільний процес України : навчальний посібник. Київ : ВД «Дакор», 2019. 274 с. URL: https://www.researchgate.net/profile/Iryna-Izarova-2/publication/341878826_Civilnij_proces_Ukraini/links/5ed7bab9299bf1c67d351f09/Civilnij-proces-Ukraini.pdf (дата звернення: 16.09.2025).

28. Кашперський Р. В. Докази у справах окремого провадження : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 / НАВСУ. Київ, 2019. 22 с. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/14533/1/avtoreferat_kashperskyi.pdf (дата звернення: 16.09.2025).

29. Кирдан Б. В., Широковська О. О. Зарубіжний досвід правового регулювання медіації як способу врегулювання спорів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 89–92. URL: http://lsej.org.ua/1_2022/20.pdf (дата звернення: 16.09.2025).

30. Клюцевський В. І. Електронне судочинство: шляхи впровадження та зарубіжний досвід. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування.* 2020. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2020_1_16 (дата звернення: 16.09.2025).

31. Косяченко К. Е. Проблемні аспекти впровадження та проведення медіації в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 3. С. 94–96. URL: http://lsej.org.ua/3_2022/19.pdf (дата звернення: 16.09.2025).

32. Коцюруба А. Заперечення відповідача в цивільному судочинстві: правова природа. *Evropský politický a právní diskurz.* 2020. Sv. 7, Vyd. 4. С. 174–178. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpopr_2020_7_4_28 (дата звернення: 16.09.2025).

33. Кройтор В. А., Садикова Я. М. Збалансованість інтересів як принцип сучасного правового регулювання відносин у сфері інтелектуальної власності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 100–102. URL: http://lsej.org.ua/1_2022/22.pdf (дата звернення: 16.09.2025).

34. Круковес В. В. Проблемні питання стягнення штрафу за зловживання процесуальними правами в цивільному судочинстві України. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2019. № 19. С. 84–90. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vprc_2019_19_14 (дата звернення: 16.09.2025).

35. Майданик Р., Майданик Н., Попова Н. Переосмислення загальної частини речового права в умовах європеїзації та кодифікації. *Підприємництво, господарство і право.* 2021. № 6. С. 39–54. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/6/7.pdf (дата звернення: 16.09.2025).

36. Маковій В. П. Правова природа медіаційних угод. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2021. № 1. С. 76–78. URL: http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2021/1/19.pdf (дата звернення: 16.09.2025).

37. Маковій В. П. Правовий час у речовому праві. *Юридичний бюлетень.* 2017. Вип. 4. С. 68–76. URL: http://surl.li/etych (дата звернення: 16.09.2025).

38. Маковій В. П. Співвідношення публічного та приватного інтересу у сфері надання медичних послуг за програмою медичних гарантій. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені короля Данила Галицького.* 2020. № 10 (22). С. 118–124. URL: http://surl.li/etycj (дата звернення: 16.09.2025).

39. Маковій В. П. Темпоральні величини у парадигмі модернізації цивільного законодавства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2021. № 3 (112). С. 148–153. URL: https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2022/02/PDF/NV-3-2021-148-153.pdf (дата звернення: 16.09.2025).

40. Маковій В. П. Часові категорії в універсальних положеннях забов'язального права. *Теоретичні та практичні проблеми застосування норм цивільного, трудового та господарського права в сучасних умовах* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 23 лист. 2018 р.) : у 2 ч. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2018. С. 58–60. URL: http://surl.li/etyco (дата звернення: 16.09.2025).

41. Московчук Д., Кіліміченко А. Особливості процедури врегулювання спору за участю судді. *Підприємництво, господарство і право.* 2021. № 6. С. 55–58. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/6/8.pdf (дата звернення: 16.09.2025).

42. Парасюк М. В., Парасюк В. М., Грабар Н. М. Цивільне право України (загальна частина) (у схемах та таблицях) : навч. посіб. Львів : Растр-7, 2020. 364 с. URL: http://surl.li/arhln (дата звернення: 16.09.2025).

43. Приходько В. Ю., Радіонова П. С. Виконання судових рішень як стадія цивільного процесу. *Журнал східноєвропейського права.* 2020. № 72. С. 53–60. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jousepr_2020_72_9 (дата звернення: 16.09.2025).

44. Резніченко С. В. Правова природа договірних зобов'язань в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 4. С. 208–210. http://www.lsej.org.ua/4_2024/50.pdf (дата звернення: 16.09.2025).

45. Резніченко С. В., Авадані Н. Актуальні проблеми інституту іпотеки в сучасній Україні. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2021. № 1. С. 116–120. URL: http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/1754/1/101.pdf (дата звернення: 16.09. 2025).

46. Резніченко С. В., Руда Т. О. Електронний договір як особлива форма договірного права. *Вплив інтеграційних тенденцій на розвиток вітчизняного права* : матеріали всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Одеса, 24 лютого 2017 р.). Одеса : ОДУВС, 2017. С. 130–132. URL: http://surl.li/etycr (дата звернення: 16.09.2025).

47. Резніченко С. В., Церковна О. В. Підстави звільнення працівника ОВС від цивільно-правової відповідальності за завдання шкоди : монографія. Одеса : ОДУВС, 2014. 176 с. URL: http://surl.li/etycs (дата звернення: 16.09.2025).

48. Римарчук Р. Правове регулювання участі адвоката у цивільному *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2020. Т. 7, № 1. С. 167–172. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2020_7_1_28 (дата звернення: 16.09.2025).

49. Романадзе Л. Еволюція цивільного судочинства та медіації: зарубіжний досвід. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2020. № 1. С. 23–31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/uazt_2020_1_5 (дата звернення: 16.09.2025).

50. Садикова Я. Кваліфікація позовної вимоги у цивільному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 4. С. 66–73. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/4/11.pdf (дата звернення: 16.09.2025).

51. Середницька І. А. Історико-правовий аспект розвитку спадкового права в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2018. № 1. С. 114–118. URL: http://surl.li/etycu (дата звернення: 16.09.2025).

52. Середницька І. А. Спадкування за заповітом, як інститут спадкового права. *Теоретичні та практичні проблеми застосування норм цивільного, трудового та господарського права в сучасних умовах* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 23 лист. 2018 р.) : у 2 ч. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2018. С. 66–68. URL: http://surl.li/etycw (дата звернення: 16.09.2025).

53. Середницька І. А. Цивільний процес в питаннях та відповідях : навчальний посібник. Одеса : ОДУВС, 2019. 143 с. URL: http://surl.li/etycz (дата звернення: 16.09.2025).

54. Сіщук Л. Підприємницькі юридичні особи в умовах рекодифікації цивільного законодавства України. *Підприємництво, господарство і право.* 2021. № 4. С. 74–80. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/4/12.pdf (дата звернення: 16.09.2025).

55. Слинько Д. В. Загальні принципи юридичного процесу. *Порівняльно-аналітичне право.* № 1. 2019. С. 49–53. URL: http://www.pap.in.ua/1_2019/11.pdf (дата звернення: 16.09.2025).

56. Слинько Д. В. Розвиток цивільного процесуального права в Австрії, Прусії та Франції в період Нового часу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2019. Вип. 54 (1). С. 29–33 (дата звернення: 16.09.2025).

57. Сусь Ю. До питання про спадкування майна подружжя за наявності шлюбного договору. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 4. С. 81–86. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/4/13.pdf (дата звернення: 16.09.2025).

58. Тавлуй О. Розголошення таємниці усиновлення: окремі аспекти відмежування від інших правопорушень. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 6. С. 192–195. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/6/30.pdf (дата звернення: 16.09.2025).

59. Таш'ян Р. Доктрина "culpa in contrahendo" в ученні про недійсність правочинів. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 1. С. 36–40. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/ archive/2021/1/7.pdf (дата звернення: 16.09.2025).

60. Церковна О. В. Особливості регулювання спадкових відносин в міжнародному праві. *Часопис цивілістики*. 2017. Вип. 22. С. 103–106. URL: http://surl.li/etydd (дата звернення: 16.09.2025).

61. Цимбал В. О., Коваль Д. С., Родік Т. П. Європейський суд з прав людини як правова гарантія захисту прав людини в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 103–106. URL: http://lsej.org.ua/1_2022/23.pdf (дата звернення: 16.09.2025).

62. Цуркану С. І. Інтерфейс як об'єкт авторського права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 107–110. URL: http://lsej.org.ua/1_2022/24.pdf (дата звернення: 16.09.2025).

63. Чванкін С. А. Використання електронних доказів у цивільних справах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. Вип. 63. С. 165–170. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2021_63_31 (дата звернення: 16.09.2025).

64. Чуєнко В. І., Колісницький Б. Г., Чуєнко О. І. Аналіз правової природи та місця спадкового договору в цивільному праві України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 111–113. URL: http://lsej.org.ua/1_2022/25.pdf (дата звернення: 16.09.2025).

65. Чуєнко В. І., Кучмінда Д. Ю. Ретроспективний аналіз правового регулювання інституту іпотеки в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 1. С. 114–116. URL: http://lsej.org.ua/1_2022/26.pdf (дата звернення: 16.08.2024).

66. Щербак С. В., Кожевнікова А. В. Інформаційні технології та виконавчий процес. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 117–121. URL: http://lsej.org.ua/1_2022/27.pdf (дата звернення: 16.09.2025).

67. Ярош І. С. Колізії щодо участі прокурора в цивільному процесі. *Наукові записки НаУКМА. Серія: Юридичні науки*. 2021. Т. 7. С. 87–95. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2021_7_13 (дата звернення: 16.09.2025).

68. Терех О. А. Сучасні виклики здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. № 89. Том 1. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/335773 (дата звернення: 11.08.2025).

69. Андрієнко І. С., Середницька І. А., Церковна О. В. Оспорювання заповіту в суді: правові підстави та судова практика. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2025. №2. С. 59–64.

70. Маковій В. П. Теоретичні та практичні аспекти реалізації права на житло у формі індивідуального будівництва. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 1. С. 762–765.

71. Маковій В. П. Правова природа стартапу як учасника ІТ-відносин. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету. Серія: Право.* 2025. Вип. 88. Частина 1. С. 304–309.

72. Резніченко С. В. Досвід уніфікації та гармонізації регулювання цивільно-правових договорів у європейському союзі для договірного права. *Часопис цивілістики*. 2025. № 56. С. 46–56. DOI: https://doi.org/10.32782/chc.v056.2025.7 (дата звернення: 11.08.2025).

Інформаційні ресурси

Офіційний портал Верховної Ради України. URL: http://rada.gov.ua/

Офіційний портал Судової влади України. URL: http://court.gov.ua/

Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL: http://www.kmu.gov.ua/

Офіційний портал Міністерства економіки України. URL: http://www.me.gov.ua/

Портал МВС України. URL: http://mvs.gov.ua

Офіційний сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. URL: http://www.nbuv.gov.ua

Офіційний сайт постійного представництва України при відділенні ООН та інших міжнародних організаціях у Женеві. URL: https://geneva.mfa.gov.ua/posolstvo/2610-wipo

Репозитарій наукових публікацій НУ «ОЮА». URL: http://dspace.onua.edu.ua/

Репозитарій наукових публікацій Одеського державного університету внутрішніх справ. URL: http://www.oduvs.edu.ua

Офіційний сайт загальноукраїнського науково-практичного господарсько-правового журналу «Підприємництво, господарство і право». URL: http://pgp-journal.kiev.ua/

Офіційний сайт науково-практичного журналу «Часопис цивілістики». URL: http://chascyvil.onua.edu.ua/index.php/chc/about

Офіційний сайт науково-практичного журналу «Київський часопис права». URL: http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava

Офіційний сайт Всесвітньої організації інтелектуальної власності. URL: https://geneva.mfa.gov.ua/posolstvo/2610-wipo

НОТАТКИ

Навчальне видання

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

Підручник
для здобувачів вищої освіти
спеціальності 262 «Правоохоронна діяльність»

Дизайн обкладинки *А. Демська*
і верстка
Технічне редагування *О. Гринюк*

ЮРИДИКА
ВИДАВНИЦТВО

Підписано до друку 25.11.2025 р. Формат 60х84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Warnock. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 36,04. Наклад 300.
Замовлення № 004п-0126.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавництво «Юридика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@juridica.od.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7653 від 18.08.2022 р.

Підручник підготовлено згідно з освітньо-професійною програмою «Правоохоронна діяльність» (перший (бакалаврський) рівень вищої освіти) та відповідає робочій програмі навчальної дисципліни «Цивільне право та процес».

Підручник може бути використаний здобувачами першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, які навчаються за спеціальністю «Правоохоронна діяльність», а також викладачами, практичними працівниками та іншими особами, які цікавляться питаннями цивільного права та процесу.

ЮРИДИКА
ВИДАВНИЦТВО

ISBN 978-617-8574-75-8